

En ny vej til det gamle Evangelium.

Hans Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen i Danmark 1933-1938.

Willert, Ida Balslev

Publication date:
2019

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[CC BY-NC-ND](#)

Citation for published version (APA):
Willert, I. B. (2019). *En ny vej til det gamle Evangelium. Hans Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen i Danmark 1933-1938.* (1 udg.) Det Teologiske Fakultet. Publikationer fra Det Teologiske Fakultet Bind 83

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET

IDA BALSLEV WILLERT

En ny vej til det gamle evangelium

Hans Fuglsang-Damgaard og
Oxford-gruppebevægelsen i Danmark 1933-1938

ISBN 978-87-93361-50-8

IDA BALSLEV WILLERT

En ny vej til det gamle evangelium

Hans Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen
i Danmark 1933-1938

EN NY VEJ TIL DET GAMLE EVANGELIUM

HANS FUGLSANG-DAMGAARD OG
OXFORD-GRUPPEBEVÆGELSEN I DANMARK 1933-1938

Denne ph.d.-afhandling er antaget af Det teologiske Fakultet ved Københavns Universitet til offentligt at forsvares den 18. november 2019.

EN NY VEJ TIL DET GAMLE EVANGELIUM

HANS FUGLSANG-DAMGAARD OG OXFORD-
GRUPPEBEVÆGELSEN I DANMARK 1933-1938

Ida Balslev Willert

Afdeling for kirkehistorie
Det Teologiske Fakultet
Københavns Universitet
2019

En ny vej til det gamle evangelium

Hans Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen i Danmark 1933-1938

Publikationer fra Det teologiske Fakultet nr. 83.

ISBN nr. 978-87-93361-50-8 (print)

ISBN nr. 978-87-93361-53-9 (pdf)

Licensed under Creative Commons 4.0

Ida Balslev Willert 2019

Tryk og indbinding:

Publikom

Udgivet af:

Det Teologiske Fakultet

Københavns Universitet

Søndre Campus

Karen Blixens plads 16

2300 København S

Forord

Denne ph.d.-afhandling undersøger biskop Hans Fuglsang-Damgaards deltagelse i Oxford-gruppebevægelsen i Danmark fra 1933 til 1938. Studier og undersøgelser i afhandlingen samt skriveprocessen med afhandlingen er foretaget i min tid som ph.d.-studerende ved Afdeling for Kirkehistorie på Det Teologiske Fakultet i København. Jeg takker fakultetet for med tildelingen af ph.d.-stipendiet at have givet mig mulighed for den spændende arbejdsproces med arkivstudier samt vilkår til at udarbejde afhandlingen.

Under udarbejdelsen af afhandlingen har min vejleder lektor, dr. theol. Tine Reeh med sit engagement ydet uophørlig opmuntring og vejledning, hvilket jeg skylder hende stor tak for. Ligeledes takker jeg ansatte på Afdeling for Kirkehistorie for deres interesse for mit emne i frugtbare samtaler og med spørgsmål til afhandlingen. Denne venlige interesse for mit arbejde også fra andre ansatte på fakultetet har været en stor opmuntring under udarbejdelsen af afhandlingen. Jeg vil også rette en tak til forhenværende professor i Det Nye Testamente, dr. theol. Mogens Müller for inspiration og interesse for afhandlingens udarbejdelse.

Desuden takker jeg forhenværende provst Niels Arnberg, min svigerinde Marjanne Kalsbeek samt min mand, dr. theol. Niels Willert for i arbejdets sidste fase at have læst korrektur på afhandlingen. For eventuelle trykfejl i afhandlingen påtager jeg mig dog det fulde ansvar.

Ida Balslev Willert

Indholdsfortegnelse

1. Indledning.....	3
1.1. Udgangspunktet for afhandlingen.....	3
1.2. Problemformulering og fremgangsmåde	3
1.3. Kildematerialet	5
1.3.1. Afhandlingens materiale	5
1.3.2. Fuglsang-Damgaards publicerede arbejder.....	6
1.3.3. Arkivmateriale.....	7
1.3.4. Tidsskrifter	11
1.4. Litteraturen	12
1.4.1. Dansk litteratur.....	12
1.4.2. Skandinavisk litteratur	17
1.4.3. Sammenfatning af litteraturoversigt.....	19
1.5. Afhandlingens struktur	20
2. Fuglsang-Damgaards unge år og docenttid indtil 1933.....	22
2.1. Baggrund i kirkeliv og samfund samt kulturelle strømninger.....	22
2.2. Baggrund og studietid	29
2.3. Konkurrenceafhandlingen Videnskabelig og kristelig Livstydning i 1925	33
2.3.1. Debatten om videnskab og tro.....	33
2.3.2. Videnskabelig og kristelig Livstydning	35
2.4. Fuglsang-Damgaard og religionspsykologi 1926-1933	39
2.4.1. Religionspsykologi i Danmark i 1930'erne	39
2.4.2. Fuglsang-Damgaard og religionspsykologi	42
2.4.3. Religionspsykologi 1933	46
2.4.4. Anmeldelser af Religionspsykologi.....	50
2.5. Sammenfatning af kapitlet.....	55
3. Privatskriftemaalets Fornyelse	57
3.1. Oxford-gruppebevægelsens baggrund og principper	57
3.1.1. Buchmans taler.....	63
3.2. Fuglsang-Damgaards Privatskriftemaalets Fornyelse 1933	66
3.2.1. Et rids over privatskriftemaalets historie i Danmark fra reformationen	66
3.2.2. Privatskriftemaalets Fornyelse	71
3.2.3. Inspirationen og modtagelsen	79
3.3. Sammenfatning af kapitlet.....	82
4. Optakten, modtagelsen og kritikken	84
4.1. Stiftsprovst i 1933 og bispevalg i 1934	84
4.2. Forberedelserne og Fuglsang-Damgaards tale den 27. marts 1935.....	93
4.3. Kritikken fra Hal Koch, Knud Hansen og N.H. Sørensen	101
4.4. Fuglsang-Damgaard og kritikken	107
4.5. Sammenfatning af kapitlet.....	109

5. En ny vej til det gamle evangelium.....	111
5.1. Fuglsang-Damgaards brev til Erling Eidem den 18. august 1935	111
5.2. Det lutherske Verdenskonvent i 1935.....	113
5.3. Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium	117
5.4. Fuglsang-Damgaard og Brodersen	125
5.5. Fuglsang-Damgaards tale i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1936	128
5.6. Sammenfatning af kapitlet.....	131
6. Oxfordgudstjenester, Indre Mission og reformationsjubilæet 1936	133
6.1. Fuglsang-Damgaard og Oxfordgudstjenester	133
6.2. Indre Mission og Oxford-gruppebevægelsen	136
6.3. Reformationsjubilæet 1936	140
6.3.1. Forberedelserne til reformationsjubilæet	140
6.3.2. Fuglsang-Damgaards prædiken den 30. oktober 1936.....	144
6.3.3. Fuglsang-Damgaard og diskussionen af den lutherske arv i jubilæumsåret	146
6.4. Sammenfatning af kapitlet.....	150
7. Tidehvervs kritik, nordisk bispemøde i 1936 og Fuglsang-Damgaards tre kronikker i januar 1938	151
7.1. Tidehvervs kritik.....	151
7.2. Fuglsang-Damgaards tre kronikker i 1938	155
7.2.1. Det nordiske bispemøde i 1936	155
7.2.2. Fuglsang-Damgaards kronikker i Kristeligt Dagblad den 13., 15. og 16. januar 1938 ...	159
7.3. Sammenfatning af kapitlet.....	168
8. Afslutning	170
8.1. Sammenfatning af afhandlingens resultater	170
8.2. Konklusion	175
8.3. Summary	176
8.4. Forkortelser i noter	178
Arkiver og litteratur	180
Arkiver.....	180
Tidsskrifter	180
Dagspressen	181
Litteratur	181
Opslagsværker	195

1. Indledning

1.1. Udgangspunktet for afhandlingen

Hans Fuglsang-Damgaard er i eftertiden særlig kendt for det hyrdebrev, han udsendte under Anden Verdenskrig den 29. september 1943. Hyrdebrevet var en reaktion på nazisternes fremfærd over for jøderne i Danmark, og det blev læst op i kirkerne den 3. oktober 1943.¹ Desuden har hans deltagelse i den økumeniske bevægelse i mellemkrigstiden været genstand for studier,² og han er kendt for sit mangeårige og indflydelsesrige virke som biskop over Københavns Stift i hele 26 år fra 1934 til 1960.³ En biografi om Fuglsang-Damgaard eller studier til belysning af hans teologiske synspunkter og kristendomsopfattelse findes imidlertid ikke.

Fuglsang-Damgaards embedsperiode var en brydningstid for både kirke og samfund i Danmark. Virkningerne af begivenheder og beslutninger i disse år har på mange måder været med til at præge kirken og samfundet helt til i dag. Under Fuglsang-Damgaards embedsperiode kom Oxford-gruppebevægelsen i 1930'erne til Danmark, og han valgte at engagere sig i den. Bevægelsen fik betydelig opmærksomhed i dagspressen fra 1933, og den blussede op i 1935 og 1936. De følgende år aftog den, og efter 1938 var den så godt som forsvundet fra omtale og debatter. Til gengæld har Oxford-gruppebevægelsen ikke fået megen opmærksomhed i dansk kirkehistorisk forskning.

Samlet set kan man derfor konstatere, at hverken Fuglsang-Damgaards kirke- og kristendomsopfattelse eller hans engagement i Oxford-gruppebevægelsen er undersøgt. Det er afhandlingens intention at søge at råde bod på denne mangel.

1.2. Problemformulering og fremgangsmåde

Fuglsang-Damgaard var som nævnt netop blevet biskop på det tidspunkt, hvor Oxford-gruppebevægelsen fik sin opblomstring i Danmark, og hans imødekommenhed over for bevægelsen var kendt i samtiden. Fuglsang-Damgaard havde desuden i skrifter redegjort for sin interesse i de nye fagdiscipliner religionspsykologi og psykologi og for den mulige sammenhæng mellem disse og bevægelsen og givet udtryk for, at han ønskede at genoplive privatskriftemålet i kirken. Vi har endvidere oplysninger om, at Fuglsang-

---

¹ Johannes Langhoff 1989, 89; Martin Schwarz Lausten 2007, 383-387. Se desuden Lausten: "Kristeligt Dagblad førte indædt kamp mod antisemitismen", *Kr. Dbl.* den 5. maj 2018.

² Rasmus Markussen 2012, 186, 188, 193-94; 194; 200.

³ Københavns Stift blev skilt ud fra Sjællands Stift i 1922. Fuglsang-Damgaard var den længst siddende biskop i Københavns Stift i det 20. århundrede. Jf. Langhoff 1989, 88-90.

Damgaard drøftede bevægelsen på konferencer i udlandet og med kirkeledere i Norden.

Dette rejser spørgsmålet om, hvad der motiverede Fuglsang-Damgaard til at tage imod bevægelsen, og hvilke muligheder han så i den? Hvorvidt og hvorledes kombinerede Fuglsang-Damgaard sin interesse for de nye og moderne videnskaber religionspsykologi og psykologi med bevægelsen og med genoplivelse af det lutherske privatskriftemål? Hvordan forsøgte han at udbrede bevægelsen i Danmark og blandt kirkeledere i Norden i årene 1933 til 1938, og hvad håbede han at opnå for kirken i Danmark og i Norden med arbejdet? Afhandlingen undersøger disse forskningsspørgsmål ved at analysere en række ikke tidligere trykte kilder fra Fuglsang-Damgaards privatarkiv og andre arkiver samt trykte skrifter og tekster af Fuglsang-Damgaard fra 1933 til 1938.

Afhandlingens struktur er kronologisk. Den kronologiske struktur giver mulighed for at følge Fuglsang-Damgaards deltagelse og for at læse hans udvikling af synspunkter om bevægelsen i mellemkrigstidens historiske kontekst. Afhandlingen begrænser sig tidsmæssigt til at omhandle årene 1933-1938, da det var i de år, Fuglsang-Damgaard interesserede sig for bevægelsen og udtalte sig om den. Som det ovenfor er nævnt, var det også fra 1933 til 1938, bevægelsen fik opmærksomhed og blev debatteret i Danmark. Fuglsang-Damgaard skrev som en af de første om bevægelsen i *Privatskriftemaalets Fornyyelse* i 1933, og hans sidste egentlige arbejde med den blev tre kronikker, som han skrev i *Kristeligt Dagblad* i 1938. I årene mellem 1933 og 1938 omtalte han den desuden adskillige gange i interviews, i taler og i foredrag samt i private breve og papirer. Efter 1938 udtalte han sig kun ved enkelte lejligheder om den.

Geografisk begrænser afhandlingen sig til at undersøge Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen i Danmark, hvorimod bevægelsen i andre lande kun nævnes kort. Afhandlingen giver et kort rids af bevægelsen i Danmark, men den undersøger ikke bevægelsen som sådan. Bevægelsen havde en omfattende mødeaktivitet med kampagner og Oxfordmøder, og i afhandlingen omtales møder, som Fuglsang-Damgaard deltog i samt begivenheder i bevægelsen, han engagerede sig i. Desuden inddrager afhandlingen større Oxfordmøder. Selvom afhandlingen kronologisk følger Fuglsang-Damgaard fra barndom, ungdom og voksenliv indtil 1938, koncentrerer den sig om de episoder fra 1933 til 1938, hvor han forholdt sig til bevægelsen, og den er ikke en biografisk gennemgang af hans liv indtil 1938. Ved at undersøge en enkelt persons, Fuglsang-Damgaards, engagement i bevægelsen, søger afhandlingen at forstå hans deltagelse ud fra hans eget perspektiv. Fuglsang-Damgaard var en fremtrædende person i bevægelsen i Danmark,

han var teolog, og han havde en gejstlig position. Han var desuden en fremtrædende kirkelig meningsdanner og beslutningstager, da han i over et kvart århundrede var biskop over Københavns Stift. Afhandlingen fokuserer på Fuglsang-Damgaards deltagelse i bevægelsen men på trods af, at et betragteligt antal lægmænd deltog, undersøger den ikke lægmænds deltagelse.⁴

Afhandlingen er kirkehistorisk, og Fuglsang-Damgaards interesse i bevægelsen i Danmark såvel som hans virke og kristendomsforståelse søges forstået i sammenhæng med samtidens kirkelige og samfundsmæssige udvikling.

1.3. Kildematerialet

1.3.1. Afhandlingens materiale

Afhandlingens kildemateriale er heterogent, og det består såvel af trykte som af ikke trykte kilder. Ikke alle de ikke trykte kilder fra arkiverne er offentligt tilgængelige, og der bringes derfor ofte lidt længere citater herfra. I gengivelse af kildemateriale citerer jeg ordret fra kilderne, og ortografi og tegnsætning i citaterne gengives, som det forekommer i de originale tekster. Hvor kilderne på grund af håndskriften er vanskelige at læse, eller hvor ortografi og tegnsætning adskiller sig fra almindelige typer, har jeg søgt at gøre opmærksom på det i noter.

Kildesøgningen er foretaget på baggrund af læsning af sekundærlitteratur om Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen, men det er også undersøgt, hvorvidt der ligger hidtil ubehandlet kildemateriale i arkiverne. De spørgsmål, jeg stiller til kilderne,⁵ er udsprunget af de ovennævnte forskningsspørgsmål om Fuglsang-Damgaards deltagelse i bevægelsen. Som et eksempel på denne fremgangsmåde kan det nævnes, at undersøgelsen af breve fra 1926 fra Fuglsang-Damgaard til hans senere hustru Calina Wagner om religionspsykologi har givet anledning til undren over Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi og til, at Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi derfor undersøges fra 1926. Et andet eksempel er, at analysen af breve fra Fuglsang-Damgaard til hustruen fra Det lutherske Verdenskonvent i Paris i 1935 har givet oplysninger om Fuglsang-Damgaards ønske om og motivation til at udbrede kendskabet til bevægelsen. Fuglsang-Damgaards breve til hustruen fra Paris har desuden gjort det muligt at rekonstruere Fuglsang-Damgaards foredragsvirksomhed på

---

⁴ Deltagelsen af lægmænd i Oxford-gruppebevægelsen er omtalt i afsnit 3.1 "Oxford-gruppebevægelsens baggrund og principper".

⁵ Helge Paludan, 1979, 156, 160. Se desuden *Historiefagets teoretiske udfordring*, 2004, 68 og 249-250.

Verdenskonventet i 1935. Med andre ord har de ikke trykte kilder været med til at udforme og i nogen grad strukturere afhandlingen.

Fuglsang-Damgaards breve til hustruen om genforeningen i 1920 og breve mellem Fuglsang-Damgaard og hustruen af privat karakter fra Fuglsang-Damgaards privatarkiv falder uden for afhandlingens emne. Disse breve indgår derfor ikke direkte i afhandlingen. I spørgsmålet om kildernes anvendelighed regnes kildemateriale, der er affattet tæt på begivenhederne, i overensstemmelse med klassisk kildekritik, for mere troværdigt end kilder, der er affattet på tidsmæssig afstand. Det spiller en rolle i forbindelse med eksempelvis Fuglsang-Damgaards selvbiografi i *Festskrift udgivet i anledning af Københavns Universitets Aarsfest November 1930* og hans selvbiografi i *Aurillacbogen* fra 1937, som er kilder, der begge er skrevet i nærhed af hans engagement i bevægelsen. Oplysninger fra selvbiografien *Fra Skyttegrav til bispestol* fra 1975 er derimod nedfældede på afstand af de her behandlede spørgsmål, og oplysninger fra denne senere selvbiografi suppleres derfor med andre kilder.

1.3.2. Fuglsang-Damgaards publicerede arbejder

I afhandlingen behandles en række af Fuglsang-Damgaards publicerede arbejder. Artikler af Fuglsang-Damgaard, der indgår i afhandlingen, er ”Jesus Kristus i Historien” i *Liv og Lys* i 1929. Desuden er det ”Vækkelse og Omvendelse i Belysning af Religionspsykologien” i *Teologisk Tidsskrift* fra 1930 samt ”Privatskriftemaal og Religionspsykologi” i *Den danske Diakonissestiftelses Aarbog* 1932-1933. Fra *Præsteforeningens Blad* inddrages ”Tidens teologiske Hovedproblemer og deres Forhold til Kirkelivet” fra 1930 og ”Indtryk fra en Studierejse” i 1931. Desuden indgår fra *Præsteforeningens Blad* ”Religionspsykologi og Sjælesorg” fra 1936 samt ”Anno 1936. Lutherdommens Opgave i den aktuelle Situation” fra 1937. Fra 1936 inddrages endvidere artiklerne ”Luthers Arv og Skriftemaal og Sjælesorg” samt ”Tidens Røre og vor lutherske Arv”. Herudover indgår de tre ovennævnte kronikker af Fuglsang-Damgaard i *Kristeligt Dagblad* i januar 1938 samt artikler af Fuglsang-Damgaard i *Kirkelig Håndbog* fra 1935 og 1939 og endvidere de ovenfor omtalte levnedbeskrivelser fra 1930 og 1937.

Af Fuglsang-Damgaards skrifter indgår *Videnskabelig og kristelig Livs-tydning* fra 1925. Endvidere inddrages foredraget ”Verdensmissionen og de sidste Tider” fra 1932. Desuden behandles *Privatskriftemaalets Fornylse* og *Religionspsykologi*, som begge er fra 1933. Endvidere inddrages *Nytaars-hilsen til Præsterne og Menighederne i Københavns Stift* fra 1935 samt *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* fra 1936. Herudover indgår interviews med Fuglsang-Damgaard i dagspressen samt trykte taler ved

bispevielser. Fuglsang-Damgaards doktordisputats fra 1930 *Pariserskolens Teologi* behandles derimod ikke i afhandlingen, idet disputatsens emne tro og viden ikke falder inden for afhandlingens emne og forskningsspørgsmål.

Biografiske kilder fra Fuglsang-Damgaards egen hånd er de ovenfor omtalte selvbiografier fra 1930 og fra 1937. Fuglsang-Damgaard skrev i et tilbageblik på sit liv i *Fra skyttegrav til bispestol* fra 1975 et selvbiografisk afsnit om sin barndom i Sønderjylland og ungdom med oplevelser fra krigen. I *Fra skyttegrav til bispestol* skrev han desuden erindringer fra årene som teologistuderende og som docent ved universitetet, indtil han blev biskop i 1934.⁶

1.3.3. Arkivmateriale

Fra det ikke offentlige arkivmateriale, der er anvendt i nærværende afhandling, indgår Fuglsang-Damgaards privatarkiv. Arkivet indeholder 31 pakker, der alle er gennemgået i forbindelse med ph.d.-projektet, men ikke alle pakker indgår i indeværende afhandling. I afhandlingen er der anvendt breve fra pakke 1, 2 og 3. De tre pakker indeholder breve mellem C.F. Wagner og Fuglsang-Damgaard fra 1917 til 1919, da Fuglsang-Damgaard var i fangelejr i Aurillac Frankrig.⁷ Fra korrespondancen mellem C.F. Wagner og Fuglsang-Damgaard indgår breve i afhandlingen, som omhandler Fuglsang-Damgaards studier i teologi under opholdet i Aurillac. Breve fra Fuglsang-Damgaard til C.F. Wagner om livet i lejren og fra C.F. Wagner til Fuglsang-Damgaard med privat indhold falder ikke inden for de forskningsspørgsmål, afhandlingen undersøger, og de breve indgår derfor ikke i afhandlingen. Desuden indeholder pakkerne breve fra Fuglsang-Damgaards studieår, som er stilet til Calina Wagner, og der er breve fra ham til hende fra 1926 om religionspsykologi samt breve til hende om hans undervisning, da han var docent fra 1925 til 1933. Endvidere findes der breve fra Fuglsang-Damgaard til hustruen fra Fuglsang-Damgaards studierejse til Berlin og Zürich i 1931. De tre pakker indeholder desuden breve fra hustruen til forældrene samt de ovenfor omtalte tre breve fra Fuglsang-Damgaard til hustruen fra Paris i oktober 1935.

---

⁶ *Fra skyttegrav til bispestol* indeholder optryk af taler, prædikener, artikler og mindeord fra Anden Verdenskrig samt fra embedsperioden som biskop, som er skrevet af Fuglsang-Damgaard, jf. Fuglsang-Damgaard 1975, 149-254. Et afsnit er skrevet af Fuglsang-Damgaards hustru, jf. Fuglsang-Damgaard 1975, 113-123. I *Fra skyttegrav til bispestol* findes en ukomplet bibliografi over udgivelser af Fuglsang-Damgaard fra årene 1919-1973.

⁷ I fangelejren korresponderede Fuglsang-Damgaard med residerende kapellan ved Aarhus Domkirke Carl Ferdinand Wagner (1871-1944). Caroline Elisabeth Solveig Wagner (1900-1979), hvis kaldenavn var Calina, var datter af C. F. Wagner. Hans Fuglsang-Damgaard og Calina Wagner blev gift den 30. juli 1926. Se Fuglsang-Damgaard 1930c, 198.

I pakke 21 i Fuglsang-Damgaards arkiv findes to taler af Fuglsang-Damgaard, han holdt til Oxfordmøder i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1935 og den 27. marts 1936. Fuglsang-Damgaards privatarkiv på Rigsarkivet bærer præg af hans embedsvirke som biskop fra 1934 til 1960, og størstedelen af arkivets indhold falder uden for den periode, afhandlingen beskæftiger sig med.⁸

Der indgår desuden materiale fra andre relevante arkiver på Rigsarkivet, som ikke er offentliggjorte. Det gælder *Aage Bentzens* privatarkiv, hvor han har omtalt bevægelsen i to prædikener fra 1935 og 1937, og der er desuden en indbydelse til et Oxfordmøde i 1936. *Knud Hee Andersens* privatarkiv indeholder et hæfte med overskriften "Journal" med optegnelser om møder, han holdt om bevægelsen fra 1933 til 1938 samt et brev fra Halfdan Høgsbro til Hee Andersen om Oxford-gruppebevægelsen fra 1934.

Halfdan Høgsbros privatarkiv indeholder to breve fra 1935 fra Fuglsang-Damgaard til Høgsbro om bevægelsen fra 1935, som også er benyttet. Endvidere er der to breve om bevægelsen fra Svend Lørfeldt til Høgsbro fra 1935 og 1936 og et brev fra Høgsbro til en bekendt fra 1936. Herudover findes tre breve fra Paul Brodersen fra 1936 og 1937 til Høgsbro om bevægelsen samt breve fra engelske Oxforddeltagere til Høgsbro. Fra *Jens Nørregaards* privatarkiv inddrages et brev fra P. G. Lindhardt til Nørregaard om Oxford-gruppebevægelsen i Norge fra februar 1936. I *Axel Rosendals* privatarkiv er der et brev fra J.P. Bang i 1935 om Oxfordgudstjenester, og der er optegnelser fra Rosendals visitatser i Roskilde Stift fra 1935 til 1938. I privatarkivet for KFUM i København *KFUM Centralforeningen – Kristelig Forening for Unge Mænd i København* er foreningens møder om bevægelsen fra 1933 til 1938 nævnt i medlemsbladene.

Der er endvidere i arbejdet med projektet benyttet to offentlige arkiver fra Rigsarkivet. *Eduard Geismar* opponerede ved Fuglsang-Damgaards forsvar for doktordisputatsen i 1930, og Geismars oppositionsindlæg findes i hans privatarkiv. I *Johannes Gøtzsches* privatarkiv findes to breve til Gøtzsche om Indre Mission og Oxford-gruppebevægelsen fra 1936 samt to breve fra

---

⁸ I Fuglsang-Damgaards arkiv indeholder pakke 4-8 udaterede breve og privat materiale. Emnet for pakke 9-12 er besættelsestiden under Anden Verdenskrig, og pakkerne 14-31 har blandet materiale, herunder manuskripter til taler, artikler og prædikener. Fuglsang-Damgaards prædikener indtil 1938 er enten håndskrevne eller maskinskrivne. De håndskrevne prædikener er vanskelige at læse på grund af håndskriften, og de indgår derfor ikke i afhandlingen, og heller ikke de maskinskrivne prædikener indtil 1938 er inddraget, da de ikke omhandler bevægelsen. Jf. Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, RA. Forelæsningsmanuskripter fra Fuglsang-Damgaards år som docent, 1925-1933, findes ikke i arkivet.

P. Götzsche til Johannes Götzsche. Desuden er der breve fra 1936 til Götzsche fra biskopperne, hvor de udtalte sig om bevægelsen.⁹

I arbejdet med projektet er endvidere indgået en række andre ikke offentliggjorte arkiver. I *Københavns Stifts bispeembede* på Landsarkivet for Sjælland findes blandt andet et cirkulære fra 1936 fra Kirkeministeriet om reformationsjubilæet i 1936 samt et brev fra Ole Lohse til Peder Severinsen fra 1936 om reformationsjubilæet. Endvidere er der breve fra 1936 til Fuglsang-Damgaard fra nordiske biskopper i anledning af afholdelse af det nordiske bispemøde i Danmark i 1936, som har relevans for afhandlingens forskningsspørgsmål. Der findes desuden et program for det nordiske bispemøde. Fra *Den danske Præsteforenings arkiv* i København er der inddraget et referat fra et bestyrelsesmøde i 1936 om Oxfordgudstjenester. I Aage Moltkes arkiv på *Tønder Lokalhistoriske arkiv* findes der i kasse 3 og 4 deltagerlister fra Oxfordstævner. *Aalborg Stift Bispeembedet* på Landsarkivet i Nørrejylland indeholder referater fra bispemøder blandt danske biskopper. Et eksempel på anvendelse af bispearkivet er, at et lovforslag, der var blevet fremsat om ændringer i loven om offentlige indsamlinger, er omtalt i referatet af et møde i 1932, hvilket inddrages i afhandlingen.¹⁰

På Det teologiske Fakultet i København findes et arkiv over Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning, som blev indleveret på fakultetet i 1986 af Moralsk Oprustning. Arkivet er ikke katalogiseret, og det kaldes i det følgende for *Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning*. Den del af arkivet, der angår bevægelsen i Danmark fra 1933 til 1938,

---

⁹ To andre tilgængelige arkiver er gennemgået og indgår ikke i afhandlingen. I privatarkivet for Paul Brodersen indeholder pakke 1-6 prædikener fra 1947 og årene herefter, og pakke 7 rummer optegnelser og manuskripter. I pakke 8 findes udklip fra dagspressen med anmeldelser, artikler og begivenheder fra kirkelivet fra 1919 til 1949, jf. Brodersens arkiv, 08001, RA. Materialet i Brodersens arkiv falder uden for afhandlingens emne, og det er derfor ikke anvendt. Religionspsykolog og sognepræst i Urlev-Stenderup i Jylland Martin Villiam Grønbæks (1897-1970) arkiv på Erhvervsarkivet i Aarhus indeholder manuskripter, foredrag og breve fra 1939 og de følgende år. Materialet i Grønbæks arkiv falder uden for den periode, afhandlingen beskæftiger sig med, og indgår derfor heller ikke i afhandlingen, jf. Grønbæks arkiv 0358, 09854, Erhvervsarkivet i Aarhus. Grønbæk var domprovst i Viborg fra 1958 til 1966.

¹⁰ På det først afholdte bispemøde den 4. januar 1919 blev det besluttet, at der årligt skulle finde to bispemøder sted, som Københavns biskop skulle indkalde til. Jf. bispemøde 4. januar 1919, punkt 1-2, "Bispestillingen i almindelighed og forretningsordenen ved bispemøder", C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland. Understregningen er gengivet efter referatet. Det er ikke oplyst i referatet, hvor mødet fandt sted. Ved min ansøgning til Rigsarkivet 22. september 2014 om adgang til de lukkede bispearkiver fik jeg tilladelse til at se pakke 958 i Aalborg Stifts bispearkiv, hvor referater fra bispemøderne findes. Det er dette arkiv, der henvises til i afhandlingen.

består af ni indpakkede scrapbøger¹¹ samt af en scrapbog med overskriften ”Scraps”, og endvidere er der syv mindre, uindpakkede scrapbøger. Scrapbøgerne indeholder udklip fra dagspressen om annoncering af møder, mødereferater, interviews, indlæg og artikler om bevægelsen. Desuden findes et ringbind, som indeholder en oversigt over bevægelsens aktiviteter i Danmark. Den største del af *Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning* omhandler Moralsk Oprustning, som falder uden for afhandlingens emne, og som afhandlingen derfor ikke kommer ind på.¹² I arkivets samling af bøger om bevægelsen er der bøger på engelsk, norsk og tysk. Der er desuden fyre bøger på dansk i arkivet, som er oversat fra engelsk eller norsk eller skrevet på dansk.¹³

I det omfattende materiale om Oxford-gruppebevægelsens aktiviteter i arkivets scrapbøger findes overvejende referater med indlæg om Oxfordmøder og andre arrangementer for bevægelsen samt udtalelser fra tilhængere af bevægelsen. Fra dagspressen findes der i arkivet kritisk omtale af bevægelsen fra *Politiken* og *Ekstrabladet*.¹⁴ Der findes dog ikke eksemplarer i arkivet af Knud Hansens kritiske anmeldelser i *Evangeliet og Oxfordismen* eller af N.H. Søes skeptiske *Luther og Oxford*, som begge er fra 1935. Knud Hansens og N. H. Søes bøger findes blandt arkivets danske bøger.¹⁵ Den store mængde imødekommende indlæg om bevægelsen i scrapbøgerne i arkivet giver overordnet set indtryk af, at bevægelsen var succesrig, og at den blev mødt med sparsom kritik. I dagspressen blev der som bekendt imidlertid ført kritiske debatter om Oxford-gruppebevægelsen, og der udkom bøger, hvor

---

¹¹ Scrapbogen fra maj, juni og juli 1935 findes ikke i arkivet og må formodes at være bortkommet.

¹² Arkivets materiale om Moralsk Oprustning er både dansk og internationalt. Der er 15 indpakkede papirpakker fra 1939 til 1955 og desuden 24 ringbind og otte indbundne bøger om Moralsk Oprustnings aktiviteter samt otte kassetter med Moralsk Oprustnings nyhedsbreve indtil 1985. Desuden er der en kasse med blandet materiale samt andet løst materiale i form af tidsskrifter, mapper og film. I arkivet findes tre forhandlingsprotokoller. Ifølge et brev til Det teologiske Fakultet den 29. marts 2006 fra deltageren i Moralsk Oprustning Keld Jørgensen, som findes i protokollerne, blev arkivet i 1986 overdraget til Afdeling for Kirkehistorie på Det teologiske Fakultet i København på Købmagergade 44-46. Ved flytningen til Det teologiske Fakultet på Søndre Campus på Karen Blixens Vej 16 i København i 2016-2017 blev arkivet flyttet med, og det befinder sig i Det teologiske Fakultets kælderbibliotek.

¹³ Oversættelser til dansk af bøger om bevægelsen er nævnt i Jarlert 1995, 214-215.

¹⁴ Stavemåden *Ekstrabladet* er gengivet efter det navn, *Ekstrabladet* havde i datiden.

¹⁵ Hal Koch lagde afstand til bevægelsen i tre kronikker i *Dagens Nyheder* i april og maj 1935, som behandles nedenfor. Kochs kronik fra april findes ikke i scrapbogen, men da scrapbogen for maj, juni og juli 1935 som ovenfor omtalt ikke findes i arkivet, vides det ikke, om to af Kochs kronikker har befundet sig blandt arkivets materiale.

skeptiske holdninger kom til udtryk. En ukritisk anvendelse af arkivet ville give indtryk af, at bevægelsen havde større fremgang, end det var tilfældet. Nærværende afhandling inddrager således ikke kun bevægelsens egne folks arkiver, men også kritiske indlæg om bevægelsen i Danmark, og der fremkommer derved et mere nuanceret billede af modtagelsen af bevægelsen i Danmark, end materialet fra arkivet tegner.

Den tilknytning, bevægelsen havde til kirkerne, forsvandt ved overgangen til Moralsk Oprustning,¹⁶ og brugen af visse af bevægelsens principper blev ændret. De fire moralske principper fra bevægelsen blev anvendt i Moralsk Oprustning, og principperne om ”samdeling” og ”den stille stund” blev nedtonet.¹⁷ Moralsk Oprustning i Danmark blev oprettet den 13. februar 1948, og den 10. februar 2003 blev det besluttet at opløse foreningen.¹⁸ Andre fremtrædende personer i Oxford-gruppebevægelsen, herunder Fuglsang-Damgaard, deltog ikke i Moralsk Oprustning.¹⁹

Fra *Erling Eidems* arkiv på Landsarkivet i Uppsala er i afhandlingen benyttet et brev fra 1934 fra Fuglsang-Damgaard til Eidem om sin indsættelse som biskop samt Eidems svar fra 1934 til Fuglsang-Damgaard. Der er desuden i dette arkiv et brev fra august 1935 fra Fuglsang-Damgaard til Eidem om Oxford-gruppebevægelsen og et brev om filantropi fra 1935 fra Alf. Th. Jørgensen til Eidem. I *Arvid Runestams* privatarkiv på Uppsala Universitetsbibliotek findes tre breve om bevægelsen fra Fuglsang-Damgaard til Runestam fra 1935, 1937 og 1938. Kopi af brevene fra Fuglsang-Damgaard til Runestam er blevet sendt til mig fra Universitetsbiblioteket i Uppsala.

1.3.4. Tidsskrifter

I forbindelse med arbejdet med ph.d.-projektets undersøgelser er en række tidsskrifter blevet gennemgået for årene 1933-1938 med henblik på belysning af afhandlingens spørgsmål. Fra *Indre Mission* er det *Indre Missions Tidende* samt *Liv og Lys*, og fra de grundtvigske kredse er det *Menighedsbladet*, *Højskolebladet* og *Studenterkredsen*. Herudover er *Kirkeligt Centrum* og *Tidehverv* gennemset. Desuden er *Dansk Kirkeliv*, *Præsteforeningens Blad* og *Teologisk Tidsskrift* samt *Dansk teologisk Tidsskrift* undersøgt. Det kulturradikale tidsskrift *Kulturkampen* udkom fra 1935, og det er

---

¹⁶ Jf. Oftestad 1994, 80.

¹⁷ Lindhardt 1951a, 12-13; Randall 2000, 174-175.

¹⁸ Oplysninger om stiftelsen af Moralsk Oprustning i Danmark og beslutningen om ophævelsen af foreningen findes i de ovennævnte tre forhandlingsprotokoller i *Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning*.

¹⁹ Også Halfdan Høgsbro deltog i Oxford-gruppebevægelsen, men ikke i Moralsk Oprustning. Paul Brodersen deltog både i Oxford-gruppebevægelsen og i Moralsk Oprustning.

gennemset for årene 1935-1938. Desuden er det norske *Kirke og Kultur* gennemgået.

I dagspressen formidlede især *Kristeligt Dagblad* kendskab til bevægelsen gennem artikler, interviews, mødereferater og boganmeldelser, og i indsamlingen af kildemateriale til afhandlingen er *Kristeligt Dagblads* digitale avisarkiv taget i brug. *Socialdemokraten* samt de kulturradikale dagblade *Politiken* og *Extrabladet* forholdt sig kritisk over for Oxford-gruppebevægelsen. De borgerlige dagblade *Berlingske Tidende*, *Berlingske Aftenavis* og *Dagens Nyheder*, som fra 1936 hed *Nationaltidende*, bragte omtale og interviews om den. Bevægelsen er blevet omtalt som en "avisbevægelse",²⁰ hvilket peger på, at behandlingen af Oxford-gruppebevægelsen i datidens aviser havde indflydelse på, at kendskabet til den blev udbredt.

1.4. Litteraturen

Oxford-gruppebevægelsen fik tilslutning i Danmark, Finland, Norge og Sverige i 1930'erne. Dette afsnit undersøger, hvorvidt og i hvilket omfang den eksisterende litteratur i Danmark og i Skandinavien om Oxford-gruppebevægelsen har behandlet Fuglsang-Damgaards engagement.

1.4.1. Dansk litteratur

I Danmark behandler Jens Holger Schjørring bevægelsen i Danmark i artiklen "Fornyelsestendenser og de sociale og politiske forhold i 30'ernes danske kirkehistorie" og omtaler den i andre artikler.²¹ Der er to linjer i Schjørrings synspunkt på Oxford-gruppebevægelsen. Det ene er, at sociale og politiske samfundsforhold var medvirkende til, at bevægelsen vandt indpas i Danmark. Det andet er, at bevægelsen i Danmark indgik som en del af Buchmans storpolitiske plan.

Det er Schjørrings antagelse i artiklen "Fornyelsestendenser og de sociale og politiske forhold i 30'ernes danske kirkehistorie" fra 1976, at bevægelsen sammen med Tidehverv var kristne "fornyelsesbevægelser",²² som i kraft af den ændrede samfundssituation i mellemkrigstiden havde fået grobund.²³ I artiklen gennemgår Schjørring Tidehverv og Oxford-gruppebevægelsen ud fra denne antagelse. Om den samfundsmæssige og kulturelle baggrunds betydning for, at bevægelsen vandt indpas anfører Schjørring:

---

²⁰ Helweg-Larsen 1935, 106.

²¹ Se Schjørring 1976c, 97-98 og Schjørring 1976d, 177-183. Jf. desuden Schjørring 1979, 218; 239-242; 244; 278.

²² Schjørring 1976a, 79.

²³ Ibid. 79.

Først er der grund til at understøtte, at baggrunden for Oxfordbevægelsens succes i Danmark sammenholdt med dens egen selvforståelse i allerhøjeste grad har med den almindelige samfundsmæssige og kulturelle situation at gøre.²⁴

Schjørring nævner i forbindelse med samfundsmæssige forandringer forslaget om ændring af skoleloven samt den sociale samfundsrevselse i litteraturen.²⁵ Kirke- og kristendomskritikken spillede efter hans opfattelse også en rolle for, at Oxford-gruppebevægelsen fik fremgang, og bevægelsens succes kunne ifølge Schjørring findes i kommunister, men også i ledende socialdemokraters og kulturradikales kristendomskritik.²⁶ I den forbindelse omtaler Schjørring, at Fuglsang-Damgaard i *Kristeligt Dagblad* den 1. januar 1935 havde udtalt, at det var gudsfor nægtelse og amoralsk opførsel, som havde bragt kristendommen i uføre.²⁷ Desuden fremhæver Schjørring Fuglsang-Damgaard blandt de præster, der medvirkede til, at bevægelsen fik tilslutning i Danmark.²⁸ Han nævner også, at Fuglsang-Damgaard var inspireret af Emil Brunner i sin opfattelse af religionspsykologiens betydning i sjælesorgen og af privatskriftemålets betydning for sjælesorg, og at hans intention om at forny privatskriftemålet var medvirkende til, at han tilsluttede sig bevægelsen.²⁹ Man kan med andre ord sige, at det er Schjørrings synspunkt, at Fuglsang-Damgaard anså Oxford-gruppebevægelsen for at være en modbevægelse til andre ideologier og livsanskuelser i tiden, og at den kunne være med til at forny privatskriftemålet.

Schjørring inddrager den storpolitiske kontekst og udvider perspektivet på Oxford-gruppebevægelsen i Danmark ud over landets grænser. Ifølge Schjørring skal bevægelsen forstås i sammenhæng med den europæiske krise og kampen mod kommunismen, og fremstødet for Oxford-gruppebevægelsen i Norden og i Danmark var efter Schjørrings opfattelse et led i Buchmans plan i kampen mod kommunismen:

---

²⁴ Ibid. 93.

²⁵ Ibid. 93. Schjørring omtaler forfatterne Tom Kristensen, Hans Kirk, Harald Herdal, Leck Fischer og Knuth Becker.

²⁶ Schjørring 1976a, 93.

²⁷ Ibid. 93.

²⁸ Ibid. 95-96.

²⁹ Schjørring 1976d, 180. Vedr. Fuglsang-Damgaards inspiration fra Brunner henviser Schjørring til Fuglsang-Damgaards forord til oversættelsen af Brunners *Gudsordet og Verden* fra 1933 samt til bogens afsluttende afsnit. Jf. Schjørring 1976d, 180-181 samt Schjørring 1980a, 44. Også Johannes Langhoff omtaler Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi i forbindelse med Oxford-gruppebevægelsen. Se Langhoff 1989, 88.

Den samfundsmæssige baggrund for Oxfordbevægelsen kan dog ikke reduceres til en national eller endda nordisk synsvinkel, men må ses i sammenhæng med den europæiske krise og kampen mod kommunismen.³⁰

Danmark skulle efter Schjørrings opfattelse være et blandt flere andre lande, der omringede det nazistiske Tyskland, som også skulle forvandles:

Selvom man i bevægelsen efter krigen ikke har villet tale så meget om det, kan der ikke være tvivl om, at Buchmans ledemotiv helt frem til efteråret 1938 var ønsket om at vinde indpas i Nazi-Tyskland, idet han inderst inde ønskede – i fællesskab med forvandlede nationalsocialister – at danne front mod bolchevismen. Alle de lande, man koncentrerede sig om at vinde i trediverne, Schweiz, Norge, Danmark og Holland, skulle danne en ring uden om Tyskland, samtidig med, at Buchman – i alt fald frem til 1936 – intenst bestræbte sig på at vinde lydhørhed for tanken om kristen samfundsrevolution under Guds førelse først hos 'de tyske kristne', senere endog hos Himmler.³¹

Schjørring har fremhævet Buchmans internationale ambitioner med bevægelsen som antikommunistisk bevægelse og omtalt Oxford-gruppebevægelsen som en del af Buchmans storpolitiske plan.

Den danske kirkehistoriker P.G. Lindhardt behandler bevægelsen i to artikler fra 1936, og hans opfattelse af bevægelsen er her præget af Lindhardts egen kristendomsopfattelse og særligt af hans opfattelse af Martin Luther og af dialektisk teologi.³² I artiklen "Evangelium eller oplevelse" fra 1936

³⁰ Schjørring 1976a, 94. Om Moralsk Oprustning som antikommunistisk bevægelse, se Koch 1967, 228-229 og Lindhardt 1951, 11.

³¹ Schjørring 1976a, 94. Om bevægelsens principper, se afsnit 3.1 "Oxford-gruppebevægelsens baggrund og principper." Citationstegnene i citatet er gengivet efter Schjørrings tekst. Schjørring sammenligner Oxford-gruppebevægelsen med vækkelsesbevægelserne i Skandinavien i det 19. århundrede og nævner, at en grundlæggende forskel var, at bevægelsen havde politiske ambitioner. Schjørring anfører om forskellen til vækkelsesbevægelserne, at det var "vor allem eben der politische Anspruch", jf. Schjørring 1976b, 67. Schjørring omtaler skeptisk stemningen, når der blev afgivet vidnesbyrd på Oxfordmøderne som "stereotyp und oberflächlich, wenn nicht ganz geschmacklos", se Schjørring 1976b, 65. Han nævner desuden om fraværet af lærespørgsmål og om mangel på fordybelse i Oxford-gruppebevægelsen: "Alle Gelehrsamkeit, Trübsinnigkeit und Ausführlichkeit wurde verbannt. Es gab keine analysierenden Vorträge, keine grundsätzliche Reflexion oder kritische Auseinandersetzung. Stattdessen lag der Hauptgewicht auf Zeugnissen von Leuten aus allen Gesellschaftsschichten", jf. Schjørring 1976b, 65.

³² Lindhardt forsvarede sin doktordisputats *Peder Hersleb I* i 1939, og i den selvbiografi, han i den anledning skrev i *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest*, omtalte han påvirkningen fra dialektisk teologi: "Mit studium faldt i en teologisk bevæget tid under de brydninger, som den dialektiske teologis fremtrængen i Danmark førte med sig, hvilket blev af største betydning for mig både personligt

lægger Lindhardt indirekte afstand til bevægelsens princip om ledelse og til bevægelsens idealistiske og oplevelsesprægede karakter.³³ Hans kritik i artiklen fra 1936 ”Danmarks Kirke i reformationsjubilæumsåret” retter sig mod, at han ikke finder retfærdiggørelse af tro og syndernes forladelse i bevægelsens grundlag.³⁴

I forbindelse med sin behandling af bispevalget i 1935 og med Oxfordmødet i København den 27. marts 1935 omtaler Lindhardt i *Den danske kirkes historie* bind VIII fra 1966 Fuglsang-Damgaards deltagelse i bevægelsen.³⁵ Lindhardt fremhæver i *Den danske kirkes historie* bind VIII med skepsis Oxford-gruppebevægelsens fremtræden og udtaler sig kritisk om den almenreligiositet, han finder i den.³⁶ I sin opfattelse af bevægelsen var Lindhardt præget af samtidens opgør med vækkelserne.³⁷

---

og teologisk; skønt jeg har måttet tage afstand fra adskilligt, som denne ’skole’ førte med sig, vil det stedse være af grundlæggende betydning, at der her blev rakt et holdepunkt og en orienteringsbasis overfor liberalistisk rationalisme og pietistisk oplevelseskristendom.” Jf. Lindhardt 1939, 162. Anførselstegnene i citatet er gengivet efter Lindhardts tekst. Jeg fremlagde min gennemgang af Lindhardts nedenfor omtalte synspunkter om Oxford-gruppebevægelsen i et foredrag på Nordvecks konference i København den 15. juni 2013. Poul Georg Lindhardt (1910-1988) var professor i kirkehistorie ved Aarhus Universitet fra 1942 til 1980.

³³ Lindhardt 1936a, 265-267. Lindhardt havde personligt truffet deltagere i Oxford-gruppebevægelsen i Det norske Studenterforbund i Oslo i 1936. I et brev til Jens Nørregaard fra Oslo den 19. februar 1936 distancerede Lindhardt sig fra bevægelsen og skrev, at Det norske Studenterforbund var ret ”oxfordsk” og omtalte, at det ikke var hans ”type”, jf. Jens Nørregaards arkiv, 06073, 15, RA. Citationstegnene i citatet er gengivet efter Lindhardts brev. Jens Skouboe Nørregaard (1887-1953) var professor i kirkehistorie ved Københavns Universitet.

³⁴ Lindhardt 1936b, 141. Lindhardts ovenfor omtalte artikel ”Evangelium eller oplevelse” fra 1936 samt Lindhardts artikel ”Danmarks Kirke i reformationsjubilæumsåret” fra 1936 er omtalt i Willert 2016, 134, note 21.

³⁵ Lindhardt nævner, at det ved bispevalget i 1934, hvor Fuglsang-Damgaard blev valgt til biskop, og Brodersen blev stiftsprovst, kan have spillet ind, at de begge gav deres tilslutning til Oxford-gruppebevægelsen. Jf. Lindhardt 1966, 213.

³⁶ Lindhardt 1966, 216. Lindhardt har i udtalelser om Oxford-gruppebevægelsen i andre kirkehistoriske fremstillinger givet udtryk for en lignende skepsis over for bevægelsens almenreligiositet som i *Den danske kirkes historie* fra 1966, og hans omtale af bevægelsen i andre kirkehistoriske fremstillinger er af den grund ikke inddraget her. Jf. Lindhardts omtale af Oxford-gruppebevægelsen i Lindhardt 1951a, 5-6, Lindhardt 1955, 179-183, Lindhardt 1959, 206-207 samt Lindhardt 1978, 219-220.

³⁷ Jf. Lindhardts afstandtagen til vækkelserne i *Vækkelser og kirkelige retninger* fra 1951. Se desuden Thorkild C. Lyby 2010, 27-29. Carsten Bach-Nielsen har omtalt, at Lindhardts distance til vækkelserne var til stede fra 1930’erne, jf. Bach-Nielsen 2010, 94. Se desuden Bach-Nielsen 2010, 98-99 og 102. Lindhardt var i den afstand, han lagde til vækkelserne, påvirket af Morten Pontoppidans tanker om sognekirkelighed, jf. at Lindhardt omtaler dette: ”Pontoppidans ’landskirkelige’ tanker har fået bred betydning i

Lindhardts skeptiske opfattelse af Oxford-gruppebevægelsens kætterske træk og af dens idealistiske og oplevelsesprægede karakter i de ovenfor omtalte to artikler af Lindhardt fra 1936 ændrede retning. I senere kirkehistoriske fremstillinger forholder han sig skeptisk over for bevægelsens almenreligiøsitet og vækkelsespræg. Lindhardts kritiske opfattelse af Oxford-gruppebevægelsen er kendt gennem henvisninger til Lindhardts opfattelse af bevægelsen i andre forfatterskaber.³⁸

Fuglsang-Damgaards deltagelse i Oxfordmøder er også omtalt i Poul Helweg-Larsen artikel fra 1935 "Oxford-gruppebevægelsen i Danmark".³⁹ Helweg-Larsens artikel er en samtidshistorisk beretning med oplysninger om møder og andre begivenheder i Oxford-gruppebevægelsen i Danmark fra 1933 til oktober 1935, og som kilde til oplysninger om bevægelsen er Helweg-Larsens artikel begrænset af, at den ophører i oktober 1935.⁴⁰ Hal Koch omtaler i *Danmarks Kirke gennem Tiderne* fra 1967 med skepsis Oxfordmøderne med bekendelser, og den reklame, bevægelsen førte, anser han for utroværdig.⁴¹ Fuglsang-Damgaards velvillige indstilling til bevægelsen er omtalt hos Lausten i *Danmarks kirkes historie* fra 2004. Lausten anfører, at tilslutningen fra Indre Mission og KFUM bundede i de to bevægelsers vækkelsesprægede karakter med moralsk islæt.⁴²

---

efterkrigsårene, svækket begrebet om den 'levende' menighed og gjort 'sognet' kristeligt acceptabelt." Jf. Lindhardt 1978, 242-243. Tegnsætningen i citatet er gengivet efter Lindhardt. Til Lindhardts påvirkning fra Morten Pontoppidan, se Lyby 2010, 25-27. I sit trykte radioforedrag fra 1951 *Fra Oxford-gruppebevægelse til Moralsk Oprustning* lagde Lindhardt afstand til Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning, hvilket Bach-Nielsen har kaldt for "et frontalangreb". Se Bach-Nielsen 2010, 102.

³⁸ Jf. henvisningen til Lindhardts omtale af bevægelsen i Lindhardt 1955, 1959 og 1966 i *Dansk kulturdebat 1918-1939, en tidsskriftsantologi*, 1979, 68 og 70. Se desuden henvisningen til Lindhardts omtale af Oxford-gruppebevægelsen i Lindhardt 1966, 212-217 i Hilda Rømer Christensen 1995, 270, note 418. Jf. desuden, at Graversgaard og Barner Nielsen har henvist til Rømer Christensens fremstilling af bevægelsen fra 1995. Jf. Graversgaard og Barner Nielsen 2011, 151.

³⁹ Helweg-Larsen 1935, 103, 109 og 118.

⁴⁰ Oplysninger om datoer og møder hos Helweg-Larsen stemmer overens med oplysninger fra dagspressen og fra småskrifter. Knud Hee-Andersen udtalte i *Næstved Tidende* 28. november 1935 om Helweg-Larsens artikel: "Med Hensyn til Aarets store Begivenhed, Oxfordrøret, har Redaktøren [af *Dansk Kirkeliv*] fraveget sit sædvanlige Princip, at lade en Bevægelse blive skildret indefra, og har overdraget Provst Helweg-Larsen at fortælle dette Stykke Kirkehistorie. Det er gjort med stor Flid og Omhu; Begivenhedernes Rækkefølge fremstilles rigtigt og i klar indbyrdes Sammenhæng." Helweg-Larsen (1877-1958) havde fra 1927 til 1933 været sekretær i Københavns Kirkefond. I 1935 var han sognepræst ved Christianskirken i København.

⁴¹ H. Koch 1967, 228.

⁴² Lausten 2004, 310.

1.4.2. Skandinavisk litteratur

Den mest omfattende omtale i skandinavisk litteratur af Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen findes i den svenske kirkehistoriker Anders Jarlerts doktordisputats og standardværk fra 1995 *The Oxford Group, Group Revivalism, and the Churches in Northern Europe, 1930-1945, with special Reference to Scandinavia and Germany*. I Jarlerts beskrivelse af Fuglsang-Damgaards deltagelse indgår Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi og inspirationen fra Emil Brunner samt Fuglsang-Damgaards forsøg på at genoplive privatskriftemålet.⁴³ Jarlert inddrager Fuglsang-Damgaards deltagelse på konferencer om bevægelsen og omtaler hans forsøg på at udbrede den samt hans optagethed af kirkens nød i *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* fra 1936.⁴⁴ Han tilslutter sig Schjørrings synspunkt, at bevægelsen kunne virke som en modbevægelse til andre ideologier i samtiden:

As J. H. Schjørring states, Fuglsang-Damgaard went very far in pronouncing the Oxford Group Movement as the last resort of the Church against Communism, National socialism, amorality, materialism, etc, but he always regarded the Oxford Group from the viewpoint of the Church, and without interest in its political ambitions.⁴⁵

Jarlerts udgangspunkt for undersøgelsen i doktordisputatsen var at analysere udviklingen og samspillet mellem bevægelsen og kirkerne med særligt henblik på de skandinaviske lande og Tyskland fra 1930 til 1945.⁴⁶ Jarlert går i sin undersøgelse ud fra den tese, at bevægelsen i hvert land gennemløb fire faser, som lignede hinanden. Den første fase var en oplysningsfase, og i den anden fase blev der dannet Oxfordgrupper. I den tredje fase deltog udenlandske deltagere, og i den fjerde fase blev bevægelsen på grund af Anden Verdenskrig isoleret fra omverdenen.⁴⁷ Jarlerts fremgangsmåde var, at han

⁴³ Vedr. Fuglsang-Damgaards inspiration fra Emil Brunner henviser Jarlert til Schjørrings tidligere omtalte synspunkt i artiklen ”Geismar og Brunner” fra 1976. Jf. Jarlert 1995, 84-85.

⁴⁴ Jarlert 1995, 84-86. Jarlerts omtale af Fuglsang-Damgaards, Aage Bentzens, Paul Brodersens og Halfdan Høgsbros deltagelse er nævnt i Willert 2016, 131. Vedr. den danske bevægelse er den undersøgt i Jarlert 1995, 211-272.

⁴⁵ Jf. Jarlert 1995, 86. Jarlert henviser i citatet til Schjørrings artikel om Fuglsang-Damgaard i *Dansk biografisk Leksikon* i 1980.

⁴⁶ Jarlert 1995, 28-29.

⁴⁷ “Our hypothesis is that the establishment of Group revivalism in Scandinavia and Germany follows in rough line – as in the Netherlands and Switzerland – the same pattern in the different countries.” Jarlert 1995, 30. Jarlerts tese er omtalt i Willert 2016, 130-31. Jarlert har i anden forskning om bevægelsen lagt vægt på bevægelsens personalistiske træk. Jf. Jarlert 1989, 143 og Jarlert 1993, 400-403. Se desuden Jarlert 1995, 22.

undersøgte bevægelsen i hvert af landene ud fra de fire på hinanden følgende faser, og i undersøgelsen inddrog han samtidshistoriske forhold i Skandinavien og i Tyskland. Konklusion på Jarlerts undersøgelse var, at hans tese var blevet bekræftet for de skandinaviske landes vedkommende, hvor Oxford-gruppebevægelsens udvikling forløb efter de fire faser, mens det derimod ikke var tilfældet i Tyskland.⁴⁸ Jarlert undersøger hvert af landene for sig, og hans metode er ikke komparativ, men i afhandlingens konklusion har han alligevel ridset forskelle i forløbet af faserne i de forskellige lande op.⁴⁹

Et andet værk af relevans for afhandlingen er svenskeren Bertil Werkströms doktordisputats *Bekännelse och avlösning. En typologisk undersökning av Luthers, Thurneysens och Buchmans biktuppfatninga* fra 1963. Her undersøges systematisk de bagvedliggende teologiske opfattelser af sjælesorg hos Martin Luther, Eduard Thurneysen samt hos Frank Buchman. Werkström har inddraget udtalelser af Fuglsang-Damgaard om skriftemålet i bevægelsen,⁵⁰ men en undersøgelse af Fuglsang-Damgaards opfattelse af privatskriftemålet i bevægelsen er der ikke tale om hos Werkström.

Fuglsang-Damgaards deltagelse i bevægelsen er tilsyneladende ikke omtalt inden for norsk og finsk forskningslitteratur. Den norske kirkehistoriker Bernt Oftestad har systematisk undersøgt bevægelsen som missionerende bevægelse i artiklen ”Meddelelse og tilegnelse, Oxfordgruppebevægelsen i missiologisk perspektiv” fra 1972. Bevægelsens missionsperspektiv var

---

⁴⁸ ”We may conclude that our hypothesis has been confirmed – though with wide variations – by our study of the development in the Scandinavian countries, while it has been contradicted by the German development”. Jf. Jarlert 1995, 439.

⁴⁹ Jarlert 1995, 436-439. En oversigt over amerikansk og engelsk samt skandinavisk, schweizisk og hollandsk litteratur om bevægelsen findes i Jarlert 1995, 22-28. Fra litteraturen på engelsk inddrager nærværende afhandling J. McCook Roots Jr.s samtidshistoriske artikel fra 1928 i det amerikanske *Atlantic Monthly* om Oxford-gruppebevægelsens baggrund samt H. P. Van Dusens to artikler om Frank Buchman og bevægelsens arbejds-metoder i *Atlantic Monthly* fra juli og august 1934. Desuden indgår Allan W. Eisters sociologiske undersøgelse af bevægelsens historie og dens opbygning i *Drawing – Room Conversion. A Sociological Account of the Oxford Group Movement* fra 1950 samt Walter H. Clarks undersøgelse af Buchmans baggrund og bevægelsens historie i *The Oxford Group. Its History and Significance* fra 1951. Endvidere er Oxford-gruppebevægelsen nævnt i D.W. Bebbingtons *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*, 1989, 235-247. Bevægelsen i Danmark er omtalt i Garth Lean 1985, 225-230 og i I. Randall 2000, 181-182. Lean har nævnt, at Fuglsang-Damgaard under den tyske besættelse af Danmark under Anden Verdenskrig var i koncentrationslejr, hvilket ikke var tilfældet, se Lean 1985, 230, og i indeværende afhandling suppleres Leans oplysninger med andre kilder.

⁵⁰ Werkström 1963, 163, 166, 168-169, 177, 187, 191, 194, 201, 207, 223, 226, 228, 231, 248.

ifølge Oftestads synspunkt uomtvisteligt. Deltagerne forstod sig efter Oftestads opfattelse som udsendte apostle, og bevægelsens mål var, at verden skulle forvandles.⁵¹ Oftestad konkluderede, at bevægelsens mission var knyttet til etiske kvaliteter og kunne udvise lighed med farisæisme.⁵² I Danmark var det fra avisomtale kendt, at Oxford-gruppebevægelsen var kommet til Norge. Helje K. Sødals udgangspunkt for *Norge i brann* fra 2013 var at fremstille bevægelsen i Norge i sammenhæng og at undersøge dens betydning for norsk kirke- og kulturliv fra 1934 til 1940. I Finland var den finske kirkehistoriker Sixten Ekstrands doktordisputats fra 1993 *Tro och moral, Oxford-grupprörelsen och MRA i Finland 1932-1955* den første kirkehistoriske undersøgelse af Oxford-gruppebevægelsen i et enkelt land.⁵³ I Franz J. Vocks doktordisputats fra Østrig i 1989 *Eine Untersuchung der Arbeit der Moralischen Aufrüstung an drei Fallbeispielen* er Vocks udgangspunkt spørgsmålet om, hvilken betydning moralske værdier kan have i politiske beslutninger. Han har ud fra dette spørgsmål undersøgt Moralsk Oprustnings arbejde med forsoning efter Anden Verdenskrig i forholdet mellem Tyskland og Frankrig, mellem Danmark og Slesvig-Holsten samt i Sydtyrol. Vocks doktordisputats omtales her under den skandinaviske litteratur, idet Fuglsang-Damgaard og den danske bevægelse er omtalt hos Vock.

1.4.3. Sammenfatning af litteraturoversigt

I litteraturen er Fuglsang-Damgaard omtalt som deltager på Oxfordmøder hos Jarlert, Helweg-Larsen, Lindhardt samt hos Lausten. Fuglsang-Damgaards opfattelse af, at tidens amoralitet gav bevægelsen en legitim eksistensberettigelse og gjorde den støtteværdig, er nævnt hos Schjørring. Vedrørende Fuglsang-Damgaards interesse for skriftemålet i bevægelsen omtaler Werkström denne, og Schjørring fremhæver, at Fuglsang-Damgaards interesse for at genoplive privatskriftemålet var en medvirkende årsag til hans velvillige indstilling. Desuden omtaler Schjørring og Jarlert, at Fuglsang-

⁵¹ ”At Oxfordgruppebevegelsen hadde misjonsbevissthet, dvs. sendelsesbevissthet, vitner dens praksis om. Med det ene siktemål: å forvandle – enkeltmennesker og samfunn, ja, hele verden för den over landene. Man forstod sig som sendt, som apostler.” Jf. Oftestad 1972, 13.

⁵² ”Identifikasjon av misjonen med en demonstration av etiske idealer vil enten føre til tvil om frelsen i det hele tatt meddeles eller til en uholdbar fariseisme på det etiske område.” Se Oftestad 1972, 23. Ordet ”tvil” er gengivet efter Oftestads stavemåde. I doktordisputatsen fra 1978 *Kristentro og kulturansvar. Ronald Fangens kristendomssyn – utvikling og egenart* har Oftestad undersøgt den norske forfatter Ronald Fangens opfattelse af bevægelsen, se Oftestad 1978, 93-176. Oftestad har i artiklerne ”Vekkelsene og samfunnet. Tre vekkelsebevegelser fra 1930-årene” i 1982 og i ”En annerledes vekkelse” fra 1994 undersøgt bevægelsen i Norge.

⁵³ Jarlert 1995, 28.

Damgaards interesse for religionspsykologi var inspireret af Emil Brunner. I forhold til, at bevægelsen vandt indpas i Danmark, tillægger Schjørring samfundsmæssige faktorer i form af ændret lovgivning samt samtidens kritik af kirke og kristendom betydning.

Samlet set kan man sige, at en dansk undersøgelse af Fuglsang-Damgaards engagement i Oxford-gruppebevægelsen på baggrund af læsning af tekster af Fuglsang-Damgaard og på baggrund af arkivstudier ikke findes. Herved adskiller nærværende afhandlings undersøgelse sig fra den eksisterende forskning, som kun kortfattet har omtalt Fuglsang-Damgaards deltagelse på baggrund af omtale i dagspressen og af hans egne skrifter samt udtalelser.

1.5. Afhandlingens struktur

Indeværende afhandling består af otte kapitler. I det første kapitel fremlægges afhandlingens udgangspunkt og forskningsspørgsmål samt fremgangsmåde. Desuden angives trykte kilder af Fuglsang-Damgaard. Herudover gennemgås kildemateriale fra Fuglsang-Damgaards ikke offentlige arkiv samt fra andre offentlige og ikke offentlige arkiver, der har fundet anvendelse i afhandlingen. Endvidere gives en oversigt over de eksisterende kirkehistoriske undersøgelser samt omtale af Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen fra Skandinavien, men primært fra Danmark.

Afhandlingens andet kapitel bringer et indtryk af den historiske kontekst for Fuglsang-Damgaards virke i form af en oversigt over forholdet mellem kirke og samfund samt åndshistoriske strømninger i 1930'erne. Der gives et rids af Fuglsang-Damgaards indremissionske baggrund i Sønderjylland. Derefter behandles hans tidlige studier i fangelejren i Frankrig under Første Verdenskrig, og hans konkurrenceafhandling fra 1925 *Videnskabelig og kristelig Livstydning* inddrages. Desuden undersøges hans interesse for religionspsykologi fra 1926, og Fuglsang-Damgaards *Religionspsykologi* fra 1933 gennemgås.

Kapitel tre indledes med et rids af Oxford-gruppebevægelsens baggrund og principper. Privatskriftemålets historie i Danmark fra reformationen til 1930'erne skitseres, og Fuglsang-Damgaards synspunkter på skriftemålet i bevægelsen fra *Privatskriftemålets Fornyelse* gennemgås. Endvidere behandles hans forslag om at genindføre privatskriftemålet.

Det fjerde kapitel behandler henholdsvis valget af Fuglsang-Damgaard til biskop i 1934 og opfattelsen af bevægelsen i grundtvigske kredse. Forberedelserne til bevægelsens fremstød i Danmark i 1935 og Fuglsang-Damgaards rolle i forberedelserne inddrages. Endvidere gennemgås kritikken af Oxford-gruppebevægelsen efter fremstødet.

I kapitel fem behandles Oxfordgudstjenester samt forskellige synspunkter på disse. Endvidere gennemgås Fuglsang-Damgaards deltagelse på Det lutherske Verdensforbunds konvent i Paris i 1935, og hans skrift *Oxford-gruppen, en ny Vej til Det gamle Evangelium* fra 1936 inddrages.

Det sjette kapitel gennemgår opfattelsen af Oxford-gruppebevægelsen i Indre Mission samt biskoppernes synspunkter på den. Fuglsang-Damgaards deltagelse i forberedelser på bispemøder til reformationsjubilæet i 1936 behandles. Desuden inddrages hans omtale af Oxford-gruppebevægelsen i jubilæumsåret.

Kapitel syv behandler *Tidehvervs* kritik af Fuglsang-Damgaards deltagelse i bevægelsen i 1935 og 1937. Desuden undersøges Fuglsang-Damgaards rolle i planlægningen af programmet for det nordiske bispemøde i 1936, og hans sidste tre kronikker om bevægelsen i *Kristeligt Dagblad* i januar 1938 gennemgås.

Kapitel otte indeholder sammenfatning af afhandlingens resultater. Herefter følger konklusionen, og afhandlingen afsluttes med engelsk resumé.

2. Fuglsang-Damgaards unge år og docenttid indtil 1933

I 1930'erne fandt en række ændringer i lovgivningen sted, som berørte forholdet mellem kirke og skole og mellem kirke og samfund. Fuglsang-Damgaard kommenterede ændringerne i *Privatskriftemaalets Fornyelse* og i *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*, og kapitlets indledning opridser baggrunden for kirkelige og samfundsmæssige forhold i 1930'erne.

Fuglsang-Damgaard havde sin opvækst i det indremissionske miljø i hjem og kirke i Sønderjylland, og han var under Første Verdenskrig i fangelejr i Frankrig. Efter krigen studerede han teologi, og i konkurrenceafhandlingen *Videnskabelig og kristelig Livstydning* fra 1925 redegjorde han for sin opfattelse af forholdet mellem kristendom og videnskab. Han var optaget af religionspsykologi, og i *Religionspsykologi* fra 1933 gav han udtryk for sin opfattelse af religionspsykologi som videnskab samt for sine synspunkter om anvendelse af metoder fra den nye psykologi i kirkens sjælesorg.

Nedenfor følger et rids af Fuglsang-Damgaards baggrund i barndom og ungdom, og hans studier i fangelejren samt hans studietid i København indrages. Herefter gennemgås *Videnskabelig og kristelig Livstydning*, og til sidst i kapitlet behandles *Religionspsykologi*.

2.1. Baggrund i kirkeliv og samfund samt kulturelle strømninger

I 1930'erne kom den dominerende indflydelse i kirkelivet stadig fra de kirkelige retninger grundtvigianisme og Indre Mission.⁵⁴ For Fuglsang-Damgaards vedkommende mødte han tidligt Indre Missions indflydelse både i kirke og skole. Den mindre stærkt repræsenterede Kirkeligt Centrum var ikke præget af de folkelige vækkelser men var kendetegnet ved at være en bred folkekirkelig retning.⁵⁵

⁵⁴ Anders Pontoppidan-Thyssen 1981, 183. Grundtvigianisme og Indre Mission havde rødder i vækkelserne i 1800-tallet, og de to retninger havde siden de sidste årtier af 1800-tallet været indflydelsesrige i kirkelivet. Indre Mission gjorde sig fortrinsvist gældende på landet men var også udbredt i byerne. Jf. Pontoppidan-Thyssen 1981, 185. Grundtvigianismen havde størst indflydelse på landet med valg- og frimenigheder samt med højskoler og friskoler. Jf. Pontoppidan-Thyssen 1981, 194. I København fik Indre Mission i 1882 missionshuset Bethesda, jf. Lindhardt 1958, 254 samt Knud Banning 1964, 238. Fra Indre Mission var der omkring 1900 udgået vækkelsesbølger i Jylland og i København. Se Lindhardt 1958, 341-342 samt Lindhardt 1966, 85. I København havde der i 1905 i Odd Fellow Palæet og andre steder i byen været vækkelsesmøder, som var udsprunget i tilknytning til Det københavnske Kirkefond. Se Fibiger 1906, 45-49.

⁵⁵ I kirkelivet videreførte Kirkeligt Centrum traditionen fra Jacob Peter Mynster (1775-1854) og Hans Lassen Martensen (1808-1884). I begyndelsen blev retningen kaldt for "den tredje retning", jf. at retningen præsenterede sig i 1898 med tidsskriftet *Den tredje*

KFUM i København blev oprettet i 1878⁵⁶ og var præget af den engelske, aktivistiske linje,⁵⁷ og KFUK blev stiftet i 1883.⁵⁸ Den kristne studenterbevægelse opstod under påvirkning af den internationale studenterbevægelse,⁵⁹ og den blev organiseret med Studenterhjemmet i København i 1892. Påvirkningen fra udlandet på ungdomsbevægelserne havde ikke betydning for grundtvigianismens og Indre Missions indflydelse på kirkelivet.⁶⁰

I 1926 udkom et nyt tidsskrift *Tidehverv*. Bag tidsskriftet stod en gruppe teologer, der startede bevægelsen Tidehverv, som udsprang af et opgør med en kristendomsforståelse med et idealistisk og pietistisk vækkelsespræg, som var fremtrædende i samtiden.⁶¹ Bevægelsen var inspireret af Martin Luthers klassiske opfattelse af retfærdiggørelse ved tro alene og var samtidig præget af tidens nye dialektiske teologi og fastholdt forskellen mellem Gud og menneske.⁶² I forlængelse af dette grundlæggende udgangspunkt kom der i *Tidehverv* en række kritiske indlæg mod Oxford-gruppebevægelsen, og i 1935 og i 1937 var der personlig kritik af Fuglsang-Damgaard.

I mellemkrigstiden var den altovervejende del af befolkningen medlemmer af Folkekirken,⁶³ men forholdet mellem kirke og stat var til debat.⁶⁴ I de første årtier af det 20. århundrede blev der stillet forslag om ændring af forholdet mellem stat og kirke, uden at forslagene medførte ændringer i det bestående forhold.⁶⁵ I 1928 blev spørgsmålet om adskillelse af kirke og stat

---

Retning. Er det paa Tide, at den organiserer sig? Fra 1904 blev retningen omtalt som Kirkeligt Centrum. Jf. Lindhardt 1958, 371-372 samt Lausten 2004, 262-264.

⁵⁶ Lindhardt 1958, 253.

⁵⁷ Lindhardt 1958, 254; 352-353.

⁵⁸ Rømer Christensen 1995, 32.

⁵⁹ Poul Hartling og Johannes Müller, 1942, 11-19; 60-68.

⁶⁰ Leif Grane har omtalt, at den "angelsaksiske vækkelsesbevægelse" udøvede påvirkning ved begyndelsen af det 20. århundrede i studenterbevægelsen og i KFUM og KFUK. Indre Mission og grundtvigianisme, som Grane omtalte som "de hjemlige strømninger", havde fortsat indflydelse. Jf. Grane 1998, 324.

⁶¹ Christine Svinth-Værgø Pöder 2015, 49-50. Opgøret prægede de første ti årgange af *Tidehverv*. Jf. Steffen Kjeldgaard-Pedersen 2012, 181-182.

⁶² Om Tidehverv, jf. Søb 1965, 117-123 samt Lindhardt 1966, 166-181.

⁶³ I 1922 var 98,7 % af befolkningen medlemmer af Folkekirken. Jf. Liselotte Malmgart 2003, 57.

⁶⁴ § 4 og § 66 i Grundloven fra 1849 omhandlede forholdet mellem Folkekirken og staten. § 4 i Grundloven lyder således: "Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som sådan af Staten." § 66 har følgende ordlyd: "Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov." Ifølge Grundlovens § 4 blev Folkekirken økonomisk understøttet af staten. § 66 kan forstås således, at der med det ubestemte udtryk "ordnes ved lov" skulle lovgives om de folkekirkelige forhold på et senere tidspunkt. Jf. H. J. Hansen Glædemærk 1948, 243-244.

⁶⁵ Om forslaget til ændring mellem kirke og stat i 1903, se Malmgart 2003, 28, 33-34 samt Malmgart 2012, 67-68. Om forslaget om ændring fra Kirkeligt Landsforbund i 1916,

taget op i et kirkeligt udvalg på baggrund af Socialdemokratiets og de konservatives ønske. Udvalget kunne ikke nå til enighed, og udvalgets arbejde sluttede i 1940,⁶⁶ og heller ikke ved denne lejlighed blev forholdet mellem kirke og stat ændret.

I forholdet mellem folk og kirke havde menighedsrådene siden 1912 haft indflydelse på valg af sognepræster,⁶⁷ og med vedtagelse af kirkelovene i 1922 havde menighedsrådene fået medbestemmelse ved bispevalg.⁶⁸ Menighedsrådenes øgede mulighed for kirkepolitisk indflydelse ved bispevalg gjorde sig gældende ved valget af Fuglsang-Damgaard til biskop i 1934.

Et andet vigtigt spørgsmål i tidens kirkelige og kulturelle debat angik forholdet mellem skolen og kirken. Det kirkelige tilsyn med skolernes religionsundervisning var med vedtagelsen af tilsynsloven af 20. maj 1933 blevet indskrænket. Ifølge tilsynsloven var præsten ikke længere født medlem af skolekommissionen. Præsten skulle vælges, og præsternes tilsyn med skolerne gjaldt herefter kun for religionsundervisningen, og i København ophørte tilsynet i denne form. Med tilsynsloven af 1933 havde biskopperne desuden ikke længere indflydelse på lærernes kaldelse, hvilket mindskede deres indflydelse på skolerne. Vedtagelsen af tilsynsloven virkede foruroligende i kirkelige kredse på grund af bekymringen for en mulig adskillelse af kirke og skole.⁶⁹ Michael Neiiendam, der var residerende kapellan ved Garnisons Kirke i København, var som mange andre kirkefolk betænkelig ved den nye tilsynslov. Hans udtalelser i den forbindelse kan siges at være typiske, og mange delte hans mening om, at loven åbnede op for muligheden for sekularisering af skolerne:

Det er med den største Agtpaagivenhed, vi maa følge den Plads, Religionsundervisningen faar tildelt i Skolens Læseplan. Den Aand, hvori denne Undervisning drives, er os heller ikke uvedkommede. Fremtidens to Muligheder maa vi se klart i Øjnene – *enten* et afkristnet Folk *eller* en evangelisk Opdragelse.⁷⁰

---

se Lindhardt 1966, 118-19 samt Malmgart 2012, 68-69. Se desuden Jørgen Stenbæk 1999, 77-80.

⁶⁶ Malmgart 2012, 69-70. Jf. desuden Munck 1979, 23-31 samt Pontoppidan-Thyssen 1981, 188-189 og Stenbæk 1999, 143 og 175-176.

⁶⁷ Malmgart 2003, 38-42.

⁶⁸ Der krævedes mere end to tredjedele af præsters og lægmænds stemmer på den samme kandidat ved bispevalg, for at Kirkeministeriet var bundet af afstemningens resultat. Jf. Oskar Andersen 1922, 26 samt Lindhardt 1966, 134-135.

⁶⁹ Lindhardt 1996, 1966 samt Knud Eivind Bugge 1968, 97-98. Se desuden Pontoppidan-Thyssen 1981, 188-189 og Lyby 2001, 333.

⁷⁰ Michael Neiiendam 1936, 134. Kursiveringen i citatet er gengivet efter Michael Neiiendam (1895-1962).

I en betænkning fra et udvalg i Undervisningsministeriet blev det i 1933 foreslået, at religionsundervisningen i skolerne skulle være kundskabsmeddelende og ikke forkyndende. Forslaget udløste debatter om, hvorvidt religionsundervisningen skulle bygge på historisk-videnskabelig baggrund, eller om den skulle være kristen og forkyndende. Betænkningens forslag havde desuden vakt stor opsigt og mødt modstand i kirkelige kredse.⁷¹ Det ændrede tilsyn med skolerne i 1933 bevirkede sammen med forslaget om ændringen af skolebogsmaterialet i 1933, at mange kirkefolk følte, at kirkens situation var under pres.⁷²

På det sociale område trådte den socialdemokratiske socialminister K. K. Steinckes socialreform i kraft den 1. oktober 1933. Den radikale justitsminister C.T. Zahles forslag til ændringer i loven om offentlige indsamlinger, som blev stadfæstet den 16. maj 1934, medførte ændringer for kirkelig filantropi. Ifølge loven skulle der indhentes tilladelse til offentlige indsamlinger, og anvendelsen af det indsamlede beløb blev kontrolleret af myndighederne.⁷³ I referatet fra bispemødet den 10. og 12. september 1932 i Viborg hed det om Zahles lovforslag om lov om offentlige indsamlinger under punkt 3 "Forslag til lov om offentlige indsamlinger": "Alle var enige om at tiltræde en så kraftig protest som mulig, da forslaget er fuldstændig lammende for alt frivilligt arbejde af human og kristelig art."⁷⁴ Et andet vidnesbyrd om de kirkelige miljøers oplevelse af de ændrede forhold for kirkelig filantropi med Zahles lov kan ses i et brev fra Alf. Th. Jørgensen til Erling Eidem 24. januar 1935. I brevet beskrev Jørgensen den ændrede lov om indsamlinger i kirken som en "Lov om offentlige Indsamlinger, som griber dybt ind i vort Arbejde."⁷⁵ Zahles lov blev opfattet som en sekularisering af kristen filantropi, hvilket ses af biskoppernes modstand over for lovforslaget og af Jørgensens udtalelse i brevet til Eidem. Også Fuglsang-Damgaard udtalte sig i

⁷¹ Bugge 1968, 98-126 samt Pontoppidan-Thyssen 1981, 188-189. Se desuden Niels Reeh 2006, 175-180 samt Jesper Høgenhaven 2016, 85-87. Forslaget fra Undervisningsministeriet i 1933 blev frafaldet i 1937.

⁷² Jf. at N. Reeh omtalte, at kirken havde en oplevelse af "tab, tilbagegang og af at være under pres." Ifølge Reeh skyldtes dette forslaget om, at religionsundervisningen skulle bygge på historisk-kritisk grundlag, men også Socialdemokratiets forhold til religion spillede ind. Se N. Reeh 2006, 179.

⁷³ Jf. "Lov om offentlig Indsamlinger", *Aarbog for Rigsdagssamlingen* 1933/1934, 373-74. Se desuden Jørn Henrik Petersen og Klaus Petersen 2014, 94.

⁷⁴ C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland. Stavemåden "frivilligt" er gengivet efter referatet. Jf. desuden, at Lindhardt har nævnt modviljen i kirkelige kredse mod socialreformen i 1933, hvor den blev opfattet som en sekularisering af forsorgen, se Lindhardt 1966, 195-196.

⁷⁵ Eidems arkiv, CII:7, Landsarkivet i Uppsala. Teologen Alfred Theodor Jørgensen (1874-1953) var fra 1931 formand for Folkekirkeligt Filantropisk Forbund. Forbundet eksisterede fra 1931 til 1957, jf. Malmgart 2010, 60.

Privatskriftemaalets Fornyelse i 1933 om det løsnede forhold mellem kirke og skole og mellem kirke og folk, som han fandt bekymrende.

De forandrede forhold for kristen filantropi i disse år er i den videnskabelige litteratur blevet analyseret af Jørn Henrik Petersen og Klaus Petersen. I undersøgelsen omtaler Petersen og Petersen, at Zahles lov i 1934 betød ændringer i kirkens filantropiske arbejde, men de gør ikke opmærksom på, hvor stor bekymring, den ændrede lov om indsamlinger vakte i kirkelige og filantropiske kredse.⁷⁶ Det kan imidlertid diskuteres, om ikke biskoppernes reaktion over for Zahles lovforslag og Jørgensens udtalelse i brevet til Eidem i januar 1935 netop viser, at Zahles lov fra 1934 vakte bekymring hos kirkefolk i højere grad, end det fremgår hos Petersen og Petersen.

Samlet set kan man pege på, at ændringerne i tilsynsloven med skolerne fra 1933, forslaget om ændring af skolebøgerne i samme år samt statskontrollen med de filantropiske indsamlinger virkede foruroligende i kirkelige kredse.

Vedrørende Socialdemokratiet havde partiet ved Folketingsvalget den 22. oktober 1935 med 46, 1 procent fået næsten halvdelen af stemmerne.⁷⁷ På det kirkepolitiske område opstod der i Socialdemokratiet sidst i 1920'erne ønske om at stille op til menighedsrådsvalgene.⁷⁸ I 1934 opnåede socialdemokrater ved valg til menighedsråd 8, 9 % af stemmerne, og i 1938 var tallet steget til 12, 4 %.⁷⁹ En af forandringerne, der var forbundet med Socialdemokratiets fremgang, var det stigende ønske blandt ungdommen om en såkaldt borgerlig konfirmation, som partiet havde indført, og som blev markeret med en fest. Antallet af festdeltagere kulminerede i 1935 med deltagelse af 1375 unge.⁸⁰ Mange delte Neiiendams opfattelse af borgerlig konfirmation som truende over for konfirmationen: "Arbejdet for denne saakaldte Konfirmation er planmæssigt organiseret mod den kirkelige Konfirmation."⁸¹ Også Fuglsang-Damgaard udtrykte i *Nytaarshilsen til Præsterne og Menighederne i Københavns Stift* fra 1935 beklagelse over, at forholdet mellem de unge og kirken blev løst med borgerlig konfirmation.⁸²

⁷⁶ Petersen og Petersen, 2014, 94.

⁷⁷ *Velfærdsstaten i støbeskeen* 2012, 32. Se desuden Tage Kaarsted 1991, 131-134.

⁷⁸ Munck 1979, 32-35; L. Christoffersen 2017, 199-200.

⁷⁹ Munck 1979, 39 samt Pontoppidan-Thyssen 1991, 350. Jf. desuden, at C.I. Scharling i 1932 havde nævnt, at medlemmer af Socialdemokratiet i "ikke ringe Tal" især i byerne var blevet medlemmer af menighedsråd, se Scharling 1932, 7.

⁸⁰ Knud Moos 1979, 72, 77 og 78.

⁸¹ Neiiendam 1936, 134. Jf. at Bach-Nielsen har omtalt, at Neiiendam i artiklen "Evangelisk Opdragelse" nævnte, at borgerlig konfirmation var indført for at afskaffe konfirmationen. Se Bach-Nielsen 2015, 294-295.

⁸² Fuglsang-Damgaard 1935b, 13.

Båndene til kirken blev i nogen grad fra Socialdemokratiets side løsnet med borgerlig konfirmation,⁸³ men der var altså ikke tale om en entydig afstandtagen til kirken fra Socialdemokratiet. Socialdemokratiets repræsentation i menighedsrådene i disse år kan på samme tid siges at have styrket partiets forhold til kirken.⁸⁴

I det hele taget var forholdet mellem socialisme og kristendom under forandring. Omkring år 1900 opstod flere kristelig-socialt initiativer i Danmark. Harald Westergaard var påvirket af engelsk kristen socialisme,⁸⁵ og han var en af foregangsmændene ved oprettelsen af den første forening for kristelig-socialt arbejde, som var Udvalget til social Oplysnings Fremme fra 1898.⁸⁶ Det kristelig-socialt Udvalg blev nedsat i 1906, og Kristelig-socialt Forbund blev dannet i 1913.⁸⁷ Inden for det kristeligt sociale arbejde var teologerne Valdemar Ammundsen og Hans Koch fremstående initiativtagere.⁸⁸ Fuglsang-Damgaard deltog vel at mærke ikke i kristelig-socialt initiativer, som han i en artikel i *Liv og Lys* fra 1929 lagde afstand til.

Poul Henningsen og forfatteren Otto Gelsted var repræsentanter for den kulturradikale strømning af antikirkelighed og samfundsmæssigt frisind, som vandt frem i 1920'erne og 1930'erne,⁸⁹ og som kunne føres tilbage til Georg Brandes, og det kulturradikale tidsskrift *Kulturkampen* bragte

---

⁸³ Socialdemokratiets afstandtagen til kirken i 1930'erne er omtalt i Lindhardt 1966, 162-163.

⁸⁴ N. Reeh har nævnt det forbedrede forhold mellem Socialdemokratiet og kirken i 1930'erne. Se N. Reeh 2006, 177-178.

⁸⁵ Om Harald Westergaards inspiration fra engelsk kristen socialisme, se Torben Christensen 1976, 294-295. Jf. desuden til den kristelig-socialt bevægelse Schjørring 1976a, 85-86 samt Lausten 2004, 281-285.

⁸⁶ T. Christensen 1976, 303. Se desuden Lausten 2004, 281.

⁸⁷ Lausten 2004, 281. Se endvidere Schjørring 1976a, 85-86.

⁸⁸ Lindhardt 1966, 86. Om Koch, jf. T. Christensen 1976, 95. Til V. Ammundsens inspiration fra schweizisk religiøs socialisme med L. Ragaz og til hans engagement i den kristelig-socialt bevægelse, se Schjørring 1980b, 64-69.

⁸⁹ Pontoppidan-Thyssen 1991, 355. Se desuden Jan Lindhardt 2001, 226-230 og *Hovedsporet* 2005, 413-419. Morten Thing har omtalt, at strømningen af borgerlig kulturkonservatisme var den førende bevægelse i tiden mellem de to verdenskrige, og at det ikke var kulturradikalismen. Jf. Thing 2001, 129. Betegnelsen kulturradikalisme blev første gang anvendt af Elias Bredsdorff i en kronik i *Pol.* i den 11. juli 1955, jf. Thing 2001, 129, note 2. I 1930'erne blev kulturradikalismen omtalt som frisind, se Thing 2001, 113. Kulturradikalisme anvendes i indeværende afhandling til at betegne den bevægelse med opgør mod samfundsautoriteter og moral, som begyndte omkring 1870, og som Brandes i sine forelæsninger på Københavns Universitet fra 1871 var repræsentant for. Jf. Pontoppidan-Thyssen 1991, 349.

satiretegninger om Oxford-gruppebevægelsen.⁹⁰ I 1920 oversatte Gelsted Sigmund Freuds *Über den Traum* fra 1901 og *Über Psychoanalyse* fra 1910 til dansk med titlen *Det Ubevidste, Om Psykoanalyse – Om Drømme*. Gelsteds oversættelse af *Über Psychoanalyse* afspejlede tidens interesse for Freuds teorier om psykoanalyse,⁹¹ og kendskabet til psykoanalyse satte sig spor i debatterne i tiden.⁹² Fuglsang-Damgaard var i opposition til de kulturradikale miljøer, men han interesserede sig som en af de første teologer for psykoanalyse og mente, at metoder fra psykoanalysen kunne anvendes i kirkens sjælesorg, hvilket han omtalte i *Religionspsykologi* fra 1933. Ændringen i de samfundsmæssige og kulturelle strømninger i 1920erne og 1930erne afspejledes i litteraturen hos forfattere som Hans Kirk, Hans Scherfig og Mogens Klitgaard, der tematiserede nogle af tidens nye opfattelser af religion og kristendom.⁹³

Den kulturradikale strømning fra 1870erne og senere den kulturradikale bølge i 1920erne og 1930erne samt den øgede indflydelse fra Socialdemokratiet havde medført en udvikling, hvor man søgte at lægge afstand til kirken. Afstanden kan siges i nogen grad at vise sig i de førnævnte konkrete samfundsændringer i form af tilsynet med religion i skolerne og i forslaget om ændring af skolernes undervisning samt i den ændrede lovgivning om kirkelig filantropi. Der kan således argumenteres for, at der i de første årtier af det 20. århundrede var opstået en mærkbar distance og fremmedgørelse over for kirken.⁹⁴ Fuglsang-Damgaard omtalte distancen som kirkens nød, og han forholdt sig til den i *Privatskriftemaalets Fornylelse* og i *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* fra 1936.

---

⁹⁰ Jf. satiretegningen om Oxford-gruppebevægelsen i *Kulturkampen* 1936, 2. årgang, nr. 2, 29 og Herluf Bidstrups satiretegning om bevægelsen i *Kulturkampen* 1936, 2. årgang nr. 3, 19. Jf. desuden *Hovedsporet* 2005, 524-526.

⁹¹ I 1933 dannedes Psykoanalytisk samfund, som var den første psykoanalytiske organisation herhjemme, Jf. Simo Køppe 1983, 129. Jf. endvidere, at interessen for psykoanalyse viste sig i psykoanalytikerens Sigurd N. Næsgaards *Psykoanalyse I-II* fra 1933. Til Næsgaard, se Køppe 1983, 128-30.

⁹² Lindhardt 1966, 162.

⁹³ Jf. Kirks kollektivroman *Fiskerne* fra 1928 og Scherfigs *Den døde mand* fra 1937. Se desuden Klitgaards socialrealistiske *Der sidder en Mand i en Sporvogn* fra 1937. Jf. *Hovedsporet* 2005, 530-540.

⁹⁴ Ifølge Pontoppidan-Thyssen havde der siden oplysningstiden i 1700-tallet fundet en distanceringsproces mellem kirke og samfund sted inden for udviklingen på det politisk-demokratiske område, i den erhvervsmæssige udvikling og i udviklingen inden for uddannelse og i kultur. Udviklingen havde efter Pontoppidan-Thyssens opfattelse medført, at der i det 20. århundrede var opstået fremmedgjorthed over for kirken. Jf. Pontoppidan-Thyssen 1991, 350-359.

Også udviklingen i udlandet var årsag til bekymring. I Tyskland blev Adolf Hitler i 1933 rigskansler, og med nazisternes magtovertagelse og oprustningen i Tyskland kom der truende signaler fra kirkelivet sydfra. I Rusland fulgte der med det kommunistiske styre drastiske restriktioner på det religiøse område. Fuglsang-Damgaards opfattelse af, at friheden til at udøve kristendom i Rusland var blevet begrænset, spillede en rolle for hans fremhævelse af friheden i Folkekirken. Desuden satte den verdensomspændende finansielle krise sine spor i form af arbejdsløshed og social nød, også i Danmark.

Samlet set var 1930erne både nationalt og internationalt en krise-og opbrudstid på det politiske, kulturelle og samfundsmæssige område, og ændringerne vakte bekymringer i kirkelige kredse. For Fuglsang-Damgaard forekom Oxford-gruppebevægelsen, som vi skal se, i denne situation at være en løsning på kirkens nød.

2.2. Baggrund og studietid

Hans Fuglsang-Damgaard blev født den 29. juli 1890 og døde den 8. juli 1979, 88 år gammel. Han voksede op på slægtsgården Fuglsang i Ørsted i Nordslesvig, som ligger syv kilometer fra Sommersted.⁹⁵ Nicolaj Nielsen, som havde en ledende position inden for Indre Mission i Nordslesvig,⁹⁶ var præst i Sommersted i årene 1888-1906. Fuglsang-Damgaard gik i skole i Ørsted, og som barn og ung deltog han i missionsmøder og gudstjenester i Sommersted.⁹⁷ Forening for Indre Mission i Nordslesvig udbredtes efter stiftelsen i 1886.⁹⁸ Foreningens centrale skrift var det opbyggelige *Sædekornet*,⁹⁹ som udkom ugentligt fra 1895,¹⁰⁰ og som også blev holdt i Fuglsang-Damgaards

---

⁹⁵ Sommersted ligger atten kilometer fra Haderslev. Landområdet Nordslesvig mellem Kongeåen og den nuværende dansk-tyske grænse, som fra 1920 blev kaldt for Sønderjylland, var fra 1864 til 1920 en del af Tyskland.

⁹⁶ Nicolaj Christian Nielsen (1848-1932) deltog i stiftelsen af Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig og var formand for foreningen indtil 1907, *Dansk præste-og sognehistorie* 1977, 302.

⁹⁷ Fuglsang-Damgaard 1975, 16. Den korte afstand mellem Ørsted og Sommersted sandsynliggør Fuglsang-Damgaards oplysning.

⁹⁸ H.J Clausen 1986, 338; Carl Christian Jessen 2009, 179. Se desuden Lindhardt 1966 128-129.

⁹⁹ Pontoppidan-Thyssen 1985, 810. Om *Sædekornets* indremissionske indhold, jf. *Sædekornet* 22. januar, nr. 4, sp. 4, 1899 om skellet mellem de hellige og verden. Se desuden *Sædekornet* 17. juni, nr. 24, sp. 4 og sp. 5, 1900 om omvendelse. Günther Weitling har om *Sædekornet* anført: "Hier [Kirkelig Forening for Indre Mission i Nordslesvig] wie dort [*Sædekornet*] lag der Ton auf der Erweckung und persönlichen Bekehrung des einzelnen Menschen," jf. Weitling 1971, 69.

¹⁰⁰ Weitling 1971, 70.

hjem.¹⁰¹ I Oksenvad, som ligger tre kilometer fra Ørsted, blev Fuglsang-Damgaard den 9. april 1905 konfirmeret af pastor Peter Simonsen,¹⁰² som også var rodfæstet i Indre Mission. Indflydelsen fra Indre Mission i Fuglsang-Damgaards hjem og i kirkelivet prægede med andre ord hans barndom og ungdom, og han har selv fremhævet, at han var vokset op i ”den nordslesvigske Indre Mission”.¹⁰³

I 1905 begyndte Fuglsang-Damgaard på uddannelsen til lærer på præparandskole i Åbenrå. Uddannelsen afsluttede han i 1911 på seminariet i Rendsborg,¹⁰⁴ og fra 1911 til 1913 var han lærer på skolen i Gråsten.¹⁰⁵ Fuglsang-Damgaard begyndte at læse til studentereksamen, og i 1915 tog han studentereksamen i Rendsborg. En kort overgang herefter studerede han teologi på universiteterne i Strasbourg og i Kiel.¹⁰⁶

Første Verdenskrig var brudt ud i 1914, og Fuglsang-Damgaards planer om at studere teologi blev afbrudt, da han i februar 1915 blev indkaldt til tysk krigstjeneste. Som sønderjyde deltog han i krigen på tysk side, og i oktober 1916 blev han taget til fange i slaget ved Somme i Nordfrankrig.¹⁰⁷ Han var i de efterfølgende 2 ½ år krigsfange i fangelejren for sønderjyske krigsfanger Aurillac i Sydfrankrig.¹⁰⁸ Det er ovenfor omtalt, at Fuglsang-Damgaard i fangelejren korresponderede med C.F. Wagner. Det første brev fra korrespondancen i Aurillac mellem Fuglsang-Damgaard og Wagner er et brev fra Wagner til Fuglsang-Damgaard den 27. marts 1917. Af brevet fremgår det, at Wagner og Fuglsang-Damgaard ikke kendte hinanden, men at

---

¹⁰¹ Fuglsang-Damgaard har omtalt, at *Sædekornet* blev holdt i hjemmet, jf. Fuglsang-Damgaard 1975, 17. *Sædekornet* var udbredt i Nordslesvig, og det er derfor sandsynligt, at *Sædekornet* blev holdt i Fuglsang-Damgaards hjem.

¹⁰² ”Register over Confirmerede i Oxenwatt”, Oksenvad Kirkekontor, Oksenvad. Oplysninger om Fuglsang-Damgaards konfirmation i Oksenvad i 1905 er tilsendt mig af kirkekontoret i Oksenvad. Simonsen var fra 1900 til 1911 sognepræst i Oksenvad, *Dansk præste-og sognehistorie* 1977, 288.

¹⁰³ Fuglsang-Damgaard 1936b, 24.

¹⁰⁴ L. S. Ravn 1978, 508.

¹⁰⁵ Ravn 1978, 406. Læreruddannelsen var seksårig. Efter tre år på præparandskole fulgte tre år på lærerseminarium, jf. Ravn 1978, 517. Se desuden Fuglsang-Damgaard 1937, 102 samt Fuglsang-Damgaard 1975, 28.

¹⁰⁶ Fuglsang-Damgaard 1930c, 197. Hvor længe Fuglsang-Damgaard studerede teologi efter studentereksamen, har han ikke nævnt, men der har været tale om få måneder, inden han blev indkaldt til krigstjeneste.

¹⁰⁷ Fuglsang-Damgaard 1937a, 102-103. Fuglsang-Damgaard har senere berettet om de voldsomme krigs- og dødsoplevelser under Første Verdenskrig og om opholdet i Aurillac. Jf. ”Hos Biskop Hans Fuglsang-Damgaard”, 1934, 554-560. Se desuden Fuglsang-Damgaard 1975, 30-67.

¹⁰⁸ Fuglsang-Damgaard 1930c, 197.

Wagner vidste, at Fuglsang-Damgaard havde læst teologi. Han spurgte i brevet Fuglsang-Damgaard, om han skulle sende teologisk litteratur til ham i Aurillac.¹⁰⁹ I et brev fra Fuglsang-Damgaard til Wagner den 21. oktober 1917 skrev han om sine planer om på et senere tidspunkt at studere teologi:

Hvor læser man Hebraisk? Først paa Universitetet? Hvorledes er Studiegangen for en Theolog ved Københavns Universitet? Det er jo alle sammen Spørgsmaal, som vil faa Betydning. Vil De skrive lidt derom? Har De en lille græsk Ordbog?¹¹⁰

Efter våbenstilstanden ved krigens afslutning den 11. november 1918 kom Fuglsang-Damgaard tilbage til Danmark i 1919. Han begyndte i en alder af 29 år at studere teologi ved Københavns Universitet, og i studietiden fik han ophold på Regensen.¹¹¹ I et brev til Calina Wagner den 12. oktober 1919 fremhævede han, at han blandt fagene i undervisningen var optaget af kirkehistorie.¹¹² Efter studietiden blev det dog ikke kirkehistorie, Fuglsang-

---

¹⁰⁹ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 1, RA. Et eksempel på, at Wagner sendte teologisk litteratur til Fuglsang-Damgaard, findes i et brev den 7. maj 1917, hvor Wagner skrev til Fuglsang-Damgaard, at han ville sende ham bøger til Det ny Testaments eksegese: ”men nu sender jeg [Exegese] til Matthæus og Lucas Evangelier samt til Apokalypsen”. I citatet er stavemåden gengivet efter Wagners brev. I brevet den 7. maj skrev Wagner desuden, at han ville sende Fuglsang-Damgaard en bog om skepticisme og bogen om ”den unge Luther”, som ”vakte en vis Opsigt i Danmark”. Fuglsang-Damgaards arkiv, 09667, 1, RA. Wagner henviste med bogen om ”den unge Luther” til *Den unge Luther, Studier over hans Theologie* fra 1907 af Valdemar Ammundsen. Til den kritik af Ammundsens *Den unge Luther*, der udgik fra grundtvigske og indremissionske kredse, se Lausten 2011, 97-100. Valdemar Ammundsen (1875-1936) var professor i kirkehistorie fra 1901 til 1923, se Grane 1980, 488. Fra 1923 til 1936 var Ammundsen biskop over Haderslev Stift. Om studierne i Aurillac har Fuglsang-Damgaard nævnt, at han i Aurillac havde fået mulighed for at studere videre takket være en velvillig indstilling fra myndighederne i Frankrig, se Fuglsang-Damgaard 1930c, 197. Fuglsang-Damgaards studier i fangelejren er omtalt i Langhoff 1989, 87. I *Fra skyttegrav til bispestol* har Fuglsang-Damgaard desuden omtalt, at han i fangelejren fik teologisk litteratur tilsendt fra Wagner og desuden også fra Valdemar Ammundsen og fra Harald Ostenfeld. Jf. Fuglsang-Damgaard 1975, 89. Harald Ostenfeld (1864-1934) var sognepræst ved Sct. Lukas sogn på Frederiksberg, og fra 1923 til 1934 var han biskop over Københavns Stift.

¹¹⁰ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 1, RA. Understregningen i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaards brev.

¹¹¹ Jf. at Fuglsang-Damgaard skrev Calina Wagner i et brev den 19. september 1920: ”Jeg er nu altsaa på Regensen.” Jf. Fuglsang-Damgaards arkiv, 09667, 2. RA. Se desuden Fuglsang-Damgaard 1930c, 198.

¹¹² Brevet fra Fuglsang-Damgaard til Calina Wagner den 12. oktober 1919 findes i Fuglsang-Damgaards arkiv 06997, 1, RA. Fuglsang-Damgaard omtalte i brevet til Calina Wagner den 12. oktober 1919, at han havde modtaget en pakke med bøger fra hende: ”Bogpakken modtog jeg ogsaa, og jeg skylder Sandheden at sige, at Frederik Nielsen slet ikke indgød mig saa lidt Respekt, tilmed da det jo kun er een Del og de andre er mindst

Damgaard valgte at studere videre indenfor. Han besluttede sig efter studietiden for at beskæftige sig med de systematiske fag.¹¹³

Fuglsang-Damgaard var 32 år, da han afsluttede studierne med embeds-eksamen den 22. juni 1923 og fik førstekaraktter med udmærkelse.¹¹⁴ Efter den afsluttede eksamen fik han en kollegieplads på Borchs Kollegium i København.¹¹⁵ Han blev tildelt en portion af Rosenkrantz' rejsestipendium den 12. december 1923,¹¹⁶ og fra begyndelsen af 1924 til foråret 1925 studerede han filosofi og systematisk teologi ved det protestantiske teologiske fakultet på universitetet i Strasbourg.¹¹⁷

Mens Fuglsang-Damgaard var i Strasbourg, deltog han i en konkurrence om et ledigt docentur i systematisk teologi ved Københavns Universitet. Konkurrencen bestod af en mundtlig og en skriftlig del. Den skriftlige opgave skulle afleveres 15. maj 1925 og havde ordlyden "Forholdet mellem den i den kristelige Religiositet indeholdte Transcendensbevidsthed og det

---

lige saa omfangsrige." Fuglsang-Damgaard hentydede muligvis til et bind af Frederik Nielsens *Haandbog i Kirkens Historie*, som blev udgivet fra 1885 til 1892. Fuglsang-Damgaard omtalte desuden i brevet den 12. oktober 1919, at han overvejede kirkehistorie som hovedfag, og han skrev, at han så frem til den kommende undervisning i faget med Valdemar Ammundsen. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard i et brev til Calina Wagner den 6. august 1920 skrev, at han arbejdede på sit speciale i kirkehistorie, se Fuglsang-Damgaards arkiv 09667, 2, RA. Fuglsang-Damgaard har i erindringerne fra studietiden nævnt sin interesse for kirkehistorie, og blandt sine lærere har han fremhævet Ammundsen, Oskar Andersen og Geismar. Se Fuglsang-Damgaard 1975, 90. Oskar Andersen (1866-1956) bestred fra 1920 et ordinært professorat i kirke-og dogmehistorie med særligt henblik på Nordens kirkehistorie, se Grane 1980, 458. Jf. endvidere Søe 1965, 99. Eduard Geismar (1871-1939) var fra 1921 professor i systematisk teologi. Frederik Nielsen (1846-1907) var professor i kirkehistorie, og fra 1900 var han biskop i Ålborg og i Aarhus.

¹¹³ Fuglsang-Damgaard omtalte i erindringerne, at der blev udskrevet en prisopgave i kirkehistorie om Sønderjyllands kirkehistorie, som var beregnet på ham, da han i en alder af 33 år blev kandidat. Man skulle dog være under 30 år for at deltage, og han omtalte, at han heldigvis "blev tvunget over i studiet af de systematiske fag." Se Fuglsang-Damgaard 1975, 92.

¹¹⁴ Fuglsang-Damgaard fik til den afsluttende eksamen karakteren "Laud et quiegr". Jf. Københavns Universitet, Det teologiske Fakultet, Eksamensstatistikprotokol 1910-35, RA. Karakteren "Laud et quiegr." er en forkortelse af karakteren for udmærkelse "Laud et quidem egregie."

¹¹⁵ Fuglsang-Damgaard 1930c, 197.

¹¹⁶ Tildelingen af rejselegatet til Fuglsang-Damgaard er omtalt i et brev fra Konsistorium til eforen for "det Rosenkrantzske Rejsestipendium" den 12. december 1923. Se Københavns Universitet, Stipendier, Rosenkrantz' rejsestipendium, 265, RA. I citatet er "det" gengivet med lille begyndelsesbogstav efter stavemåden i brevet.

¹¹⁷ Fuglsang-Damgaard 1930c, 197-198.

videnskabelige Krav om en naturlig Aarsagsforklaring”.¹¹⁸ Emnet for den skriftlige konkurrence faldt inden for religionsfilosofi og omhandlede forholdet mellem videnskab og tro. Titlen på Fuglsang-Damgaards konkurrenceafhandling var *Videnskabelig og kristelig Livstydning*, og afhandlingen skal omtales i det følgende.

2.3. Konkurrenceafhandlingen Videnskabelig og kristelig Livstydning i 1925

2.3.1. Debatten om videnskab og tro

I Danmark var metoder fra naturvidenskabelig videnskabsopfattelse begyndt at vinde hastig udbredelse fra de sidste årtier af 1800-tallet. Det indbefattede blandt andet, at man ønskede at bygge videnskabelig erkendelse på iagttagelser, og det nye paradigme omfattede særligt begreberne årsagsforhold og kausalitet.¹¹⁹

I universitetsmiljøerne var eksempelvis Harald Høffding påvirket af positivismen, og han var influeret af Herbert Spencer i England samt af Auguste Comte i Frankrig.¹²⁰ Kristian Erslev, der indførte den kildekritiske metode i historiefaget, var ligeledes påvirket af positivismen.¹²¹ I indeværende afhandlings sammenhæng er det væsentligt, at religionspsykologien byggede sine teorier på empiriske resultater, og at Sigmund Freud inden for den nye

---

¹¹⁸ Jf. *Aar bog for Københavns Universitet, Kommunitet og den polytekniske Lærestanstalt indeholdende Meddelelser for det akademiske Aar 1924-1925*, 15. Forhenværende sognepræst i Sorø Frederik Christian Krarup (1852-1931) omtalte konkurrenceafhandlingen i et brev den 22. juni 1925 til professor i nytestamentlig teologi ved Universitetet i Oslo Lyder Brun (1870-1950) og skrev, at der var indkommet tre besvarelser i konkurrencen. Se *Breve fra F.C. Krarup til Lyder Brun*, brev nr. 60, 1960, 149. Krarup var medlem af bedømmelsesudvalget til det ledige docentur i 1925. Konkurrencen om docenturet i 1925 er nævnt i Lindhardt 1966, 148 og i Grane 1980, 463. Fuglsang-Damgaard skrev under studieopholdet i Strasbourg et forarbejde til disputatsen, som i 1925 blev udgivet med titlen *Die religionsphilosophisch-dogmatischen Grundzüge des Symbolfideismus in ihrer Entstehung und Auswirkung*. F.C. Krarup skrev i et brev den 3. oktober 1925 til Lyder Brun, at blandt de tre indkomne besvarelser i konkurrencen i 1925 havde Fuglsang-Damgaards forarbejde haft indflydelse på bedømmelsen. Se *Breve fra F.C. Krarup til Lyder Brun*, brev nr. 61, 1960, 154-155.

¹¹⁹ Peter Olivarius 1975, 7-12; Jens Christian Manniche 1981, 88-91; *Hovedsporet* 2005, 416-417.

¹²⁰ Fuglsang-Damgaard 1936e 3; Manniche 1981, 100-101; jf. desuden Carl Henrik Koch 2004, 32. Harald Høffding (1843-1931) var professor i filosofi fra 1883 til 1915.

¹²¹ Om Kristian Erslev (1852-1930), se Manniche 1981, 326-337. I litteraturen var det nye videnskabsideal repræsenteret ved lægen dr. Hjerrild i den naturalistiske roman *Niels Lyhne* fra 1880 af J. P. Jacobsen (1847-1885) og i Jakob Knudsens (1858-1917) *Gjæring-Afklaring* fra 1902 i skikkelse af den ikke-troende pastor Grabow.

psykologi understøttede sine teorier med undersøgelser, der var baseret på erfaring.

Spørgsmålet om tro og viden blev rejst og drøftet i en polemisk debat i begyndelsen af århundredet mellem Høffding og Geismar. I *Religion og Videnskab* fra 1910 opponerede Høffding mod miraklet, der ifølge hans mening ikke kunne leve op til videnskabelige erkendelseskriterier om årsag og virkning samt gentagelse,¹²² og han skrev om underet, at ”Der er da intet indre Slægtskab mellem Aarsag og Virkning”.¹²³ Han fremførte endvidere, at ”Et Mirakel lader sig ikke gentage vilkaarligt”.¹²⁴ Med andre ord faldt miraklet efter Høffdings opfattelse ikke inden for videnskabens *verae causae*. I konflikten mellem tro og viden var det Høffdings opfattelse, at de to var uforenelige områder, og han forudså, at de aldrig kunne nærme sig hinanden.¹²⁵

I Geismars svar til Høffding i *Religion og videnskab, et Svar til Professor Høffding* fra 1911 afviste han ikke underet.¹²⁶ Det var Geismars synspunkt, at tro og viden udgjorde to områder, og at der var en spænding mellem kristendom og naturvidenskab, men modsat Høffding mente han ikke, at der var en strid imellem dem.¹²⁷ Man kan med andre ord sige, at for Geismar var der

---

¹²² Jf. at Høffding omtalte, at ”En særlig Grund til at fastholde de ’gyldige Aarsagers’ Princip ligger deri, at det kun da bliver muligt at gøre Prøve og faa Bekræftelse paa den Aarsag, man mener at have fundet”, se Høffding 1910, 26.

¹²³ Høffding 1910, 30.

¹²⁴ Ibid. 27.

¹²⁵ ”Den Opgave at naa til Harmoni mellem Tanke og Tro stilles derfor atter og atter under nye Vilkaar. Striden vil da stedse blive ført under nye Former.” Jf. Høffding 1910, 37.

¹²⁶ ”Det er ikke Enkeltheder, det drejer sig om. Det er selve Spørgsmaalet om Underets Virkelighed.” Jf. Geismar 1911, 4. Over for Høffdings indvendinger mod underet omtalte Geismar, at det principielle stridspunkt mellem tro og viden var underet, og at det var ”de gyldige Aarsagers Metode”, der var årsag til, at videnskaben afviste underet, se Geismar 1911, 9. Det springende punkt for Geismar i Høffdings synspunkt var spørgsmålet om underet. Geismar afviste ikke den videnskabelige metode med *verae causae*, men han konstaterede, at metoden var årsag til, at Høffding afviste underet. Spættningen i citatet understregede Geismars synspunkt. Jf. at Schjørring har omtalt, at det ikke var muligt for Geismar at opgive underet. Se Schjørring 1979, 50.

¹²⁷ Ifølge Geismar var det ikke umuligt, at tro og videnskab kunne mødes, men videnskaben måtte så først efter Geismars mening erkende, at der var områder, den stod uforstående overfor, og videnskaben måtte indrømme muligheden af ”Troens Løsning, uden at gøre ”Troens Løsning” til ”den rette”, se Geismar 1911, 42. Det var Geismars synspunkt, at når videnskaben stod over for uløselige problemer, måtte den indrømme, at den løsning, troen kom med, var en mulighed. Jf. desuden følgende udtalelse af Geismar: ”men det er ikke til at indse, hvorfor der skulle være Strid mellem Hjærtets Samfund med den levende Gud og Tankens Forsken af Naturens Kræfter, hvorfor Tænkning og Fromhed skulle gaa hver sine Veje.” Jf. Geismar 1915, 32.

ikke nogen modsætning mellem tænkning og tro. Mens Høffding afviste underet ud fra videnskabelige principper om *verae causae* og gentagelse, mente Geismar, at videnskaben måtte være åben over for troens tilgang, og at tænkning og tro ikke nødvendigvis var modsætninger.

2.3.2. *Videnskabelig og kristelig Livstydning*

Debatten mellem Høffding og Geismar i 1910 og 1911 om forholdet mellem videnskab og tro var symptomatisk for tidens brydninger og gav genlyd i de intellektuelle miljøer. På den baggrund er det muligt at se spørgsmålet i den skriftlige konkurrence om det ledige docentur ”Forholdet mellem den i den kristelige Religiositet indeholdte Transcendensbevidsthed og det videnskabelige Krav om en naturlig Aarsagsforklaring” som en aktuel udløber af debatten om videnskab og tro i 1910 og 1911.¹²⁸

Videnskabelig og kristelig Livstydning er affattet uden overskrifter eller inddeling i kapitler. En oversigt over indholdet fordeler sig på følgende måde: Efter indledningen med beskrivelse af metoden¹²⁹ fulgte en analyse af kristelig religiositet.¹³⁰ Herefter foretog Fuglsang-Damgaard en analyse af den immanente begrebsverden.¹³¹ De to begrebsverdener var ifølge Fuglsang-Damgaard antiteser, og han opstillede muligheder for, hvordan striden mellem antiteserne immanens og transcendens kunne løses.¹³² Efter en redegørelse for forholdet mellem den i kristelig religiositet indeholdte transcendensbevidsthed og en naturlig årsagsforklaring¹³³ fulgte konklusionen.¹³⁴

Det naturvidenskabelige spørgsmål om årsagsforklaring stillede efter Fuglsang-Damgaards opfattelse spørgsmålstegn ved religion, og ifølge ham var ”Kravet om en naturlig Aarsagsforklaring”¹³⁵ tidens mest påtrængende

---

¹²⁸ Lindhardt omtalte, at diskussionerne om viden og tro var klinget af i 1920erne, men at emnet stadig blev bragt frem og henviste som eksempel til opgaven i den skriftlige konkurrence om docentstillingen i 1925. Se Lindhardt 1966, 158. Lindhardt har i *Den danske kirkes historie* bind VIII ikke omtalt ovennævnte debat mellem Høffding og Geismar i 1910 og 1911, og det er efter al sandsynlighed debatten mellem viden og tro i 1860erne, han henviste til. Lindhardt omtalte debatten om videnskab og tro i 1860erne i *Den danske kirkes Historie* bind VII, jf. Lindhardt 1958, 169-172. Debatten mellem Høffding og Geismar i 1910-1911 om undere lå tidsmæssigt tættere på docentkonkurrencen i 1925, end debatterne i 1860erne gjorde, og det er derfor sandsynligvis debatten i 1910-1911, som har inspireret til konkurrencens emne om forholdet mellem viden og tro i 1925.

¹²⁹ Fuglsang-Damgaard 1925, 5-13.

¹³⁰ Ibid. 13-36.

¹³¹ Ibid. 36-94.

¹³² Ibid. 95-156.

¹³³ Ibid. 156-185.

¹³⁴ Ibid. 186-189.

¹³⁵ Fuglsang-Damgaard 1925, 8. Indeværende afhandlings gennemgang af *Videnskabelig og kristelig Livstydning* begrænser sig til at undersøge skriftets hovedtanker i forholdet

apologetiske spørgsmål. Metodisk ville han gå til værks, skrev han, ved at stille en ”kristelig Begrebsdannelse” og den ”videnskabelige Begrebsverden” over for hinanden, for at væsentlige karakteristika for begge områder kom til at fremstå tilfredsstillende:

I Overensstemmelse med disse metodiske Grundforudsætninger skal der i det følgende gøres et Forsøg paa ved en Analyse af den kristelige Religiøsitet at naa en kristelig Begrebsdannelse, som skal stilles i et muligst skarpt antitetisk Forhold til den videnskabelige Begrebsverden.¹³⁶

Fuglsang-Damgaard fortsatte og kom i det følgende ind på underet:

Underet er et Udtryk for den kristelige Religiøsities Overbevisning om, at det transcendent ikke blot eksisterer, men at det griber ind i det immanente. Der skal her foreløbig kun fremdrages, hvad en Analyse af den kristelige Bevidsthed udsiger om Underets Forhold til Kristendommens Væsen. Underet er et religiøst Begreb og bør ses under et teologisk Synspunkt i Belysning af det guddommelige Formaals Opnaaelse. For den kristelige Erfaring er et Under en Gudsdaad, som begrunder en Kendsgerning, som ikke kan forklares ud fra den bestaaende Verdenssammenhæng.¹³⁷

Det var Fuglsang-Damgaards opfattelse, at i kristendommen blev et under opfattet som indgriben af det transcendent i det immanente. Man kan med andre ord sige, at der efter hans mening med et under var tale om Guds indgriben i verden. Kristendommen byggede på Jesu opstandelse, skrev han, som var en åbenbaring af transcendent kilder, og Jesu opstandelse havde efter hans opfattelse afgørende betydning for kristendommens opståen.¹³⁸

Ifølge kausalitetsbegrebet krævedes en årsag og en virkning, for at en forandring kunne indtræde, fortsatte han med at skrive,¹³⁹ og det var hans synspunkt, at videnskabeligt arbejde byggede på årsagssætningens gyldighed:

Videnskaben kan kun betragte sin Opgave som løst der, hvor det er lykkedes den, at bringe et Fænomen ind under bestemte Love, det vil sige ind i en bestemt Årsagssammenhæng.¹⁴⁰

---

mellem videnskabelig og kristelig begrebsdannelse. Derimod kommer nærværende afhandling ikke ind på skriftets idéhistoriske gennemgange og på de religionsfilosofiske afsnit.

¹³⁶ Fuglsang-Damgaard 1925, 10.

¹³⁷ Ibid. 28-29.

¹³⁸ Ibid. 33.

¹³⁹ Ibid. 40.

¹⁴⁰ Ibid. 67.

Man kan med andre ord sige, at Fuglsang-Damgaard ikke afviste årsagssætningen, som han anså for at være fundamental inden for videnskab.

Det var hans synspunkt, at kausalsætningens gyldighed var udvidet fra at gælde det mekanisk-fysiske område, og at videnskaben stræbte efter at udvide "Årsagssætningens Herredømme".¹⁴¹ Den naturvidenskabelige lovmæssighed kom ifølge Fuglsang-Damgaard til at gælde inden for områderne psykologi, historie, biologi og sociologi, som han omtalte som "Bevidsthedens Verden".¹⁴² Med udtrykket "Årsagssætningens Herredømme" gav Fuglsang-Damgaard udtryk for beklagelse over, at den videnskabelige metode med årsagssætningen havde bredt sig fra det naturvidenskabelige område til humanvidenskaber og samfundsvidenskab.

Et under ville falde ud af årsagsrækken, fordi der ifølge årsagssætningen ikke var nogen årsag til det, skrev Fuglsang-Damgaard.¹⁴³ Han fastslog, at de to former for begrebsdannelse, den kristelige og den naturvidenskabelige, stod i et modsætningsforhold. Videnskaben afviste indgriben af transcendent kræfter, hvorimod kristendommen byggede på indgriben af udefrakommende kræfter,¹⁴⁴ og han sluttede følgende:

Den Kristne kan heller ikke andet end i Årsagssammenhængen se en Gave fra Gud. Han ser i hvert Led af de uendelige Kausalrækker Guds Virksomhed. Intet Arbejde vilde kunne udføres, hvis Årsagssætningen svigtede.¹⁴⁵

Fuglsang-Damgaard var af den opfattelse, at troens erfaring ikke kunne gøres til genstand for undersøgelse med videnskabelig metode:

Den Kristne ved, at der ved Siden af den videnskabelige Erkendelse gives en hel anden Form for Erkendelse, den paa umiddelbar, personlig Erfaring af det transcendentes Realitet beroende Troserkendelse, som aldrig fuldkommen vil kunne rationaliseres af den simple Grund, at dens Objekt ikke er Genstand for mulig Erfaring i teoretisk Forstand.¹⁴⁶

I sammenligningen mellem den kristelige og den videnskabelige begrebsverden lagde Fuglsang-Damgaard vægt på, at videnskaben ikke kunne komme med afgørende udtalelser om "Begyndelses-og Afslutningsspørgsmaal."¹⁴⁷

---

¹⁴¹ Ibid. 74.

¹⁴² Ibid. 74.

¹⁴³ Ibid. 85.

¹⁴⁴ Ibid. 91.

¹⁴⁵ Ibid. 92. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard omtalte, at: "De enkelte Kausalrækker er Udtryk for den det guddommelige Væsen iboende Orden og Lovmæssighed". Jf. Fuglsang-Damgaard 1925, 156-157.

¹⁴⁶ Ibid. 112.

¹⁴⁷ Ibid. 112.

Kausalprincippet var ikke tilstrækkeligt til at give en forklaring på hele tilværelsen, omtalte han.¹⁴⁸ Der var orden i verden, men den mekaniske årsagsforklaring kunne ifølge Fuglsang-Damgaard ikke give en omfattende helhedsforståelse.¹⁴⁹ Man kan med andre ord sige, at det var hans opfattelse, at videnskaben ikke kunne tilfredsstille menneskets ønske om en tilværelsesforståelse. Om videnskabens og religionens tilværelsesforståelse skrev han:

Da Videnskaben ikke kan forklare hele Tilværelsen, bliver der Plads for og Trang til en anden Forklaringsmaade. Og da Videnskaben ikke er alttilstrækkelig, saa er det uberettiget at afvise den Tydning af Tilværelsen, som Religionen tilbyder.¹⁵⁰

Den videnskabelige årsagsforklaring kunne efter Fuglsang-Damgaards opfattelse ikke forklare tilværelsens helhed, og religionens forklaring kunne ikke afvises. Et teistisk gudsbegreb, som fastholdt Guds immanens og Guds transcendens, opfyldte ifølge Fuglsang-Damgaard ønsket om en forklaring på hele tilværelsen.¹⁵¹ Gud efterlod sig spor i verden, skrev han,¹⁵² og man kan med andre ord sige, at det var hans historieopfattelse, at Gud havde indflydelse på historiens gang.

Han fremhævede, at det var hans hensigt med konkurrenceafhandlingen at vise, at videnskaben med kravet om årsagsforklaring ikke kunne modbevise den kristelige religiøsitetets bevidsthed.¹⁵³ Om forholdet mellem naturvidenskab og tro skrev han:

Det maa derfor ikke glemmes, at en fuldstændig Udsoning mellem Religionen, specielt Kristendommen, og Videnskaben aldrig vil kunne finde sted under jordiske Vilkaar, fordi det irrationelle aldrig kan rationaliseres. Men den standende Strid bidrager mere og mere til at klare begge Aandsmagters Begrebsverden, opøver dem i gensidig Agtelse og Taalsomhed, og den Dag vil maaske oprinde, da de begge erkender deres Stilling som lige berettigede og lige nødvendige Faktorer i Arbejdet på Gennemførelsen af Guds Formaal.¹⁵⁴

---

¹⁴⁸ Ibid. 115.

¹⁴⁹ Ibid. 138.

¹⁵⁰ Ibid. 155.

¹⁵¹ Ibid. 156. Jf. desuden følgende: "Paa Grund af Forvisningen om denne personlige, levende Guds Allestedsnærværelse, Alvidenhed, Almagt og Alvirksomhed er den kristelige Religiøsitet overbevist om, at Gud endogsaa kan og vil gøre det enkelte Levevæsens individuelle Tilstand i hvert enkelt Øjeblik til Genstand for sin faderlige Viljes Omsorg." Se Fuglsang-Damgaard 1925, 23-24.

¹⁵² Ibid. 21.

¹⁵³ Ibid. 186.

¹⁵⁴ Ibid. 188-189.

Videnskab og tro var efter Fuglsang-Damgaards opfattelse begge underordnet et guddommeligt formål, og det var muligt, at de engang kunne anerkende hinanden.

I forhold til Høffdings og Geismars synspunkter på forholdet mellem videnskab og tro indtog Fuglsang-Damgaard en tredje position. Hvor Høffding ikke anså det for muligt, at videnskab og tro kunne nærme sig hinanden, og Geismar ikke fandt nogen modsætning mellem videnskab og tro, var det Fuglsang-Damgaards opfattelse, at de to områder engang kunne mødes.

Samlet set kan man sige, at Fuglsang-Damgaards konkurrenceafhandling *Videnskabelig og kristelig Livstydning* var et religionsfilosofisk, apologetisk skrift, hvor han argumenterede for, at kristendommen ikke kunne underlægges videnskabelig, empirisk metode.¹⁵⁵ Han hævdede i sin konkurrenceafhandling, at kausalkæderne var underordnede Guds virke, hvilket peger frem mod hans opfattelse af det religiøse sjæleliv og af sjælelivet. For som det fremgår nedenfor i dette kapitels afsnit om religionspsykologi, var det hans synspunkt, at lovene for religionspsykologi og den nye psykologi var guddommeligt grundlagt.

Efter konkurrencens afholdelse indstillede konkurrencekomiteen enstemmigt, at Fuglsang-Damgaard blev udnævnt til stillingen, og den 27. juli 1925 blev han udnævnt til docent i systematisk teologi fra 1. september 1925.¹⁵⁶

2.4. Fuglsang-Damgaard og religionspsykologi 1926-1933

2.4.1. Religionspsykologi i Danmark i 1930'erne

I Danmark blev kendskabet til den nye fagdisciplin religionspsykologi for midlet fra begyndelsen af 1900-tallet. Harald Høffding havde i *Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest* i 1903 skrevet om undersøgelser med spørgeskemaer og interviews af fremtrædende amerikanske religionspsykologer fra de sidste årtier af 1800-tallet.¹⁵⁷ Desuden havde Høffding

¹⁵⁵ Jf. at Fuglsang-Damgaard i artiklen "Tidens teologiske Hovedproblemer og deres Forhold til Kirkelivet" fra 1930 omtalte, at kirken ikke skulle lade sig skræmme af debatten mellem tro og viden. Se Fuglsang-Damgaard 1930b, 629. Hans synspunkt i artiklen har lighed med hans ovenfor omtalte opfattelse i *Kristelig og Videnskabelig Livstydning* af, at kristendommen skulle forholde sig apologetisk overfor, at der fra naturvidenskabelig side blev stillet spørgsmålstegn ved religion.

¹⁵⁶ Se brev fra dekan Holger Mosbech til Undervisningsministeriet den 29. juni 1925, Københavns Universitet, Det teologiske Fakultet, 1924-1925, Dekanatsager uden journalnummer. Læg "Det ledige Docentur i Systematisk Theologi 1924-25", RA. Docenturet blev ledigt, da Niels Munk Plum (1880-1957) blev professor i systematik og nytestamentlig eksegese i 1924. Jf. Søb 1960, 136 samt Grane 1980, 463.

¹⁵⁷ Høffding skrev i 1903 om religionspsykologerne Stanley Hall (1844-1924), Edwin Starbuck (1866-1947), George A. Coe (1862-1951) og James H. Leuba (1868-1946), se

skrevet forord til den danske oversættelse af William James' væsentlige *The varieties of religious experience: A study in human nature* fra 1902. I bogen beskrev James systematisk religiøse erfaringer, og den blev oversat til dansk i 1906 med titlen *Religiøse Erfaringer: En Undersøgelse af den menneskelige Natur*. Endvidere blev George A. Coes religionspsykologiske undersøgelser *The Spiritual Life: Studies in the Science of Religion* fra 1900 oversat til dansk i 1907 med titlen *Det religiøse Liv, religionspsykologiske Studier* af Harald Ostenfeld.

I Danmark udkom J. P. Bangs trebindsværk *Det religiøse Sjæleliv* i årene 1911-1926. Bang gennemgik i bind I fra 1911 sine synspunkter om religionspsykologi samt forskellige opfattelser af religion, og i bind II behandlede han adskillige former for religionsdannelse inden for kristendommen. Hans udgangspunkt for det tredje bind fra 1926 var at belyse vækkelse og omvendelse i religionspsykologisk perspektiv. Det var navnlig den amerikanske religionspsykologi, Bang behandlede i "Det religiøse sjæleliv".¹⁵⁸ Desuden orienterede *Teologisk Tidsskrift* i anmeldelser og artikler om religionspsykologi fra USA, Tyskland og fra Norge,¹⁵⁹ og *Præsteforeningens Blad* bragte i 1930'erne artikler om religionspsykologi.¹⁶⁰ Endvidere havde Eivind

---

Høffding 1903, 43-63 og 69-83. Desuden introducerede Høffding William James (1842-1910), se Høffding 1903, 69-83. Høffdings religionspsykologiske arbejder er omtalt i Peter La Cour, 2009, 664-667. Om James' *The varieties of religious experience, a study in human nature*, se desuden David M. Wulff, 1997, 480-499.

¹⁵⁸ Jacob Peter Bang (1865-1936) var fra 1910 til 1924 professor i teologi med hovedfag i dogmatik og nytestamentlig eksegese. I bind III af *Det religiøse Sjæleliv*, som udkom i 1926, kom Bang ikke ind på Freuds nye psykologi, hvilket har været medvirkende til, at bogen forældedes. Jf. Grønbæk 1958, 13-14. Grønbæk har om Bangs værk om religionspsykologi omtalt, at det første bind fra 1911 var refererende, ibid. 13. Til Bangs kritik af psykoanalyse, jf. at han omtalte, at den "med sin ensidigt materialistiske Forklaring vil undergrave al Idealitet og dermed Grundlaget for vor Kultur". Se J.P. Bang: "Psykoanalyse", *Prf. Bl.* 1930, 20. Aarg., nr. 9, 110. Bach-Nielsen har omtalt Bangs pessimistiske opfattelse af kristendommens stilling over for samtidens religiøse inspiration i *Det religiøse Sjæleliv* bind II, se Bach-Nielsen 1994, 276-278. Jf. at Scherfig i den ovenfor omtalte roman *Den døde Mand* satirisk omtaler Oxford-gruppebevægelsen blandt andre religiøse bevægelser i tiden. *Den døde mand* er omtalt i Jarlert 1995, 244, note 150.

¹⁵⁹ K. K. Kortsen : "William James 'Filosofi'", *TT*, tredje Række, niende Bind 1918, 177-209; J. Holdt : "G. Wobbermin, Das Wesen des Religion", *TT*, fjerde Række, fjerde Bind, 1923, 158-168; J.P. Bang : "Referater og Anmeldelser", *TT*, fjerde Række, femte Bind, 1924, 166-172 ; V. Grønbæk : "Archiv für Religionspsychologie und Seelenführung", *TT*, femte Række, første Bind, 1930, 88-94. *TT* bragte desuden i 1930 en artikel af Fuglsang-Damgaard med titlen "Vækkelse og Omvendelse i Belysning af Religionspsykologien".

¹⁶⁰ Jf. Villiam Grønbæk: "Den eksperimentelle Religionspsykologi", *Prf. Bl.*, 1930, 20. Aarg., nr. 15, 177-181; Villiam Grønbæk: "Om det religiøse Anlæg", *Prf. Bl.*, 1932, 22.

Berggrav i Norge i 1925 opnået den teologiske doktorgrad på en afhandling i religionspsykologi *Religionens Terskel, Et bidrag til granskningen av Religionens sjelelige Frembrud*.¹⁶¹

I Europa var der i Tyskland opstået en retning inden for religionspsykologi ved navn Dorpat-skolen, som blev ledet af Werner Gruehn, og som Fuglsang-Damgaard interesserede sig for.¹⁶² Dorpatskolen var en eksperimentel associationsmetode, hvor forsøgspersonen blev præsenteret for korte religiøse tekster eller religiøse udsagn. Herefter nedskrev forsøgspersonen sine tanker og følelser, eller han blev interviewet, og forsøgene blev herefter protokolleret og analyseret.¹⁶³ Undersøgelsesmetoden kan beskrives på den måde, at forsøget bestod af to dele. Forsøgspersonen blev udsat for en form for religiøs påvirkning i form af religiøse tekster eller religiøse udsagn. Herefter videregav han sine oplevelser af, hvordan han havde reageret på de religiøse stimuli til forsøgslederen. Forsøgspersonens udsagn blev gemt, og de blev senere analyseret.

Kendskabet til religionspsykologi i Danmark spredte sig således gennem Høffdings introduktioner af amerikanske religionspsykologer. Desuden stammede det fra artikler i *Teologisk Tidsskrift* og i *Præsteforeningens Blad* og gennem oversættelser af amerikanske, religionspsykologiske værker. Desuden kan Bangs trebindsværk om religionspsykologi og Berggravs doktordisputats i religionspsykologi have været med til at udbrede opmærksomheden på og interessen for den nye disciplin.¹⁶⁴ Neiiendam beskrev situationen i 1931 i *Præsteforeningens Blad*:

Emner fra Psykologiens Arbejdsmark er unægtelig brændende i disse Aar. Den Landvinding, Religionspsykologien har bragt den systematiske og historiske

---

Aarg., nr. 49, 641-645. *Prf. Bl.* bragte endvidere en artikel af Fuglsang-Damgaard med titlen "Religionspsykologi og Sjælesorg" i 1936.

¹⁶¹ Fuglsang-Damgaard drøftede i sine artikler om religionspsykologi og i *Religions-psykologi* ikke Eivind Berggravs doktordisputats. Berggravs doktordisputats er anført på litteraturlisten til *Religionspsykologi*. Om Berggravs doktordisputats jf. Heiene 1992, 179-185 og La Cour 2009, 667-668. Eivind Berggrav (1884-1959) blev biskop i Tromsø i 1928, og i årene 1937-1951 var han biskop i Oslo.

¹⁶² Professor i systematisk teologi ved universitetet i Berlin Werner G. A. Gruehn (1887-1961) var elev af religionspsykologen Karl Girgensohn (1875-1925), som grundlagde Dorpatskolen. Navnet stammede fra byen Dorpat i Estland, som i dag hedder Tartu. Dorpatskolen havde et religionspsykologisk center i Berlin, som blev ledet af Gruehn.

¹⁶³ La Cour 2009, 662 og 668.

¹⁶⁴ Hjalmar Sundén har nævnt, at i 1920erne kunne indflydelse fra religionspsykologien spores i Danmark, se Sundén 1971, 305. Det kan ikke udelukkes, at Sundén har hentydet til den ovenfor omtalte interesse for religionspsykologi med introduktioner og oversættelser af religionspsykologiske skrifter fra USA. Det er desuden muligt, at Sundén har henvist til Bangs ovennævnte værk i tre bind om religionspsykologi.

Teologi, kan true med at blive en Sækularisation af Aabenbaringen. Dertil kommer, at Psykoanalyse og lignende Nybrud staar paa Dagsordenen, og vi tvinges til at gøre op med disse Fænomener og deres Rækkevidde.¹⁶⁵

Neiiendam advarede mod udbredelsen af religionspsykologi og psykoanalyse og frygtede, at åbenbaringsbegrebet blev trængt tilbage.

På trods af, at der havde fundet en orientering om religionspsykologi sted, finder man ikke en egentlig drøftelse af religionspsykologien og dens metoder i danske teologiske tidsskrifter i de første årtier af 1900-tallet. Neiiendams kritiske udtalelse var bemærkelsesværdigt enestående, og religionspsykologi slog på trods af den opmærksomhed, den havde fået, ikke igennem i Danmark i begyndelsen af det 20. århundrede.

2.4.2. Fuglsang-Damgaard og religionspsykologi

Det er tidligere omtalt i indeværende afhandling, at Fuglsang-Damgaard interesserede sig for religionspsykologi, og i foråret 1926 holdt han seks foredrag for præster om religionspsykologi på et kursus i Bethesda fra den 20. april til den 11. maj. Foredragene fandt sted fra den 24. april til den 3. maj under overskriften ”Religionspsykologiens Stilling inden for Nutidens Aandsliv.”¹⁶⁶

Om forberedelserne til foredragene skrev han den 15. april 1926 til Calina Wagner: ”Ja, det kniber haardt med Tiden. De religionspsykologiske Forelæsninger er nu i truende Nærhed; jeg maa have skrevet mindst 120 Sider, og jeg har endnu kun 35.”¹⁶⁷ Han var travlt optaget af forberedelserne og skrev til hende den 23. april:

Hele Mandag og Tirsdag skrev jeg Religionspsykologi, men jeg kan nu ogsaa trøste dig med, at nu begynder det at lysne. I Morgen skal jeg holde den første Forelæsning fra Kl. 10-11. Naar du faar dette Brev, saa er det jo overstaaet. Saa følger den næste Tirsdag, og derefter i Slag Onsdag, Torsdag, Lørdag, Mandag, hver Dag fra Kl. 9-11.¹⁶⁸

Mens kurset blev afviklet, gav Fuglsang-Damgaard i et brev til Calina Wagner den 28. april udtryk for, at de velbesøgte forelæsninger gik godt.¹⁶⁹

¹⁶⁵ *Prf. Bl.* 1931, 21. Aarg., nr. 16, 234.

¹⁶⁶ *Prf. Bl.* 1933, 16. Aarg., nr. 13, 146-149.

¹⁶⁷ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 2, RA.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ Jf. at Fuglsang-Damgaard i det ovennævnte brev til Calina Wagner den 28. april 1926 skrev: ”Forlæsningerne for Præsterne lykkedes over Forventning godt. Jeg har stuvende fuldt med Tilhørere.” *Ibid.*

Indholdet af Fuglsang-Damgaards religionspsykologiske forelæsninger kendes desværre ikke. Manuskripterne til de religionspsykologiske foredrag på præstekurset findes ikke i Fuglsang-Damgaards privatarkiv, og de må formodes at være gået tabt, og i brevene til Calina Wagner skrev han ikke om indholdet.

Fuglsang-Damgaard underviste i religionspsykologi på universitetet i fem semestre fra 1930 til 1933. Han underviste blandt andet i William James og i Dorpatskolens religionspsykologi,¹⁷⁰ og hans forelæsninger var vel besøgt af de studerende.¹⁷¹

Fuglsang-Damgaards foredrag om religionspsykologi for præster i 1926 samt brevene til Calina Wagner i 1926 og undervisningen i religionspsykologi på universitetet tyder på, at han var optaget af emnet og havde en stærk interesse for at formidle religionspsykologi.¹⁷²

---

¹⁷⁰ I lektionskatalogen var indholdet af Fuglsang-Damgaards forelæsninger i religionspsykologi i efterårssemestret 1930, i efterårssemestret 1931 samt i foråret 1932 omtalt, men indholdet af forelæsningerne var ikke angivet, og det lader derfor ikke til at vides, hvad Fuglsang-Damgaard forelæste om. I foråret 1933 gennemgik Fuglsang-Damgaard William James' religionspsykologi, jf. *Forelæsninger og Øvelser ved København Universitet og den polytekniske Lærestalt* 1931-35, "Foraars-Halvaaret 1933", 7. Han holdt desuden i foråret 1933 en laboratorieøvelse over Dorpatskolens eksperimentelle religionspsykologi, ibid. "Foraars-Halvaaret", 1933, 8. Endvidere afholdt han i efterårssemestret 1932 en skriveøvelse i religionspsykologi med overskriften "Efter en Fremstilling af den enfødte Religiositets Væsen undersøges, med hvilken Ret Spinoza kan betegnes som en Repræsentant for denne Type", se Københavns Universitet, Det teologiske Fakultet, Protokol over teologiske Skriveøvelser 1885-1958, RA. Øvelsens spørgsmål om Spinoza var stillet ud fra William James' opdeling i enfødte og tvefødte religionspsykologiske typer. Vedr. James' religionspsykologiske typer, jf. Wulff 1997, 490-492. Omtalen her af Fuglsang-Damgaards undervisning på universitetet i religionspsykologi er en uddybelse af omtalen i Willert 2016, 132.

¹⁷¹ Jf. at *Studererkredsen* oplyste om Fuglsang-Damgaards forelæsninger i religionspsykologi på universitetet i efterårssemestret 1932, at de havde været godt besøgte. I anmeldelsen af *Religionspsykologi* skrev *Studererkredsen*: "For en stor Del af Kredsens Medlemmer vil Indholdet være bekendt fra en stærkt besøgt Forelæsningsrække, der blev holdt på Universitetet i Efteraarssemestret 1932." Se *Studererkredsen*, 1. Aarg., nr. 6, 1934, 7. Desuden har N. H. Søe omtalt, at Fuglsang-Damgaard formåede at "interessere studenterne for religionspsykologiske studier", jf. Søe 1960, 136. Endvidere har Lindhardt nævnt det store antal studerende til Fuglsang-Damgaards forelæsninger i religionspsykologi, se Lindhardt 1966, 148.

¹⁷² Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi viste sig desuden i den ovenfor omtalte artikel fra 1930 i *TT* "Vækkelse og Omvendelse i Belysning af Religionspsykologien" samt i artiklen "Privatskriftemaal og Religionspsykologi" i *Den danske Diakonissestiftelses Aarbog* 1932-1933.

Fuglsang-Damgaard blev tildelt et frisemester fra den 1. februar til den 1. september 1931,¹⁷³ hvor han rejste til Berlin og til Zürich. Formålet med rejsen var at studere religionspsykologi og psykologi,¹⁷⁴ og hans ophold i Zürich er dokumenteret gennem Fuglsang-Damgaards rejsebeskrivelse i *Præsteforeningens Blad* i 1931. Opholdet i Berlin er ikke omtalt i rejseberetningen, men det kendes derimod fra Fuglsang-Damgaards breve til hustruen fra Berlin.¹⁷⁵

Fuglsang-Damgaard har i brevene til hustruen fra Berlin ikke oplyst, hvornår han ankom, men den 23. maj skrev han følgende i et brev til hende fra Berlin: "Jeg var i Formiddags for første Gang til disse eksperimentelle Forsøg. Jeg skrev til dig, at Gruehn var rejst bort."¹⁷⁶ Werner Gruehn var ikke i Berlin, mens Fuglsang-Damgaard var der, og det fremgår af brevet til hustruen den 23. maj, at han arbejdede sammen med en elev af Gruehn. Hans fortsatte i brevet den 23. maj til hustruen med at skrive om eksperimenterne: "Formaalet er at skærpe den psykologiske Iagttagelsesevne. Jeg skal vise dig Forsøgene, naar jeg kommer hjem." Fuglsang-Damgaard skulle tilbage til København i den næstfølgende uge, skrev han i brevet til hustruen den 23. maj, og han fortsatte: "til denne Dag kan jeg nok blive færdig med mine Øvelser. Saa er jeg alligevel glad ved, at jeg kom afsted, da jeg saa faar det ud af min Rejse, som jeg ønskede." Han ville gerne have deltaget i Gruehns forelæsninger, meddelte han i brevet den 23. maj, og han skrev til hende om opholdet i Berlin: "Hovedsagen var nu engang disse Øvelser". Tre dage senere den 26. maj 1931 udtrykte han i et brev til hustruen tilfredshed med studierne i Berlin: "Jeg har allerede haft et meget stort Udbytte af mit Ophold hernede for mit Studium og mit Arbejde."¹⁷⁷ Fuglsang-Damgaard har ikke oplyst i brevene, hvad øvelserne og forsøgene i Berlin gik ud på, men sandsynligvis har han studeret eksperimentel religionspsykologi efter Dorpat skolens metode, hvor han selv var forsøgsperson i eksperimenterne.

¹⁷³ Jf. oplysninger om Fuglsang-Damgaards frisemester i et brev fra Calina Fuglsang-Damgaard til moderen den 20. november 1930, se Fuglsang-Damgaards arkiv, 0699, 3, RA.

¹⁷⁴ I sin rejseberetning fra Berlin og Zürich i 1931 skrev Fuglsang-Damgaard i *Prf. Bl.*: "Men de to Grene af Religionspsykologien, som jeg særlig skulde beskæftige mig med, var den e k s p e r i m e n t e l l e R e l i g i o n s p s y k o l o g i og P s y k o a n a l y s e n." Jf. Fuglsang-Damgaard 1931, 659. Spatieringen i citatet er gengivet efter *Prf. Bl.*

¹⁷⁵ Fuglsang-Damgaards rejse til Berlin og Zürich i 1931 er heller ikke omtalt i *Fra skyttegrav til bispestol*.

¹⁷⁶ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 3. RA. Som tidligere omtalt var Gruehn leder af center for religionspsykologi i Berlin, og det var højst sandsynligt dette center, Fuglsang-Damgaard studerede ved i byen.

¹⁷⁷ Ibid.

Om sommeren studerede han psykoanalyse i Zürich hos Oskar Pfister, som anvendte metoder fra psykoanalysen i sjælesorg.¹⁷⁸ Fuglsang-Damgaard skrev begejstret om besøget hos Pfister i et brev til hustruen fra Zürich den 11. juli 1931:

Ellers har jeg kun Glæde af mit Ophold hernede. Pfister er prægtig. Vi arbejdede sammen i Gaar Aftes i to Timer, i dag i 1 ½ og Mandag Kl. 10 tager vi fat igen. Jeg lærer ganske overordentlig meget hos ham, som jeg skal fortælle dig om mundtligt.¹⁷⁹

Fuglsang-Damgaard skrev i rejseberetningen i *Præsteforeningens Blad* om besøget hos Pfister: ”**Psykoanalysen** er man overalt fortrolig med. Jeg studerede dens Teknik hos Pfister i Zürich.”¹⁸⁰ I brevet til hustruen den 11. juli berettede han ikke om studierne hos Pfister, men det er sandsynligt, at han har studeret Pfisters metode med at anvende psykoanalyse i sjælesorg.¹⁸¹

---

¹⁷⁸ Om Pfisters metode har Troels Nørager skrevet: ”Pfisters indfaldsvinkel var med andre ord lagt fast fra starten. Det var som teolog, præst og sjælesørger, at han ville lære sig psykoanalysens teori og praksis for at kunne gøre sit arbejde så godt om muligt.” Se Nørager, 1986, 58. Om den schweiziske, reformerte præst Oskar Pfister (1873-1956) og hans arbejde med sjælesorg, jf. desuden Tor J. S. Grevbo 2016, 248-256.

¹⁷⁹ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997 3, RA. Fuglsang-Damgaards besøg hos Pfister i Zürich er omtalt i Willert 2016, 132-133.

¹⁸⁰ Fuglsang-Damgaard 1931, 663. Fremhævnningen af ”**Psykoanalysen**” er gengivet efter Fuglsang-Damgaards brev.

¹⁸¹ Fuglsang-Damgaard har efter al sandsynlighed været i analyse hos Pfister. Den 8. november 1934 skrev Pfister et brev til Sigmund Freud (1856-1939), hvor han refererede til den danske oversættelse fra 1934 af Pfisters *Die Psychoanalyse im Dienste der Erziehung* fra 1929. Fuglsang-Damgaard havde skrevet forord til bogen, som blev oversat med titlen *Psykoanalysen i Opdragelsens Tjeneste*. Pfister skrev i brevet til Freud den 8. november: ”Das Vorwort ist verfasst vom führenden Theologen Dänemarks, einem Bischof, Domprediger und Universitätsprofessor, der vor vier Jahren zu mir kam, um sich analysieren zu lassen. Leider konnte er nur ein paar Wochen hierbleiben, nahm aber starke Eindrücke von der Tiefe und Gewalt der Psychoanalyse mit sich, wie übrigens auch ein zweiter nordischer Bischof.” Se *Sigmund Freud, Oskar Pfister, Briefe 1909-1939*, 1963, 154. Ifølge Pfister havde Fuglsang-Damgaard været i analyse hos ham og var blevet overvældet af psykoanalysens muligheder (”Tiefe und Gewalt”). Det var Fuglsang-Damgaards ovennævnte besøg i Zürich tre år forinden i 1931, Pfister refererede til og ikke, som Pfister omtalte, fire år tidligere. Pfister henviste med ”ein zweiter nordischen Bischof” til Eivind Berggrav, som ifølge Pfister også havde været i analyse hos ham, og Berggrav har i breve til hustruen Katrine Berggrav omtalt, at han var i analyse hos Pfister. Se Heiene, 1992, 203. Heiene har desuden nævnt, at Fuglsang-Damgaard havde opfordret Berggrav til at lade sig analysere af Pfister, jf. Heiene 1992, 193-195. Nørager har omtalt, at Fuglsang-Damgaard blev analyseret af Pfister i 1930, jf. Nørager 1986, 75, note 5. Om brevvekslingen mellem Pfister og Freud, jf. Nørager 1986, 58-68 samt Grevbo 2006, 251-252. Halfdan Høgsbro omtalte i 1936, at Fuglsang-Damgaard nogle år tidligere havde sagt, da

Fuglsang-Damgaards breve til hustuen og hans foredrag samt undervisning viser således, at hans interesse for religionspsykologi allerede var til stede fra 1926. Hans foredrag på præstekurset i 1926 og forelæsningerne i religionspsykologi på universitetet fra 1930 til 1933 peger frem imod den vægt, han i *Religionspsykologi* og i *Privatskrifttemalets Fornyelse* lagde på præstens arbejde i sjælesorg. Fuglsang-Damgaards breve til hustruen fra Berlin understreger endvidere, at han uddybede sin interesse for religionspsykologi i Berlin, og at opholdet i Zürich inspirerede ham til at skrive om psykoanalyse og sjælesorg i *Religionspsykologi*.

Det er tidligere i indeværende afhandling blevet omtalt, at Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi af flere er blevet nævnt i sammenhæng med Oxford-gruppebevægelsen. I forhold til den eksisterende forskning har afhandlingens undersøgelse af Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi vist, at den kan føres helt tilbage til 1926, før Oxford-gruppebevægelsen kom. Undersøgelsen har desuden afdækket, hvordan han studerede den nye og moderne religionspsykologi og selv deltog i religionspsykologiske eksperimenter i Berlin i 1931, hvilket ikke tidligere er omtalt i forskningen, og hvilket han heller lader til selv at have skrevet om.

2.4.3. *Religionspsykologi* 1933

I et brev til hustruen den 24. juni 1931 meddelte Fuglsang-Damgaard hende om sine planer om at skrive en bog om religionspsykologi. Han havde haft en samtale med Geismar dagen før, som han omtalte i brevet:

Vi fik talt om mange Ting, bl. a. fik jeg udviklet min Plan om min Religionspsykologi for Geismar, og han syntes, at baade Planen og Tanken var fortrinlig.¹⁸²

Fuglsang-Damgaards planer om en bog om religionspsykologi udmøntede sig i *Religionspsykologi* fra 1933. I indledningen til *Religionspsykologi* lagde han vægt på, at religionspsykologi var en videnskab:

---

han talte med Høgsbro om psykoanalyse, ”at den, der skulde hjælpe en anden med dybdeundersøgelse af sjælelivet, maatte ogsaa selv have været villig til at aabne sig for en saadan dybdeundersøgelse af sig selv”. Se Halfdan Høgsbro: ”Hvorfor bekende”, *Kirke og Kultur* 1936, bind 43, 266-267. Fuglsang-Damgaards udtalelse, som Høgsbro refererede til, underbygger det synspunkt, at Fuglsang-Damgaard var velvilligt indstillet over for psykoanalyse, og muligvis har han i udtalelsen til Høgsbro henvist til sin analyse hos Pfister i 1931. Fuglsang-Damgaards opfordring til Berggrav om at gå i analyse hos Pfister er omtalt i Grevbo 2006, 248.

¹⁸² Fuglsang-Damgaards arkiv 06997, 3, RA.

Religionspsykologien er en Videnskab. Videnskabens Opgave består i Udforskningen af Virkeligheden. Enkeltvidenskaberne beskæftiger sig hver især med et enkelt Udsnit af Virkelighedens Helhed.¹⁸³

Religionspsykologi undersøgte ifølge Fuglsang-Damgaard det religiøse liv ud fra den hypotese, at det havde lovmæssig sammenhæng, og det religiøse liv omtalte han som en "sjælelig Virkelighed",¹⁸⁴ som religionspsykologien fandt love for.¹⁸⁵ Lovene, religionspsykologien opdagede i det religiøse sjæleliv, var ifølge Fuglsang-Damgaard givet af Gud.¹⁸⁶

Om metapsykologi og parapsykologi omtalte Fuglsang-Damgaard, at de ikke havde den "fornødne kritiske Ædruelighed",¹⁸⁷ og at "den eksakte Psykologi" var usikker over for emner, som "den såkaldte Parapsykologi eller Metapsykologi" beskæftigede sig med.¹⁸⁸ Metapsykologi og parapsykologi havde efter Fuglsang-Damgaards mening ikke nøgternhed over for de emner, de arbejdede med og kunne ikke gøres til genstand for videnskabelig undersøgelse,¹⁸⁹ og hans opfattelse af, at religionspsykologi var en videnskab, har sandsynligvis gjort det relevant for ham at beskæftige sig med den. Fuglsang-Damgaard introducerede religionspsykologi som en videnskab, der undersøgte det religiøse sjæleliv, og det var hans synspunkt, at den religiøse bevidsthed havde en indre struktur, som fulgte gudgivne lovmæssigheder.

I spørgsmålet om anvendelse af religionspsykologi i sjælesorg var det hans opfattelse, at den teoretiske og den praktiske side skulle følges ad:

---

¹⁸³ Fuglsang-Damgaard 1933e, 7. Behandlingen af *Religionspsykologi* begrænser sig til at undersøge Fuglsang-Damgaards principielle overvejelser om religionspsykologi samt til afsnittene om psykoanalyse og sjælesorg, som vedrører indeværende afhandlings forskningsspørgsmål. Jf. Fuglsang-Damgaard 1933e, 13-17; 127-197; 172-197; 288-293. Indeværende afhandling kommer ikke ind på afsnittene i *Religionspsykologi* om religionspsykologiens historie samt amerikansk religionspsykologi eller om individualpsykologi og mængdens psykologi. Jf. Fuglsang-Damgaard 1933e, 17-34, 46-126 samt 198-265.

¹⁸⁴ "Religionspsykologien bør dog nøjes med at fastholde sin Forudsætning, at Religionen er et Stykke sjælelig Virkelighed uden i øvrigt at indlade sig paa en Bekræftelse eller Benægtelse af Spørgsmaalet, om den er mere eller ej." Fuglsang-Damgaard 1933e, 9.

¹⁸⁵ Fuglsang-Damgaard 1933e, 8-10.

¹⁸⁶ Ibid. 9. Jf. at Fuglsang-Damgaard desuden i kronikken i *Kr. Dbl.* den 13. januar 1938 nævnte, at sjælelivets love var nedlagt af Gud.

¹⁸⁷ Fuglsang-Damgaard 1933e, 34.

¹⁸⁸ Ibid. 290.

¹⁸⁹ Jf. at Grønbæk skrev: "Læsningen af Girgensohns og Gruehns Værker staar med Respekt overfor den eksperimentelle Religionspsykologi, der i uanet Grad hæver Religionspsykologien til eksakt Videnskab, bliver en ny Bekræftelse på, at Metoden er brugbar." Se Grønbæk 1930, 90. I lighed med Fuglsang-Damgaard slog Grønbæk fast, at religionspsykologien anvendte videnskabelige metoder.

Hvori bestaar da nærmere bestemt Religionspsykologiens Opgave? Vi har antydnet, at den er af baade teoretisk og praktisk Art. Teoretisk bestaar Opgaven i at vinde Indsigt i det religiøse Livs indre Struktur. Praktisk betyder Religionspsykologien en Udrustning til religiøst Arbejde. Præsten, som skal vinde og lede Mennesker, maa være i Besiddelse af Menneskekundskab [...] Vi maa lære at føle os ind i andres Sjæleliv.¹⁹⁰

Om religionspsykologi omtalte han, at den ikke var en "Normvidenskab", som kunne udtale sig om sandhedsværdien af de empiriske undersøgelser, den foretog,¹⁹¹ men dens opgave var begrænset til systematisk at beskrive, klassificere, tyde og forstå "de religiøse Kendsgerninger", som var et udtryk, Fuglsang-Damgaard anvendte om det religiøse sjæleliv.¹⁹² Man kan med andre ord sige, at det var Fuglsang-Damgaards synspunkt, at religionspsykologi havde en praktisk-teologisk funktion i kirkens sjælesorg, men at den ikke kunne udtale sig om gyldigheden af det empiriske, erfaringsprægede materiale, den undersøgte.

Vedrørende psykoanalysen inddrog Fuglsang-Damgaard psykoanalysens teori om det ubevidste sjæleliv samt om fortrængning og komplekser.¹⁹³ Psykoanalysen undersøgte underbevidstheden og underbevidsthedens indflydelse på sjælelivet, skrev han,¹⁹⁴ og han fremhævede, at den ikke var knyttet til en bestemt religion eller livsanskuelse:

Det Spørgsmaal melder sig da, hvad Psykoanalysen i Grunden har med Religionen at gøre. Det maa paa Forhaand slaas fast, at den er en Metode til Undersøgelse af Sjælelivet, en Metode, som i og for sig ikke er knyttet til nogen bestemt Religion eller Livsanskuelse.¹⁹⁵

---

¹⁹⁰ Fuglsang-Damgaard 1933e, 13-14. Jf. at Fuglsang-Damgaard i artiklen "Vækkelse og Omvendelse i Lyset af Religionspsykologien" i *TT* i 1930 havde givet udtryk for et lignende synspunkt om at kombinere teoretisk viden om religionspsykologi med praktisk anvendelse i sjælesorg: "Kun Kendskab til det religiøse Livs Grundlove kan gøre Omsorgen for Sjæle til en Kunst, til et System af Fremgangsmaader, som organisk hører sammen og hviler på indgaaende Kendskab til det Materiale, man arbejder med, de Formaal, man stræber efter, og de Midler og Redskaber, man anvender for at naa dem." Jf. Fuglsang-Damgaard 1930d, 122.

¹⁹¹ Fuglsang Damgaard 1933e, 13.

¹⁹² Ibid. Jf. at Fuglsang-Damgaard om religionspsykologi nævnte, at den "hverken kan eller skal udtale sig om Sandhed og Gyldighed." Jf. Fuglsang-Damgaard 1933e, 288.

¹⁹³ Ibid. 127-171.

¹⁹⁴ Ibid. 127.

¹⁹⁵ Ibid. 127-128. Jf. at Fuglsang-Damgaard i den ovenfor omtalte artikel i *TT* i 1930 havde omtalt psykologi som en eksakt videnskab, som arbejdede med videnskabelige metoder, der var baseret på erfaring. Jf. Fuglsang-Damgaard 1930d, 117.

Som eksempler på psykoanalytisk behandling af personer, hvor betydningen af at tale ud ”’talking cure’ (Tale-Kuren)”¹⁹⁶ havde indflydelse på personens helbredelse, inddrog han sygdomseksempler, hvor patientens tilstand var forårsaget af episoder tidligere i patientens liv.¹⁹⁷ Han omtalte desuden, at ifølge Freuds teori blev sygdomsfremkaldende erindringer fra underbevidstheden, som blev genkaldt, kaldt for ”Fortrængning (Verdrängung)”.¹⁹⁸

I forholdet mellem psykoanalyse og sjælesorg fremhævede Fuglsang-Damgaard, at Oskar Pfister var den første, som havde anvendt metoder fra psykoanalysen i sjælesorg:

Den første, der systematisk har anvendt de psykoanalytiske Principper på Pædagogikkens og Sjælesorgens Omraade, er den svejtsiske Præst Oskar Pfister i Zürich.¹⁹⁹

Fremhævelsen af Pfister understøtter opfattelsen af, at Pfister havde inspireret Fuglsang-Damgaards arbejde. Fuglsang-Damgaard skrev endvidere, at han havde lagt Pfisters *Analytische Seelsorge*, hvor Pfister havde gennemgået muligheder for at anvende den nye psykologi i sjælesorg, til grund for sine synspunkter.²⁰⁰

Psykoanalysen havde givet indsigt i dybder i det menneskelige sjæleliv, og den nye psykologi havde peget på, at samtalen gav mulighed for at ”tale ud”,²⁰¹ hævdede Fuglsang-Damgaard. Han fortsatte i det følgende med at omtale, at psykoanalysen havde understreget, at der var behov for skriftemål, og at psykoanalysen havde begrundet det psykologisk.²⁰² I skriftemålet havde den talende mulighed for at tale ud, men efter hans opfattelse var der ikke mulighed for at tale ud med det skriftemål, som eksisterede på hans egen tid, og som både var offentligt og almindeligt.²⁰³ Hvis den talende derfor skulle have mulighed for at tale ud, skulle det ske under et privatskriftemål: ”Naar Skriftemaalet skal have den tilsigtede frigørende og bevarende Virkning, maa det være Privatskriftemaal.”²⁰⁴

¹⁹⁶ Ibid. 131. Parentesen i citatet samt citationstegnene er gengivet efter *Religionspsykologi*.

¹⁹⁷ Ibid. 130-136.

¹⁹⁸ Ibid. 135. Parentesen i citatet er gengivet efter *Religionspsykologi*.

¹⁹⁹ Fuglsang-Damgaard 1933e, 172.

²⁰⁰ Ibid. 172. Oskar Pfisters *Analytische Seelsorge* udkom i 1927, og bogen er opført på litteraturlisten til *Religionspsykologi*.

²⁰¹ Fuglsang-Damgaard 1933e, 174.

²⁰² Ibid. 192.

²⁰³ Ibid. 192.

²⁰⁴ Ibid. 192. Skriftemålet på Fuglsang-Damgaards tid omtales i afsnit 3.2.1 ”Et rids over privatskriftemålets historie i Danmark fra reformationen.”

Ifølge Fuglsang-Damgaard opsøgte mennesker ikke præsten i sjælesorg, og præsten kunne ikke yde tilstrækkelig hjælp i den henseende. Kendskab til psykoanalyse kunne imidlertid hjælpe med at bibringe præsten forståelse for den person, der søgte sjælesorg:

Her kunde Psykologien give ham en Haandsrækning, og speciel Psykoanalysen skulde lære ham at forstaa og vurdere de ubevidste Kræfters store og uberegnelige Indflydelse.²⁰⁵

Som opsummering kunne man sige, at det var Fuglsang-Damgaards opfattelse, at psykoanalyse var en moderne videnskabelig metode. De nye indsigter, psykoanalysen havde opnået om love i sjælelivet og om behovet for skriftemål, kunne anvendes i kirkens sjælesorg og i privatskriftemålet.

2.4.4. Anmeldelser af *Religionspsykologi*

I anmeldelser af *Religionspsykologi* hæftede en del sig ved, at teologen Fuglsang-Damgaard, som man måske kunne have forventet, ikke havde rettet kritik mod psykoanalysen. William Grønbæk skrev, at Fuglsang-Damgaard netop havde en velvillig indstilling til psykoanalysen og havde udtalt sig fordomsfrit om den. I stedet fremhævede han: ”Der er saa at sige ingen kritiske Bemærkninger; men ganske vist er der til Gengæld heller ikke noget Modangreb paa de Læger og Psykologer, der har angrebet Psykoanalysen.”²⁰⁶ Bang omtalte i anmeldelsen af *Religionspsykologi* i *Teologisk Tidsskrift* Fuglsang-Damgaards gennemgang af Freuds teorier som en ”fortrinlig

²⁰⁵ Ibid. 177. Stavemåden i ”speciel” er gengivet efter *Religionspsykologi*. Jf. at Fuglsang-Damgaard desuden i *Privatskriftemaalets Fornyelse* skrev: ”Men psykologisk Viden er i den kristelige Sjælesørgers Haand altid kun Middel, aldrig Formaal, og den maa aldrig stille den kristelige Sjælesorgs egentlige Intention i Skygge. Vil det saa sige, at den kristelige Sjælesørg ikke maa være Sjælelæge, at han radikalt skal afvise Psykologi og Psykoterapi? Vi mener det ikke.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1933d, 14. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard omtalte: ”Man møder ofte fra Teologiens Side i skarp Form den Paastand, at kristelig Sjælesorg og Psykologiens Resultater er hinanden uvedkommende. En absolut Sondring i denne skarpe Form kan ikke opretholdes og har heller aldrig været opretholdt.” Se Fuglsang-Damgaard 1933d, 14.

²⁰⁶ Grønbæk 1933, 658. Villiam Grønbæk og Fuglsang-Damgaard var samtidige, og de markerede sig begge to inden for religionspsykologi. Grønbæk forsvarede i 1936 den teologiske doktordisputats i religionspsykologi *Om Beskrivelsen af religiøse Oplevelser, en experimentel religionspsykologisk Undersøgelse*. Grønbæk var internationalt anerkendt som forsker i religionspsykologi, og han tilsluttede sig i sin religionspsykologiske forskning Dorpatskolens metoder. Han studerede i 1930 og 1931 religionspsykologi i Berlin hos Gruhn, jf. Sundén 1971, 304. I privatarkiverne for Fuglsang-Damgaard og Grønbæk findes ikke breve mellem dem, og det lader heller ikke til at fremgå fra andre kilder, om de har haft kontakt med hinanden vedrørende religionspsykologi.

Fremstilling”.²⁰⁷ Fuglsang-Damgaard forholdt sig dog ifølge Bang i sit værk ikke med skepsis til psykoanalysen hos Freud, hvilket han omtalte som ”en Mangel”,²⁰⁸ og efter hans opfattelse skulle psykoanalysen mødes med apologetik.²⁰⁹ I *Menighedsbladet* blev Fuglsang-Damgaards afsnit om psykoanalyse i *Religionspsykologi* omtalt som ”lærerigt”, og tidsskriftet omtalte hans ukritiske stillingtagen:

Behandlingen af Psychoanalysen tager megen – maaske lidt for megen – Plads; men Afsnittet er lærerigt for Læsere uden alt for megen Forhaandskendskab. Forf. er sagligt – nærmest velvilligt – indstillet overfor den omstridte Bevægelse; han behandler den udelukkende som en psykologisk Metode, deraf Lidenskabsløsheden.²¹⁰

I forhold til kritikken af, at Fuglsang-Damgaard i *Religionspsykologi* ikke havde udtrykt skepsis over for psykoanalysen, har han haft kendskab til Freuds religionskritik, idet Freuds religionskritiske *Die Zukunft einer Illusion* fra 1927, hvor Freud omtalte religiøse læresætninger som illusioner, var opført på litteraturlisten til *Religionspsykologi*.²¹¹ Senere har Fuglsang-Damgaard i artiklen ”Anno 1936. Lutherdommens Opgave i den aktuelle Situation” fra 1937 omtalt den nye psykologi og påpeget, at når den blev brugt i sjælesorg kunne den have stor betydning.²¹² Han inddrog i artiklen Ludwig Feuerbachs religionskritik og skrev, at den nye psykologi understøttede ”den Feuerbachske Tese, at Teologi er Antropologi.”²¹³ Det var tilsyneladende Fuglsang-Damgaards synspunkt om den nye psykologi, at han var velvilligt indstillet over for den i de tilfælde, hvor den blev taget i brug i kirkens sjælesorg, men at han tog afstand fra dens religionskritik.

²⁰⁷ Jf. Bangs anmeldelse af *Religionspsykologi*: ”Professor: H. Fuglsang-Damgaard, *Religionspsykologi*”, *TT*, femte række, femte bind, 1934, 232.

²⁰⁸ *Ibid.* 232.

²⁰⁹ *Ibid.* 232.

²¹⁰ *Menighedsbladet*, 15. Aarg., nr. 52, 1933, 838. I citatet er stavemåden i ”Psychoanalysen” og ”psykologisk” gengivet efter *Menighedsbladet*.

²¹¹ Jf. at Freud i *En illusions fremtid* skrev: ”Det ligger ikke inden for denne undersøgelses ramme at tage stilling til de religiøse lærers sandhedsværdi. Det er tilstrækkeligt for os, at vi har erkendt deres psykologiske natur af illusioner.” Se Freud 1961, 61. Citatet af Freud er fra andenudgaven af oversættelsen til dansk fra 1961 af Freuds *Die Zukunft einer Illusion*, som blev oversat med titlen *En illusions fremtid*. Til Freuds religionskritik i *Die Zukunft einer Illusion*, se La Cour 2009, 660. Jf. desuden Freud 1961, 61-62 og 70. Desuden var Freuds religionskritiske *Totem og Tabu* fra 1925 opført på litteraturlisten til *Religionspsykologi*.

²¹² Fuglsang-Damgaard 1937b, 7-8.

²¹³ *Ibid.* 8.

I Norge fandt en debat blandt teologer om psykoanalyse og sjælesorg også sted på denne tid. Eivind Berggrav havde udtrykt forbehold ved psykoanalysen over for Harald Schjelderup i *Kirke og Kultur* i 1928, og han havde nævnt, at psykoanalysen ikke var en ny psykologi, men ”en total livsanskuelse, en ny moral, en ny religion”.²¹⁴ I spørgsmålet om psykoanalyse og kirkens sjælesorg var Berggrav skeptisk overfor, at psykoanalysen kunne blive styrende for sjælesorgen, og at sjælesørgeren med psykoanalysen tabte evnen til indlevelse i andre mennesker.²¹⁵ Man kan med andre ord sige, at Berggravs skeptiske indstilling til psykoanalysen bundede i, at den var en livsanskuelse, og at den med sine metoder i sjælesorg overskyggede empatien hos sjælesørgeren med den person, der søgte sjælesorg.

Det er sandsynligt, at Fuglsang-Damgaard har kendt Berggravs synspunkter om psykoanalyse og sjælesorg. Det er tidligere i indeværende afhandling omtalt, at Fuglsang-Damgaard kendte Berggrav. Endvidere skrev Fuglsang-Damgaard i 1933 en artikel ”Privatskriftemaalets Væsen og Nødvendighed” i det norske tidsskrift *Kirke og Kultur*, hvor der fandt orientering og debatter om aktuelle kirkelige og kulturelle emner sted, og som Berggrav redigerede.²¹⁶ Men i modsætning til Fuglsang-Damgaard kritiserede Berggrav psykoanalysen, og dette var ifølge Gunnar Heiene en variation af hans angreb på positivismen og moderne civilisation.²¹⁷ I spørgsmålet om Oxford-gruppebevægelsen var Berggrav interesseret i den, og han deltog i mødet på Høsbjør i 1934. Der var i Norge langt større debat og kulturkamp i 1930erne om disse spørgsmål, end man så i Danmark, og dette kunne meget vel også have forbindelse til diskussionerne om Oxford-gruppebevægelsen.²¹⁸

I Norge tog Arne Fjellbu del i debatten om psykoanalyse og sjælesorg med *Sjælesorg* fra 1933.²¹⁹ Han fremhævede, at der var delte meninger om psykoanalysen, som han omtalte som en ”livs-og verdensanskuelse”.²²⁰ Fjellbu hævdede, at sjælesørgeren af psykoanalysen kunne lære vigtigheden af at tale ud, og at psykoanalysen havde bidraget til at skærpe forståelsen for det private skriftemål.²²¹ Men efter Fjellbus opfattelse stod nåden i absolutionen

---

²¹⁴ Berggravs udtalelse i *Kirke og Kultur* i 1928 er citeret efter Heiene 1992, 192. Harald Schjelderup var tilhænger af psykoanalysen, ibid. 192.

²¹⁵ Berggravs her omtalte synspunkter på psykoanalyse og kirkens sjælesorg er gengivet efter Heiene 1992, 192-193.

²¹⁶ Heiene 1992, 120.

²¹⁷ Heiene 1991, 41.

²¹⁸ Sødal 2013, 360-380.

²¹⁹ Arne Fjellbu (1890-1962) var residerende kapellan ved Domkirken i Trondhjem. I 1945 blev han udnævnt til biskop i Nidaros Stift.

²²⁰ Fjellbu 1933, 34.

²²¹ Ibid. 42-43.

i skriftemålet i modsætning til kausalsammenhængen, og absolutionen var et brud på ”psykoanalysens strenge determinisme”.²²² Det var ifølge Fjellbu en mangel ved psykoanalysen, at dens livssyn var baseret på en materialistisk og deterministisk indstilling, og han mente ikke, at en årsagsforklaring eller en psykologisk forklaring kunne hjælpe til forløsning.²²³ Fuglsang-Damgaard har haft kendskab til Fjellbus opfattelse af sjælesorg og psykoanalyse, idet *Sjælesorg* var opført på litteraturlisten til *Religionspsykologi*.

Fuglsang-Damgaard har i det hele taget været bekendt med psykoanalysens kritiske indstilling til religion, og han har haft kendskab til både Berggravs og Fjellbus skeptiske overvejelser om brugen af psykoanalyse i sjælesorg. En mulig forklaring på, at Fuglsang-Damgaard alligevel ikke diskuterede psykoanalysens livsanskuelse, kunne være, at der går en linje fra hans opfattelse i *Videnskabelig og kristelig Livstydning* af, at kausalrækkerne var underordnede Guds virke, til hans indstilling om, at sjælens love var nedlagt i mennesket af Gud, inden de blev opdaget af psykologien.

Fra Fuglsang-Damgaards side var *Religionspsykologi* tænkt som en håndbog. Bogen var refererende og beskrev religionspsykologiens historie, og den henviste til amerikanske og tyske undersøgelser på området.²²⁴ Desuden introducerede *Religionspsykologi* teorier fra Freuds psykoanalyse. Udgivelsen var skrevet med henblik på formidling af religionspsykologi og psykoanalyse, hvilket også kan have været medvirkende til, at Fuglsang-Damgaard i dette værk ikke drøftede Freuds religionskritik. Som det er omtalt ovenfor, fremhævede han derimod i artiklen ”Anno 1936. Lutherdommens Opgave i den aktuelle Situation”, at den nye psykologi kunne anvendes i kirkens sjælesorg og gav udtryk for, at han lagde afstand til dens religionskritik.

---

²²² Ibid. 52. Fjellbu nævnte, at W. Buntzel havde omtalt, at absolution var en inkonsekvens set ud fra det strengt deterministiske livssyn i psykoanalysen, ibid. 52. W. Buntzel var præst i Schlesien, og han havde i 1926 udgivet *Die Psychoanalyse und ihre seelsorgliche Verwertung*, hvor han påpegede uforeneligheden mellem Freuds teorier og kristendommen. Han fremførte, at kendskab til psykoanalyse gav mulighed for større menneskeforståelse. Jf. Dietrich Rössler 1994, 198. Buntzels *Die Psychoanalyse und ihre seelsorgliche Verwertung* var opført på litteraturlisten til *Sjælesorg*, og den har muligvis inspireret Fjellbu.

²²³ Jf. at Fjellbu nævnte: ”Vi står her ved psykoanalysens indre svakhed når det gjelder sjælesorg. Hvis man ikke bryter af fra det materialistiske deterministiske livssyn, som mange gør, kan man ikke hjælpe mennesker til det under som heter forløsning.” Jf. Fjellbu 1933, 53.

²²⁴ I Grønbæks ovennævnte doktordisputats fra 1936 fremlagde Grønbæk resultater fra selvstændige undersøgelser i religionspsykologi. Grønbæks doktordisputats er omtalt som det første værk, der ikke var refererende, men havde selvstændige undersøgelser inden for religionspsykologi i Danmark. Jf. Hans Åkerberg, 1980, 353.

Da Fuglsang-Damgaard skrev sin bog, var religionspsykologi og psykoanalyse ikke slået igennem i Danmark,²²⁵ og den var både den første fremstilling af psykoanalysen i Danmark og den første samlede fremstilling af religionspsykologi i Norden. Dette kan ses som et vidnesbyrd om, at Fuglsang-Damgaard var optaget af at formidle, at metoder og indsigter fra religionspsykologi og fra den nye psykologi kunne anvendes i kirkens sjælesorg.²²⁶

Af litteraturlisten til *Religionspsykologi* fremgår det, at Fuglsang-Damgaard foruden de nævnte nordmænds værker har haft kendskab til værker af W. Buntzel,²²⁷ Freud, Girgensohn, Gruehn og Pfister, som har inspireret ham til arbejdet. Metodisk var han positiv over for Gruehns eksperimentelle metode i religionspsykologi²²⁸ og over for Pfisters anvendelse af psykoanalyse i sjælesorg, og han takkede begge i forordet til bogen. Efter udgivelsen af *Religionspsykologi* skrev Fuglsang-Damgaard ingen større bøger eller skrifter, hvilket kan skyldes, at hans arbejdsbyrde som biskop fra 1934 medførte, at han ikke havde tid til at udarbejde større værker. Grønbaek har siden omtalt, at *Religionspsykologi* var en værdifuld bog. Han har hæftet sig ved, at Fuglsang-Damgaard i bogen inddrog forskning i religionspsykologi, og han har fremhævet, at Fuglsang-Damgaards opfattelse af sjælesorgens betydning

---

²²⁵ Sundén har nævnt, at udviklingen fra en begyndende interesse for religionspsykologi i Danmark i 1920'erne vendte til skeptisk afstandtagen: "Als Grönbaek jedoch seine Dissertation vollendet hatte, hatte eine vornehmlich apsychologisch eingestellte Theologie in Dänemark bereits die Oberhand gewonnen. Man betrachtete in diesen Kreisen die Religionspsychologie als eine halbphilosophische Angelegenheit und hatte schliesslich für die experimentelle Methode Grönbaeks nur wenig Verständnis." Jf. Sundén 1971, 305. Desuden har Hans Åkerberg omtalt, at religionspsykologi ikke slog igennem som videnskabelig disciplin i Danmark, jf. Åkerberg, 1980, 353. Ifølge Grønbaek skyldtes manglen på interesse for religionspsykologi i Danmark indflydelsen fra Karl Barth, se Grønbaek 1958, 14.

²²⁶ Det er tidligere omtalt, at Fuglsang-Damgaard skrev artiklerne "Vækkelse og Omvendelse i Belysning af Religionspsykologien" fra 1930 samt "Privatskriftemaal og Religionspsykologi" fra 1932-1933 og desuden "Privatskriftemaalets Væsen og Nødvendighed" i 1933 samt "Religionspsykologi og Sjælesorg" i 1936. De her omtalte artikler bringer ikke nye synspunkter på Fuglsang-Damgaards opfattelse af religionspsykologi og på hans synspunkter på sjælesorg og psykoanalyse i forhold til *Religionspsykologi*, og de inddrages af den grund ikke. Men artiklerne underbygger det synspunkt, som er nævnt ovenfor, at han var optaget af at formidle kendskab til religionspsykologi og psykologi og af, at indsigter fra disse fagdiscipliner kunne anvendes i privatskriftemål og i kirkens sjælesorg.

²²⁷ W. Buntzels *Die Psychoanalyse und ihre seelsorgerische Verwertung* er opført på litteraturlisten til *Religionspsykologi*.

²²⁸ Fuglsang-Damgaard 1933e, 272-287.

viste sig i skriftets afsnit om psykoanalyse og individualpsykologi.²²⁹ Ifølge Søes senere vurdering var *Religionspsykologi* det af Fuglsang-Damgaards skrifter, som fik mest indflydelse, hvormed Søe muligvis henviser til, at det var den første introduktion af religionspsykologi i Danmark.²³⁰ Endvidere har Tor Grevbo i *Sjælesorgens vei* fra 2006 omtalt Fuglsang-Damgaard som teolog og religionspsykolog, og han har nævnt *Religionspsykologi* i sin gennemgang af sjælesorg i Danmark efter Første Verdenskrig.²³¹ Fuglsang-Damgaards optagethed af religionspsykologi og sjælesorg fremgår således af Grønbæks, Søes og Grevbos senere vurdering af *Religionspsykologi*.

Fuglsang-Damgaards opfattelse af religionspsykologi og den nye psykologi, som han kombinerede med skriftemålet i Oxford-gruppebevægelsen, behandles i det følgende kapitel *Privatskriftemålets Fornyelse*.

2.5. Sammenfatning af kapitlet

Fuglsang-Damgaards baggrund i hjemmet og i det kirkelige miljø i Sønderjylland var præget af Indre Mission. Læsningen af breve mellem C.F. Wagner og Fuglsang-Damgaard fra Fuglsang-Damgaards år i fangelejr under Første Verdenskrig viser, at Fuglsang-Damgaard havde i sinde senere at studere teologi, og at han fik teologisk litteratur tilsendt i lejren. Behandlingen af Fuglsang-Damgaards konkurrenceskrift *Videnskabelig og kristelig Livstydning* fra 1925 konkluderede, at det var Fuglsang-Damgaards indstilling, at kristelig livstydning ikke kunne afgøres eller måles og ved hjælp af et naturvidenskabeligt videnskabsideal.

Undersøgelsen af Fuglsang-Damgaards breve til hustruen i 1926 og behandlingen af hans undervisning i religionspsykologi på universitetet vidner om hans interesse i at formidle religionspsykologi i foredrag og undervisning fra 1926. Fuglsang-Damgaards breve til hustruen fra Berlin og Zürich i 1931 peger på, at han selv deltog i eksperimenter i religionspsykologi og på hans engagement i religionspsykologi og den nye psykologi. I forhold til den tidligere forskning og omtale af Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi viser afhandlingens undersøgelse af Fuglsang-Damgaards breve til hustruen i 1926 og 1931, at hans interesse kan føres tilbage til 1926, før Oxford-gruppebevægelsen kom. Hverken Fuglsang-Damgaards ophold eller hans studier i religionspsykologi i Berlin i 1931, hvor han deltog i religionspsykologiske eksperimenter, er tidligere berørt i forskningen.

Behandlingen af *Religionspsykologi* peger på, at Fuglsang-Damgaard betragtede religionspsykologi og den nye psykologi som metoder, der kunne

---

²²⁹ Grønbæk 1958, 13-14.

²³⁰ Søe 1965, 135-136.

²³¹ Grevbo 2006, 248; 434.

udforske det religiøse sjæleliv og den menneskelige psyke. Religionspsykologien og den nye psykologi havde efter Fuglsang-Damgaards opfattelse relevans for kirkens sjælesorg, hvilket han udfoldede i *Religionspsykologi*. Modtagelsen af *Religionspsykologi* hæftede sig ved, at Fuglsang-Damgaard i bogen ikke havde forholdt sig til psykoanalysens kritik af religion men i stedet så muligheder i anvendelsen af den nye moderne videnskab. Fra Fuglsang-Damgaards side var *Religionspsykologi* en håndbog, han skrev med henblik på at formidle undersøgelser og teorier fra religionspsykologi og psykoanalyse, hvilket sandsynligvis var medvirkende til, at han ikke drøftede Freuds religionskritik i værket. Fuglsang-Damgaards interesse i, at resultater fra den nye psykologi kunne bruges i sjælesorg i kirken, peger frem mod hans engagement i at kombinere bekendelsen i Oxford-gruppebevægelsen med kirkens privatskriftemål, som behandles i det følgende kapitel.

3. *Privatskriftemaalets Fornyelse*

I det forrige kapitel blev det omtalt, at Fuglsang-Damgaard i sit engagement i Oxford-gruppebevægelsen kombinerede sin interesse for den nye psykologiske videnskab og særligt religionspsykologi med sine ønsker om styrkelse af skriftemålet. I *Privatskriftemaalets Genoplivelse* fra 1933 redegjorde han i et rids for sin opfattelse af privatskriftemålets plads i kirken efter reformationen samt for skriftemålet i bevægelsen og princippet om ”sharing”. Endvidere fremførte han sit forslag om at genoplive kirkens privatskriftemål.

Disse spørgsmål tages op i dette kapitel, som først indledes med en introduktion til bevægelsens baggrund og principper. Herefter følger et historisk rids over privatskriftemålet i Danmark fra reformationen og indtil 1930erne, og *Privatskriftemaalets Genoplivelse* gennemgås. Fuglsang-Damgaards forslag om at genoplive kirkens privatskriftemål behandles, og modtagelsen af hans forslag inddrages.

3.1. Oxford-gruppebevægelsens baggrund og principper

Oxford-gruppebevægelsen var grundlagt af Frank N. D. Buchman (1878-1961). Buchman kom fra staten Pennsylvania i Nordamerikas nordøstlige del, og han var uddannet fra et luthersk præsteseminar i Philadelphia i 1902²³² og arbejdede som præst i Philadelphia. Fra 1909 missionerede Buchman blandt studenter på universiteter på USA's østkyst, og i 1915 var han på missionsrejser i Østen. De følgende år underviste han på universiteter i USA og rejste på missionsrejser i Østen.²³³ Han udformede bevægelsens principper,²³⁴ og bevægelsen bredte sig gennem kampagner fra sidst i 1920erne til Sydafrika og Østen, i Kina, Indien, Persien og Japan samt i Europa, USA og Canada. I Europa vandt den i slutningen af 1920erne frem i Holland, Skotland, England, Tyskland og Schweiz. Byen Oxford i England blev i begyndelsen af 1930'erne et mødested for bevægelsen, hvor deltagere om sommeren holdt møder.²³⁵ I de skandinaviske lande fik bevægelsen fodfæste i Norge i 1934,²³⁶ og i Sverige blev der dannet Oxfordgrupper fra 1934.²³⁷ I 1935 kom

---

²³² Clark 1951, 38.

²³³ Roots 1928, 810; Clark 1951, 46-54.

²³⁴ Jarlert har fremhævet, at Buchman i 1908 under et ophold i Keswick i Nordengland havde en religiøs oplevelse, som ifølge Jarlert blev retningsgivende for hans senere arbejde, jf. Jarlert 1995, 34-37. Afhandlingen kommer ikke ind på oprindelsen til Oxford-gruppebevægelsens principper, og Buchmans oplevelse i Keswick inddrages derfor ikke.

²³⁵ Oftestad 1972, 24, note 2. I 1930 var deltagerantallet på sommermøderne i Oxford 700, i 1935 var det steget til 10.000, ibid. 24, note 2.

²³⁶ I Norge fik bevægelsen sit gennembrud på et house-party i Høsbjør fra den 27. oktober til den 5. november 1934, se Sødal 2013, 105-113.

²³⁷ Randall 2000, 183.

den til Danmark, og i Finland blev det første større Oxfordmøde holdt i Helsingfors i januar 1936.²³⁸

Bevægelsen fik i 1928 navnet The Oxford Group Movement²³⁹ efter Oxford i England. Bortset fra en kortvarig kontakt til Oxford i 1921 havde Buchman ikke haft berøringsflade med Oxford, og teologisk var der ikke noget, der forbandt ham med byen. Oxford var på dette tidspunkt blandt andet kendt for sit universitet og den højkirkelige The Oxford Movement i 1840'erne, som Frank Buchmans The Oxford Group Movement ikke skal forveksles med. Man kan formode, at Buchman har anvendt navnet The Oxford Group Movement på bevægelsen på grund af den kendte teologiske tradition i Oxford i England.²⁴⁰ "Group" i navnet The Oxford Group Movement peger på, at Buchman og deltagerne på kampagnerne rejste i grupper for at udbrede bevægelsen, som med det engelske ord blev kaldt for "teams" eller grupper og hold. Desuden samledes deltagere i bevægelsen på Oxfordmøder og i mindre grupper af deltagere.

I Danmark blev The Oxford Group Movement omtalt med forskellige betegnelser. Oxford-gruppebevægelsen, Oxfordbevægelsen, Gruppen, Oxford, Oxfordgruppen, Oxfordgrupperne eller Gruppebevægelsen var almindeligt anvendte benævnelser. Den højkirkelige "The Oxford Movement" i England i midten af 1800-tallet er i danske kirkehistoriske fremstillinger blevet kaldt

---

²³⁸ Ekstrand 1993, 101.

²³⁹ En tidligere betegnelse for bevægelsen var "Buchmanism", hvilket peger på, at Buchman var centrum i bevægelsen. Til betegnelsen "Buchmanism" jf. Clark 1951, 35. En anden tidligere betegnelse, var "A First Century Christian Fellowship", idet deltagerne sammenlignede sig med de første apostle. Se Van Dusen 1934b, 246; Clark 1951, 35; Randall 2000, 175.

²⁴⁰ Fra slutningen af 1830'erne og i første del af 1840'erne var Oxford centrum for den anglikanske, højkirkelige The Oxford Movement, hvis ledende skikkelse var John Henry Newman. Jf. Torben Christensen og Sven Göransson 1976, 349-351; Hylson-Smith 1998, 72-82; *Kirkens historie* bind 2, 2012, 408-410. I det amerikanske *The Atlantic Monthly* blev navnet The Oxford Group Movement misbilligende omtalt og kaldt for "misleading, if not dishonest." Jf. Van Dusen 1934b, 246. Det blev også med skepsis omtalt, at navnet "The Oxford Group Movement" uundgåeligt ville blive blandet sammen med den højkirkelige Oxfordbevægelse, som blev kaldt for "the great Oxford Movement", se Van Dusen 1934b, 251. Knud Hansen bemærkede, at "Det har vakt stor harme hos mange i England, at Oxford saaledes skal bruges til reklame for noget, der slet ikke er anerkendt i Oxford selv". Se Hansen 1935, 16-17. I *The Oxford Group. Its History and Significance* nævnte Clark, at "The Oxford Group is peculiarly the product of its founder, Dr. Buchman, a man in no way connected with Oxford either officially, traditionally, or by habits of thinking." Jf. Clark 1951, 35. Omtalen af Frank Buchman som Dr. Buchman henviste ikke til en akademisk grad.

for Oxfordbevægelsen.²⁴¹ ”The Oxford Group Movement” i 1930erne omtales i nærværende afhandling som Oxford-gruppebevægelsen eller som bevægelsen. Herved undgås navnesammenfald og forveksling med ”The Oxford Movement” i England i 1800-tallet.

I indeværende afhandling anvendes udtrykket Oxfordbøger og Oxfordlitteratur om bøger, der var skrevet af deltagere fra bevægelsen. Det var karakteristisk for Oxfordlitteraturen, at den gengav vidnesbyrd fra deltagere, som ofte var enslydende beretninger om det ændrede liv efter ”change” eller forvandling ved mødet med Buchman og bevægelsen.²⁴² Desuden havde beretninger om Buchman det samme ensartede præg i Oxfordlitteraturen.²⁴³

Der var også på flere andre måder tale om ensartethed eller mønstre. Her kunne man for eksempel nævne, at inden bevægelsen fik fodfæste i et land, var indflydelsesrige personer såkaldte ”key-persons” eller nøglepersoner i kirke og samfund blevet kontaktet af deltagere for at forberede modtagelsen. Bevægelsen havde uformel organisation og løs struktur uden medlemslister,²⁴⁴ og netværket og kommunikationen i bevægelsen blev opretholdt i form af personlige kontakter mellem deltagerne og gennem kontakt til de internationale Oxforddeltagere.²⁴⁵ Kommunikationen mellem deltagerne foregik via brev og ved personlige samtaler samt under Oxfordmøder og desuden ved ”house-parties”, hvor deltagere mødtes i en weekend eller op til

²⁴¹ T. Christensen og S. Göransson: *Kyrkohistoria* 3, 1976, 350-351. Se desuden *Kirkens historie* bind 2, 2012, 408-410.

²⁴² A.J. Russell 1932, 85-92; 189-204 samt H. Begbie 1932, 77-91; 126-136. I omtale af beretninger om omvendelse i Oxfordlitteraturen bemærkede Knud Hansen om forfatterne, at ”de allesammen ligner hinanden.” Jf. Hansen 1935, 28. Jarlert har omtalt bøger, der indeholdt vidnesbyrd fra deltagere i bevægelsen, jf. Jarlert 1995, 23-24.

²⁴³ Hovedtræk fra Buchmans baggrund og fra hans arbejde med studenter ved amerikanske universiteter er nævnt i den engelske deltager i bevægelsen, journalist og forfatter Harold Begbies *Life Changers* fra 1932, 24-41. Oplysningerne om Buchman hos Begbie går igen hos andre forfattere. Se Russell 1933, 53-69 samt Alan Thornhills indledning til *Remaking the world: The Speeches of Frank N. D. Buchman*, 1953, xi-xiv. Oftestad har bemærket det enslydende præg i Oxfordlitteraturen om Buchman: ”Frank Buchmans biografi går igjen i mer eller mindre retusjert form i så å si all ’Oxford-litteratur’.” Se Oftestad 1972, 23, note 2. Tegnsætningen i citatet er gengivet efter Oftestad. *Life Changers* blev oversat til dansk med titlen *Forvandlede Mennesker*, uden at der er angivet årstal for den danske oversættelse. Jarlert har anslået udgivelsesåret til 1933, jf. Jarlert 1995, 463. Dette forekommer sandsynligt, da Oxford-gruppebevægelsen i 1933 begyndte at blive omtalt i Danmark. Endvidere blev Russells *For Sinners Only* fra 1932 oversat til dansk i 1933 med titlen *Kun For Syndere*, hvilket tyder på begyndende interesse for bevægelsen. Jf. desuden, at A. J. Pollocks *The Oxford Group Movement*, som findes blandt Oxfordbøgerne i *Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning*, ikke har anført årstal for udgivelsen.

²⁴⁴ Van Dusen 1934b, 245.

²⁴⁵ Oftestad 1994, 80; Jarlert 1995, 18.

flere uger.²⁴⁶ Bevægelsen tilstræbte at få kontakt til nye deltagere på Oxford-møder og ved "house-parties" og ved at vække interessen gennem reklame.

Deltagerne i Oxford-gruppebevægelsen kom fra forskellige kirkesamfund.²⁴⁷ Bevægelsen havde formelt set intet retningspræg i form af konfessionelt tilhørsforhold,²⁴⁸ men den tilstræbte at have forbindelse til kirkerne i de lande, hvor den havde tilslutning.²⁴⁹ Oxford-gruppebevægelsen var præget af frivillighed og af lægmandsdeltagelse.²⁵⁰ Kernen af den gruppe

²⁴⁶ Deltagerantallet ved house-party kunne variere fra mellem 20 personer op til 150 personer eller flere, se Eister 1951, 24-26.

²⁴⁷ Et eksempel er, at Howard Rose, som besøgte KFUM i København i 1933, var præst i den anglikanske kirke, se Randall 2000, 177. Et andet eksempel er, at Howard Blake, som korresponderede med Johannes Gøtzsche og Halfdan Høgsbro, var presbyteriansk præst i USA. Se Jarlert, 1993, 401. Emil Brunner, der var reformert, tilhørte kredsen af dialektiske teologer omkring Karl Barth. Brunner var imødekomme indstillet over for Oxford-gruppebevægelsen efter at have deltaget i et houseparty i Schweiz i 1933, og for ham havde mødet med Oxford-gruppebevægelsen ikke ændret ved hans teologi, jf. Brunner 1933, 31. Til Brunner og Oxford-gruppebevægelsen, se Schjørring 1976d, 177-178. Om striden mellem Karl Barth og Brunner om Oxford-gruppebevægelsen, jf. Schjørring 1976b, 68-70 og Schjørring 1979, 278; Jarlert 1995, 71-76; Frank Jehle 2006, 273-291; Pöder, 2015, 37, note 8. Brunner lagde afstand til bevægelsen i 1938, Jehle 2006, 291.

²⁴⁸ Jf. til bevægelsens ukonfessionelle præg: "To be sure, the Movement is committed to no distinctive theological position and embraces a considerable range of view." Jf. Van Dusen 1934a, 4. Se desuden Werkström 1963, 233. Høgsbro skrev om bevægelsen i et brev til en ukendt person ved navn Poul den 9. januar 1936 og sammenlignede den med andre tværkirkelige bevægelser: "Baun siger, at Oxfordbevægelsen roser sig af, ingen lære at have. Han maa være klar over, at 'læreløs' kan betyde to ting. Det kan være det, som 'løse aander' under navn af 'dogmefri kristendom' eller 'alliance' eller andet sværmer for; og alle har en rem af, der sætter livet over læren. Saadan noget er kirkenedbrydende. I den forstand er Oxfordbevægelsen ikke læreløs, naar man spørger dens ledere. (Der findes selvfølgelig ogsaa 'løse aander' indenfor den). Den er kun læreløs i den forstand, hvori enhver interkirkelig eller økumenisk bevægelse er det. En kirke er henvist til og skal vise hen til sin bekendelse; uden bekendelse er der ingen kirke." Jf. Hee Andersens arkiv, 5034, 1, A-J, RA. Parentesen og citationstegnene i citatet er gengivet efter Høgsbros brev. Generalsekretær i KFUM og KFUK Christian M. Baun (1898-1972) var biskop i Viborg 1951-1968. Baun havde en kritisk holdning til Oxford-gruppebevægelsen. Evangelisk Alliance var en tværkirkelig, angelsaksisk inspireret bevægelse, som i 1884 havde holdt møde i København. Jf. Grane 1980, 432.

²⁴⁹ Werkström 1963, 237-238. Et eksempel på bevægelsens tilknytning til kirken er, at der deltog ca. 5.000 personer i en gudstjeneste for Oxford-gruppebevægelsen i Aarhus Domkirke den 18. august 1935. Gudstjenesten i Aarhus Domkirke i 1935 omtales i afsnit 5.1 "Fuglsang-Damgaards brev til Erling Eidem den 18. august 1935."

²⁵⁰ P. G. Lindhardt hentydede med det kritiske udtryk om Oxford-gruppebevægelsen, at den var et "overklassefænomen ('Frelsens Hær i smoking') til, at deltagerne kom fra bedrestillede kår, jf. Lindhardt 1966, 215. Parentesen og citationstegnene i citatet er gengivet efter Lindhardt. Lindhardt er muligvis inspireret til at bruge udtrykket "Frelsens

internationale deltagere i bevægelsen, der i 1935 kom til Danmark, var 210 personer, hvoriblandt syv eller otte deltagere var præster, og de øvrige var lægmænd.²⁵¹

Bevægelsen anvendte reklame i dagspressen til at annoncere deres offentlige møder, og der blev bragt referater af Oxfordmøderne i dagspressen. Det er tidligere i indeværende afhandling blevet nævnt, at lægmandsdeltagelsen i bevægelsen var betragtelig, og ved de offentlige Oxfordmøder kunne der

---

Hær i smoking“ af Emil Brunner, som om Oxford-gruppebevægelsen skrev: ”Aber Salonheilsarmee in gräflichen Räumlichkeiten – nein.” Brunner 1933, 3. Hvad angår den sociale baggrund blandt deltagerne i Danmark, ser den ikke ud til at være undersøgt.

²⁵¹ Randall 2000, 182. Jf. at i *Oxford i Danmark* I-II 1935 var 10 indlæg skrevet af danske lægmænd, hvoraf et indlæg var et interview med Fuglsang-Damgaard, som var skrevet af journalist ved *Berl. Tid.* Gudrun Egebjerg, jf. *Oxford i Danmark* I 1935, 74-81. 3 indlæg var skrevet af danske præster. Der var 9 vidnesbyrd af lægmænd og et vidnesbyrd af en præst i ”Ti personlige Vidnesbyrd om Oxford” i *Oxford i Danmark* II 1935, 85-126. Fra udtalelser i dagspressen, jf. eksempelvis ”Oxford-gruppebevægelsens Fremgang” ved skibreder Christian Harhoff i *Berlingske Tidende* 28. december 1934. Et andet eksempel er folketingsmedlem for Det konservative Folkeparti Gerda Mundts indlæg i *Aalborg Stifts Tidende* den 9. august 1935 ”Hvorledes skal vi stille os overfor Oxford Gruppe Bevægelsen?” Desuden kendes lægmænds indstilling til bevægelsen fra mindre skrifter og fra tidsskrifter. Jf. Mundts indlæg ”Politikeren” i *Oxford i Danmark* I, 1935, 106-110 samt Egebjergs indlæg ”Tre Søndage i Jylland og en Aften i København”, *Oxford i Danmark* II, 1935, 48-60. Se desuden artiklen af lederen af Kirkens Korshær Kai Hammerich ”Hvorfor jeg maatte slutte mig til Oxford-Gruppen”, *Korshærsbladet*, 24. Aarg., nr. 5, 1936, 52. Hammerich har senere omtalt deltagelsen i Oxford-gruppebevægelsen i erindringerne *Af mit livs drama, på langfart i mindernes verden* fra 1961. Desuden giver breve oplysninger om deltagelsen fra lægmand. Et eksempel er et brev fra Poul Gøtzsche fra Arden i Jylland den 15. november 1935 til biskop Johannes Gøtzsche i Viborg, hvor P. Gøtzsche skrev, at han ville samle ”alle Oxfordforvandlede” i hjemmet. Se Johannes Gøtzsches arkiv, 05514, pakke 22, nr.1, RA. Et andet eksempel er et brev fra den 29. februar 1936 fra P. Gøtzsche til J. Gøtzsche, hvor han omtalte et ”stort aktivt Arbejde” med møder, der havde lighed med Oxfordmøder, med P. Gøtzsches udtryk var møderne ”i Oxfordmødeform”, *ibid.* Sandsynligvis har P. Gøtzsche hentydet til private Oxfordmøder, der ikke var offentliggjort. Jf. desuden et brev fra Aage Moltke til den amerikanske deltager Howard Blake den 24. juni 1937, hvor Moltke berettede, at der under et ”house-party” Kollund i Sønderjylland den 12.-21. juni 1937 havde været ”sharing”. Se endv. et brev fra højesteretssagfører Valdemar Hvidt til Moltke den 22. juli 1937 om planlægning af et house-party i Hornbæk i Nordsjælland. Begge breve i Aage Moltkes privatarkiv, A 773, kasse 3 og 4, Tønder lokalhistoriske arkiv. Desuden giver deltagerlister til house-parties indtryk af det høje antal af deltagere blandt lægmænd i Oxford-gruppebevægelsen. På deltagerlisten til et house-party på Hindsgavl 28. juni-7. juli 1934, hvor 198 personer deltog, var der seks præster, se Aage Moltkes arkiv, A773, kasse 3 og 4, Tønder lokalhistoriske arkiv. Til et house-party på Rønshoved den 13.-16. oktober 1934 var der på deltagerlisten opført 80 deltagere, hvoraf fem var præster, *ibid.*

være op til 25.000 deltagere.²⁵² Nærværende afhandling fokuserer imidlertid ikke, som det tidligere er nævnt, på deltagelsen fra lægmænd.

Når personer ændrede livsførelse og levede i overensstemmelse med bevægelsens principper, blev det kaldt for "change" eller forvandling,²⁵³ og den forvandlede person levede efter sin "change" efter bevægelsens fire moralsk-prægede principper om ærlighed, kærlighed, uselviskhed og renhed.²⁵⁴ Den forvandlede lyttede dagligt i stilhed, "quiet time", til anvisninger fra Gud om "guidance"²⁵⁵ eller livsførelse, og i "sharing" eller vidnesbyrd, som kunne finde sted på store offentlige Oxfordmøder eller blandt mindre private grupper af deltagere, aflagde deltagere bekendelse om synder.²⁵⁶ "Sharing" var vidnesbyrd, men det havde også en missionerende hensigt og skulle påvirke andre, der lyttede, til at blive "changed".²⁵⁷ "Sharing" kunne desuden være gensidig, så at den, personen bekendte til, også aflagde bekendelse over for den bekendende.²⁵⁸ Tilknytningen til bevægelsen kunne være af tættere eller af løsere art, og den nye og ændrede livsstil efter forvandlingen kunne efterleves i forskellig grad. Tilslutningen til bevægelsen kunne desuden foregå uden foregående "change" efter et møde med deltagere i bevægelsen eller ved personlig overbevisning om, at bevægelsen var "et kald" eller en "kraft".²⁵⁹

²⁵² Ved Oxfordmødet den 18. oktober 1935 i Forum på Frederiksberg var der flere deltagere, end der var plads til, og de nærliggende kirker Markuskirken på Frederiksberg og Københavns Domkirke blev taget i brug. Det skønnedes, at der var i alt 25.000 deltagere til mødet, jf. Jarlert 1995, 242. *Kr. DbL.* refererede den 19. oktober fra mødet den 18. oktober i Forum under overskriften "15.000 Københavnerne til Oxford-demonstration i Forum". Der har tilsyneladende været ca. 15.000 mennesker til mødet i Forum og ca. 10.000 mennesker i Vor Frue Kirke og i Markuskirken. Mødet i Forum og de omkringliggende kirker lader ifølge referater i dagspressen til at være det Oxfordmøde i Danmark, der havde flest mødedeltagere.

²⁵³ Clark 1951, 27-28.

²⁵⁴ Jf. den engelske betegnelse for principperne: "complete honesty, purity, unselfishness and love." Se Buchmans tale i Birmingham den 26. juli 1936 i *Remaking the world* 1953, 36. Jf. at Lindhardt har omtalt bevægelsens fire principper som "de fire 'absolutte' principper (renhed, ærlighed, uselviskhed og kærlighed)." Jf. Lindhardt 1966, 215. Parentesen i citatet samt citationstegnene er gengivet efter Lindhardt.

²⁵⁵ Clark 1951, 29-30; Eister 1950, 16. "Quiet time" blev hyppigt oversat til dansk med "en stille stund".

²⁵⁶ Clark 1951, 34-35. Engberg gav eksempler på, at "sharing" kunne være bekendelse af skattesvig og snyd med told. Engberg 1934, 12.

²⁵⁷ Clark 1951, 34-35.

²⁵⁸ Werkström 1963, 164-166.

²⁵⁹ Brodersen omtalte sin deltagelse i Oxford-gruppebevægelsen som "et kald", se Brodersen: "Op paa dækket", *Vort Møde Med Oxford-Gruppen, syv personlige Vidnesbyrd*, 1935, 11-12. Høgsbro skrev om sin tilslutning i et brev til Hee Andersen den 25. maj

Samlet set kan man sige, at Oxford-gruppebevægelsen var en kristen, tværkirkelig bevægelse,²⁶⁰ hvor tilslutningen kunne ske gradvist, og tilknytningen kunne være af større eller mindre grad. Endvidere havde bevægelsen ikke noget læregrundlag, og organisationen var løs.

3.1.1. Buchmans taler

I samlingen af Buchmans taler *Remaking the World* findes 23 taler, Buchman holdt i årene 1934-1938.²⁶¹ Buchman udtalte sig i en udateret tale, han holdt i Oxford i 1934, om de ændringer, bevægelsen skulle bringe i samfundslivet:

1934, at han ikke havde følt noget "kald" til at gå ind i bevægelsen, se Hee Andersens arkiv, 5034, 1, A-J, RA. I det ovennævnte brev til en bekendt ved navn Poul den 9. januar 1936 skrev Høgsbro derimod, at han efter et møde med Buchman og andre deltagere i bevægelsen i sommeren 1935 havde tiltro til, at deltagerne var kristne: "Og fordi jeg efter et personligt møde og personlig samtale tilbunds med Buchman og andre om lære og liv, her fandt tillid til, at ogsaa de er kristne, vilde jeg ikke nægte ogsaa at have kristeligt fællesskab med dem." Jf. Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. Professor i det gamle Testamente Aage Bentzen (1894-1953) holdt en prædiken over Mattæusevangeliet 6,24-34 i Slotsbjergby og Sludstrup 10 kilometer syd for Slagelse på Sjælland 15. søndag efter trinitatis i 1935, hvor han omtalte, at da Buchman nogle måneder tidligere var kommet til Canada med en gruppe deltagere, vidste han ikke, om de ville komme hjem til fods. Buchman havde fortalt Bentzen om episoden, og Bentzen nævnte, at der var mennesker, som levede "paa tro og bøn", hvormed han hentydede til, at deltagerne, når de rejste for at udbrede bevægelsen, mente, at der efter Guds "førelse" blev sørget for dem. Man kunne dagligt lægge sine planer frem for Gud og i stilhed overveje, hvad dagens mening var, sagde Bentzen i prædiken og henviste hermed ligeledes til bevægelsens princip om Guds "førelse" samt til princippet om "en stille stund". Jf. Bentzens arkiv, 05108, 8, RA. I Nikolaj Kirke i København holdt Bentzen en prædiken 16. søndag efter trinitatis i 1937 om Jesu opvækkelse af enken fra Nains søn. Der "begyndte en ny periode i mit liv, da Oxfordgruppen kom til mig" sagde Bentzen i prædiken. Han udtalte om Oxford-gruppebevægelsen, at "Det blev ikke mere resignation, men kraft, som jeg fik gennem evangeliet." Jf. Bentzens arkiv, 0508, 7, RA. Understregningerne i citaterne er gengivet efter Bentzens prædiken. Bentzen lader ikke til at have deltaget offentligt i møder eller i debatter om Oxford-gruppebevægelsen, men en indbydelse til et møde den 31. marts 1936 i Odd Fellow Palæet i anledning af, at det var et år siden, Oxford-gruppebevægelsen kom til Danmark, tyder på, at Bentzens velvillige indstilling til bevægelsen har været kendt. Jf. indbydelsen i Bentzens arkiv, 05108, 5, RA. Bentzens kontakt til KFUM og Den kristelige Gymnasiastbevægelse i forbindelse med Oxford-gruppebevægelsen er omtalt i Willert 2016, 131.

²⁶⁰ Oftestad 1972, 26.

²⁶¹ Førsteudgaven af *Remaking the World* udkom i 1947. Forordet i udgaven fra 1947 af præsident for det norske storting C. J. Hambro er ikke med i udgaven fra 1953. Derimod er deltageren i bevægelsen Alan Thornhills indledning om Buchman fra førsteudgaven uændret i andenudgaven. Bortset fra, at Buchmans tale i Ollerup i påsken 1936 er med i udgaven i 1947, men ikke i udgaven i 1953, er talerne i *Remaking the World* i årene 1934-

The Oxford Group is a Christian revolution, whose concern is vital Christianity. Its aim is a new social order under the dictatorship of the Spirit of God, making for better human relationships, for unselfish co-operation, for cleaner business, cleaner politics, for the elimination of political, industrial and racial antagonism.²⁶²

Under ledelse af Guds ånd skulle der skabes en ny samfundsorden med høj moral og uden rivalisering af menneskelige relationer i forretningsliv og politik og imellem racer.²⁶³ Man kan med andre ord sige, at Buchman i talen ikke gav udtryk for en omvæltning i de eksisterende sociale forhold, men at målet var en forbedring i menneskelige relationer, ved at Oxford-gruppebevægelsens principper blev efterlevet.

I en tale i Zürich den 6. oktober 1935 fremhævede Buchman den verdensomspændende forvandling, Oxford-gruppebevægelsen tilstræbte:

One man changed. A million changed. A nation changed. That is the programme of the Oxford Group. A statesman has said that the Oxford Group is supernational. Nationalism can unite a country. Supernationalism can unite a world. God-controlled supernationalism is the only sure foundation for world peace.²⁶⁴

Forvandlingen med Oxford-gruppebevægelsen skulle gælde hele verden og ikke kun den enkelte nation, og efter Buchmans opfattelse ville forvandlingen styrke verdensfreden. Han udtalte sig i en tale på Kronborg i Danmark pinsedag søndag den 9. juni 1935 om bevægelsens princip om forvandling:

There must come a spiritual dynamic which will change human nature and remake men and nations. There must come a spiritual authority which will be accepted

---

1938 uændrede. Der er altså få ændringer i udgaven af *Remaking The World* fra 1953, som er den udgave, nærværende afhandling anvender.

²⁶² *Remaking the world* 1953, 4. Jarlert har nævnt, at Buchmans tale i 1934 blev holdt på et house-party i Oxford, se Jarlert 1995, 40.

²⁶³ Clark har omtalt, at "The Group sees its world mission in terms of changing people rather than in changing political situations, the social structure, or economic systems." Jf. Clark 1951, 27. Oftestad har fremført, at bevægelsen arbejdede på moralsk restituerende såvel individuelt som samfundsmæssigt, se Oftestad 1972, 14. Oftestad har desuden nævnt, at samfundslivet efter opfattelsen i Oxford-gruppebevægelsen skulle foregå under Guds ledelse: "Målet er at alt politisk, økonomisk og socialt liv skal komme inn i Guds plan". Se Oftestad 1972, 19. Som det er nævnt tidligere i nærværende afhandling, har Jarlert omtalt Oxford-gruppebevægelsen som en personalistisk bevægelse, og ifølge Jarlert udgjordes fællesskabet mellem deltagerne ikke af sociale strukturer, men af personlige relationer. Se Jarlert 1993, 401.

²⁶⁴ *Remaking the world* 1953, 20.

everywhere by everyone. Only so will order come out of chaos in national and international affairs.²⁶⁵

Forvandlingen af mennesker og nyskabelsen af nationer ved åndelig kraft skulle således bevirke, at ikke kun den enkeltes liv men også mellemkrigstidens oprørte tilstande nationalt og internationalt blev bragt i orden.

I Visby blev der den 16. august 1938 holdt et skandinavisk møde for Moralsk Oprustning, og i sin tale på mødet fremlagde Buchman en vision om vækkelse, revolution og renæssance. Han sagde til de tilstedeværende, at nogle af dem var kommet med et ønske om at blive forvandlede, og at andre var der, fordi de ønskede at forvandle andre mennesker.²⁶⁶ Men man skulle ikke blive stående ved vækkelsen, sagde han. Det næste skridt var revolution, og efter hans opfattelse kom Oxford-gruppebevægelsen med en åndelig revolution.²⁶⁷ Det tredje trin omtalte Buchman som renæssance: "There is a third stage – renaissance. The rebirth of a people, individuals and the rebirth of a nation."²⁶⁸ Han sluttede talen med en opfordring til tilhørerne om at overgive deres liv til Gud. Så ville de blive frie, og det ville bane vejen for demokrati: "Then you are going to have true democracy because you are free."²⁶⁹

Buchman gav således i sine taler udtryk for principperne for bevægelsen og for det verdensomspændende program om forvandling. Buchmans fremhævelse af demokrati i talen i Visby kan efter al sandsynlighed henføres til de skærpede forhold i Tyskland,²⁷⁰ hvor nationalsocialismen var ved magten. I Oxford-gruppebevægelsen blev politiske emner fremtrædende, og under Anden Verdenskrig antog den et nyt navn og blev kaldt for "Moral Re-Armament" eller på dansk Moralsk Oprustning.²⁷¹

---

²⁶⁵ Ibid. 14.

²⁶⁶ Ibid. 54.

²⁶⁷ Ibid. 55.

²⁶⁸ Ibid. 56.

²⁶⁹ Ibid. 58.

²⁷⁰ Jf. hertil Schjørring 1976b, 80. Om Buchmans tale i Visby, se Schjørring 1976b, 80-81 samt Jarlert 1995, 40 og 436.

²⁷¹ Buchman brugte udtrykket "re-arm morally" eller at opruste moralsk i en tale, han holdt i London den 29. maj 1938: "Britain and the world must re-arm morally." Jf. *Remaking the World* 1953, 50. Ifølge Jarlert kan Buchmans vision om moralsk oprustning tilskrives, at det var en reaktion på oprustningen i Europa, og det var Jarlerts opfattelse, at det var "an answer to the political and military rearmament in Europe". Jf. Jarlert 1995, 48. Efter Anden Verdenskrig blev centrum i bevægelsen flyttet til Caux i Schweiz. Lindhardt og Koch har omtalt Moralsk Oprustning som en antikommunistisk bevægelse. Jf. Lindhardt 1951a, 7 og Koch 1967, 228-229. Jf. til Moralsk Oprustning desuden Oftestad 1972, 25-26, note 4; Jarlert 1995, 45-50. Fra 2001 har navnet været Initiatives of Change eller forkortet IofC. På hjemmesiden www.iofc.dk præsenterer IofC sig som en

3.2. Fuglsang-Damgaards *Privatskriftemaalets Fornyelse* 1933

3.2.1. Et rids over privatskriftemålets historie i Danmark fra reformationen

I den katolske kirke var det på det 4. Laterankoncil i 1215 blevet vedtaget om skriftemålet, at alle mænd og kvinder mindst én gang om året skulle gå til skrifte hos en præst.²⁷² Martin Luther skrev i *Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten* fra 1521, at det tilfaldt enhver kristen at modtage privatskriftemål fra en person, der ønskede at skrifte:

Daraus dann folget, dass die Beichtväter sollen den Beichtkindern beichten. Und das sie nit allein Pfaffen, Bischof, Papst sein; sondern ein iglicher Christen wäre Papst, Bischoff, Pfaff.²⁷³

Det var efter Luthers opfattelse ikke forbeholdt en særlig gejstlig stand, præst, biskop eller pave, at modtage skriftemål,²⁷⁴ og Luther henviste til

---

mellemfolkelig bevægelse med et netværk på tværs af trosretninger og kulturer. Jf. desuden IofCs internationale hjemmeside www.iofc.org. I Moralsk Oprustning var de fire moralskprægede principper fra Oxford-gruppebevægelsen en del af programmet, og de er det også i IofC.

²⁷² Den latinske tekst om skriftemål fra det 4. Laterankoncil i 1215 havde denne ordlyd: "Omnis utriusque sexus fidelis, postquam ad annos discretionis pervenerit, omnia sua solus peccata saltem semel in anno fideliter confiteatur proprio sacerdoti." Citeret efter Henrici Denziger: *Enchiridion Symbolorum*, Friburgi Brisgoviae: Herder & Co. 1922, 194. Spatieringen i citatet er gengivet efter Denzigers tekst. Stadfæstelsen af bestemmelsen om skriftemålet på Laterankonciliet i 1215 er omtalt i Werkström 1963, 4.

²⁷³ Luther 1521, 341. Når Fuglsang-Damgaard i *Privatskriftemaalets Fornyelse* citerede fra Martin Luther, var det Luthers *Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten* fra 1521, han henviste til, og det er også dette skrift af Luther, der her henvises til i indeværende afhandling. Fuglsang-Damgaard anvendte udgaven fra Erlangen af Martin Luthers skrifter, når han citerede fra Martin Luther i *Privatskriftemaalets Fornyelse*. Dr. Martin Luther's *sämtliche Werke* var udgivet af Joh. Georg Plochman og Johann Konrad Irmscher og udkom i Erlangen i 67 bind i årene 1826-1857. Fuglsang-Damgaard gjorde ikke brug af den tekstkritiske udgave af Luthers skrifter, som blev udgivet i Weimar på forlaget Hermann Böhlau und Nachfolger i årene 1883-1983. Når Fuglsang-Damgaard anvendte Erlangerudgaven, kan det skyldes, at han har kendt den fra studietiden, og at Weimarudgaven var under udgivelse.

²⁷⁴ I *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* fra 1520 lagde Luther afstand til, at der var en særlig gejstlig stand og gav udtryk for den opfattelse, at alle døbte, "i lige grad" var præster. Se Steffen Kjeldgaard-Pedersen og Carl Axel Aurelius, 2017, 54. Richard Fangel har nævnt, at Luther i *Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten* lagde vægt på, at absolutionen kunne gives af næsten: "I 'Von der Beichte' 1521 faar dette en meget stærk Betoning. Man maa hente

Jakobsbrevet fra det nye Testamente 5,16 som skriftbevis for, at menigheden kunne bekende for hinanden.²⁷⁵ Luther skrev om bekendelsen fra den skriftende:

sintemal kein Mensch sein Sund mag all erkennen, und das mehrer Theil allein Gott vorbehalten, das weniger Theil erkannt wird, wie dessen Psalm 19, (v. 13) sagt: Herr, wer erkennet alle seine Sund?²⁷⁶

Ifølge Luther kunne intet menneske bekende alle synder, det havde begået. Mennesket kendte efter Luthers opfattelse en lille del af sine synder, hvorimod Gud kendte størstedelen, og han brugte salme 19 vers 13 fra Det gamle Testamente som skriftbevis. Luther omtalte desuden frivilligheden i skriftemålet: "Ich streit nur darob, dass die Beich oder Bekenntniss ni zu fordern, sondern aufzunehmen sei",²⁷⁷ og han skrev: "frei, frei, willig und gern soll man beichten."²⁷⁸ Luther lagde vægt på, at den skriftende skulle komme frivilligt til skrifte.²⁷⁹

I *Den lille Katekismus* skrev Luther om privatskriftemålet:

Die Beicht begreisst zwey stück in sich, Eins, das man die sunde bekenne, Das ander, das man die Absolutio odder vergebung vom Beichtiger empfahe, als von Gott selbs, und ja nicht dran zweivel sondern feste gleube, die sunde seien da durch vergeben für Got im himel.²⁸⁰

Afløsningen hos sin Næste; den er nemlig givet til alle; Afløsningen er givet til hele Kirken. Man maa derfor vare sig for at skrifte for Præsten qua Præst." Jf. Fangel 1945, 84. Citationstegnene i citatet er gengivet efter Fangel.

²⁷⁵ Luther 1521, 341. Jf. ordlyden i *Jakobsbrevet* 5,16: "Bekend derfor jeres synder for hinanden, og bed for hinanden om, at I må blive helbredt." DO 1993.

²⁷⁶ Luther 1521, 346. Parentesen i citatet er gengivet efter Luthers tekst. Vers 13 i salme 19 i Det gamle Testamente lyder: "Hvem lægger mærke til uforsætlige synder? Rens mig for skjulte synder!" DO 1992.

²⁷⁷ Luther 1521, 347.

²⁷⁸ Ibid. 369.

²⁷⁹ Luthers synspunkt, at enhver kristen kunne tage til skrifte, og at skriftemålet skulle være frivilligt, stillede ham i en position, der var modsat den katolske kirkes opfattelse af privatskriftemålet, der, som ovenfor omtalt, blev vedtaget på Lateransynoden i 1215. Det falder uden for nærværende afhandlings formål at omtale Luthers opgør med den katolske kirke, og forholdet mellem Luther og den katolske kirke berøres derfor ikke her.

²⁸⁰ WA 30, 1. Abteilung, 383-384 (1531). I dansk oversættelse lyder det ovenfor citerede afsnit om skriftemål af Luther fra *Den lille Katekismus*: "Skriftemålet består af to dele, den ene, at man bekender synden, den anden, at man modtager absolutionen eller tilgivelsen af skriftefaderen som af Gud selv og ikke tvivler på, men tror sikkert, at synderne derved er tilgivet af Gud i himlen." Citeret efter "Hvorledes skal man lære de enfoldige at skrifte", *Luthers skrifter i udvalg* (red.: Regin Prenter), bd II, 257. København: G.E.C. Gads Forlag, 1963.

Det skriftemål, Luther foreskrev, foregik mellem to personer, den skriftende og skriftefaderen, og det havde to dele. Den ene del var bekendelsen fra den, der gik til skrifte, den anden del var absolutionen fra skriftefaderen. Luther regnede ikke skriftemålet for et sakramente, som han gjorde med dåb og nadver,²⁸¹ men det var hans synspunkt, at det private skriftemål var en nyttig ordning, og han værdsatte det højt for de ængstede samvittigheders skyld. Luthers opfattelse af, at ikke alle synder kunne bekendes i privatskriftemålet og af, at privatskriftemålet med syndsbekendelse og absolution skulle bevares, samt at privatskriftemålet var gavnligt for samvittighederne, fremgår af artikel 11 og 25 i *Confessio Augustana* fra 1530.²⁸²

I *Kirkeordinansen* i Danmark fra 1539 blev skriftemålet omtalt: ”Ingen skal afløses, vden hand aff synders weyerkiendelse begierer afløsning.”²⁸³ Det var frivilligt at skrifte, og den, som ønskede at skrifte og modtage syndsforgladelse, kunne gå til skrifte om lørdagen og i landsbyerne om søndagen inden gudstjenesten ifølge *Kirkeordinansen*.²⁸⁴ Den skriftende skulle berette for skriftefaderen, hvis noget nagede samvittigheden. Han skulle skrifte om det, som kunne aflaste samvittigheden, hvilket blev udtrykt med ordene ”det kand saare quegne samuittigheden,” og det var ikke nødvendigt at opregne alle synder.²⁸⁵ Præsten afløste efter syndsbekendelsen den skriftende ved håndspålæggelse. En person blev stillet spørgsmål om nadveren og skulle redegøre for sin tro, hvis han ønskede at gå til nadver.²⁸⁶

Man kan med andre ord sige, at privatskriftemålet ifølge *Kirkeordinansen* fra 1539 skulle ske af egen fri vilje og på anmodning af den skriftende. Under skriftemålet bekendte den skriftende en eller flere synder, og han modtog absolutionen fra præsten. Luthers opfattelse af privatskriftemålet fra *Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten* og fra *Den lille Katekismus* genfindes i *Kirkeordinansen* 1539.

I *Danske Lov* i 1683 blev det lovfæstet, at det var en forudsætning for deltagelse i nadver, at man havde været til skrifte.²⁸⁷ Det private skriftemål blev senere afløst af et fælles skriftemål, og under pietismen rettede kritikken

²⁸¹ Nørgaard-Højen 2001, 330; Kjeldgaard- Pedersen og Aurelius, 2017, 55.

²⁸² Grane 1970, 103-109 og 191-192; Nørgaard-Højen 2000, 54-55 og 118-122.

²⁸³ Lausten 1989, 183.

²⁸⁴ Ibid. 183.

²⁸⁵ Ibid. 183.

²⁸⁶ Ibid. 184. Om privatskriftemålet i *Kirkeordinansen*, se Skydsgaard 1943, 62. Skydsgaard har omtalt, at det var privatskriftemålet, der blev henvist til i *Kirkeordinansen*. *ibid.* 62. Til *Kirkeordinansens* bestemmelser om skriftemål, jf. endvidere Grevbo 2006, 91-92.

²⁸⁷ D-L-2-5-10. *Kong Christian den Femtes danske Lov ved Justitsministeriets Foranstaltning*. København: G.E.C. Gads Forlag. 1929, 231. Skriftemålet omtales i D-L-2-5, 10-29.

af skriftemålet sig imod, at det var blevet almindelig skik, at en gruppe personer i skriftestolen fik afløsning efter en forudgående skriftebøn.²⁸⁸

Der var altså foretaget ændringer i forhold til det privatskriftemål, som Luther havde foreskrevet i *Den lille Katekismus*. Der var ikke længere synds-bekendelse eller afløsning for den enkelte, og skriftemålet var blevet fælles skriftemål. Denne skriftemålspraksis blev afløst af, at der efter prædikenen var et skriftemål ved alteret.²⁸⁹ Skriftemålet blev hermed yderligere knyttet til nadveren, som fandt sted efter prædikenen efter det fælles skriftemål ved alteret.

I 1800-tallet beretter biskop over Sjællands Stift Jacob P. Mynster, at privatskriftemålet var gået ud af brug: ”Det private Skriftemaal, da Hver for sig gik til Skrifte, er for længesiden ophørt.”²⁹⁰ Også C. T. Engelstoft omtalte det private skriftemål, da han i 1840 skrev, at det havde mistet sin betydning i kirkelivet, og at det skriftemål, der blev brugt, var skriftemålet inden nadveren.²⁹¹ Forskrifterne om privatskriftemålet fra *Danske Lov* var ikke ændret, men skriftemålets praksis var blevet forandret. Privatskriftemålet var gået ud af brug, og det var blevet skik, at skriftemålet var et fælles skriftemål, som fandt sted inden nadveren.²⁹² Denne brug af skriftemålet var den almindelige, da Fuglsang-Damgaard i 1933 udgav *Privatskriftemaalets Fornyelse*.

Skriftemålet og dets plads under gudstjenesten var genstand for omtale i begyndelsen af 1900-tallet. Biskop over Sjællands Stift Peder Madsen foreslog i 1910 i forbindelse med et forslag om at ændre i ritualet for nadveren, at det fælles skriftemål inden altergangen blev flyttet fra gudstjenesten, og at det fandt sted inden gudstjenestens begyndelse.²⁹³ Desuden påpegede provst Ludvig Koch, der også var kirkehistoriker, på samme tid, at betegnelsen skriftemål var ude af trit med udviklingen:

---

²⁸⁸ Skydsgaard 1943, 62-63.

²⁸⁹ Skydsgaard 1943, 63.

²⁹⁰ ”Bemærkninger ved Forslagene til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual”, 46, *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, 1839, København. Stavemåden i ”længesiden” er gengivet efter *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, som var udsendt af Jacob Peter Mynster (1775-1854).

²⁹¹ Engelstoft 1840, 259-260. Christian Thorning Engelstoft (1805-1889) var ekstraordinær professor ved Københavns Universitet med hovedfag i kirkehistorie.

²⁹² Jf. at Skydsgaard har omtalt, at privatskriftemålet ikke kunne bevares i den lutherske kirke, men at skriftemålets tilknytning til nadveren forstærkedes. Se Skydsgaard 1943, 62.

²⁹³ Madsen 1912, 22. Madsen havde foreslået ændringen i placeringen af skriftemålet i et foredrag i 1910. Foredraget blev udgivet posthumt i *Skriftemaalet og dets Plads ved Gudstjenesten samt Sakramenterne* i 1912. Peder Madsen (1843-1911) var i årene 1875 - 1909 professor i Ny Testamente og dogmatik. Fra 1909 til 1911 var han biskop over Sjællands Stift.

Det nuværende Skriftemaal bærer egentlig ikke sit Navn med Rette; thi af Syndsbekendelsen er intet blevet tilbage undtagen Knælningen ved Alteret. Det maa betragtes som en Indledning til Alteret. Som omtalt er Forandringen sket uden at Ritualer er blevet forandret.²⁹⁴

Endvidere var Peder Severinsen i sin historiske redegørelse for skriftemålet i Danmark i 1916 talsmand for, at skriftemålet blev skilt fra nadveren.²⁹⁵

De forslag, der kom frem om skriftemålet i begyndelsen af 1900-tallet, rettede sig imod at flytte det fælles skriftemål, så det ikke længere var knyttet til nadveren. Der ser i begyndelsen af 1900-tallet ikke ud til at have været interesse for at genoplive privatskriftemålet, og Madsen fremhævede i 1912, at det virkede usandsynligt:

Men det vilde nu om Dage næppe falde nogen ind her til Lands at forlange dette [privatskriftemålet] genindført som kirkelig I n s t i t u t i o n; lad det gaa sin Gang i det stille, hvor Trangen er der; i den Skikkelse gør det sig gældende af sig selv og kan aldrig afskaffes.²⁹⁶

Privatskriftemålet blev omtalt i to indlæg i tidsskriftet *Kirke og Folk*²⁹⁷ i 1926 og 1929 af teologistuderende Th. Lønborg-Jensen og Johanne Blauenfeldt. De to indlæg var opført på litteraturlisten til *Privatskriftemaalets Fornyelse*, og Fuglsang-Damgaard har haft kendskab til dem. Lønborg-Jensen skrev, at i den evangeliske kirke var skriftemålet blevet tilbagetrængt af frygt for ”papistisk Gerningsretfærdighed”.²⁹⁸ Den nye psykologi havde ifølge ham vist, at tanker og erindringer i underbevidstheden påvirkede sjælelivet, og den havde desuden påpeget, at der var emner, der var fortrængt til det ubevidste. Det var Lønborg-Jensens opfattelse, at tiden tilskyndede til skriftemål og absolution.²⁹⁹

Blauenfeldt advarede mod, at tiden var under indflydelse af åndelige bevægelser som den nye psykologi, og at det katolske skriftemål ville komme til at virke tiltrækkende. I den protestantiske kirke var privatskriftemålet ikke afskaffet, men det blev ikke længere brugt, skrev hun.³⁰⁰ Hun opfordrede til,

²⁹⁴ Ludvig Koch: ”Skriftemaalets Historie”, *Plovfuren*, 1. Aarg., nr. 48. 1911, 775. *Plovfuren* blev fra 1911 udgivet af Det københavnske Kirkefond og var redigeret af Hans Koch. Til Ludvig Koch (1837-1917) se Grane 1980, 432, 452, 495, 497-498.

²⁹⁵ Severinsen 1916, 64. Peder Severinsen (1869-1939) var præst og kirkehistoriker.

²⁹⁶ Madsen 1912, 9. Spatieringen i citatet er gengivet efter Madsen.

²⁹⁷ *Kirke og Folk* var et kulturelt og fælleskirkeligt tidsskrift, som blev udgivet 1925-1934. Det fortsatte i 1935 som *Kirken og Tiden*.

²⁹⁸ Lønborg-Jensen 1926, 201.

²⁹⁹ Ibid. 200-202.

³⁰⁰ Blauenfeldt 1929, 36.

at der var mere sjælesorg i kirken og til større udbredelse af det private skriftemål.³⁰¹

Der var med Lønborg-Jensens og Blauenfeldts udtalelser om det ubevidste sjæleliv og ønsket om udbredelse af privatskriftemål og sjælesorg tale om enkelte tegn på, at der var opmærksomhed over for at genoplive kirkens privatskriftemål. Det virkede derfor for de fleste overraskende, at Fuglsang-Damgaard i *Privatskriftemaalets Fornyelse* foreslog at genoplive privatskriftemålet.

3.2.2. *Privatskriftemaalets Fornyelse*

Interessen for kirkeligt fællesskab mellem de nordiske kirker var blevet vakt efter Første Verdenskrig. Der blev blandt andet afholdt et fælles møde for præster i Norden i Lund fra den 2. til den 4. september 1924.³⁰² De nordiske møder for præster blev afholdt hvert tredje år, og i Trondhjem blev der afholdt et møde den 23.-31. juli 1933. Emnerne på stævnet i Trondhjem var teologiske problemer i samtiden,³⁰³ og formålet med mødet var, at præsterne i Norden fik kendskab til hinandens kirker og udvekslede erfaringer. Fuglsang-Damgaard holdt to foredrag på stævnet i Trondhjem om privatskriftemålets fornyelse, som han udgav i *Privatskriftemaalets Fornyelse* i 1933.³⁰⁴

Fuglsang-Damgaard indledte *Privatskriftemaalets Fornyelse* med omtale af, at flere områder, som tidligere var blevet varetaget af kirken, var overgået til andre instanser:

I Tidens Løb er en hel Række Funktioner, der oprindelig udøvedes af Kirken, gledet over på andre Hænder. Skolen har i mange Aarhundreder været et af Kirkens kæreste Børn, som den har omfattet med en Moders Æmhed. Forsorgen for syge, fattige og forsømte har været et Felt, som Kirken selv har opdyrket og været ene om at beherske i lange Tider. Baade Undervisningen og Forsorgen er imidlertid

---

³⁰¹ Ibid. 33.

³⁰² *Prf. Bl.* 1924, 14. Aarg., nr. 22, 257-258. Til kirkelige fællesmøder i begyndelsen af det 20. århundrede, se *Nordens Kirker og nordiske Aandsstrømninger efter Verdenskrigen*, 1921, 9 og *Nordisk lutherdom över gränserna*, 1972, 100. Jf. desuden Schjørring 2001, 16-18.

³⁰³ *Prf. Bl.*, 23. Aarg., nr. 21, 1933. Lindhardt omtalte i referatet af stævnet i Trondhjem i *Kr. Dbl.* den 1. august 1933, at der var mellem 60 og 70 deltagere fra Danmark, Norge, Sverige, Finland og Island, og at talerne fortrinsvist kom fra Sverige, Norge og Danmark.

³⁰⁴ Fuglsang-Damgaard har i forordet til *Privatskriftemaalets Fornyelse* ikke omtalt en eventuel bearbejdning af foredraget inden udgivelsen, og det må anses for uvist, om han har omarbejdet det.

efterhaanden og næsten umærkeligt gaaet over til Staten. Denne Udvikling beklages ofte fra kirkelig Side og udlægges som et Tegn paa Kirkens svindende Indflydelse.³⁰⁵

Fuglsang-Damgaard hentydede til det ændrede tilsyn med skolerne i 1933 og til, at kirkelig filantropi, som det er omtalt ovenfor, var i færd med at blive underlagt kontrol af staten. Om sjælesorg skrev han:

I vore Dage staar vi imidlertid overfor den overraskende Kendsgerning, at et Omraade af Menneskelivet, som man hidtil har betragtet som Kirkens Opgave i ganske særlig Forstand, er ved at blive sækulariseret. Det er Sjælesorgen. Kan Kirken ogsaa lade Omsorgen for Sjælene rive ud af sin Haand?³⁰⁶

Fuglsang-Damgaard hævdede, at moderne mennesker ikke opsøgte præsten, men ”Lægen, Pædagogen, Psykoanalytikeren”, som sjælesørger.³⁰⁷ Om sin opfattelse af kirkens sjælesorg i samtiden skrev han i *Religionspsykologi* i 1933:

Det staar ikke godt til med Sjælesorgens Anseelse i vor Kirke. Store Dele af Folket har vendt Kirkens Forkyndelse Ryggen, men endnu større Mængder giver Afkald på Præstens private Sjælesorg, fordi de ikke tiltror ham Evnen til at kunne bringe Hjælp i de sjælelige Konflikter.³⁰⁸

Han skrev, at mennesket stod i afhængighed af Gud og omtalte, at mennesket var blevet skilt fra Gud ved synden. Endvidere fremhævede han, at antropocentrisk sjælesorg ikke indebar et gudsforhold.³⁰⁹ Fuglsang-Damgaard udtrykte i indledningen til *Privatskriftemaalets Fornyelse* bekymring over tendenser til sekularisering, som han fandt i sin samtid.

Sin opfattelse af den idéhistoriske baggrund for sekulariseringen havde Fuglsang-Damgaard redegjort for i artiklen ”Tidens teologiske Hovedproblemer og deres Forhold til Kirkelivet” fra 1930. Den subjektivisme, som efter hans mening prægede samtiden, kunne føres tilbage til menneskets

³⁰⁵ Fuglsang-Damgaard 1933d, 7. Jf. desuden at Fuglsang-Damgaard i *Oxfordgruppen, en ny vej til det gamle Evangelium* fra 1936 omtalte, at mange over for kirken viste ”udbredt Ligegyldighed og Mangel på Interesse”. Jf. Fuglsang-Damgaard 1936a, 6.

³⁰⁶ Fuglsang-Damgaard 1933d, 7. Fuglsang-Damgaards opfattelse i *Privatskriftemaalets Fornyelse* af, at sjælesorg var blevet sekulariseret, er omtalt i Willert 2016, 133.

³⁰⁷ Fuglsang-Damgaard 1933d, 8.

³⁰⁸ Fuglsang-Damgaard 1933e, 177.

³⁰⁹ Fuglsang-Damgaard 1933d, 9. Jf. at Fuglsang-Damgaard omtalte, at i lettelsen ved at tale ud i sjælesorg var Gud med, og at kristen sjælesorg adskilte sig fra psykoanalyse. Se Fuglsang-Damgaard 1936a, 17.

emancipation i renæssancen,³¹⁰ hvor han anvendte subjektivisme i betydningen løsrivelse fra Gud. Efter Fuglsang-Damgaards opfattelse kunne samtidens problemer på religiøse og samfundsmæssige felter henføres til, at tiden havde mistet forbindelsen med evigheden.³¹¹

Efter redegørelsen for sin opfattelse af, at interessen for sjælesorg i samtiden var dalende, henviste Fuglsang-Damgaard i det efterfølgende til sit synspunkt om sjælesorg og skriftemål. Ifølge Fuglsang-Damgaard havde skriftemålet bekendelse og afløsning, hvilket viser, at det skriftemål, han inddrog, var Luthers opfattelse af skriftemålet:

Her staar vi ved Kærnen i al kristelig Sjælesorg. Dens Subjekt er Gud, dens Objekt er Synderen, dens Formaal er Syndernes Forladelse. Syndsbekendelse og Syndsforladelse træder frem for os som Hovedstykkerne i den kristne Sjælesorg; men de er ogsaa Hovedstykkerne i Skriftemaalet, og vi er da naaet til den Erkendelse, at sand kristelig Sjælesorg efter sit Væsen maa være Skriftemaal.³¹²

Psykologien havde, fortsatte han, opdaget ”et Stykke af Guds Skaberordning.”³¹³ Fuglsang-Damgaards opfattelse af, at strukturer i sjælelivet var nedlagt i mennesket, er tidligere omtalt i indeværende afhandling, og i *Privatskriftemaalets Fornyelse* hævdede han, at strukturerne i sjælelivet var en del af skabelsesordningen.

Den nye psykologi med Freuds teori om menneskets ubevidste sjæleliv omtalte Fuglsang-Damgaard som en modsætning til den gamle psykologi.³¹⁴

³¹⁰ ”De Mennesker, som for Sekler tilbage satte Bevægelsen [bevægelsen bort fra Gud] i Gang, anede intet om dens Konsekvens. Vi kan derfor tale om de enkelte Trin i den lange Udvikling uden at anklage nogen. Den begyndte med Renæssancen med dens Dyrkelse af Antikkens Ideal, særlig med dens Fremhævelse af den autonome, i teoretisk og etisk Henseende selvlovgivende Fornuft.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1930b, 620. I kronikken i *Kr. Dbl.* den 15. januar 1938 gav Fuglsang-Damgaard udtryk for et lignende synspunkt og nævnte, at den autonome fornuft og moralens verdsliggørelse havde ført mennesket til undergangen.

³¹¹ ”Det, som volder de uløselige Vanskeligheder for vor Tid paa det religiøse, etiske, sociale, nationale, økonomiske Omraade, som volder, at alle Forhold staar i Opløsningens Tegn, at alle Sammenføjninger brister, det skyldes, at Tiden har mistet Forbindelsen med Evigheden.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1930b, 620.

³¹² Fuglsang-Damgaard 1933d, 10-11.

³¹³ ”For saa vidt Psykologien lige som enhver Videnskab forholder sig til det faktiske uden at indlade sig paa vilkaarlige Interpretationer af det, hvor den finder Kendsgerninger og i Ærefrygt bøjer sig for dem, vil en kristelig Tilværelsestyding anerkende, at den opdager et Stykke af Guds Skaberordning.” Ibid. 16.

³¹⁴ Jf. at Fuglsang-Damgaard skrev, at ”Der tales ofte om en ’ny Psykologi’ i Modsætning til den gamle. William James lægger Fingeren paa den afgørende Forskel ved at henlede Opmærksomheden paa, at det største Fremskridt, som er sket indenfor Psykologien i den Tid, han har beskæftiget sig med denne Videnskab, er Opdagelsen af det ubevidste

Det var hans synspunkt, at den nye psykologi havde opnået indsigt i sjælelige love, som viste, at sjælens struktur var ”anlagt paa og kræver Skriftemaalets Udøvelse som et Led i Omsorgen for sjælelig Sundhed”.³¹⁵ Efter Fuglsang-Damgaards opfattelse havde sjælelivet forbindelse med menneskets religiøst-etiske liv, og privatskriftemålet kunne være med til at forebygge fortrængninger på det religiøs-etiske område, hævdede han.³¹⁶ Ifølge Fuglsang-Damgaard havde psykoanalysen givet indsigt i det ubevidste sjæleliv og havde peget på bekendelsens betydning:

Bekendelsens overordentlig store Betydning belyses derved, at Psykoanalysens Behandling netop tilsigter en Klarlæggelse og Erkendelse af det ubevidste Sjælsindhold. Erkendelse og dermed følgende Bekendelse har helbredende Kraft.³¹⁷

Fuglsang-Damgaard lagde vægt på, at påvirkningen mellem den bekendende og sjælesørgeren var en del af den psykologiske side af skriftemålet: ”Af meget væsentlig Betydning for Skriftemaalets Psykologi er ogsaa den stærke Betoning af den gensidige Paavirkning Menneske og Menneske imellem.”³¹⁸

Efter redegørelsen for skriftemål og psykoanalyse sluttede Fuglsang-Damgaard, at privatskriftemålet var uomgængeligt: ”Baade religiøse og psykologiske Overvejelser peger altsaa i Retning af Privatskriftemaalets Nødvendighed.”³¹⁹

Inden han gik over til at skrive om skriftemålet efter reformationen fremhævede han, at reformatorerne ønskede at bevare skriftemålet.³²⁰ Under

---

Sjæleliv.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1933d, 17. Citationstegnene i citatet samt stavemåden er gengivet efter *Privatskriftemaalets Fornyelse*. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard i artiklen ”Privatskriftemaal og Religionspsykologi” i *Den danske Diakonissestiftelses Aarbog* 1932-1933 skrev: ”Naar man gør et skarpt Skel mellem gammel og ny Psykologi, ja ligefrem taler om en ’ny Psykologi’, ligger Forskellen væsentlig deri, at den tidligere Psykologi kun regnede med bevidste sjælelige Foreteelser. I Modsætning hertil gaar den moderne Psykologi ud fra, at Bevidsthedslivet i udstrakt Grad er bestemt af det Omraade i Sjælen, som betegner det underbevidste eller ubevidste Sjæleliv”. Jf. Fuglsang-Damgaard 1933a, 19. Citationstegnene i citatet er gengivet efter ”Privatskriftemaal og Religionspsykologi.”

³¹⁵ Ibid. 16-17. I kronikken i *Kr. Dbl.* den 13. januar 1938 gav Fuglsang-Damgaard udtryk for et lignende synspunkt om, at den nye psykologi havde påpeget nødvendigheden af skriftemål: ”den moderne Psykologi har tegnet et Billede af Sjælens Struktur, der gør os det klart, hvorledes den menneskelige Sjæl netop er anlagt på Udøvelse af Skriftemaal.”

³¹⁶ Fuglsang-Damgaard 1933d, 18.

³¹⁷ Ibid. 19.

³¹⁸ Ibid. 19.

³¹⁹ Ibid. 20.

³²⁰ Ibid. 20.

pietismen var det ikke selve skriftemålet, men snarere den indholdsløse udøvelse af det, kritikken rejste sig imod, bedyrede han.³²¹ I spørgsmålet om, hvem der kunne binde og løse i skriftemålet, citerede Fuglsang-Damgaard en udtalelse af P. J. Spener, hvor Spener omtalte, at i skriftemålet gav menighedens præst absolution, men at absolutionen i nødstilfælde kunne gives af en anden kristen: ”In dem Notfall aber mag auch ein anderer gläubiger Christ die Vergebung der Sünde kräftig verkünden.”³²² Blandt præster, der havde lagt vægt på at genoplive privatskriftemålet i kirken, fremhævede Fuglsang-Damgaard særligt Claus Harms,³²³ og han omtalte, at Wilhelm Löhe tog imod privatskriftemål i kirkens sakristi.³²⁴

Fuglsang-Damgaard henviste i det efterfølgende til en prædiken af Friedrich Schleiermacher med overskriften ”Ermunterung zum Bekenntnis der einzelnen Sünden”, som Schleiermacher havde holdt over Jakobsbrevet 5,16 i 1830 i mindeåret for Den augsburgske Konfession i 1530.³²⁵ Ifølge Fuglsang-Damgaard gik Schleiermacher i sin prædiken ud fra *Confessio Augustanas* opgør med skriftemålstvangen til at bekende synder i skriftemålet. Udtrykt med Fuglsang-Damgaards ord var Schleiermachers udgangspunkt ”Konfessionens Bekæmpelse af Tvangen til at bekende de enkelte Synder i Skriftemålet”,³²⁶ hvor ”enkelte synder” her har betydning af alle synder. Det var Fuglsang-Damgaards synspunkt, at Schleiermacher indgik i ”den lange Række af Fortolkere, til hvilke Luther ogsaa hører”,³²⁷ og at Schleiermacher henviste til, at det var konkrete synder mod næsten, der blev bekendt i skriftemålet.³²⁸ Schleiermacher havde efter Fuglsang-Damgaards opfattelse en god fornemmelse for den psykologiske vigtighed af at bekende.³²⁹ Han fremhævede desuden, at skriftemålet efter Schleiermachers opfattelse var gensidig bekendelse mellem den skrifteende og skriftefaderen.³³⁰ Schleiermacher lagde ifølge Fuglsang-Damgaard desuden vægt på præstens

³²¹ Ibid. 20.

³²² Ibid. 21. Fuglsang-Damgaard henviste ikke direkte i citatet til en udtalelse af Spener men til et citat af Spener fra af H.A. Pistorius’ *Über Kraft und Form der Absolution*.

³²³ Ibid. 21-22. Fuglsang-Damgaard henviste til en prædiken af den tyske, lutherske præst Claus Harms (1778-1855) med overskriften ”Von der Beichte”. Jf. Claus Harms: *Die Religionshandlungen der lutherischen Kirche*, Kiel, 1839, 76.

³²⁴ Fuglsang-Damgaard 1933d, 22. J. K. Wilhelm Löhe (1808-1872) var kendt for grundlæggelsen af et diakonissehus i Tyskland i 1854.

³²⁵ Jubilæumsfejringen i Danmark i 1830 i anledning af trehundredeåret for overgivelsen af *Confessio Augustana* er omtalt i Bach-Nielsen 2015, 172.

³²⁶ Fuglsang-Damgaard 1933d, 22.

³²⁷ Ibid.

³²⁸ Ibid.

³²⁹ Med Fuglsang-Damgaards udtryk havde Schleiermacher ”en fin Sans for den psykologiske Værdi af Bekendelsen.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1933d, 22.

³³⁰ Fuglsang-Damgaard 1933d, 22.

psykologiske erfaring som sjælesørger,³³¹ og efter Schleiermachers opfattelse skulle valget af skriftefader i skriftemålet være frit, hævdede han.³³²

Man kan med andre ord sige, at Fuglsang-Damgaard søgte at påpege, at skriftemålet fra reformatorerne havde en plads i den protestantiske kirke. Desuden afspejler Fuglsang-Damgaards fremhævelse af, at Schleiermacher lagde vægt på den psykologiske side af skriftemålet, hans egen interesse for psykologi, som også fremgik i den tidligere gennemgang af *Religionspsykologi* i nærværende afhandling.

Fuglsang-Damgaard fortsatte i *Privatskriftemaalets Fornyelse* med at nævne om Oxford-gruppebevægelsen, at vidnesbyrd fra deltagere på Oxfordmøderne ikke var uden farer, når de blev regnet for det væsentlige.³³³ Han fremhævede, at bevægelsen ønskede at forny privatskriftemålet:

I vore Dage er et interessant Forsøg til en Fornyelse af Privatskriftemaalet gjort af den meget omtalte og meget kritiserede Oxfordbevægelse. Kritiken kommer os ikke ved i denne Forbindelse. Vi mener, at Bevægelsen har indlagt sig en Fortjeneste ved Fremdragelsen af Skriftemalet, særlig det private Skriftemaal.³³⁴

---

³³¹ Ibid. 23. Jf. at også Fangel har fremhævet, at Fuglsang-Damgaard i *Privatskriftemaalets Fornyelse* i omtalen af Schleiermacher betonedes præstens psykologiske erfaring. Se Fangel 1945, 88. Desuden har Fangel omtalt, at Fuglsang-Damgaard var interesseret i den psykologiske og moralske forløsning i skriftemålet, jf. Fangel 1945, 97.

³³² Jf. Fuglsang-Damgaard 1933d, 23.

³³³ Ibid. 24. Jf. at Fuglsang-Damgaard i et interview i *Dagens Nyheder* den 4. november 1934 udtalte, at et skriftemål fandt sted mellem to personer, hvorimod bekendelser på Oxfordmøderne var et vidnesbyrd om "Guds Virke i Menneskelivet". Jf. endvidere følgende: "De offentlige Møder er at ligne med Stormklokken, der vil ruske de ligegyldige op, fordi der er Fare paa Færde. [...] Hvorledes det nu end forholder sig, saa kan intet Menneske være i Tvivl om, at det, der møder os i de store Forsamlinger, ikke er Gruppens egentlige Væsen". Jf. Fuglsang-Damgaard 1936a, 15.

³³⁴ Fuglsang-Damgaard 1933d, 24. Stavemåden "Kritiken" i citatet er gengivet efter *Privatskriftemaalets Fornyelse*. Jf. endvidere, at Fuglsang-Damgaard fremhævede, at Oxford-gruppebevægelsen genoplivede privatskriftemålet. "Alle Bevægelsens Repræsentanter er enige om at fremhæve det private Skriftemaals Genoplivelse som et Hovedtræk ved Bevægelsen, der for en stor Del vistnok skylder Genoplivelsen af Skriftemaalet sin Udbredelse. Saa at sige alle Skrifter, der er udgaaet fra Kredsen, beretter om Skriftemaalets Velsignelser og indeholder Udtalelser fra Medlemmer om Skriftemaalets Værdi." Jf. Fuglsang-Damgaard 1933d, 24. Desuden omtalte Fuglsang-Damgaard i sit foredrag om den danske kirke på Verdenskonventet i Paris i oktober 1935 skriftemålet i bevægelsen: "Det internationale team har arbejdet omtrent et halvt Aar, og Deltagernes Antal gaar op til de mange Tusinde. Folk, som var traadt ud af Kirken, vender atter tilbage; og andre, som var paa Vej til Katolicismen, er blevet i Kirken paa Grund af Skriftemaalets Fornyelse." Se Fuglsang-Damgaard 1935d, 843-844.

Oxford-gruppebevægelsens princip om den gensidige bekendelse, ”sharing”, omtalte han i denne forbindelse som skriftemål:

Skriftemaalet stilles ind i Lyset af Fællesskabet, vurderes ud fra Solidaritetens Synspunkt. Det er et vigtigt Led i den for alt Kristenliv nødvendige indbyrdes ’Samdeling’ (Sharing). ’Sharing’ er Villighed til at erkende vore Misgreb, til at indrømme vor Uret, til at bekende vore Fejl, til at gøre op med vore Synder – kort sagt til at skrifte. Det sidste Formaals med ’sharing’ er det rette Forhold til Gud. Vi trænger til Tilgivelse.³³⁵

Absolutionen i privatskriftemålet omtalte han indirekte i det anførte citat med ordene ”Vi trænger til Tilgivelse”. Det forhold, at bevægelsen havde bekendelse, men at skriftemålet ikke omfattede absolution, omtalte Fuglsang-Damgaard ikke. Bertil Werkström har andetsteds omtalt skriftemålet i bevægelsen:

Även om alltså bekännelsen ses som en väg till förlåtelse och även om syndabekännelsen inför en människa medför visshet om förlåtelse, så tycks dock förlåtelsen eller avlösningen i regel inte uttalas vid själva bikthandlingen, sådan den är utformad inom grupprörelsen.”³³⁶

Oxford-gruppebevægelsens skriftemålspraksis lagde altså vægt på ”sharing”, men den havde ikke tilsigelse af syndernes forladelse, og Oxford-gruppebevægelsens skriftemål kunne derfor ikke i egentlig forstand kaldes for et luthersk privatskriftemål med bekendelse og afløsning.

Efter Fuglsang-Damgaards opfattelse var skriftemålet dog forankret i lutherdommen, og skriftemålet var ikke blevet afskaffet, omtalte han.³³⁷ I

³³⁵ Fuglsang-Damgaard 1933d, 25-26. Parentesen og citationstegnene i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaard. Jf. endvidere, at Fuglsang-Damgaard i *Oxfordgruppen, en ny vej til det gamle Evangelium* om ”sharing” omtalte, at ”Den personlige Sjælesorg gennemføres under den gensidige Meddelelses Form (sharing), hvor ogsaa den hjælpende meddeler saa meget, som det er nødvendigt for Hjælpen, om sine egne Erfaringer af Synd og Skyld, af Forjættelse og Naade.” Se Fuglsang-Damgaard 1936a, 17-18. Parentesen i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaard.

³³⁶ Werkström 1963, 167. Jf. desuden, at Werkström nævnte, at ”Man [Oxford-gruppebevægelsen] riktar strålkastarna på människans gärning, bekännelsen, vilket får som följd, att Guds gärning, förlåtelsen, kommer i skymundan. Symptomatiskt är, att avlösningen, uttalandet av förlåtelsesordet, inte spelar någon roll i bikten.” Werkström 1963, 203. Endvidere har Oftestad udtalt sig om, at absolutionen ikke blev brugt i bevægelsen. Jf. Oftestad 1972, 17. Jf. desuden at Jarlert har omtalt, at Fuglsang-Damgaard i *Privatskriftemaalets Fornyetelse* ikke nævnte, at absolutionen ikke blev brugt i ”sharing”. Jf. Jarlert 1995, 156. Desuden omtalte Henry Christoffersen i *Dagens Nyheder* den 12. juli 1934, at absolutionen fra Gud ikke havde nogen plads i bevægelsens bekendelsespraksis.

³³⁷ Fuglsang-Damgaard 1933d, 39.

samtiden, som var præget af forandring og usikkerhed, skulle det efter hans opfattelse tages op igen:

Der kan ikke være Tvivl om, at Skriftemaalet har en organisk Tilknytning til de centrale Tanker i Lutherdommen; det er en Kendsgerning, at det har indtaget en fremragende Plads i Luthers eget Liv og i de første Aarhundreder af den lutherske Kirkes Bestaaen. Det er ligeledes en Kendsgerning, at Trangen til Skriftemaal i vor af Opløsning og Tvivl prægede Tid er større en nogensinde. Vi mener derfor, at det er berettiget at tale om Nødvendigheden af en Genoplivelse af Skriftemaalet.³³⁸

Privatskriftemålet skulle ifølge Fuglsang-Damgaard ikke være indledning til nadveren, men dette indebar ikke, at skriftemålet inden nadveren skulle afskaffes.³³⁹ Skriftemålet i det almindelige præstedømme eller med Fuglsang-Damgaards udtryk ”mellem Brødre”³⁴⁰ omtalte han som et tilfældigt skriftemål. I modsætning hertil havde det ordnede privatskriftemål i kirken faste tider og steder efter Fuglsang-Damgaards opfattelse. Luthers stykke i Den lille Katekismus ”Wie man die Einfältigen soll lehren beichten” kunne, mente Fuglsang-Damgaard, være vejledende ved indførelsen.³⁴¹ Der skulle desuden være praktiske retningslinjer for indførelsen med oplysning om faste tider og faste steder for skriftemålet, som kunne foregå i sakristiet eller i præstens hjem. Endvidere skulle man overveje, om præsten bar tjenestedragt under skriftemålet, og han understregede, at præsten havde tavshedspligt.³⁴²

I spørgsmålet om skriftemålet stod Fuglsang-Damgaard i en position mellem Oxford-gruppebevægelsen og kirkens skriftemål, når han fremhævede det lutherske skriftemål med syndsbe kendelse og absolution og lagde vægt på skriftemålet i bevægelsen, som ikke indbefattede absolution. I den forbindelse har Werkström nævnt, at de lutherske teologer, som havde en imødekommende indstilling over for Oxford-gruppebevægelsen, i deres opfattelse af bevægelsen ikke overraskende var påvirkede af de kirkesamfund, de kom fra:

³³⁸ Ibid. 38. Jf. at Lindhardt i sit referat fra stævnet i Trondhjem i *Krd. Bl.* den 1. august fremhævede, at Fuglsang-Damgaard i sit foredrag havde belyst skriftemålet ”i Tilslutning til Luther og udfra Oxford-gruppebevægelsen og den nyere psykologiske Forskning.” Stavemåden i citatet er gengivet efter *Krd. Bl.* Lindhardts referat fra stævnet i Trondhjem er omtalt i Willert 2016, 134.

³³⁹ Ibid. 40.

³⁴⁰ Ibid. 42.

³⁴¹ Ibid. Citationstegnene i citatet er gengivet efter *Privatskriftemaalets Fornyelse*.

³⁴² Ibid. 42-43. Også i den ovennævnte artikel ”Privatskriftemaal og Religionspsykologi” omtalte Fuglsang-Damgaard privatskriftemålets genindførelse og fremhævede, at der skulle være faste tider, og han fremhævede desuden præstens tavshedpligt. Se Fuglsang-Damgaard 1933a, 31-32.

Ett bevis på rörelsens [Oxford-gruppebevægelsens] inflytande får väl också sägas vara, att t. ex. lutherske teologer och präster vill identifiera rörelsens uppfattning med det egna samfundets.”³⁴³

For Fuglsang-Damgaards vedkommende har det muligvis gjort sig gældende, at der efter hans opfattelse var ligheder mellem bevægelsens skriftemålspraksis med ”sharing” og det lutherske privatskriftemål, hvilket kan have været medvirkende til, at han var velvilligt indstillet over for Oxford-gruppebevægelsens skriftemål, selvom det ikke havde absolution. Desuden har hans interesse for psykologi og religionspsykologi samt den vægt, han lagde på skriftemålets psykologi med bekendelsen og på det personelle aspekt mellem den bekendende og sjælesørgeren medvirket til, at han havde en imødekommende indstilling. Dette synspunkt understøttes af, at Fuglsang-Damgaard i et interview den 4. november 1934 i *Dagens Nyheder* udtalte, at han havde været interesseret i det private skriftemål, før han havde hørt om Oxford-gruppebevægelsen, hvormed han muligvis henviste til sine studier i psykologi og religionspsykologi, der som omtalt ovenfor i afhandlingen kan føres tilbage til 1926. Desuden tyder hans store interesse for privatskriftemålet og hans bekymring over, at det overgik til andre instanser i samfundet, også på, at han var optaget af, at kirkens privatskriftemål blev genoplivet, hvilket Oxford-gruppebevægelsen efter hans opfattelse kunne medvirke til.

3.2.3. Inspirationen og modtagelsen

I Norge havde der fra slutningen af 1800-tallet været fremsat forslag om at genoplive privatskriftemålet med Gustav Jensens *Afhandlinger om Gudstjeneste og Menighedsliv* fra 1887.³⁴⁴ Jensens værk var opført på litteraturlisten til *Privatskriftemaalets Fornyelse*, og Fuglsang-Damgaard har kendt hans opfattelse af, at privatskriftemålet rummede muligheder for opbyggelighed, og af, at det gav muligheder for at fremme fællesskabet i kirken.³⁴⁵ Han har endvidere været bekendt med, at Jensen anførte, at Claus Harms og W. Löhe havde sat en bevægelse i gang for at genoplive privatskriftemålet.³⁴⁶ Fuglsang-Damgaard har desuden haft viden om, at præsten efter Jensens opfattelse inden genindførelsen af privatskriftemålet skulle minde om

³⁴³ Werkström 1965, xv.

³⁴⁴ Jensen 1887, 240. Gustav Jensen var præst i Kristiania, og fra 1902 var han stiftsprovst i Oslo. Han underviste ved det praktisk-teologiske seminar i årene 1881-1888 og igen 1895-1902. Jf. Oftestad, Bernt. (2009, 13. februar). Gustav Jensen. I Norsk biografisk leksikon. Hentet 25. juli 2019 fra https://nbl.snl.no/Gustav_Jensen.

³⁴⁵ Jensen 1887, 258-259.

³⁴⁶ Ibid. 241-242.

privatskriftemålet og nævne syndsbekendelsens og absolutionens betydning,³⁴⁷ og til, at privatskriftemålet ifølge Jensen skulle finde sted på bestemte tider på ugen.³⁴⁸

En anden fortæller for at genoplive privatskriftemålet var Eivind Berggrav. Berggrav havde i dagbladet *Nidaros* i artiklen ”Et forslag om gjenoplivelse av det private skrifte” den 24. oktober 1927 udtalt, at sjælesorg var ved at overgå til læger, og han foreslog, at præsterne blev bedre rustede til sjælesorg, samt at kirkens privatskriftemål blev genoplivet. Nogle præster havde forsøgt at genoplive det, skrev Berggrav, men han foreslog, at det blev indført som en institution:

Men det er ikke gjort med at enkelte prester forsøker en slik in-offisiell utvei. Vi må få det private skrifte innført som i n s t i t u s j o n i vår kirke.³⁴⁹

Desuden tog Arne Fjellbu del i debatten om at genoplive privatskriftemålet med *Sjælesorg* fra 1933. Martin Luther havde afskaffet skriftemålstvangen, anførte Fjellbu, og det var ikke det katolske skriftemål, Fjellbu ønskede genindført.³⁵⁰ Skriftemålet skulle ifølge Fjellbu ikke være knyttet til et embede, men det skulle indføres dér, hvor en præst ønskede at tage det op, og hvor der var et godt forhold mellem en præst og menigheden.³⁵¹ Psykoanalysen havde efter Fjellbus opfattelse medvirket til at øge forståelsen af vigtigheden af privatskriftemål og gjort det aktuelt,³⁵² og han fremhævede, at præster i den evangeliske kirke havde genoptaget skriftemålet.³⁵³ Ifølge Fjellbu skulle der ikke reklameres for privatskriftemålet, idet det efter hans opfattelse ville bevirke, at mennesker holdt sig på afstand af det.³⁵⁴

Det problematiske i at forsøge at genoplive privatskriftemålet omtalte Fuglsang-Damgaard ikke i *Privatskriftemaalets Fornyelse*. Som et eksempel kom han ikke ind på pædagogiske overvejelser i form af anvisninger i oplæring af præsterne i skriftemålspraksis eller forberedelse i menigheden på genindførelsen. Jensen og Fjellbu havde drøftet forberedelser til indførelse af privatskriftemålet, og det kan undre, at Fuglsang-Damgaard ikke inddrog

---

³⁴⁷ Ibid. 250-251.

³⁴⁸ Ibid. 258.

³⁴⁹ Spatieringen i citatet af Berggrav er gengivet efter *Nidaros*. Berggravs interesse for fornyelse af kirkens privatskriftemål er omtalt i Heiene 1992, 163.

³⁵⁰ Fjellbu 1933, 43.

³⁵¹ Ibid. 43.

³⁵² Fjellbu skrev, at ”Psykoanalysen har gjort skriftemålet aktuelt”, og at ”Psykoanalysen har bidratt til å øke forståelsen av det private skriftemåls betydning.” Ibid. 43.

³⁵³ Ibid. 43.

³⁵⁴ Ibid. 44.

det. Det fremgår af et referat i *Kristeligt Dagblad* den 10. december 1936 af et stiftsmøde for præster i København den 9. december 1936, at Fuglsang-Damgaard på mødet have opfordret præsterne til at forsøge at genoplive privatskriftemålet. Her kunne man desuden læse, at Fuglsang-Damgaard henstillede til, at der skulle være bestemte tider for skriftemålet, og at han indskærpede præsternes tavshedspligt. Desuden fremhævede han ifølge referatet, at det visse steder i København allerede var blevet taget op, og han henstillede til præsterne, at de i genoplivelsen tog de anvisninger han havde givet dem, i brug. *Kristeligt Dagblad* skrev endvidere, at han ville udsende en henstilling om det til præsterne. Fuglsang-Damgaards henstilling til præsterne om at genoplive privatskriftemålet findes ikke i hans privatskiv, og muligvis er den gået tabt.

Fuglsang-Damgaard var efter al sandsynlighed blevet inspireret til sit forslag fra Jensen, Berggrav samt Fjellbu. I lighed med Jensen omtalte Fuglsang-Damgaard i *Privatskriftemaalets Fornyelse*, at Harms og Löhe havde gjort forsøg på at genoplive privatskriftemålet, og han foreslog, at tidspunktet og stedet, hvor privatskriftemålet skulle foregå, burde overvejes. Vedrørende Fuglsang-Damgaards kendskab til Berggravs synspunkter på privatskriftemålet, så er det fremgået tidligere i indeværende afhandling, at Fuglsang-Damgaard og Berggrav kendte hinanden, og det er sandsynligt, at han har kendt Berggravs synspunkt på sekulariseringen af sjælesorg og på at genoplive privatskriftemålet. Desuden må man formode, at Fuglsang-Damgaard har kendt Fjellbus synspunkter på privatskriftemålet fra *Sjælesorg*, at psykoanalysen havde haft betydning for genoplivelse af privatskriftemålet, og at der ikke skulle gøres reklame for genindførelsen af det.

Sammenfattende kan man sige, at Fuglsang-Damgaard i sit forslag om genoplivelse af privatskriftemålet i *Privatskriftemaalets Fornyelse* var inspireret af fremtrædende teologer og præster fra Norge, og at Fuglsang-Damgaard med sit forslag tog del i en verserende debat i Norden.

Fra modtagelsen af Fuglsang-Damgaards arbejde i tidsskrifterne kan man se, at der i *Præsteforeningens Blad* i 1933 under en omtale af hans forslag var en vis tilbageholdenhed over for at genoplive privatskriftemålet. Det er i tidsskriftet ikke angivet, hvem der skrev indlægget om *Privatskriftemaalets Fornyelse*, og det er muligt, at det er en redaktionel kommentar fra redaktøren af *Præsteforeningens Blad* Paul Nedergaard. Den eksisterende skriftemålsordning, hvor der var mulighed for at komme til en præst for at skrifte, blev i indlægget omtalt som tilfredsstillende, og det blev nævnt, at privatskriftemålet ikke skulle institutionaliseres. Det blev endvidere fremhævet, at

andre end præster kunne bruges som skriftefædre, hvormed der blev lagt vægt på det almindelige præstedømme i privatskriftemålet.³⁵⁵

Præsteforeningens Blad refererede i omtalen af forslaget Fuglsang-Damgaard for at have udtalt, at han havde afvist, at der var tale om en tilbagevenden til det katolske skriftemål.³⁵⁶ Tidsskriftet angav ikke, hvornår Fuglsang-Damgaard var fremkommet med sin udtalelse. *Extrabladet* havde skrevet den 28. juli 1933 om Fuglsang-Damgaards foredrag på mødet i Trondhjem, at han havde foreslået at genindføre ”Katolikernes Skriftemaal”,³⁵⁷ og det er muligt, at *Præsteforeningens Blad* henviste til udtalelsen i *Extrabladet*. Tilbageholdenheden over for Fuglsang-Damgaards forslag om genoplivelse af privatskriftemålet tyder på, at hans forslag kunne opfattes som en tilbagevenden til det katolske skriftemål.

Der havde i Danmark været enkelte opfordringer til at genoplive privatskriftemålet, inden Fuglsang-Damgaard foreslog genindførelsen i *Privatskriftemaalets Fornyelse*, og selve forslaget samt hans inddragelse af Oxford-gruppebevægelsen virkede derfor opsigtsvækkende. Desuden afspejlede Fuglsang-Damgaards forslag, at han havde interesse for kirkens sjælesorg. Kort tid efter at Fuglsang-Damgaard talte om privatskriftemålets fornyelse i Trondhjem, ændrede hans situation sig, da han blev stiftsprovst og i 1934 blev biskop i København, hvilket behandles i næste kapitel.

3.3. Sammenfatning af kapitlet

Som det fremgår af behandlingen af privatskriftemålet i Danmark havde der i 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet fra teologers og præsters side ikke været forslag om at genoplive privatskriftemålet. På Fuglsang-Damgaards tid ser det lutherske privatskriftemål med bekendelse og afløsning stort set ud til at være gået ud af brug.

Fuglsang-Damgaard udtrykte i *Privatskriftemaalets Fornyelse* bekymring over sekulariseringstendenser i tiden og over, at sjælesorgen var ved at overgå til lægerne og andre faggrupper. Han henviste i skriftet til Martin Luthers opfattelse i *Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten*

³⁵⁵ *Prf.Bl.*, 1933, 23. Aarg., nr. 31, 408-409.

³⁵⁶ *Ibid.* 409. *Prf. Bl.* omtalte, at Fuglsang-Damgaard var fremkommet med sin udtalelse i *Berl. Tid.*, men anførte ikke datoen for udtalelsen.

³⁵⁷ Stavemåden ”Katolikerne” er gengivet efter *Extrabladet*. I *Højskolebladet* blev *Privatskriftemaalets Fornyelse* kommenteret med en udtalelse om, at skriftet indeholdt psykologiske og religiøse overvejelser, men at det fortrinsvis havde teoretisk interesse, og en drøftelse af Fuglsang-Damgaards forslag om at genoplive privatskriftemålet fandt ikke sted i *Højskolebladet*. Se *Højskolebladet* 1933, 5. Aarg., nr. 50, 802.

fra 1521, at privatskriftemålet skulle være frivilligt, og at ethvert menneske kunne være skriftefader og give syndsforladelse.

Fuglsang-Damgaard fremhævede i *Privatskriftemaalets Fornyelse* privatskriftemålets forankring siden reformationen. Han lagde vægt på skriftemålets psykologi og gjorde opmærksom på, at Schleiermacher havde understreget skriftemålets psykologiske side samt den gensidige bekendelse i skriftemålet. Spændingen i Fuglsang-Damgaards opfattelse af skriftemålet som bekendelse og det lutherske privatskriftemål med bekendelse og absolution peger frem mod hans interesse i Oxford-gruppebevægelsens ”sharing”, som var lagt an på gensidig bekendelse i en form for skriftemål. Skriftemålet i Oxford-gruppebevægelsen, ”sharing”, havde bekendelse, men der ikke var absolution, og Oxford-gruppebevægelsens skriftemål kan ikke siges at være et egentligt luthersk skriftemål.

Efter Fuglsang-Damgaards opfattelse havde Oxford-gruppebevægelsen bidraget til at vække opmærksomhed over for skriftemålet i kirken, hvilket kunne ses som en medvirkende årsag til hans engagement i, at Oxford-gruppebevægelsen skulle vinde fodfæste i Danmark. Behandlingen af *Privatskriftemaalets Fornyelse* underbygger den opfattelse, at det var hans synspunkt, at bevægelsen kunne være med til at modvirke de igangværende sekulariseringstendenser, hvilket har været en yderligere bevæggrund for, at han ønskede, at Oxford-gruppebevægelsen vandt indpas.

I forslaget om genindførelse af privatskriftemålet som institution i kirken henviste Fuglsang-Damgaard som vejledning til Martin Luthers privatskriftemål fra Den lille Katekismus ”Wie man die Einfältigen soll lehren beichten”. Det var med andre ord tydeligvis det lutherske privatskriftemål med bekendelse og absolution, Fuglsang-Damgaard ønskede blev genindført.

Drøftelser i Norge om genoplivelse af privatskriftemålet inspirerede Fuglsang-Damgaard til forslaget om at genoplive privatskriftemålet. I modtagelsen af hans forslag blev det omtalt, at det førte tanken hen på den katolske kirkes skriftemål uagtet, at det var det lutherske privatskriftemål, han ønskede genindført.

Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi og den praktiske anvendelse i kirkens sjælesorg fremgik i nærværende afhandlings forrige kapitel. Desuden viser behandlingen af hans interesse for privatskriftemålet samt hans forslag om dets fornyelse og inddragelsen af Oxford-gruppebevægelsen i den forbindelse i dette kapitel, at han var interesseret i praktisk kirkeliv. Det virker på den baggrund ikke overraskende, at Fuglsang-Damgaard i 1933 gik ind i kirkelivet, da han blev stiftsprovst og senere biskop, hvilket bliver behandlet i det følgende kapitel.

4. Optakten, modtagelsen og kritikken

Det foregående kapitel gennemgik *Privatskriftemaalets Fornyelse*, hvor Fuglsang-Damgaard gav udtryk for sit engagement i skriftemålet i Oxford-gruppebevægelsen. I 1935, da bevægelsen kom til Danmark, og der blev holdt et stort Oxfordmøde i København, var Fuglsang-Damgaard blevet biskop. Inden bevægelsen kom i 1935, var det forberedt gennem omtale i dagspressen og med mindre Oxfordmøder. I 1935 holdt bevægelsen kampagner og Oxfordmøder overalt i landet, som var forberedt med omtale og reklame. Efter kampagnerne blev den fra flere sider mødt af kritik.

I det følgende kapitel inddrages Fuglsang-Damgaards overgang fra universitetet til kirkelivet. Hans engagement under kampagnerne behandles, og hans tale på Oxfordmødet i København analyseres. Desuden indgår hans modtagelse af den kritik, der opstod, og i den forbindelse inddrages et brev, Fuglsang-Damgaard skrev til Arvid Runestam om kritikken.

4.1. Stiftsprovst i 1933 og bispevalg i 1934

Da Fuglsang-Damgaard blev stiftsprovst i København i 1933, var han docent på universitetet. Han havde den 13. november 1930 forsvaret sin doktordisputats *Pariserskolens Teologi, Studier over den religiøse Erfaring i Belysning af nyere fransk Teologi*.³⁵⁸ Det er tidligere i nærværende afhandling omtalt, at Fuglsang-Damgaards doktordisputats fra 1930 *Pariserskolens Teologi* om tro og viden i Pariserskolen falder uden for afhandlingens emne, og Fuglsang-Damgaards doktordisputats behandles derfor ikke i afhandlingen. Pariserskolen var en teologisk retning, som lagde vægt på troserfaringen, og som i slutningen af 1800-tallet havde indflydelse ved det protestantiske teologiske fakultet i Paris, hvor Auguste Sabatier (1839-1901) og Eugène Ménégoz (1839-1921) var repræsentanter for retningen. I sit oppositionsindlæg ved Fuglsang-Damgaards disputats fremhævede Eduard Geismar, at Fuglsang-Damgaard i *Pariserskolens Teologi* undersøgte forholdet mellem tro og viden:

Med udelt Interesse har jeg fordybet mig i den foreliggende Afhandling om Pariserskolens Teologi. Emnet er valgt saaledes, at det har givet den højtærede Præsens Mulighed for at trænge ind i Problemet om Forholdet mellem Tro og Viden og belyse det paa en ny og selvstændig Maade.³⁵⁹

³⁵⁸ Fuglsang-Damgaard 1930c, 197-198.

³⁵⁹ Jf. Eduard Geismar oppositionsindlæg ”Opposition mod Docent Fuglsang-Damgaards doktordisputats 13. November 1930”, Geismars arkiv, 05451, 5, 8. Geismar omtalte, at Pariserskolen havde løst problemet mellem tro og viden ved at lægge vægt på troens selvstændige eksistens, hvilket Geismar udtrykte med ordene ”Troens Eksistensret”, ibid.

Også referater i dagspressen af Fuglsang-Damgaards forsvar for doktordisputatsen fremhævede, at han undersøgte forholdet mellem viden og tro i Pariserskolen.³⁶⁰

I forholdet mellem Fuglsang-Damgaard og Geismar havde Geismar støttet Fuglsang-Damgaard i hans videnskabelige karriere. Han havde indstillet Fuglsang-Damgaard til professor Henrik Scharlings Boglegat i et brev til Det teologiske Fakultet den 1. november 1923,³⁶¹ og i et brev til Det teologiske Fakultet den 25. november 1930 gav han tilslutning til Fuglsang-Damgaards ansøgning om et frisemester i 1931.³⁶² Det er tidligere i afhandlingen nævnt, at Geismar var velvilligt indstillet over for Fuglsang-Damgaards intention om at skrive en bog om religionspsykologi, og *Religionspsykologi* var tilegnet Geismar. Desuden sagde Geismar ved Fuglsang-Damgaards afskedsforelæsning den 3. oktober 1933, at han gerne havde set ham som sin efterfølger.³⁶³

Teologisk havde Fuglsang-Damgaard og Geismar synspunkter, der nærmede sig hinanden. Begge havde den opfattelse, at det ikke var muligt at opgive underet i kristendommen,³⁶⁴ og det var begges synspunkt i forholdet mellem videnskab og den kristne tro, at kristendommen ikke kunne måles

---

Geismar var den anden officielle opponent ved disputatsforsvaret. Den første officielle opponent var Niels Munk Plum (1880-1957). Plum var fra 1924 professor i systematisk teologi og nytestamentlig eksegese. I åren 1942-1950 var Plum biskop over Lolland-Falster Stift.

³⁶⁰ Referatet i *Kr. Dbl.* den 14. november havde overskriften: "En Doktordisputats om Tro og Viden". I *Berl. Tid.* var overskriften på omtalen af Fuglsang-Damgaards forsvar den 14. november 1930: "Fra Frontsoldat til teologisk Doktor. Docent Fuglsang-Damgaards ærefulde Disputats i Gaar. 'Kan Tro og Viden forsones?'" Jf. desuden, at Alf. Th. Jørgensen i anmeldelsen af Fuglsang-Damgaards doktordisputats i *Prf. Bl.* nævnte den vægt, troserfaringen blev tillagt i symbolfideismen. Se Jørgensen 1931, 9.

³⁶¹ Københavns Universitet, Det teologiske Fakultet, "Stipendier og Legatsager 1922-1923", 265, RA. Der var fem ansøgere til legatet, ibid. Fuglsang-Damgaard havde i et brev den 25. oktober 1923 ansøgt om legatet, ibid.

³⁶² Københavns Universitet, Det teologiske Fakultet, Dekanatsager uden journalnummer 1914-1940, 3102-34, RA.

³⁶³ Jf. referatet af Geismars tale ved Fuglsang-Damgaards afskedsforelæsning i *Kr. Dbl.* den 4. oktober 1933.

³⁶⁴ Jf. følgende udtalelse af Fuglsang-Damgaard: "Der bør her igen mindes om, at Naturunderet hører til den kristelige Begrebsverden." Fuglsang-Damgaard 1925, 85. Se desuden den tidligere omtale af Fuglsang-Damgaards opfattelse af underets betydning i kristendommen i afsnit 2.3.2 "*Videnskabelig og kristelig Livstydning*". Geismars forsvar for undere er omtalt ovenfor i afhandlingen i afsnit 2.3.1 "Debatten om videnskab og tro". Jf. endvidere, at Schjørring har nævnt, at Fuglsang-Damgaards og Geismars teologiske synspunkter lå tæt på hinanden, Schjørring 1979, 88.

med videnskabens metoder.³⁶⁵ I arbejdet på universitetet havde Fuglsang-Damgaard med doktordisputatsen udført et stort videnskabeligt arbejde, og han havde Geismars støtte.

I et brev til Calina Wagner den 7. marts 1926 skrev Fuglsang-Damgaard om sin undervisning: "Mine Forelæsninger i Fredags gik godt. Jeg havde megen Glæde af dem."³⁶⁶ Brevet til hustruen vidner om, at Fuglsang-Damgaard var tilfreds med undervisningen på universitetet, og tre andre breve fra 1927 peger yderligere på, at han fandt undervisningen tilfredsstillende.³⁶⁷ Det var tilsyneladende ikke mangel på tilfredshed med stillingen på universitetet, der bevirkede, at Fuglsang-Damgaard i 1933 søgte stillingen som stiftsprovst i Københavns Stift.³⁶⁸

Fuglsang-Damgaard var blevet opfordret til at søge stillingen af den socialdemokratiske kirkeminister Peter Dahl og af Henry Ussing.³⁶⁹ Schjørring har nævnt, at Fuglsang-Damgaard overgang fra universitetet til kirkelivet

---

³⁶⁵ I indeværende afhandlings tidligere behandling af Fuglsang-Damgaards *Videnskabelig og kristelig Livstydning* viste det sig, at kristendommen ifølge Fuglsang-Damgaard ikke kunne måles med videnskabens metoder. Jf. desuden følgende udtalelse af Geismar: "Derimod gør Indsigt i den videnskabelige Metode det aabenbart, at et videnskabeligt Bevis for Kristendommens Sandhed er umuligt." Se Geismar 1924, 5.

³⁶⁶ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 2, RA.

³⁶⁷ I brevene til Calina Fuglsang-Damgaard fra Fuglsang-Damgaard i 1927 den 2. december, den 4. december og den 9. december skrev Fuglsang-Damgaard efter forelæsningerne, at de var gået godt. I et enkelt brev den 29. november 1927 nævnte han, at forelæsningerne samme dag ikke var lykkedes "saa godt". Alle breve er i Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 2, RA. I et brev til forældrene den 12. september 1930 skrev hustruen: "Nu er Hans i fuld Gang med Semesteret, og han er saa glad for sit Arbejde og befinder sig vel." Jf. Fuglsang-Damgaards arkiv 06997, 3, RA.

³⁶⁸ Jf. følgende udtalelse af Schjørring om Fuglsang-Damgaards tid som docent på universitetet: "F.D.s videnskabelig løbebane tegnede særdeles lovende ligesom hans pædagogiske evner var indlysende" Se Schjørring 1980a, 44. "F.D.s" er en forkortelse for "Fuglsang-Damgaards". Jf. endvidere Alf. Th. Jørgensens udtalelse om Fuglsang-Damgaard, at han var "en lovende ung Forsker og Universitetslærer", se Jørgensen 1931, 10.

³⁶⁹ Schjørring 1980a, 44. Jf. desuden, at Calina Fuglsang-Damgaard i et brev til forældrene den 15. april 1933 skrev, at Dahl havde udtalt, at han ønskede Fuglsang-Damgaard som stiftsprovst, se Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 3, RA. Fuglsang-Damgaard efterfulgte Henry B. Ussing (1855-1943) i embedet som stiftsprovst. I et brev til Dahl den 12. juni 1933 skrev Fuglsang-Damgaard, at hans kontakt til praktisk kirkeliv og hans interesse i religionspsykologi havde været medvirkende til, at han blev præst. Jf. Fuglsang-Damgaards arkiv 06997, 3, RA. Fuglsang-Damgaards brev til Dahl den 12. juni 1933 er omtalt i Willert 2016, 132.

virkede overraskende,³⁷⁰ men det er også muligt at forstå Fuglsang-Damgaards overgang i sammenhæng med hans interesse for religionspsykologi, kirkens sjælesorg og privatskriftemål samt for kirkelivet, som der ovenfor i indeværende afhandling er redegjort for. På den baggrund forekommer hans interesse for en stilling i kirkelivet knap så overaskende.

Fuglsang-Damgaard blev udnævnt som sognepræst ved Københavns Domkirke, provst for Vor Frue provsti og stiftsprovst for Københavns Stift den 21. august 1933.³⁷¹ Han blev ordineret den 1. oktober 1933 i Københavns Domkirke af biskop Harald Ostenfeld,³⁷² og den 5. november blev han indsat i embedet af Ostenfeld.³⁷³

Fuglsang-Damgaard stillede allerede året efter op som kandidat ved bispevalget i Københavns Stift. Ved valget opnåede han med 1.287 stemmer det højeste stemmetal, mens Axel Rosendal ved valget modtog 796 stemmer og blev nummer to.³⁷⁴ Calina Fuglsang-Damgaard skrev i et brev til forældrene den 2. juni 1934, at repræsentanter for Indre Mission havde kontaktet Fuglsang-Damgaard for at sikre sig, ”at Hans [Fuglsang-Damgaard] tager imod Valget fra deres Side, da han saa aabenbart er Samlingskandidat hos dem og mange andre.”³⁷⁵ Hun nævnte i brevet, at det var Dahls og ”Ostenfelds, Holbølls og Staunings første Villie, at det skulde være Hans, blot han blev opstillet.”³⁷⁶ Calina-Fuglsang-Damgaard kan med ”mange andre”, som ønskede Fuglsang-Damgaard som kandidat til bispevalget, have hentydet til Dahl og Stauning samt muligvis til socialdemokratiske menighedsrådsmedlemmer.³⁷⁷

³⁷⁰ Jf. følgende udtalelse af Schjørring: ”Det vakte derfor stor overraskelse at han [Fuglsang-Damgaard] 1933 forlod universitetsembedet for at blive Kbh.s stiftsprovst.” Se Schjørring 1980a, 44.

³⁷¹ Københavns Universitet, Det teologiske Fakultet, Journal 1883-1939, 14. november 1933, RA.

³⁷² *Kr. Dbl.* den 2. oktober 1933.

³⁷³ *Kr. Dbl.* den 6. november 1933.

³⁷⁴ *Kr. Dbl.* den 5. juli 1934. Fuglsang-Damgaard blev udnævnt til biskop over Københavns Stift den 2. august 1934 med virkning fra 1. november, se *Kr. Dbl.* 4. august 1934. Den 28. oktober 1934 blev Fuglsang-Damgaard indsat som biskop over Københavns Stift af V. Ammundsen. Jf. referatet af Fuglsang-Damgaards indsættelse i *Kr. Dbl.* den 30. oktober 1934.

³⁷⁵ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 3, RA. I citatet er understegningen af ”mange” gengivet efter brevet.

³⁷⁶ Ibid. Understregningen af ”skulde” i citatet er gengivet efter brevet. Valdemar Holbøll var departementschef i Kirkeministeriet 1923-1942.

³⁷⁷ Ifølge *Kirkeligt Centrum* var Fuglsang-Damgaard opstillet af Indre Mission og Kirkeligt Centrum. Man kunne desuden læse, at det på opstillingsmødet til bispevalget var blevet oplyst af redaktøren for *Kr. Dbl.* Chr. Holt, hvilke personer kirkeministeren ikke ville udnævne, hvorefter stemningen på mødet skiftede til gunst for Fuglsang-Damgaard. Se

Man kan med andre ord sige, at der ifølge hustruens brev til forældrene den 2. juni 1934 var et kirkepolitisk ønske fra Indre Missions side samt fra socialdemokratiske politikere om, at Fuglsang-Damgaard blev valgt til biskop. Den 5. juli forelå resultatet af afstemningen, og *Kristeligt Dagblad* udtrykte samme dag tilfredshed med valget, idet Fuglsang-Damgaard i modsætning til ”den yderliggaaende grundtvigske Kirkepolitik” stod ”paa den gamle Kirkegrund.”

Den anden kandidat til bispevalget i 1934, Axel Rosendal, havde en velvillig indstilling over for Folkekirken, som ifølge Rosendal gav mulighed for udfoldelse for forskellige former for åndeligt liv. I artiklen ”Ensrettet folkekirke” i *Højskolebladet* i 1934 omtalte Rosendal Folkekirken som en ramme om det religiøse og kirkelige livs udfoldelse, og han nævnte, at ”Folkekirken i Grundlovens Betydning er en Borgerne omfattende Ordning af de religiøse Livsfunktioner, dets Maade at indrette sig paa kirkeligt.”³⁷⁸ Rosendal omtalte, at det ”fra modsat Hold” blev tilstræbt ”at afløse Folkekirken med en snæver *Bekendelseskirke*”,³⁷⁹ hvormed han hentydede til Kirkeligt Landsforbund. Rosendals opfattelse af Folkekirken som en ramme omkring udfoldelse af det religiøse og kirkelige liv stod i opposition til Kirkeligt Landsforbunds ønske om en forfatning for kirken med grundlag i kirkens bekendelsesskrifter.³⁸⁰ En forfatning ville fra grundtvigsk side blive betragtet som en

---

Kirkeligt Centrum 11. Aarg., nr. 1, 8, 1935. Episoden ved bispevalget er omtalt af Lindhardt som ”et dristigt kup” af Holt. Jf. Lindhardt 1966, 213 Lindhardt har i omtalen af bispevalget i 1934 nævnt, at Fuglsang-Damgaards imødekommende indstilling over for Oxford-gruppebevægelsen spillede en rolle for, at han blev valgt til biskop. Ibid. 213.

³⁷⁸ Rosendal 1934, 594. Axel Rosendal (1883-1966) havde ikke forbehold over for Folkekirken men mente, at den var ”en overordentlig brugelig Arbejdsform.” Se interview med Rosendal i *Dagens Nyheder* 10. marts 1935. Jf. endvidere, at Rosendal nævnte, at i Folkekirken ”og indenfor dette Fællesskabs Rammer maa der herske Frihed, og der hersker Frihed [...] At Folkekirken er en borgerlig Indretning, vil næppe ret mange fornuftige Mennesker bestride.” Jf. Rosendal 1938, 563. Som eksempler på frihed i Folkekirken nævnte Rosendal frihed til at synge salmer efter salmebøger fra de frie kredse, valg-og frimenigheder, samt frihed til at mødes i kirkelige forsamlinger, ibid. 565.

³⁷⁹ Rosendal 1934, 594. Kursiveringen i citatet er gengivet efter Rosendal.

³⁸⁰ Jf. at Rosendal den 1. januar 1936 i *Kr. Dbl.* udtalte, at den nuværende ordning i Folkekirken gav større mulighed for ”aandelig Frihed”, end en kirkeforfatning ville gøre. Kirkeligt Landsforbund blev stiftet i 1911 på initiativ fra Indre Mission, Københavns Kirkefond og Kirkeligt Centrum i sagen om den liberalteologiske præst N. P. A. Rasmusen. Se Pontoppidan-Thyssen 1981, 188 samt Lausten 2004, 292-293, Malmgart 2012, 68-69 og *Kirkens historie*, bind 2, 2012, 586. *Kr. Dbl.* henviste den 5. juli 1934 til en resolution fra årsmødet i Indre Mission i juni 1934 om, at Folkekirken fortsat skulle stå på den evangelisk-lutherske bekendelses grund. Jf. til resolutionen *IMT* 1934, 81. Aarg., nr. 27, 328. Indstillingen i Indre Mission til forholdet mellem stat og kirke var blandet. Ordfører for Indre Mission i det kirkelige udvalg, der var nedsat i 1928, Gunner Engberg, imødegik

mulig trussel mod friheden i den eksisterende ordning af Folkekirken.³⁸¹ Rosendals modvilje mod en kirkeforfatning bundede i ønsket om at bevare den åndelige frihed i kirken, hvilket lovgivningen om Folkekirken i Grundloven efter Rosendals mening gav mulighed for.

Fuglsang-Damgaard gav i *Nytaarshilsen til Præsterne og Menighederne i Københavns Stift* i 1935 udtryk for, at enhver tanke om et hierarkisk præstedømme lå fjernt fra et evangelisk kirkesyn.³⁸² I et kirkesamfund som Folkekirken, skrev han, var der plads til forskellige retninger, og det var hans synspunkt, at kirken ikke skulle ensrettes.³⁸³ Fra kirkelivet fremhævede han, at båndene til kirken blev søgt løsnet for ungdommen med borgerlig konfirmation, og han lagde også vægt på præsternes ansvar i konfirmationsforberedelsen.³⁸⁴ Efter Fuglsang-Damgaards opfattelse gav rammerne i Folkekirken kirken frihed til evangeliets forkyndelse og til at uddele sakramenterne.³⁸⁵

ønsket om kirkens uafhængighed af staten. Ifølge Engberg var den eksisterende ordning af kirkens vilkår tilfredsstillende, se Pontoppidan-Thyssen 1981, 188.

³⁸¹ Jf. at Pontoppidan-Thyssen har omtalt, at "det kirkelige udvalg og den socialdemokratiske og konservative kirkepolitik" fra grundtvigsk side blev opfattet som faretruende for den kirkelige frihed med det kirkelige udvalg i 1928. Det var opfattelsen fra de grundtvigsk sindede, at valglovene om menighedsråd og bispevalg i 1922 udgjorde en trussel, idet de åbnede op for muligheden af en kirkeforfatning med et kirkeråd. Se Pontoppidan-Thyssen 1981, 197.

³⁸² Fuglsang-Damgaard 1935b, 10.

³⁸³ Ibid. 11.

³⁸⁴ Ibid. 13. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard i artiklen "Danmarks Kirke i Dag" fra 1935 omtalte, at borgerlig konfirmation havde vundet frem, og at en måde at imødegå dette på var, at konfirmationsforberedelsen var forsvarlig eller "med Fuglsang-Damgaards udtryk "værdifuld". Jf. Fuglsang-Damgaard 1935c, 14. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard skrev forordet til pjecen *Forsvarlig Konfirmandforberedelse* fra 1938, hvor han forsvarede, at kirken skulle bevare kontakten til ungdommen gennem konfirmationen i en tid, hvor mange mennesker, navnlig i København, ikke længere havde forbindelse til kirken. Se Helweg-Larsen 1938, forord.

³⁸⁵ Fuglsang-Damgaard 1935b, 12. Jf. at Fuglsang-Damgaard havde givet udtryk for et lignende synspunkt om kirken i 1930, da han nævnte, at i kirken burde sakramenterne og Ordet stilles i forgrunden, og opfordrede til sammenhold mellem forskellige kirkelige retninger. Se Fuglsang-Damgaard 1930b, 630. Jf. endvidere, at Fuglsang-Damgaard i talen om den danske kirke på Det lutherske Verdenskonvent i Paris i oktober 1935 fremhævede friheden i Folkekirken til at forkynde evangeliet og til sakramenternes forvaltning, se Fuglsang-Damgaard 1935d, 842. Jf. desuden at Fuglsang-Damgaard i et interview om bevægelsen den 1. januar 1937 i *Kr. Dbl.* efter kampagnerne i Ollerup og på Lolland-Falster fremhævede, at deltagere havde fået berøring med menigheder og med kirkens ord og sakramenter. Herigennem var deltagere i bevægelsen kommet i forbindelse med "Guds Ord og Sakramenterne", som ifølge ham var i stand til at "forny Livet i Gruppebevægelsen."

Endvidere ville bilæggelse af indre stridigheder i Folkekirken gavne i kampen mod tidens "Gudløshed og Vantro", fremførte han.³⁸⁶

Fuglsang-Damgaards *Nytaarshilsen til Præsterne og Menighederne i Københavns Stift* kort efter indsættelsen som biskop kan betragtes som en tiltrædelseserklæring. Han gav udtryk for sin opfattelse af Folkekirken som en rummelig kirke, og han opfordrede til sammenhold i kirken over for sekulariseringstendenser i tiden, som han fandt bekymrende. Sammenholdet ville efter hans opfattelse kunne medvirke til at styrke kampen mod det løsnede forhold mellem folk og kirke og desuden modvirke de kræfter, der var imod kirke og kristendom. Rosendal og Fuglsang-Damgaard havde begge en velvillig indstilling over for Folkekirkens ordning af de kirkelige forhold, men det var ud fra forskellige bevæggrunde. Fuglsang-Damgaard fremhævede rummeligheden i Folkekirken og lagde vægt på forkyndelsesfrihed, hvorimod Rosendal fremhævede den åndelige frihed i Folkekirken i modsætning til en bekendelseskirke.

Indre Mission lagde afstand til den grundtvigske opfattelse af kirken som en borgerlig indretning for udfoldelse af kirkelivet. Det er ovenfor omtalt, at *Kristeligt Dagblad* den 5. juli 1934 udtalte sig kritisk om den yderligtgående grundtvigske kirkepolitik, hvilket sandsynligvis var polemisk rettet imod Rosendal.³⁸⁷ Man kan derfor formode, at Rosendals grundtvigsk prægede kirkesyn har været medvirkende til, at Indre Mission ikke ønskede, at han blev valgt til biskop ved bispevalget i 1934. Og selvom Fuglsang-Damgaard

---

³⁸⁶ Fuglsang-Damgaard 1935b, 14. Fuglsang-Damgaard omtalte antikirkelige kræfter, mod kirke og kristendom som "Gudløshedsbevægelsen." Se Fuglsang-Damgaard 1935d, 842. I 1932 havde Fuglsang-Damgaard i pjecen *Verdensmissionen og de sidste Tider* med beklagelse om kristendommens situation i sin samtid og om forfølgelsen i Rusland skrevet, at "Det er ringe dage for Kristendommen. Mere og mere hører man i alle Lande op med at regne med den, og det er velkendt, hvorledes et stort Land forfølger den, og hvorledes den Aand, som udgaar fra dette Land, med alle Midler søger at tilintetgøre den." Jf. Fuglsang-Damgaard 1932, 7. Han skrev endvidere med bekymring, at det var uvist, om det ville lykkes for "kristendomsfjendske Magter" at omstyrte kristendommen i gamle kristne lande. Ibid. 10. Hertil regnede han også Rusland, jf. at han om Rusland og Tyskland i artiklen "Anno 1936. Lutherdommens Opgave i den aktuelle Situation" i 1937 skrev, at de havde et "Berøringspunkt med hinanden i deres Kamp mod Kirken, selvom Kampen føres paa forskellig Maade." Jf. Fuglsang-Damgaard 1937b, 2.

³⁸⁷ Jf. desuden, at *Kr. Dbl.* udtrykte den 17. februar 1935 uenighed med Rosendal på det kirkepolitiske område og omtalte ham som "radikal-grundtvigsk." Jf. endvidere, at Johannes Pedersen i artiklen "Vor Kirkes Bekendelse" fra 1935 imod den grundtvigske opfattelse af kirken omtalte, at kirkens bekendelser var uundværlige, for ellers ville Folkekirken blive en "borgerlig Indretning med Lærefrihed, Ritualfrihed, dogmeløs Kristendom og kirkeligt Anarki." Jf. Pedersen 1935, 258. Om Pedersens syn på lære og bekendelse, se Pontoppidan-Thyssen 1980, 202.

ikke gav udtryk for et ønske om en kirkeforfatning, som *Kristeligt Dagblad* og Indre Mission gik ind for, er der sandsynlighed for, at hans opfattelse af, at i kirken blev ordet forkyndt og sakramenterne forvaltet, har været medvirkende til, at han modtog stemmer fra Indre Mission ved bispevalget.

Ved bispevalget til Roskilde Stift i 1935 blev Rosendal valgt til biskop.³⁸⁸ og den 5. maj 1935 blev han indsat i embedet af Fuglsang-Damgaard i Københavns Domkirke. Fuglsang-Damgaard holdt ordinationstalen til Rosendal over Hebræerbrevet 13,8.³⁸⁹ Han formanede Rosendal om, at han, at i en tid, hvor alt flyder, som tilsynsmand i kirken skulle stå fast i ”Tidens Strøm,”³⁹⁰ hvormed han hentydede til samtidens kritik over for kirke og kristendom fra kulturradikale og socialdemokratiske kredse. ”Kirken var blevet draget ind i ”Tidens Omskiftelighed”,³⁹¹ sagde han med henvisning til den verdensomspændende kristne kirke,³⁹² og han advarede mod, at kirken herhjemme blev revet med i de omfattende forandringer.³⁹³

Brodersen nævnte i intimationstalen ved indsættelsen af Rosendal, at kirken var i vanskeligheder. Den var trængt op i en krog, og han opfordrede til, at lade Gud ”føre os” og til ”dybere Overgivelse”,³⁹⁴ hvormed han anvendte Oxford-gruppebevægelsens princip om Guds ”førelse”. Rosendal indtog en skeptisk holdning over for Oxford-gruppebevægelsen.³⁹⁵ Han prædikede under indsættelsen over ”Jeg er den gode hyrde” og hentydede til de iøjnefaldende metoder, bevægelsen tog i brug i form af reklame og store

---

³⁸⁸ Jf. at *Kr. Dbl.* den 17. februar 1935 omtalte, at Rosendal ved bispevalget havde modtaget stemmer fra grundtvigsk side og fra socialdemokrater. Se desuden *Dagens Nyheder* den 10. marts 1935, hvor Rosendal nævnte, at han var blevet opstillet af grundtvigianere og af socialdemokrater.

³⁸⁹ Hebræerbrevet 13,8: ”Jesus Kristus er i Gaar og i Dag den samme, ja, til evig Tid.” Citeret efter Fuglsang-Damgaard 1942, 9.

³⁹⁰ Fuglsang-Damgaard 1942, 10.

³⁹¹ Ibid.

³⁹² Det er med al sandsynlighed kirkerne i Østeuropa, hvor politiske og samfundsmæssige ændringer i Sovjetunionen havde medført undertrykkelse af kirker, Fuglsang-Damgaard henviste til. Fuglsang-Damgaard var med til at udarbejde resolutionen på Det lutherske Verdenskonvent i Paris i oktober i 1935, som er gengivet i *Prf. Bl.* 1935 25. Aarg., nr. 51, 834-841. Resolutionen nævnte, at kirkeforholdene i Rusland og i Ukraine havde medført lidelser blandt medlemmerne af kirken, se *Prf. Bl.* 1935, 25. Aarg., nr. 51, 840-841.

³⁹³ Fuglsang-Damgaard 1942, 10.

³⁹⁴ Brodersens tale er refereret i *Dagens Nyheder* den 6. maj 1935. Jarlert har nævnt, at Brodersens tale bar præg af at være påvirket af Oxford-gruppebevægelsen, Jarlert 1995, 228.

³⁹⁵ Jf. at Rosendal i *Kr. Dbl.* den 1. januar 1936 udtalte, at han ønskede, at synet i bevægelsen på ”førelse” ville få et ”ædrueligere Udtryk”. Jf. desuden, at Rosendal i *Aalborg Amtstidende* den 18. august 1935 udtalte, at fællesskabet i Oxford-gruppebevægelsen ved ”at bekende vore Synder” ifølge ham var et ”ynkeligt Fællesskab”.

Oxfordmøder. Han sagde, at det i en tid med mange røster var let at overhøre hyrdens røst og nævnte, at det var hyrdens røst, man skulle lytte til i tidens ”Reklamebrøl”, og at vi ”ikke skal slaa ud med Arme og Ben.”³⁹⁶

Dagens Nyheder bragte den 6. maj 1935 et referat fra Rosendals indsættelse med overskriften ”Stærke Oxford-Toner ved Bispevielsen i Gaar. En Oxfordgennemsyret intimationstale af Brodersen før Biskop Rosendals Indsættelse.” *Politiken* omtalte den 6. maj 1935 indsættelsen med overskriften ”Aandelig Hær fra Haslev”,³⁹⁷ og man henviste her til, at Buchman sammen med andre internationale deltagere i bevægelsen overværede indsættelsen af Rosendal i Københavns Domkirke. Buchmans tilstedeværelse bundede sandsynligvis i hans ønske om at synliggøre forbindelsen mellem kirken og Oxford-gruppebevægelsen og i hans kendskab til Fuglsang-Damgaards imødekommende indstilling over for bevægelsen. *Extrabladet* omtalte i referatet den 7. maj 1935 fra indsættelsen Rosendals kritik af bevægelsens brug af reklame og skrev, at Rosendal ”lod Stiftsprovsten vide, at han ikke kunne se noget værdifuldt i at slå om sig med Arme og Ben”.

Avisreferaterne giver indtryk af, at opfattelsen af bevægelsen var blandet. Brodersen var velvilligt indstillet over for bevægelsen og dens principper, hvorimod Rosendal i sin prædiken gav udtryk for sin kritik.³⁹⁸ Nedenfor gennemgås fremstødet for Oxford-gruppebevægelsen i Danmark i 1935, og hvordan der kort tid herefter rejste sig kritik mod bevægelsen.

---

³⁹⁶ Rosendals prædiken er ovenfor gengivet efter referatet af Rosendals indsættelse i *Kr. Dbl.* den 7. maj 1935. ”Jeg er den gode hyrde” er et citat fra Johannesevangeliet kap. 10, v. 11, DO 1992.

³⁹⁷ Overskriften i *Pol.* hentydede til, at der i foråret 1935 havde fundet et Oxfordstævne sted i Haslev, som Buchman deltog i, og hvor Fuglsang-Damgaard var til stede.

³⁹⁸ En gennemgang af Rosendals optegnelser fra visitatser i Roskilde Stift viser, at han var på ti visitatser fra 1936 til 1938. Fra to af visitatserne har han omtalt bevægelser i sognene. Han skrev følgende om en visitats i Højby sogn den 16.-18. maj 1936: ”Der synes ikke at være stærk aandelig Bevægelse i Sognet, men paa den anden Side mærkes heller ikke nogen afgjort Afstand”, se Rosendals arkiv, 6214, 1, RA. Om sin visitats i Sæby/ Hallenslev sogne den 23.-24. maj 1937 noterede Rosendal om sognepræsten, at denne ”formaar at færdes saaledes at der bygges Bro mellem de forskellige aandeligt interesserede Kredse i Sognene”, *ibid.* Hvilke kredse der var tale om, nævnte Rosendal ikke, men det har efter al sandsynlighed været Indre Mission og grundtvigianisme. Oxford-gruppebevægelsen tilstræbte at få tilslutning i større byer og købstæder og herefter at udbrede bevægelsen i landsogne. Sandsynligheden taler for, at tilslutningen til Oxford-gruppebevægelsen på landet i tyndt befolkede områder var mindre end i byerne, og at bevægelsen ikke har været udbredt i de landsogne, Rosendal visiterede.

4.2. Forberedelserne og Fuglsang-Damgaards tale den 27. marts 1935

Inden det første store Oxfordmøde fandt sted i København den 27. marts 1935, var bevægelsen allerede blevet kendt gennem dagspressen³⁹⁹ samt fra oversættelser af Oxfordlitteratur og på orienterende møder. Desuden havde der i KFUMs månedsblade i København været artikler om den siden 1932,⁴⁰⁰ og KFUM i København havde indbudt til et offentligt møde om bevægelsen.⁴⁰¹

Sognepræst i Herlufsholm Knud Hee Andersen (1886-1964) havde udfoldet aktiviteter, inden bevægelsen kom, for at udbrede kendskabet til den. Fra 1933 havde han arrangeret mindre, lokale Oxfordmøder i landet,⁴⁰² og han

³⁹⁹ *Kr. Dbl.* havde den 17. august 1931 kort nævnt Buchman og Oxford-gruppebevægelsen, og Ingibjörg Olofsson havde skrevet en kronik om bevægelsen i *Kr. Dbl.* den 25. maj 1932 ”En ny evangelisk Vækkelsesbevægelse”. Desuden omtalte *Prf. Bl.* kortfattet Oxford-gruppebevægelsen i 1932, 22. Aarg., nr. 7, 89 og den 3. marts 1933, 23. Aarg., nr. 9, 109-110.

⁴⁰⁰ Jf. Gunner Engbergs artikel ”En ny Ungdomsbevægelse, *Oxford-Grupperne*”, *Maanedssblad for KFUM i København*, 42. Aarg., 1932, nr. 9, 133-140, Arkivet for KFUM-Centralforeningen – Kristelig Forening for Unge Mænd i København, KFUM.10. 148, 193, RA. Gunner Engberg (1882-1951) var residerende kapellan ved Holmens Kirke, og fra 1925 til 1932 havde han været generalsekretær for KFUMs Centralforening i København. I ”Journalistik om Oxford-Grupperne” orienterede Engberg om Oxfordlitteraturen, jf. *Maanedssblad for KFUM i København*, 43. Aarg., 1933, nr. 3, 34-36, *ibid.* Desuden orienterede Engberg om bevægelsen i kronikken ”Oxford-Grupperne. En ny Vækkelsesbevægelse” i *Kr. Dbl.* 17. februar 1933. Engberg udgav i 1934 bogen *Oxford-Bevægelsen*, som var baseret på hans deltagelse i et house-party i Oxford i sommeren i 1933. Engberg var kritisk efter opholdet i England og nævnte, at han delvist tilsluttede sig bevægelsen, med Engbergs udtryk havde han ”en halv Tilslutning”, Engberg 1934, 18. Han mente, at Oxford-gruppebevægelsen bragte splittelse, og nævnte, at ”Det viser sig ganske vist, at hvor nogle vindes af Bevægelsens Metoder, dér frastødes andre; det viser sig aabenbart ogsaa, at en Oxfordkampagne i en By (ligesom andre stærke Fremstød) har en Tendens til at give Bagslag. Mens Bevægelsens Pionerer ser alting i Rosenrødt og rejser bort og fortæller, bliver Præster og andre Menighedsarbejdere tilbage og ser den anden Side af Sagen.” Engberg 1934, 11. Parentesen i citatet er gengivet efter Engberg. Engberg nævnte, at ”den stedlige Vækkelse efterlod større Problemer, end den løste”. *Ibid.*

⁴⁰¹ KFUM i København indbød til en orientering om bevægelsen, hvor to engelske deltagere talte på offentlige møder i KFUM den 23. april og den 27. april i 1933. Møderne var blevet bekendtgjort i *Kr. Dbl.* den 22. april, og de blev omtalt i *Maanedssblad for KFUM i København*, 1933, 43. Aarg., nr. 4, 59. Se Arkivet for KFUM Centralforeningen – Kristelig Forening for Unge Mænd i København, KFUM, 10. 148, 193, RA. Den 24. april 1933 bragte *Kr. Dbl.* et referat fra møderne. Hee Andersen var tolk ved møderne i KFUM.

⁴⁰² Hee Andersen har i noteform nævnt de møder, han arrangerede for bevægelsen i København, på Sjælland og i Jylland. Fra at have holdt 16 møder i 1933 steg antallet til 46 møder i 1934 og i 1935 til 48 møder. Jf. Hee Andersens arkiv, 5034, 13, D.3., ”Journal

orienterede om bevægelsen i *Dagens Nyheder* i indlægget ”Kun Syndere har Adgang” den 5. februar 1933. Hee Andersen oversatte desuden i 1933 den tidligere omtalte *For Sinners only* til dansk. Sammen med den ovenfor nævnte *Forvandlede Mennesker* var *Kun for Syndere* blandt de Oxfordbøger, som blev mest udbredt i Danmark.

I Danmark bredte kendskabet gennem dagspressen sig om, at bevægelsen havde fået tilslutning i Norge i efteråret 1934.⁴⁰³ I november 1934 kom den norske præst Sverre Norborg til København,⁴⁰⁴ hvor han talte om Oxford-gruppebevægelsen i Betesda den 8. og 10. november.⁴⁰⁵ Der begyndte at blive holdt ”house-parties” i 1934,⁴⁰⁶ og mindre, private Oxfordgrupper blev dannet.⁴⁰⁷ Endvidere havde *Kristeligt Dagblad* som en optakt til fremstødet i Danmark i slutningen af 1934 og i begyndelsen af 1935 annonceret, at Oxford-gruppebevægelsen forberedte at komme til landet.⁴⁰⁸

Inden bevægelsen kom, havde Fuglsang-Damgaard fået kendskab til den på møder,⁴⁰⁹ og han har kendt Oxfordbøgerne *For Sinners Only* og

---

over kirkelige handlinger”, RA. I 1934 skrev Hee Andersen en ukritisk anbefaling af bevægelsen i pjecen *Oxford og Danmark*.

⁴⁰³ Helweg-Larsen 1935, 103; 105. I Norge havde der på Høsbjør været et house-party fra den 27. oktober til den 5. november i 1934, hvor bevægelsen blev kendt i Norge, jf. Sødal 2013, 98-118. Fra Danmark deltog Aage Moltke på Høsbjør, se Vock 1989, 181. Vock har omtalt Moltkes interesse i at udbrede bevægelsen i Sønderjylland, jf. Vock 1989, 179-182.

⁴⁰⁴ Helweg-Larsen 1935, 105; Jarlert 1995, 156-158.

⁴⁰⁵ *Kr. Dbl.* 3. november 1934.

⁴⁰⁶ Den 2.-6. januar 1934 blev der holdt ”house-party” på Eskildstrup ved Haslev, hvor ca. 130 personer deltog. Jarlert 1995, 215; Helweg-Larsen 1935, 102. På Nyborg Strand var der ”house-party” for ca. 200 mennesker den 3.-5. februar 1934. Se *Kr. Dbl.* 17. februar 1934; Jarlert 1995, 215.

⁴⁰⁷ Helweg-Larsen 1935, 103.

⁴⁰⁸ Jf. overskriften i *Kr. Dbl.* den 9. december 1934 ”Frank Buchman og hans Hold ventes til Danmark i Forsommeren.” Den 4. januar 1935 bragte *Krd. Bl.* et interview med Buchman om Oxford-gruppebevægelsen i Norge i anledning af, at Buchman sammen med andre Oxforddeltagere havde tilbragt nogle måneder i Danmark. Endvidere omtalte *Krd. Bl.* den 24. marts 1935 kommende Oxfordmøder i Danmark under overskriften ”Oxfordgruppens Afsked med Norge.”

⁴⁰⁹ Fuglsang-Damgaard havde hørt om bevægelsen på et privat møde den 15. november 1933. Jf. at Hee Andersen har noteret følgende: ”Onsdag 15. November Hos Grev M. med Fuglsang-Damgaard.” Se Hee Andersens arkiv, 5034, 13, D.3., ”Journal over kirkelige Handlinger”, RA. Understregningen i citatet er gengivet efter Hee Andersens notat. Med ”Grev M.” i citatet henviste Hee Andersen til grev Moltke i Bredgade i København. Moltkes nevø Ernst Moltke har berettet følgende: ”men den 15. nov. s.å. [1933] var jeg sammen med docent – senere biskop – H. Fuglsang-Damgaard og Hee Andersen gæst i Bredgade 41, hvor Hee Andersen fortalte om sine Oxfordoplevelser i England.” Se E.

Forvandlede Mennesker, som begge var opført på litteraturlisten til *Privatskriftemaalets Fornyelse*. Desuden var han med til at arrangere de ovenfor omtalte møder med Norborg i København i november 1934.⁴¹⁰ Fuglsang-Damgaard gav i et interview i *Kristeligt Dagblad* den 1. januar 1935 udtryk for, at han var forventningsfuld over for bevægelsens komme, og han deltog muligvis i et forberedende møde om bevægelsen i København den 11. januar 1935, hvor Buchman samt internationale og danske deltagere var tilstede. Fuglsang-Damgaards navn var opført på deltagerlisten til mødet, hvilke vidner om hans interesse for bevægelsen.⁴¹¹ I februar mødtes Fuglsang-Damgaard med Buchman, hvor de planlagde fremstødet i København, om hvilket Fuglsang-Damgaard har omtalt: "Det begyndte med, at Dr. Buchman aflagde mig et Besøg i de første Dage af Februar 1935 for at forhandle med mig om Begyndelsen af Arbejdet i København."⁴¹² Fuglsang-Damgaard var gennem sin deltagelse i forberedelser inden fremstødet og med kontakten til internationale deltagere "key-person" for bevægelsen i Danmark. Han holdt den indledende tale på Oxfordmødet den 27. marts 1935 i Odd Fellow Palæet i København, som blev radiotransmitteret.⁴¹³ På mødet deltog ca. 1.500

Moltke 1962, 142. Helweg-Larsen har omtalt, at Hee Andersen var i Oxford sommeren 1933, hvilket sandsynliggør, at det omtalte møde den 13. november 1933, hvor Fuglsang-Damgaard deltog, handlede om Oxford-gruppebevægelsen. Om Hee Andersens rejse til Oxford, jf. Helweg-Larsen 1935, 101. Fuglsang-Damgaard var stiftsprovst i november 1933 og ikke docent, som E. Moltke nævnte.

⁴¹⁰ Om møderne i København med Norborg, jf. *Kr. Dbl.* den 7. november 1934. Desuden bragte *Kr. Dbl.* den 8. november et interview med Norborg om bevægelsen, som var gennemført hos Fuglsang-Damgaard.

⁴¹¹ Fuglsang-Damgaards navn var nævnt på deltagerlisten til mødet på Sankt Annæ Plads i København den 11. januar 1935, jf. mappen "Scraps", Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning, Det teologiske Fakultet, København. Ifølge deltagerlisten deltog Buchman samt seks andre personer fra USA og seks deltagere fra England, tre fra Norge, to fra Skotland og en fra Frankrig. Hee Andersen har noteret følgende ud for den 11. januar 1935: "Hos Næser med Buchman", jf. Hee Andersens arkiv, 5034, 13, D.3., "Journal over kirkelige Handlinger", RA. V. Næser var opført på deltagerlisten over danske deltagere, og det er sandsynligvis det samme møde den 11. januar 1935, Grethe Morthorst har omtalt, da hun nævnte, at Buchman deltog i et møde på Sankt Annæ Plads hos dr. V. Næser i januar 1935, jf. Morthorst 1968, 108. Morthorst deltog i bevægelsen og har omtalt dens komme til Danmark i Morthorst 1968, 17-38. Om Fuglsang-Damgaard deltog i mødet den 11. januar 1935, er uvist.

⁴¹² Fuglsang-Damgaard 1936a, 11-12. Buchman skrev den 30. januar 1935 i et brev til deltageren Kenaston Twitchell: "Everything has been wonderfully prepared, the Bishop favourable" jf. Lean 1988, 225. "The Bishop" i citatet refererede til Fuglsang-Damgaard, og citatet bekræfter, at Buchman havde kendskab til Fuglsang-Damgaards velvillige indstilling til Oxford-gruppebevægelsen.

⁴¹³ Schjørring har omtalt, at bevægelsens brug af reklame for at udbrede den var medvirkende til, at Oxfordmødet den 27. marts blev radiotransmitteret, se Schjørring 1976b, 66.

personer fra Danmark,⁴¹⁴ og størstedelen af de udenlandske deltagere på 35 personer var fra USA og England.⁴¹⁵

Fuglsang-Damgaards tale havde overskriften ”Velkomsttale til Oxford-møde i Koncertpalæet 27./3.35”.⁴¹⁶ Han fremhævede i indledningen til talen, at deltagerne ville komme med vidnesbyrd på mødet:

Det er med Forventningens Glæde, at jeg byder denne store Forsamling og de Tusinder af Lyttere ud over vort Land velkommen for at føre Dem sammen med de mange udenlandske gæster, som er kommet til os – ikke for at skaffe os en Underholdning eller for at fortælle os noget om fremmede Lande, men for at vidne for os om det største, som de har oplevet i deres Liv. De Mænd og kvinder, der vil tale til os og navnlig tale med os i de kommende dage, kender kun to slags Mennesker: Mennesker, der har overgivet sig selv og deres Liv i Guds Haand, og Mennesker, der ikke har gjort det.”⁴¹⁷

Han fortsatte med at sige i sin tale, at de udenlandske deltagere ville aflægge vidnesbyrd om Guds ”førelse” af deres liv, på ”deres frejdige, frimodige og glade Maade” og han omtalte, at deltagerne på mødet skulle træffe et valg:

Det er ikke Valget for eller imod Oxfordbevægelsen. Denne er ikke et Parti i den Forstand, at man kan melde sig ind i det. Det Valg, den vil minde os om, er Valget for eller imod Kristus. Det har altid været det afgørende Spørgsmaal, hvor der har været Tale om Kristendommen. I den Forstand vil Gruppebevægelsen ikke bringe noget nyt; men den vil bringe det gamle i en ny Form; den vil forsøge paa at tale til vor Tids Mennesker om det gamle Budskab i et Sprog og med en Kraft, saa det bliver hørt og giver Genlyd i mange Hjerter. ’En anden Grundvold kan ingen lægge end den, som er lagt, Jesus Kristus’. ’Der er ikke Frelse i nogen anden, der er ikke

⁴¹⁴ Jf. referatet fra mødet i *Kr. Dbl.* 28. marts 1935. Blandt Folketingets medlemmer deltog kirkeminister Dahl, og fra Det teologiske Fakultet var Aage Bentzen og Oskar Andersen til stede ved mødet.

⁴¹⁵ Ud over deltagerne fra USA og England var der følge deltagerlisten til mødet den 27. marts 1935 seks deltagere fra Holland og fem fra Norge, og der var én deltager fra henholdsvis Kina, Java, Schlesien, Frankrig, Sydafrika, Skotland og Schweiz. Jf. deltagerlisten i ”Oxford-Gruppen i Danmark. Aabningsmøde i Odd Fellow Palæets store Sal i København Onsdag den 27. Marts 1935 kl. 20”, ”Scraps”, jf. Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning, Det teologiske Fakultet, København.

⁴¹⁶ Fuglsang-Damgaards arkiv 06997, OII, RA. Fuglsang-Damgaards tale blev refereret i *Kr. Dbl.* 28. marts 1935. Se desuden omtalen af Fuglsang-Damgaards tale i Helweg-Larsen 1935, 109-110 og i Jarlert 1995, 225.

⁴¹⁷ Ibid. Understregningerne i citatet er gengivet efter manuskriptet til Fuglsang-Damgaards tale.

givet noget andet Navn under Himlen, ved hvilket vi skal blive frelste.' En anden Grundvold kan Oxfordbevægelsen heller ikke lægge.⁴¹⁸

Han fortsatte og sagde i det følgende, at i Oxford-gruppebevægelsen tog mennesker Gud med på arbejdet i hjemmene, på fabrikkerne og på kontorerne. Bevægelsen havde efter Fuglsang-Damgaards opfattelse indset, at evangeliet om Kristus kunne frelse verden, men også at budskabet ikke var nået ud til alle. Han fortsatte og sagde i det følgende, at den havde vakt interessen for kristendommen hos mange, som stod på afstand af den:

Der er Tusinder af Mennesker i vort Land og vor By, som enten staar ganske ligegyldige eller fuldkommen afvisende overfor det [evangeliet om Kristus]. Vi er overbeviste om, at det ikke er Budskabets Skyld. Vi maa erkende, at vi ikke har forstaaet at bære det frem paa en saadan Maade, at det har kunnet faa Mennesker i Tale, og derfor glæder det os, naar vi hører, at Oxfordgrupperne i alle Lande i de fem Verdensdele har formået at naa Mennesker, som andre ikke har kunnet naa.⁴¹⁹

Det kunne være, at den måde, bevægelsen bragte budskabet på, ville forekomme anderledes, sagde han, hvormed han henviste til den opmærksomhed, bevægelsen fik med reklamen og til Oxfordmøderne med vidnesbyrd. Tiden trængte til ”Ærlighed, Renhed, Uselviskhed, Kærlighed”, og der var brug for mennesker, som tog kampen op mod det onde og mod ”Materialismen og den moralske Opløsning”, fortsatte han.⁴²⁰ Han omtalte den sjælelige lettelse, der fulgte ved samtaler med deltagerne:

Vi har hørt at Gruppebevægelsen har faaet Lov til at føre mange Mennesker til Gud, at Tusinder har fundet Fred ved at tale med dem om deres Vanskeligheder og at hente Raad og Vejledning hos dem som en Broder taler med en Broder.⁴²¹

Med hensyn til tidens samfundsproblemer nævnte Fuglsang-Damgaard, at Oxford-gruppebevægelsen havde bidraget til at løse sociale problemer. Hermed tilsluttede han sig bevægelsens princip om, at forvandling af den enkelte og af nationer kunne udvirke en forbedring af samfundsforholdene: ”Vi har

---

⁴¹⁸ Ibid. Understregningen af ordene og citationstegnene er gengivet efter Fuglsang-Damgaards manuskript til talen. Fuglsang-Damgaard henviste i talen til Paulus' Første Brev til Korintherne 3,11: ”For ingen kan lægge en anden grundvold end den, der er lagt, Jesus Kristus.” DO 1992. Han henviste desuden til Apostlenes Gerninger 4,12: ”Og der er ikke frelse i nogen anden, ja, der er ikke givet mennesker noget andet navn under himlen, som vi kan blive frelst ved.” DO 1992.

⁴¹⁹ Ibid. Understregningerne i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaards tale.

⁴²⁰ Ibid.

⁴²¹ Ibid.

hørt, at det er lykkedes for dem med heldig Haand at bidrage til Løsningen af sociale og nationale Problemer.”⁴²²

Hvad angår den kristelig-social bevægelse engagerede Fuglsang-Damgaard sig ikke i den. Han havde holdt et foredrag i Betesda med titlen *Jesus Kristus i Historien* den 13. februar 1929,⁴²³ som blev optrykt i *Liv og Lys*, hvor han lagde afstand til en opfattelse af evangeliet, hvor Jesus blev opfattet som en social fører.⁴²⁴ Desuden havde han i et interview i *Kristeligt Dagblad* den 5. januar 1934 givet udtryk for det synspunkt, at kirken skulle forkynde frelse i Jesus Kristus,⁴²⁵ og han afviste, at den skulle have et socialt eller politisk program:

---

⁴²² Ibid.

⁴²³ Se til annonceringen af Fuglsang-Damgaards foredrag ”Jesus Kristus i Historien” *Liv og Lys* 1929, 7. Aarg., 1929, 13.

⁴²⁴ Fuglsang-Damgaard 1929, 79. Jf. at Fuglsang-Damgaard i artiklen ”Jesus Kristus i Historien” skrev, at ”Vor Tid er en social Tid. Det er da en Stadfæstelse af de gentagne Gange paa pegede Forbindelser, naar man i vor Tid har forsøgt at gøre Jesus til en betydelig, ja til den betydeligste sociale Fører og Banebryder, til hvis sociale Program Verden bør vende tilbage for at finde Lægedom for de sociale Brist.” Ibid, 79. Som eksempel på en fører i kristeligt socialt arbejde inddrog Fuglsang-Damgaard den tyske, protestantiske teolog Friedrich Naumann (1860-1919), om hvem han skrev, at han havde givet ”den klassiske Skildring af Jesus som Folkets Mand.” Ibid. 79. Med udtrykket ”Folkets Mand” henviste han til, at Naumann havde nævnt, at ”Jesus Christus war und ist und bleibt der grösste Volksmann“. Jf. Friedrich Naumann: ”Jesus als Volksmann“, *Göttinger Arbeiterbibliothek*, 1. Band, 1. Heft. Göttingen 1894, 1. Til Naumann, jf. Ingrid Engel, 1972, 17-23. Se desuden Grane 1982, 208.

⁴²⁵ Jf. at Fuglsang-Damgaard i ”Jesus Kristus i Historien” gav udtryk for en lignende opfattelse af Jesu Kristi gerning: ”Jesu egentlige Opgave var den at frelse udødelige Sjæle og at lære Menneskene først at søge Guds Rige og dets Retfærdighed for saa at faa alle disse Ting i Tilgift.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1929, 82. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard lagde afstand til kulturprotestantisme og til opfattelsen af Jesus som moralsk fører i artiklen ”Jesus Kristus i Historien” i *Liv og Lys* i 1929, hvor han skrev, at det var ”den voksende Indsigt i og Beherskelse af Naturen, Tankerne om en fortsat opadstigende Udvikling og hele det moderne Menneskes Kulturglæde og overfladiske Optimisme”, som havde ”forfalsket Synet paa det naturlige Menneskes virkelige Tilstand og svækket Erkendelsen af Syndens og Skyldens Alvor”. Jf. Fuglsang-Damgaard 1929, 58. Jf. endvidere, at Fuglsang-Damgaard tog afstand fra opfattelsen af Jesus som moralsk og religiøs fører: ”Jesus som Idealet! Jesus som den uovertrufne og uovertræffelige moralsk-religiøse Fører. Jesus som en af Religionshistoriens stor Heroer og Genier. Det er et af de Jesusbilleder, Historien fremfører for os. Det var ikke blot Oplysningstidens og Rationalismens Jesusbillede, men det gaar igen i mange nyrationalistiske Fremstillinger, hvor Jesus bliver det store Forbillede paa den rette moralske Handlen, som formidler Samfundet med Gud. Det er ikke Jesus selv, Troen på Jesus Kristus og hans Gerning, som har frelsende Kraft, men derimod et moralsk-religiøst Liv i Lighed med det, som Jesus har levet, og som det er vor Pligt efter Evne at virkeliggøre.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1929,

Kirkens Opgave er den samme nu som til alle Tider: At forkynde Evangeliet om Frelse i Jesus Kristus. Det er aldrig Kirkens Opgave at gøre sig til et med bestemte politiske eller nationale Anskuelse, eller som Kirke at ville gennemføre bestemte sociale Programmer.

Fuglsang-Damgaard afsluttede sin tale på åbningsmødet med en bøn om, at det måtte lykkes for Oxford-gruppebevægelsen at gøre Guds gerning i Danmark.

Sammenfattende kan man sige, at han i talen gav udtryk for det synspunkt, at bevægelsen kom med evangeliet om frelsen ved Kristus, og at den bragte det på en ny måde. Han fremhævede Oxford-gruppebevægelsens kontakt til mange mennesker, som havde lagt afstand til kristendommen. Med de moralske principper kunne bevægelsen efter hans opfattelse være en modbevægelse til et materialistisk livssyn og medvirke til at afværge det moralske forfald, han mente, der prægede samtiden. De sjælesørgeriske samtaler mellem deltagerne bibragte ifølge Fuglsang-Damgaard sjælelig lettelse, og med bevægelsens principper kunne den bidrage til løsningen af samfundsproblemer.

Fuglsang-Damgaard inddrog også i senere udtalelser om bevægelsen emner fra talen i Odd Fellow Palæet, hvor han fremhævede om Oxford-gruppebevægelsen, at den havde udvirket, at mange mennesker var begyndt at interessere sig for kirke og kristendom, samt at den kunne være en modbevægelse til tidens materialisme og moralske forfald, og at den havde et sjælesørgerisk aspekt.

Efter Oxfordmødet i Odd Fellow Palæet den 27. marts var der de følgende uger forskellige Oxfordmøder rundt omkring i København. I Fuglsang-Damgaards arkiv findes en tale med overskriften "Velkomst til Oxford ved reception i KFUM."⁴²⁶ Talen er på engelsk, og det er efter al sandsynlighed en

---

79. Jf. endvidere, at Fuglsang-Damgaard udtalte i et interview i *Kr. Dbl.* den 1. januar 1935: "Den materialistiske Filosofi betragtes af alle kyndige som et overvundet Standpunkt, og den liberale Teologi hører Fortiden til". I det samme interview sagde han følgende: "Kristendom skal ikke slutte Kompromis med Kulturen." I artiklen "Anno 1936. Lutherdommens Opgave i den aktuelle Situation" fra 1937 skrev han således: "Men ogsaa Lutherdommen selv har til Tider indgaaet et Fællesskab med Religionen, hvor menneskelige Paafund føjedes til Aabenbaringen eller menneskelige Maaalestocke anvendtes til at tillempe Aabenbaringen. Baade Liberalismen og Kulturprotestantismen med deres tilsidesættelse af Guds Aabenbaring i Jesus Kristus, deres Bekæmpelse af Underet og af den kristelige Eskatologi er Eksempler paa saadan Sammenblanding. Svækkelse af Syndsbevidstheden og Selvforløsningstanker følger øjeblikkelig i disse Bestræbelser Kølvan. Jf. Fuglsang-Damgaard 1937b,11.

⁴²⁶ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, OII. RA.

tale, han holdt ved et Oxfordmøde i KFUM den 1. april.⁴²⁷ Besøget af Oxford-gruppebevægelsen var blevet imødeset af mange med forventning, sagde han i talen, og det havde gjort indtryk på mange mennesker, at både unge og gamle i bevægelsen stod frem og aflagde vidnesbyrd. Det ville betyde meget, udtalte han, hvis unge stod frem og bekendte, hvormed han opfordrede mødedeltagerne til at aflægge vidnesbyrd. Han sluttede talen med en velkomst til de udenlandske Oxforddeltagerne ”We welcome you! We congratulate you! We bless you!”⁴²⁸ Den 2. april var der også Oxfordmøde i KFUM i København, som Fuglsang-Damgaard deltog i, og hvor han lyste velsignelsen,⁴²⁹ og den 3. april deltog han i et Oxfordmøde i Grøndalskirken.⁴³⁰ *Kristeligt Dagblad* oplyste den 4. april 1935, at der havde været henved 30.000 personer fra København til Oxfordmøder i den forløbne uge.

Om foråret og om sommeren var der kampagner med Oxfordmøder og Oxfordstævner på Sjælland, på Fyn og i Jylland.⁴³¹ I Haslev på Sjælland havde Indre Mission en omfattende virksomhed med blandt andet skoler, højskole og missionshus. Fra den 17. april og de næste tolv dage blev der holdt et Oxfordstævne i byen,⁴³² hvorfra *Kristeligt Dagblad* den 29. april bragte et billede af Buchman og Fuglsang-Damgaard, som deltog den sidste dag. Desuden lyste Fuglsang-Damgaard velsignelsen ved et Oxfordmøde på Kronborg med ca. 10.000 deltagere pinsedag den 9. juni.⁴³³ Den 1.-25. maj

---

⁴²⁷ Fuglsang-Damgaard velkomsttale til mødet i KFUM den 1. april blev omtalt i *Kr. Dbl.* den 2. april 1935. En gennemgang af medlemsblade for KFUM i København viser, at Oxford-gruppebevægelsen blev drøftet i medlemsbladene, men at der efter april 1935 var få udadvendte aktiviteter om bevægelsen i KFUM i København i form af offentlige møder. Et eksempel på drøftelse af bevægelsen i medlemsblade for KFUM i København efter 1935 er artiklen af Gunner Engberg ”1935-1936 i K.F.U.M”, *Maanedssblad for KFUM i København*, 1936, 46. Aarg., nr. 1, 9, Arkivet for KFUM – Centralforeningen-Kristelig Forening for Unge Mænd i København, KFUM, 10. 148, 193, RA. Jf. desuden Kaj Petersens artikel ”Hvor staar Kampen i en Oxfordtid?”, *Maanedssblad for KFUM i København*, 1936, 46. Aarg., nr. 8, 109, *ibid.*

⁴²⁸ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, OII. RA.

⁴²⁹ Til mødet i KFUM den 2. april, jf. *Kr. Dbl.* den 3. april 1935. Brodersen var tolk ved mødet.

⁴³⁰ Mødet i Grøndalskirken den 3. april blev omtalt i *Kr. Dbl.* den 4. april 1935.

⁴³¹ Helweg-Larsen 1935, 117-118.

⁴³² På Oxfordmøder i Haslev blev der holdt særskilte house-parties for studerende, præster og forretningsfolk, og der blev holdt offentlige Oxfordmøder i kirken, på Jernbanehotellet og i missionshuset, jf. *Oxford i Danmark I*, 1935, 61. *Kr. Dbl.* rapporterede fra Oxfordmøderne i Haslev den 17., 18., 21., 24., 25., 26., 27., 28., og 30. april 1935. Se desuden *Oxford i Danmark I*, 1935, 54-64.

⁴³³ Ved mødet på Kronborg aflagde deltagere vidnesbyrd, og Brodersen og Arvid Runestam var talere. Mødet blev ledet af Buchman, jf. Helweg-Larsen 1935, 117-118.

blev der holdt møder på Fyn i Odense og på Nyborg Strand,⁴³⁴ og i august deltog 600-700 personer i kampagner i Jylland.⁴³⁵

Sammenfattende kan man sige, at Fuglsang-Damgaard havde en iøjnefaldende rolle ved Oxfordmødet den 27. marts som den indledende taler, og at hans deltagelse i enkelte Oxfordmøder i den følgende tid afspejler hans interesse for bevægelsen. Fuglsang-Damgaards personlige kontakt til Buchman lader til at have været begrænset til planlægningen af bevægelsens komme og til deltagelse i Oxfordmøder, og bortset fra mødet den 27. marts 1935 i Odd Fellow Palæet deltog Fuglsang-Damgaard tilsyneladende ikke i planlægningen af Oxfordmøder.

4.3. Kritikken fra Hal Koch, Knud Hansen og N.H. Søb

Inden Oxfordmødet den 27. marts var Oxford-gruppebevægelsen i præstekredse blevet omtalt med kritik. Henley Henson beskrev i *The Group Movement* fra 1933 bevægelsen som farlig og usund, og hans skeptiske indstilling blev udbredt gennem en anmeldelse af Michael Neiiendam i *Præsteforeningens Blad* i 1934.⁴³⁶ I *Dagens Nyheder* omtalte pastor Henry

⁴³⁴ *Kr. DbL*. 19. maj 1935. Jf. endvidere Helweg-Larsen 1935, 116-117.

⁴³⁵ Helweg-Larsen har anført, at der på kampagnen i Jylland deltog 300 personer, og at der var 300 deltagere fra Danmark. Jf. Helweg-Larsen 1935, 120-121. Det præcise deltagerantal har sandsynligvis været vanskeligt at fastslå, og Helweg-Larsens angivelse af deltagerantallet kan forstås således, at der har været omkring 600 deltagere, hvoraf ca. halvdelen har været internationale deltagere, og ca. halvdelen var danske. Der var Oxfordstævne på Bygholm ved Horsens den 5.-12. august og Oxfordmøder i Aalborg den 5.-8. august. I Sønderjylland blev der holdt Oxfordmøder fra den 8. august, og fra den 19. til den 26. august blev der holdt house-party på Fanø, jf. Helweg-Larsen 1935, 121. For en detaljeret oplysning om Oxfordmøder og dagspressens omtale af Oxford-gruppebevægelsen i Danmark, se Jarlert, 1995, 212-254. Med undtagelse af deltageren Howard Blake rejste de udenlandske deltagere fra Danmark efter kampagnen i Jylland. Blake var med til at tilrettelægge Oxfordmøderne i Danmark, jf. breve fra Blake til Høgsbro 18/ 11 1935; 17/12 1935; 20/12 1935; 5/2 1936; 16/6 1936; 13/7 1936; 16/7 1936; 11/ 9 1936; 27/10 1937. De her nævnte breve fra Blake til Høgsbro findes i Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. Oftestad har omtalt, at de udenlandske deltagere havde indflydelse på planlægningen af bevægelsens aktiviteter, hvilket stemmer overens med, at Blake deltog i planlægningen af Oxfordmøder i Danmark. Jf. Oftestad 1994, 80.

⁴³⁶ Jf. at Henson nævnte om bevægelsen, at den var "dangerously unsound", se Henson 1933, vii. Neiiendam nævnte Hensons skepsis over for reklamen og manglen på intellektuelle drøftelser samt hans kritiske indstilling over for det tynde kristelige indhold og dyrkelsen af Buchman, se Neiiendam 1934, 386-387. Jarlert har omtalt, at Hensons hovedkritik af bevægelsen var dens mangel på intellektuelle krav, og at den fortrinsvist var en bevægelse for ungdommen, samt at den havde en snæver forståelse af kristendommen, jf. Jarlert 1995, 25. Jf. desuden, at Hensons kritik af Oxford-gruppebevægelsen er omtalt i D. W. Bebbington 1989, 277. Jf. desuden omtale af Hensons *The Group Movement* i Stenbæk 1999, 160. H. Henley Henson var biskop i Durham i England.

Christoffersen fra København den 12. juli 1934 bevægelsens udtalelser om deltagerantallet, som han fandt var overdrevne, og han satte spørgsmålstegn ved princippet om ledelse, som efter hans opfattelse forekom tilfældigt. Interessen for at drøfte og kommentere bevægelsen i præstekredse fremgik blandt andet af indholdsfortegnelsen i *Præsteforeningens Blad* i 1935, hvor man fandt hele 1 ½ spalte med indlæg om bevægelsen.⁴³⁷ Efter debatterne i *Præsteforeningens Blad* at dømme var præsterne splittede i spørgsmålet om den. Den overvejende del af præsterne var ambivalente over for bevægelsen og havde på samme tid en ”både-og, et ja-nej til Oxfordbevægelsen”.⁴³⁸ Ifølge Stenbæk havde det betydning for splittelsen i synet på bevægelsen i præstekredse, at både Københavns biskop og domprovst samt andre præster tog positivt imod bevægelsen, hvilket medførte rådvildhed om den officielle opfattelse af den.⁴³⁹

I foråret og sommeren 1935 fremkom yderligere kritik.⁴⁴⁰ Mødet i Odd Fellow Palæet den 27. marts og de efterfølgende kampagner foranledigede Hal Koch til at omtale bevægelsen i tre kronikker i *Dagens Nyheder* i april og maj 1935. I den første kronik den 26. april ”Er Kirken saglig?” henviste Koch til artikel syv i *Confessio Augustana* fra 1530 og fremhævede, at kirken er de helliges forsamling, hvor evangeliet forkyndes, og sakramenterne forvaltes. Tine Reeh har i undersøgelsen af Kochs tre kronikker i sin doktordisputats fra 2012 *Kristendom, historie, demokrati. Hal Koch 1932-1945* påvist, at Koch i kronikken tog udgangspunkt i luthersk ekklesiologi.⁴⁴¹ Der var kommet en ”ny religiøs Bevægelse”, nævnte Koch med henvisning til Oxford-gruppebevægelsen. ”Kirken”, skrev han, den ”sad oppe paa Tribunen” og forholdt sig usagligt til bevægelsen og til dens ”Metoder, Reklame og store Resultater”, som efter hans opfattelse ikke havde noget med evangeliet

---

⁴³⁷ Debatterne i *Prf. Bl.* om bevægelsen kulminerede i 1935 og i 1936. En gennemgang af *Prf. Bl.* viser, at interessen for at kommentere bevægelsen mindskedes i 1937 og 1938. Synspunkter på bevægelsen i Den danske Præsteforening er omtalt i Stenbæk 1999, 160-162.

⁴³⁸ Stenbæk 1999, 161.

⁴³⁹ Ibid. 162.

⁴⁴⁰ *Pol.* skrev den 30. marts 1935 med skepsis om møderne i København, at der var sket mange ”’Forvandlinger’”, og at talerne lærte sig nogle få danske ord og var sikre på succes. Citationstegnene i overskriften er gengivet efter *Pol.* I *Extrabladet* kunne man i anledning af Oxfordmøderne i København læse om Oxford-gruppebevægelsen den 4. april 1935, at dens ”Karakter er baade overfladisk og humbugagtig.”

⁴⁴¹ Tine Reeh 2012, 251. Om Kochs tre kronikker, se T. Reeh 2012, 251-261. Jf. desuden til Kochs tre kronikker i 1935 Jes Fabricius-Møller 2009, 33. Kochs skeptiske indstilling over for Oxford-gruppebevægelsen er omtalt i Willert 2016, 130. Hal Koch (1904-1963) var professor i kirkehistorie 1937-1963, jf. Grane 1980, 504.

at gøre. Kirkens officielle "Lærere", teologiske professorer, biskopper og præster, forholdt sig ifølge Koch passivt over for bevægelsen. Han lagde i kronikken afstand til reklamen og fremhævede, at kirkens opgave var den rette forkyndelse af evangeliet. Biskopperne, som førte tilsyn med læren, burde efter hans opfattelse have reageret over for bevægelsen og ikke forholdt sig passive.

Kochs anden kronik den 3. maj havde overskriften "Skal Kirken være luthersk og dogmatisk?" Ifølge Koch måtte man ved mødet med Oxford-gruppebevægelsen overveje arven efter Luther, hvilket han udtrykte med, at man blev sig "sin lutherske Arv bevidst". Han hentydede til bevægelsen, da han nævnte, at hvis kirkens udgangspunkt ikke var luthersk, måtte det afvises. Ifølge Koch måtte man "passe sin Sag: at forkynde det lutherske Evangelium". Kochs tredje kronik den 9. maj hed "Skal Kristendommen forvandle Mennesker?" Koch henviste til Oxford-gruppebevægelsen med omtalen af, at en "menneskelig og borgerlig" forvandling var synlig, når et menneske ikke drak længere, men at det ikke var muligt at vurdere, om et menneske var forvandlet i gudsforholdet. Med dette udsagn forholdt Koch sig kritisk over for princippet om forvandling og den ændrede moralske livsførelse ved tilslutning til Oxford-gruppebevægelsen efter "change".

Fra de grundtvigske kredses side var der i 1935 indlæg i *Højskolebladet*, der gav udtryk for en afventende holdning til bevægelsen, hvorimod andre kommentarer i tidsskriftet var afvisende.⁴⁴² Knud Hansen rettede kritik mod bevægelsen i en række artikler og anmeldelser om Oxford-gruppebevægelsen i *Højskolebladet* i 1934 og 1935.⁴⁴³ Hansens kritik af den stille stund rettede sig mod deltagernes oplevelse af Guds førelse,⁴⁴⁴ og bevægelsen

⁴⁴² Jf. fra *Højskolebladet* 1935, Aarg. 60. nr. 3, 41-42; nr. 5, 69-71; nr. 8 108; nr. 22, 319-320; nr. 35, 507-508; nr. 35, 514; nr. 36, 522-523; nr. 37, 536-537.

⁴⁴³ Hansens artikler i *Højskolebladet* er omtalt i Hans Henningsen 2007, 36-37. Knud T. Hansen (1898-1996) var sognepræst i Durup-Tøndering nord for Skive 1925-1936, og i årene 1936-1944 var han præst i Assens på Fyn. Han var seminarielærer fra 1944 til 1953, og i årene 1953-1968 var han forstander for Askov Højskole.

⁴⁴⁴ Jf. at Hansen skrev: "At leve under førelse er stadig og i alle forhold at lade sig lede af 'Guds røst'. Og guds røst er ikke det, som andre mennesker kalder samvittigheden, men en stemme, der taler direkte til mennesket, og som er kendelig paa en egen 'farve, form, følelsesbetoning og lyspåvirkning'." Jf. Hansen 1935, 46. Citationstegnene i citatet samt stavemåden i "guds" er gengivet efter *Oxfordismen eller Evangeliet*. Jf. desuden at han med skepsis omtalte princippet om førelse: "Der findes i grupperne et udtryk, der hedder at 'tage førelse paa noget'. Et spørgsmaal skal afgøres, man sætter sig ned i fælleskab, blyant og papir tages frem, og man stenograferer ned, hvad aanden vil, hvorefter man hver for sig meddeler den anden, hvad man fik." Jf. Hansen 1935, 48. Citationstegnene i citatet er gengivet efter Hansen.

udslettede efter hans opfattelse forskelle mellem Gud og mennesker.⁴⁴⁵ Syndsopfattelsen i bevægelsen omtalte han som en blindtarm, der kunne skæres væk,⁴⁴⁶ og reklamen fandt han uvederhæftig.⁴⁴⁷ Hansen var som bekendt grundtvigsk-tidehvervsk præget, og hans kritik tog udgangspunkt i en dialektisk-teologisk opfattelse af afstanden mellem menneske og Gud. I sin skepsis over for Oxford-gruppebevægelsens opfattelse af, at synden kunne fjernes, var hans udgangspunkt læremæssigt.⁴⁴⁸

I *Højskolebladet* så godt som ophørte debatterne om Oxford-gruppebevægelsen efter 1935, da Hansens kronikker havde været bragt, og det er muligt, at hans kritiske stillingtagen har været toneangivende for, at debatten i bladet ophørte.⁴⁴⁹ Hansen udgav i 1935 sine artikler fra *Højskolebladet* om bevægelsen i 1934 og 1935 i *Oxfordismen eller Evangeliet* i 1935, hvilket yderligere har medvirket til at udbrede kendskabet til hans synspunkter.

Kurt E. Larsen har i sin doktordisputats *Christian Bartholdy, vækkelses-kristendom og dansk kirkeliv, studier i Indre Missions historie ca. 1930-1960* fra 2014 inddraget holdningen til bevægelsen i grundtvigske kredse og henvist til *Menighedsbladet* i 1934. Larsen omtaler, at holdningen til bevægelsen

---

⁴⁴⁵ Jf. at Hansen refererede en udtalelse fra en deltager: ”I de stille timer har jeg en følelse af, at gud er i mit hoved og i min forstand, mens jeg tidligere blot tænkte mine egne menneskelige tanker.” Jf. Hansen 1935, 62. Citationstegnene og stavemåden i citatet er gengivet efter Hansen. Jf. desuden, at Hansen skrev følgende: ”I denne bevægelse kender man ikke mere ordet om, at guds veje ikke er vore veje, og hans tanker ikke vore tanker.” Jf. Hansen 1935, 63.

⁴⁴⁶ Hansen 1935, 27; 94.

⁴⁴⁷ Ibid. 15-16.

⁴⁴⁸ Hansens kritik i *Oxfordismen eller Evangeliet* er omtalt i Schjørring 1976b, 67-68. Jf. endvidere omtalen af Hansens kritik i Willert 2016, 130. Til Knud Hansens tidehvervsk-grundtvigske opfattelse, se Schjørring 1979, 240.

⁴⁴⁹ En skildring af debatter om Oxford-gruppebevægelsen i det grundtvigske miljø ved Zionskirken i Esbjerg findes hos Verner Bruhn, og den nævnes her, da der lader til at findes få beskrivelser af opfattelsen af bevægelsen i grundtvigske kredse. Ifølge Bruhn skabte bevægelsen i Esbjerg splittelse i grundtvigske kredse. Tilslutningen fra den grundtvigske præst Alfred Eriksen Kjærgaard skabte uenighed om, hvorvidt dette var i overensstemmelse med grundtvigsk tankegang. Det kom til et brud, og Kjærgaard blev væltet som formand for Kirkeligt samfund i Esbjerg og omegn. Jf. Bruhn 2006, 36-38. Fuglsang-Damgaards tilknytning til grundtvigske kredse har været begrænset. Fuglsang-Damgaard skulle tilsyneladende have talt i *Studenterkredsen* den 17. november 1933, men foredraget er ikke refereret i bladet senere, og det lader ikke til at have fundet sted. Jf. omtalen i *Studenterkredsens* program: ”Fredag d. 17. November: Forventelig Stiftsprovst, Dr. theol. Fuglsang-Damgaard”, *Studenterkredsen*. 1. Aarg. nr. 2, 1933, 8. Hvilket emne, Fuglsang-Damgaard skulle have talt om, er ikke oplyst i *Studenterkredsen*.

i grundtvigske kredse var blandet.⁴⁵⁰ I *Menighedsbladet* blev Oxford-gruppebevægelsen drøftet i 1935,⁴⁵¹ hvor Hansens *Oxfordismen eller Evangeliet* blev omtalt.⁴⁵² Bevægelsen blev i mindre grad drøftet i *Menighedsbladet* i 1936.⁴⁵³ Det er muligt, at Hansens kritiske artikler ikke alene medførte, at debatterne i *Højskolebladet* ophørte, men at kendskabet til artiklerne havde indflydelse på, at drøftelserne om bevægelsen også stilnede af i *Menighedsbladet*.

Larsens opfattelse af, at Oxford-gruppebevægelsen blev drøftet i grundtvigske kredse i *Menighedsbladet*, kan nuanceres ved at inddrage indlæggene fra *Højskolebladet*, og Larsen har ikke drøftet den mulige virkning, som Hansens artikler kan have haft på, at debatterne i *Menigheds-bladet* stilnede af.

Niels H. Søe deltog i debatten om Oxford-gruppebevægelsen med indlæg i *Præsteforeningens Blad*, i mindre skrifter og i artikler, hvor han forholdt sig skeptisk over for den.⁴⁵⁴ Søe udgav i 1935 *Oxford og Luther*, som var et foredrag, han havde holdt på Nyborg Strand den 13. juni 1935 for KFUM og KFUK med titlen: "Er dansk Kristendom endnu luthersk?" Søe sammenholdt, hvad der efter hans mening var det centralt lutherske, med hvad Oxford-gruppebevægelsen stod for:

Men som jeg ved Udarbejdelsen af Foredraget saa min Opgave, var det den at finde ind til det centralt lutherske og maale den forkyndelse, vi nu møder i Danmark, efter dette. Og jeg mener, at jeg, som Forholdene ligger i Øjeblikket, vilde være gaaet udenom de betydningsfuldeste Problemer, om jeg ikke ret udførligt havde taget Hensyn til Oxfordrøret.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Jf. at Larsen skriver, at "I grundtvigske kredse var holdningen også blandet." Se Larsen 2014, 393, note 1742.

⁴⁵¹ Jf. *Menighedsbladet* 1935, 17. Aarg. nr. 10, 154-156; nr. 14, 214-217; nr. 19, 298-300; nr. 23, 355-360; nr. 29, 461-462; nr. 31, 511-512; nr. 33, 523-526; nr. 38, 597-600.

⁴⁵² Jf. *Menighedsbladet* 1935, 17. Aarg., nr. 16, 250-251: "Om Oxfordismen".

⁴⁵³ Jf. *Menighedsbladet* 1936, 18. Aarg., nr. 2, 19-22; nr. 5, 70; nr. 17, 291-294.

⁴⁵⁴ Søes foredrag "Oxfordbevægelsen og den danske kirke" på Menighedskonventet den 16. oktober 1935 blev bragt i *Prf. Bl.* 1935, 25. Arg., nr. 49, 777-787. Søe omtalte endvidere bevægelsen i sit skrift *Helligaanden og det aabenbarede Ord* fra 1935. Desuden skrev han en artikel "Über die Oxfordbewegung in Dänemark" i det tyske tidsskrift for reformatorisk kristendom, som udkom to gange månedligt, *Junge Kirche* 1937, 5. Jahrgang, Heft 4, 136-140. Søes omtale af bevægelsen er nævnt i Schjørring 1976d, 182-183. Jf. desuden omtalen af bevægelsen i Søe, 1965, 140. Niels Hansen Søe (1895-1978) var docent i systematisk teologi, og han var fra 1939 professor i etik og religionsfilosofi.

⁴⁵⁵ Søe 1935, 6. *Oxford og Luther* blev udgivet efter Søes manuskript til foredraget og blev ikke bearbejdet først, se Søe 1935, 5.

For Luther var det centrale i evangeliet synd og nåde, skrev Søe.⁴⁵⁶ Men når bevægelsen talte om synd, handlede det efter Søes opfattelse om, hvad der virkede forstyrrende på harmonien i sjælelivet, og om det, som bremsede glæden og fællesskab med andre.⁴⁵⁷ Det havde været luthersk, hævdede han, hvis der i bevægelsen var blevet talt om, at synden gennemtrænger mennesket. Søe tilsluttede sig andre, skrev han i det følgende, som havde omtalt, at synden i bevægelsen blev betragtet som en sygdom, der skulle helbredes, og at der ikke blev talt igennem om synden i bevægelsen.⁴⁵⁸ Ifølge Søe var alt for Luther koncentreret i ordet om Kristus og om Guds gerning til frelse i Kristus. Frelsen var ikke menneskeskabt, men den var ”det fuldbragte Værk på Golgatha.”⁴⁵⁹ I Oxford-gruppebevægelsen var efter hans opfattelse både talen om synden og talen om korset derimod uklar. Det var Søes synspunkt, at den amerikanske Oxford-gruppebevægelse ville ændre sig, hvis evangeliet om korset kom til at lyde med en genuin luthersk styrke og tydelighed, hvilket ville bevirke, at den enkeltes oplevelser ikke længere ville være i centrum.⁴⁶⁰ Luthers lære om retfærdiggørelse af tro gjorde det klart, at frelsen ikke kunne ligge i bevægelsens subjektive opfattelse af indre psykologiske tilstande, hævdede han.⁴⁶¹

Søe afviste ikke bevægelsen som han omtalte som ”det friske Pust fra Vest”, der lagde vægt på, at Kristendom ”er Ild, er Mission”,⁴⁶² men han advarede mod, at den kunne føre væk fra evangeliet.⁴⁶³ I indledningen af skriftet havde han fremført dette:

Mit Sigte har visselig ikke været at ’vaksinere mod Oxford’, men at *raabe Vagt i Gevær* mod en truende Fare for en Forvanskning af det centrale, en Gliden bort fra Kristendom i Retning af Almenreligiøsitet og Moralitet.⁴⁶⁴

I *Luther og Oxford* fastholdt Søe ud fra et læremæssigt synspunkt modsætningen mellem Luther og Oxford-gruppebevægelsen.⁴⁶⁵ Niels Henrik

⁴⁵⁶ ”Ja, hvad er ifølge Luther det centrale i Evangeliet? Det er ganske utvivlsomt Budskabet om Synd og Naade, om Synden i os og om Naaden i Kristus.” Jf. Søe 1935, 15.

⁴⁵⁷ Søe 1935, 17.

⁴⁵⁸ Ibid. 18.

⁴⁵⁹ Ibid. 19.

⁴⁶⁰ Ibid. 21.

⁴⁶¹ Ibid. 29.

⁴⁶² Ibid. 35.

⁴⁶³ Ibid. 35.

⁴⁶⁴ Ibid. 6. Citationstegnene samt kursiveringen i citatet er gengivet efter Søe.

⁴⁶⁵ Jf. at Pontoppidan-Thyssen har omtalt, at Søe i *Luther og Oxford* lagde vægt på modsætningerne mellem bevægelsen og Luther. Jf. Pontoppidan-Thyssen 1980, 205. Jf.

Gregersen har siden med rette omtalt Søs *Luther og Oxford* som hans ”generalopgør”⁴⁶⁶ mod bevægelsen, hvilket formodentlig skal forstås ud fra, at Søs kritik var læremæssig.

Kochs, Hansens og Søs indlæg mod Oxford-gruppebevægelsen var foranlediget af Oxfordmøder og kampagner i foråret og sommeren 1935. Selvom der var forskelle mellem både kritikerne og deres kritik, kan det siges at være et fælles træk ved kritikken, at den advarede mod bevægelsen og ikke kunne anerkende den som værende i overensstemmelse med en luthersk kristendomsopfattelse.

4.4. Fuglsang-Damgaard og kritikken

I et brev til Arvid Runestam den 26. november 1935 omtalte Fuglsang-Damgaard en del af den ovenfor anførte kritik. Han indledte brevet med at skrive, at bevægelsen var blevet udbredt i Danmark, samt at den havde været til glæde for kirken, og han fortsatte:

Dog er der stadig en vis Modstand at spore, og navnlig er der nogen Uklarhed med Hensyn til Oxfordbevægelsens Stilling til Luther. Jeg vilde meget gerne bidrage til Klaringen paa dette Punkt.⁴⁶⁷

Han spurgte i brevet Runestam, om han havde skrevet artikler eller bøger om bevægelsen og Luther, eller om han kunne rådgive ham i spørgsmålet om læsning af skrifter fra Luther, som kunne belyse emnet. Han omtalte i slutningen af brevet, at han gerne ville arbejde videre med spørgsmålet:

Jeg har ikke saa lidt Materiale selv, men jeg vilde gerne trænge saa dybt ind i Emnet som muligt. Med venlig hilsen deres hengivne HFuglsang-Damgaard⁴⁶⁸

I et foredrag af Fuglsang-Damgaard i Berlin i december 1935, som blev udgivet i *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* i 1936, berørte

---

endvidere, at *Kr. Dbl.* i omtalen af Søs foredrag den 14. juni 1935 skrev, at det var ”et stort Opgør” med bevægelsens ”ulutherske Forkyndelse”.

⁴⁶⁶ Gregersen, 2017, 91. Søs kritik af bevægelsen er nævnt i Schjørring 1976d, 182-183 samt i Jarlert 1995, 233-234. Jf. desuden omtalen af Søs *Luther og Oxford* i T. Reeh 2012, 260-261. Søs skeptiske synspunkter på bevægelsen er nævnt i Willert 2016, 130.

⁴⁶⁷ Runestams arkiv, Runestam Coll. I, Uppsala Universitets Bibliotek. Fuglsang-Damgaards brev til Runestam den 26. november 1935 er omtalt i Jarlert 1995, 85, fodnote 232. Arvid Runestam (1887-1962) var professor i dogmatik og moralteologi ved universitetet i Uppsala. I årene 1937-1956 var han biskop over Karlstads Stift. Runestam var velvilligt indstillet over for Oxford-gruppebevægelsen, jf. Jarlert 1995, 89-92. Se endvidere Hansson 2014, 154.

⁴⁶⁸ Runestams arkiv, Runestam Coll. I, Uppsala Universitets Bibliotek. Underskriften i brevet ”HFuglsang-Damgaard” er gengivet efter Fuglsang-Damgaards brev, hvor ”H” og ”F” er skrevet sammen, og ”H” står for ”Hans”.

han også spørgsmålet om Oxford-gruppebevægelsens lutherske indhold. Bevægelsen var blev angrebet for at være sværmerisk,⁴⁶⁹ skrev han, hvilket han forsvarede den imod:

Man har frygtet for, at der skulde opstaa Sværmeri i Forbindelse med Troen paa Førelsen. Jeg har endnu ikke hørt noget om Sværmeri i Forbindelse med den store Bevægelse, der har grebet vort Land; men derimod har jeg hørt særdeles meget om en Uddybelse af det kristelige Liv.⁴⁷⁰

Han omtalte i skriftet, at bevægelsen ikke stak dybt i tænkning og læremæssig henseende, og den kunne efter hans opfattelse virke anstødelig i kraft af det mangelfulde læregrundlag:

Noget ganske andet er, at denne Forkyndelse ofte fremtræder i en meget mangelfuld Form, ofte savner Tankedybde og dogmatisk Klarhed, ofte kan virke angribelig hist og her, maalt med en streng Maalestok for den rette Lære.⁴⁷¹

Fuglsang-Damgaard fastholdt over for kritikken, at "justification by faith" var centralt for Buchman:

Dr. Buchman har, da jeg havde indgaaende Samtaler med ham om Gruppens Principper og i Forbindelse hermed kom til at tale om Centret for hans eget personlige

---

⁴⁶⁹ I *Tidehverv* sammenlignede Tage Schack Oxford-gruppebevægelsens stilhed og direkte indskydelser med det kætteri, Martin Luther kendte fra sværmerne, jf. "Oxfordismens Vranglære om Guds Førelse", se *Tidehverv*, 1934, Aarg. 8, nr. 10, 146. Jf. desuden, at Schack omtalte, at "der er slet ingen indre og meget lidt ydre Forskel på Oxfordismen i vore Dage og Sværmeraanderne på Luthers Tid". Ibid, 146. Jf. endvidere, at Knud Hansen sammenlignede Oxford-gruppebevægelsen med sværmerne, se Hansen 1935, 50-55. Endvidere omtalte Hansen, at "Ligesom oxfordisterne har disse sværmere meget at sige om aabenbaringer, de har modtaget, om hvad de er blevet ført til, om gerninger de har faaet befaling at gøre, og om hvordan alt skal indrettes. [...] Sværmerne og oxfordisterne er altsaa to alen af ét stykke. Istedetfor at finde aabenbaringen i Kristus, finder de den i deres eget indre ved at lytte til den himmelske stemme." Jf. Hansen 1935, 52. Stavemåden i citatet er gengivet efter Hansens *Oxfordismen eller evangeliet*. Desuden sammenlignede Johannes Pedersen i *IMT* deltagerne med sværmerånder, jf. Pedersens artikel "Gamle Sandheder og gamle Vildfarelser i moderne Klæder", *IMT*, 1936, 83. Aarg., nr. 2, 21.

⁴⁷⁰ Fuglsang-Damgaard 1936a, 23. Fuglsang-Damgaard nævnte skeptisk i artiklen "Tidens Røre og vor lutherske Arv" om sværmerne, at de kunne undvære privatskriftemålet, fordi de ikke kendte til ængstelse eller samvittighed: "Sværmerne kan undvære det [privatskriftemålet], fordi de er selvsikre og ikke kender noget til Bedrøvelse og Anfægtelse". Jf. Fuglsang-Damgaard 1936b, 21.

⁴⁷¹ Ibid. 9. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard om bevægelsen nævnte, at, "Den indlader sig ikke på lærespørgsmål." Jf. Fuglsang-Damgaard 1936a, 30.

Trosliv, erklæret over for mig, at han finder dette Midtpunkt i 'the justification by faith', i Retfærdiggørelsen ved Tro, og han gav paany skriftligt Udtryk for denne Bekendelse for ganske nylig. Følgende Ord fra en engelsk Forfatter om Gruppebevægelsen gav han sin fulde Tilslutning, da jeg forelagde ham dem: Gruppens Evangelium har sit Midtpunkt i Forsoningen (in the atonement); Kristus er Kraften til frelse.⁴⁷²

Fuglsang-Damgaards udtalelser om Oxford-gruppebevægelsen og om Martin Luther ændrede retning efter kritikken. Hvor han tidligere havde omtalt Luther i forbindelse med det lutherske skriftemål, fremhævede han efter kritikken i *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*, at "justification by faith" var centralt for Buchman. Han spurgte Runestam til råds om bevægelsen og Luther og fremhævede, at bevægelsen ikke var sværmerisk. Desuden medgav han, at bevægelsen ikke stod stærkt i spørgsmål om læren, og formodentlig har kritikken bevirket, at han tog spørgsmålet om Oxford-gruppebevægelsens lutherske indhold op til fornyet overvejelse.

4.5. Sammenfatning af kapitlet

I 1933 forlod Fuglsang-Damgaard sin stilling på universitet og blev stiftsprovst i København. Han var blevet opfordret til at søge stillingen som stiftsprovst, hvilket brevet fra Calina Fuglsang-Damgaard til forældrene den 15. april 1933 bevidner, og hans overgang til kirkelivet forekommer derfor ikke overraskende, som man umiddelbart har antaget. Desuden peger hustruens brev til forældrene den 2. juni 1934 på, at det ved bispevalget i 1934 ser ud til at have spillet en rolle for udfaldet af valget, at Fuglsang-Damgaard var blevet opfordret af Indre Mission og af ledende socialdemokrater til at stille op som biskop. Kort tid efter tiltrædelsen gav han udtryk for, at han havde en velvillig indstilling til, at Folkekirken rummede forskellige kirkelige retninger, og han fremhævede forkyndelsesfriheden.

Fuglsang-Damgaard var biskop, da Oxford-gruppebevægelsen kom til Danmark, og inden den kom, var han orienteret om den gennem oversættelser af Oxfordbøger og på møder, og han havde talt med Buchman. Analysen af Fuglsang-Damgaards velkomsttale ved Oxfordmødet i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1935 viser, at han lagde vægt på, at bevægelsen var kommet i kontakt med mennesker, som stod på afstand af kirken, og han omtalte dens kristne fundament. Oxford-gruppebevægelsen kunne efter hans opfattelse modvirke den faldende moral, og han lagde i talen vægt på de

---

⁴⁷² Ibid. 10. Tegnsætningen i citatet samt parenteser er gengivet efter Fuglsang-Damgaards *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*. Fuglsang-Damgaard har ikke omtalt, hvilken engelsk forfatter, han henviste til, og det lader til at være uvist.

sjælesørgeriske samtaler mellem deltagerne. De emner om bevægelsen, Fuglsang-Damgaard inddrog i talen, fremhævede han i senere udtalelser om den.

Da bevægelsen var blevet introduceret i Danmark, rejste der sig kritik af den for ikke at være i overensstemmelse med centrale sider af Luthers teologi. Behandlingen af Fuglsang-Damgaards brev til Runestam i 1935 viser, at han spurgte Runestam til råds om kritikken. Efter kritikken ændrede Fuglsang-Damgaards omtale af bevægelsen retning. I *Privatskriftemaalets Fornyelse* havde han omtalt Luther i forbindelse med det lutherske skriftemål, men i *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* fremhævede han, at det ikke var en sværmerisk bevægelse.

5. En ny vej til det gamle evangelium

Det forrige kapitel gennemgik forberedelserne til modtagelsen af Oxford-gruppebevægelsen og Fuglsang-Damgaards engagement ved mødet med den. I 1936 gjorde bevægelsen endnu et fremstød med møder og kampagner med henblik på at opnå tilslutning i Danmark. Under arbejdet for bevægelsen i Danmark var Halfdan Høgsbro og Paul Brodersen fremtrædende skikkelser. Af større kirkelige begivenheder i udlandet fandt Det lutherske Verdenskonvent sted i Paris i oktober 1935, og endvidere blev Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz afholdt i Berlin i december 1935.

I det følgende gennemgås et brev, Fuglsang-Damgaard skrev til Eidem i august 1935, og desuden indgår hans deltagelse i verdenskonventet i Paris. Endvidere inddrages Fuglsang-Damgaards foredrag på Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz i Berlin *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* samt en tale af Fuglsang-Damgaard på et Oxfordmøde i 1936. Desuden behandles Fuglsang-Damgaards forbindelse med Brodersen og Høgsbro i forbindelse med Oxford-gruppebevægelsen.

5.1. Fuglsang-Damgaards brev til Erling Eidem den 18. august 1935

I det forrige kapitel blev Oxford-gruppebevægelsens kampagner om sommeren i 1935 omtalt. Under kampagnerne blev der i Århus den 13.-18. august om aftenen afholdt Oxfordmøder i byens stadionhaller, hvor der deltog mellem 4.000 og 5.000 mennesker.⁴⁷³ Fuglsang-Damgaard lyste velsignelsen under en gudstjeneste i Aarhus Domkirke den 18. august, der blev holdt som afslutning på møderne.⁴⁷⁴ Han skrev et brev fra Aarhus til Erling Eidem den 18. august, hvor han berettede om den afsluttende gudstjeneste i Aarhus Domkirke og fremhævede det store antal mennesker, der deltog:

Jeg kommer fra en festlig og uforglemmelig Stund. Der har været Takkegudstjeneste for Oxfordgruppen i Aarhus Domkirke. Kirken kan rumme omtrent 5000 Mennesker; det overfor Kirken liggende Teater var ligeledes overfyldt, og paa Torvet, som ligger mellem Domkirken og Teatret, stod mellem 4 og 5 Tusind Mennesker. Man regner, at der har været mellem 10000 og 12000 Mennesker. Og hvor de lyttede!⁴⁷⁵

⁴⁷³ Se *Oxford i Danmark II*, 1935, 77.

⁴⁷⁴ *Aarhus Stiftstidende* 19. august 1935. Se desuden Jarlert 1995, 230.

⁴⁷⁵ Eidems arkiv, CII:7, Landsarkivet i Uppsala. Fuglsang-Damgaards brev til Eidem den 18. august 1935 er nævnt i Jarlert 1995, 85, fodnote 232 og 86, fodnote 240. Fuglsang-Damgaard kendte Eidem, som han havde korresponderet med i forbindelse med sin indsættelse som biskop i 1934. Fuglsang-Damgaard skrev et brev om indsættelsen til Eidem den 24. oktober 1934, som Eidem svarede ham på den 27. oktober 1934. De to breve mellem dem omhandlede Eidems eventuelle tilstedeværelse ved Fuglsang-Damgaards

Han lagde desuden i brevet vægt på det stigende antal mennesker, der var interesserede i bevægelsen. Fuglsang-Damgaards brev til Eidem udsprang af et nærtforestående besøg af Buchman i Sverige, og han skrev, at han havde haft samtaler med Buchman:

Jeg har haft mange Samtaler med Frank Buchman, og jeg nærer ingen Tvivl om, at Midtpunktet i hans Liv og Tro er Kristi fuldbagte Værk paa Korset og "justification by faith". Jeg hører nu, at han skal besøge dig for at tale med dig om et eventuelt Besøg i Sverige. Da han fortalte mig det, sagde jeg til ham, om jeg maatte skrive noget om Oxfordgruppen i Danmark til dig.⁴⁷⁶

Fuglsang-Damgaard opfordrede efterfølgende i brevet Eidem til at tage imod Oxford-gruppebevægelsen, når den kom til Sverige, hvilket efter hans opfattelse ville blive til glæde for kirken i Sverige. Eidem var ærkebiskop i Uppsala og havde en ledende position i Sveriges kirkeliv, og Fuglsang-Damgaards ønske om at udbrede bevægelsen til Sverige har været medvirkende til hans opfordring til Eidem om at modtage bevægelsen.⁴⁷⁷ Eidem afslog i sit svar i et brev til Fuglsang-Damgaard den 24. august 1935 opfordringen med den begrundelse, at han med Eidems eget udtryk ikke kunne stå inde for at indbyde "teamet". De, som havde oplevet "bevægelsens kræfter i Sverige", skulle indbyde, skrev han til Fuglsang-Damgaard,⁴⁷⁸ og da Buchmans besøg i Sverige i 1935 fandt sted, tog Eidem afstand fra at deltage i planlægningen af det.⁴⁷⁹

---

indsættelse som biskop, men de er ikke inddraget her, da de falder uden for afhandlingens undersøgelse af Fuglsang-Damgaards engagement i Oxford-gruppebevægelsen. De her nævnte breve mellem Fuglsang-Damgaard og Eidem i 1934 findes i Eidems arkiv, C II:5, Landsarkivet i Uppsala. Ifølge Fuglsang-Damgaards brev til Eidem den 18. august kunne der være ca. 5.000 mennesker i Domkirken, og der havde været mellem 10.000 og 12.000 mennesker i alt, hvoraf 4-5.000 opholdt sig på torvet ved Domkirken under gudstjenesten. Helweg-Larsen har nævnt, at der var 2-3.000 mennesker på torvet ved Domkirken under gudstjenesten, se Helweg-Larsen 1935, 121. Helweg-Larsen har ikke omtalt de deltagere, som opholdt sig i teatret, og det lader til, at deltagerantallet har været vanskeligt at bedømme.

⁴⁷⁶ Eidems arkiv, CII:7, Landsarkivet i Uppsala.

⁴⁷⁷ Jf. at Jarlert har henvist til Fuglsang-Damgaards brev til Eidem den 18. august 1935 og omtalt, at Fuglsang-Damgaard søgte at udbrede bevægelsen til andre lande, se Jarlert 1995, 86, note 240.

⁴⁷⁸ Jf. brevet den 24. august 1935 fra Eidem til Fuglsang-Damgaard i Eidems arkiv, CII:7, Landsarkivet i Uppsala.

⁴⁷⁹ Klas Hansson 2014, 154. Buchmans besøg i Sverige i september og oktober 1935 er omtalt i Jarlert 1995, 304.

Fuglsang-Damgaards brev til Eidem viser, som det er omtalt ovenfor, at han var overbevist om, at det lutherske ”justification by faith” var centralt i bevægelsen, samt at han tilstræbte at udbrede Oxford-gruppebevægelsen i Norden. Eidems afvisning af opfordringen til at indbyde bevægelsen peger på, at ikke alle kirkeledere i Norden valgte at engagere sig i den.

5.2. Det lutherske Verdenskonvent i 1935

Også en anden begivenhed tyder på, at Fuglsang-Damgaard var interesseret i at udbrede bevægelsen til lande uden for Danmark. I efteråret 1935 deltog Fuglsang-Damgaard i det tredje lutherske Verdenskonvent i Paris fra den 13.-20. oktober.⁴⁸⁰ Her var han blandt de seks delegerede repræsentanter fra Danmark.⁴⁸¹ Mens Fuglsang-Damgaard var i Paris, skrev han tre breve til familien i København, hvoraf det ene brev er dateret den 18. oktober 1935, og de to andre breve er udaterede. Brevene er skrevet på brevpapir fra Hotel Lutétia i Paris, og de rapporterer om Fuglsang-Damgaards deltagelse på Verdenskonventet i disse dage.

Fuglsang-Damgaard skrev i indledningen til et af brevene: ”Saa er jeg da kommet herved”.⁴⁸² Det fremgår af brevet, at det er skrevet til familien efter ankomsten til Paris, og han skrev i dette første brev, at han havde talt om den danske kirke: ”Jeg har allerede talt i Dag. Jeg fik af Marahrens Lov til at tale et Kvarter, og jeg tror, at min fremstilling gjorde megen Lykke. Jeg talte jo meget varmt om Oxfordbevægelsen.”⁴⁸³ Fuglsang-Damgaard henviste i brevet til hustruen til sit foredrag på konventet om den danske kirke, som blev optrykt i *Præsteforeningens Blad*. Han fremhævede i foredraget den opmærksomhed, Oxford-gruppebevægelsen havde skabt om kirken. Han omtalte endvidere bevægelsen som et ”Nybrud” i kirkelivet, som havde vakt interesse for kirken, og han fremhævede omtalen i dagspressen:

⁴⁸⁰ Det lutherske Verdenskonvent var grundlagt i 1923, se Schjørring 1996, 191. Det blev i 1947 efterfulgt af Det lutherske Verdensforbund, jf. Nørgaard-Højen 2013, 44.

⁴⁸¹ På konventet deltog 85 internationale delegerede fra 21 lande, hvor den største repræsentation var fra værtslandet Frankrig med 26 deltagere. Tyskland var repræsenteret med 15 delegerede, USA. med 11 og Danmark med 6. De øvrige danske deltagere var biskop i Aarhus Fritz C. Bruun-Rasmussen, provst Friis Berg, Halfdan Høgsbro, pastor Severinsen og pastor Jordt Jørgensen. Jf. ”Det lutherske Verdenskonvent. 3. Møde i Paris 13.-20. Oktober”, *Prf. Bl.*, 25. Aarg., nr. 51, 1935, 833.

⁴⁸² Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 3, RA.

⁴⁸³ Ibid. August Marahrens var landsbiskop i Tyskland. Han var præsident på Verdenskonventet i Paris og formand for eksekutivkomiteen i Det lutherske Verdenskonvent. Marahrens var medlem af ledelsen i Bekendelseskirken, og efter afslutningen af Anden Verdenskrig blev hans pronazistiske udtalelser under krigen fundet kontroversielle. Jf. Schjørring 1982b, 270 samt Schjørring 1996, 190-191. Se desuden Bach-Nielsen 2015, 270 samt Lausten 2017, 238.

Det er den store Begivenhed i vor Kirkes Liv i dette Aar. Den er omstridt, men det er ikke for meget sagt, at den har været det almindelige Samtaleemne og er det endnu. Aviserne, der ellers ikke skænker det religiøse Liv videre Opmærksomhed, bringer spaltelange Beretninger. Oxfordbevægelsens Bøger bliver solgt i tusindvis.⁴⁸⁴

I brevet til familien den 18. oktober skrev Fuglsang-Damgaard, at han var blevet valgt ind i konventets komité, som skulle udarbejde en resolution fra mødet. Han omtalte komiteens medlemmer og møderne og skrev, at resolutionen skulle forelægges på et plenummøde den følgende dag. Han havde talt om Oxford-gruppebevægelsen med Marahrens, skrev han: ”Jeg talte også om Oxford med Marahrens. Han kender ikke nok til Bevægelsen til at ville udtale sig; men han er absolut ikke uvenlig.”⁴⁸⁵ Fuglsang-Damgaard skrev i brevet, at ”Paa søndag Aften vil jeg fortælle om det i sammenhæng”,⁴⁸⁶ og sandsynligvis skulle han fortælle om bevægelsen på konventets sidste dag. Brevet den 18. oktober er det andet af Fuglsang-Damgaards tre breve fra Paris. I spørgsmålet om, hvorvidt Fuglsang-Damgaard kendte Marahrens inden konventet, er det muligt, at han havde truffet Marahrens på Lutherakademiet i Sondershausen. Lutherakademiet var blevet grundlagt i 1932,⁴⁸⁷ og der blev holdt årlige videnskabelige sommerkurser for lutherske teologer, hvor deltagerne kom fra flere forskellige lande. Nordiske teologer var repræsenteret blandt foredragsholderne på sommerkurset, herunder også Fuglsang-Damgaard.⁴⁸⁸ Som landsbiskop deltog Marahrens i sommerkurserne,⁴⁸⁹ hvor Fuglsang-Damgaard kan have truffet ham.

Indholdet i det tredje brev peger på, at Fuglsang-Damgaard skrev det inden afrejsen. Han havde talt med ledende teologer om Oxford-gruppebevægelsen, skrev han: ”Og saa har jeg haft Oxford Samtaler hele Tiden med nogle af de mest kendte Mænd”.⁴⁹⁰ Hermed henviste han formodentlig til

⁴⁸⁴ Fuglsang-Damgaard 1935d, 843.

⁴⁸⁵ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 3, RA .

⁴⁸⁶ Ibid.

⁴⁸⁷ Eino Murtorinne 1972, 182-183. Den videnskabelige leder af Lutherakademiet var Carl Stange, der var professor i systematisk teologi i Göttingen. Ibid. 183. Til Lutherakademiet i Sondershausen se desuden Östnor 1988, 44 samt Schjørring 2008, 317.

⁴⁸⁸ Ibid. 191. Blandt andre danske foredragsholdere på Lutherakademiet i Sondershausen i 1930erne var Frederik Torm, Jens Nørregaard, Eduard Geismar samt Oskar Andersen. Ibid. 191.

⁴⁸⁹ Ibid. 192.

⁴⁹⁰ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 3, RA. Stavemåden i ”Oxford Samtaler” er gengivet efter Fuglsang-Damgaards brev.

bl.a. Eidem og Aleks Lethonen samt til Marahrens og Ernst Sommerlath,⁴⁹¹ som han i brevet omtalte, at han havde talt med på konventet. Også omtalen i *Berlingske Aftenavis* den 27. oktober 1935 af, at Fuglsang-Damgaard på Det lutherske Verdenskonvent i Paris i september drøftede bevægelsen ”i indgaaende Samtaler med de tyske ledende Gejstlige” og fortalte om dens ”Indsats i Danmark og dens Betydning for ham personligt” betoner hans samtaler med kirkeledere på Verdenskonventet.⁴⁹²

Fuglsang-Damgaard søgte således at udbrede kendskabet til Oxford-gruppebevægelsen på konventet i Paris i foredrag og i samtaler med ledende gejstlige og teologer fra Tyskland og Norden. Calina Fuglsang-Damgaard omtalte efter hans hjemkomst fra Paris i et brev til forældrene den 27. oktober 1935 hans samtaler om bevægelsen på Verdenskonventet og skrev, at samtalerne ”alle var Oxford”.⁴⁹³ Hun skrev i brevet til forældrene om bevægelsen i Tyskland:

Han [Fuglsang-Damgaard] har faaet Vejen aabnet nu til Sverige og Finland, og taler meget og varmt med Tyskerne, for det viser sig, at de dernede kun lever ganske stille, og Sindene i den Grad er optaget af Landets egne Kirkekampe, at der ingen Kendskab er til Bevægelsens Gerning i Tyskland, det var unge og gamles fælles Mening; men nu er i hvert Fald deres store Interesse vakt, saa ved ingen, hvad det kan føre til. Vi skal derfor ikke tale for højt om Tyskland lige for Tiden, for der hvor Bevægelsen har Indpas er mest udenfor Kirken, i Sektkirken, det skulde gerne ledes ind i Kirkerne; men Gudløshedspropagandaen skal være forfærdende stor i Tyskland, saa der er nok Brug for alle gode Kræfter.⁴⁹⁴

Ifølge hustruens brev til forældrene havde Fuglsang-Damgaard under konventet vakt interesse for Oxford-gruppebevægelsen hos repræsentanter for den svenske og den finske kirke. Ud fra udtrykket i hustruens brev, at han havde ”faaet aabnet Vejen nu til Sverige og Finland”, må man formode, at Fuglsang-Damgaard havde et ønske om, at bevægelsen blev udbredt ikke kun i Danmark, men også i Norden.

---

⁴⁹¹ Aleks Lethonen var biskop i Tammerfors Stift i Finland, se *Biografiskt lexikon för Finland* 3. Republiken A-L, 2011, URN: NBN: fi: sls-4625-1416928957231. Hentet den 25. august 2019. Ernst Sommerlath var professor i systematisk teologi ved universitetet i Leipzig.

⁴⁹² Den måned, hvor Verdenskonventet blev afholdt, var ikke september, som det blev omtalt i *Berl. Aft.*, men oktober.

⁴⁹³ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 3. RA. Understregningen i citatet er gengivet efter Calina Fuglsang-Damgaards brev.

⁴⁹⁴ Ibid. Understregningerne i citatet er gengivet efter Calina Fuglsang-Damgaards brev.

I Tyskland var der en Oxford-gruppebevægelse,⁴⁹⁵ som arbejdede uafhængigt af landets kirkekampe, og hvor deltagerne kom både fra Bekendelseskirken og fra Deutsche Christen.⁴⁹⁶ Fuglsang-Damgaards *Privatskriftemaalets Fornyelse* blev oversat til tysk i 1933, og *Oxfordgruppen, en ny Vej til Det gamle Evangelium fra 1936* blev oversat til tysk i 1936.⁴⁹⁷ Oversættelserne tyder på, at der var interesse for bevægelsen i Tyskland. Ifølge Carina Fuglsang-Damgaards brev til forældrene virkede Oxford-gruppebevægelsen i Bekendelseskirken, som hun i brevet omtalte som "Sektkirken", og desuden i kirkerne i Tyskland,⁴⁹⁸ hvormed hun i brevet kom ind på kirkekampen i Tyskland. Med omtale af "Gudløshedspropagandaen" i brevet til forældrene henviste hun efter al sandsynlighed til germansk nyhedenskab i den gren af det nazistiske parti, som Alfred Rosenberg var repræsentant for.⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁵ Teologen Ferdinand F. Laun var en ledende kraft i Oxford-gruppebevægelsen i Tyskland. Vedr. Laun og bevægelsen, jf. Jarlert 1995, 386-387. Der blev holdt et house-party i Berlin i 1930, og Begbies *Life Changers* blev oversat til tysk i 1931 med titlen *Unter Gottes Führung*. Jf. Jarlert 1995, 387 og 390. Oxford-gruppebevægelsen i Tyskland blev overvåget af sikkerhedstjenesten, og der blev indført forbud imod at indføre Oxfordlitteratur i Tyskland. Under Anden Verdenskrig ophørte bevægelsen i Tyskland. Jf. Zipfel 1965, 208-209. Vock har omtalt, at bevægelsens muligheder for at arbejde i Tyskland blev forringede fra 1936. Jf. Vock 1989, 208.

⁴⁹⁶ Jf. at Jarlert har omtalt, at "Among the German Groups were both Deutsche Christen and members of the Confessing Church." Jf. Jarlert 1995, 403.

⁴⁹⁷ Fuglsang-Damgaards *Privatskriftemaalets Fornyelse* blev oversat til svensk i 1933 og *Oxfordgruppen, en ny Vej til Det gamle Evangelium fra 1936* blev oversat til hollandsk og finsk i 1937 og til svensk i 1938. Jf. Jarlert 1995, 85-86.

⁴⁹⁸ Til kirkekampen i Tyskland, jf. Schjørring 2008, 318 samt *Kirkens Historie* bind 2, 2012, 610-621. I Danmark var der oplyst om kirkekampen i Tyskland og om forfølgelserne af jøderne. Jf. "Informationsniveauet i folkekirken", Lausten 2007, 170-181. Desuden har Lausten fremhævet, at danske teologer oplyste om antisemitismen i Tyskland, og at de var meningsdannende for holdningen i kirken, jf. Lausten 2007, 170-171. Schjørring har omtalt, at det i Danmark havde betydning for opfattelsen af nazismen og af kirkekampen i Tyskland, at universitetsteologer oplyste om de vidtgående nazistiske overgreb på det kirkelige område. Jf. Schjørring 1982b, 268-269. Jf. desuden, at Bach-Nielsen har omtalt kendskabet til Bekendelseskirken og Barmenerklæringen blandt præster og universitetsansatte. Jf. Bach-Nielsen 2015, 270. Fuglsang-Damgaard protesterede sammen med professor Frederik Torm, Aage Bentzen og professor Johannes Pedersen mod nazisternes udgivelse af antisemitiske pjecer, jf. *Berl. Tid.* 10. januar 1936. Han stillede sig kritisk til nazisternes fremfærd i Tyskland, se Schjørring 1982b, 270. I kirkekampen stod Fuglsang-Damgaard på Bekendelseskirkens side. Jf. Langhoff 1989, 88.

⁴⁹⁹ Alfred Rosenberg var kendt som raceideolog og som fortaler for en "germansk ikke-kristen tankegang." Jf. *Nazismen, universiteterne og videnskaben i Danmark* 2015, 163.

Ved få lejligheder blev Oxford-gruppebevægelsen i Tyskland omtalt i Danmark. *Berlingske Aftenavis* skrev den 27. november 1935, at der var flere Oxfordgrupper i Tyskland, og at deltagere i den tyske Oxford-gruppebevægelse havde været med i kampagnerne for bevægelsen om sommeren i Danmark. Høgsbro omtalte bevægelsen i et interview i *Aalborg Amtstidende* 30. oktober 1935, som blev gengivet i *Kristeligt Dagblad* den 1. november 1935. Nedenfor citeres der efter referatet af interviewet med Høgsbro i *Kristeligt Dagblad* den 1. november:

Der er en Oxford-Bevægelse i Tyskland, men den virker efter Aftale med Dr. Buchmann i det skjulte. Et eventuelt Fejlgreb vilde under den nuværende Situation dernede let kunne blive skæbnesvangert for Bevægelsen. Men der arbejdes dernede, der er Grupper i de fleste store Byer. Desuden vil man huske, at der paa det internationale Hold, der i Sommer gæstede Danmark, var flere fra Tyskland, som havde faet Udrejsetilladelse af Myndighederne for at arbejde på Holdet.

På et spørgsmål i interviewet om, hvorfor Buchman ikke med det samme var begyndt sin kampagne i Tyskland, svarede Høgsbro:

Jeg tænker det blandt andet skyldes, at Buchman først ville skabe Bevægelsen en Basis i Danmark. Alt, hvad der er nordisk, har et godt Navn i Tyskland. Kommer Oxford derned ved høje, lyse Skandinaver med samme lutherske Opdragelse og Baggrund som det evangeliske Tyskland, vil den have bedre Udsigt til at skaffe sig Indpas.

Høgsbros udtalelse understøtter det synspunkt, som er omtalt tidligere i nærværende afhandling, at Buchmans plan med en Oxford-gruppebevægelse i Danmark var, at den fik fodfæste i Tyskland.

5.3. Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium

Den 10. december 1935 talte Fuglsang-Damgaard om Oxford-gruppebevægelsen på Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz i Berlin. I et brev til Høgsbro den 26. november 1935 havde Fuglsang-Damgaard skrevet, at han af Sommerlath havde fået at vide, at Marahrens havde opfordret til, at han var taler på konferencen:

Kære Pastor Høgsbro. Fra Prof. Sommerlath i Leipzig har jeg faaet Meddelelse om, at Landsbiskop Marahrens ønsker, at jeg skal tale ved evangelisk-luthersk Konferenz i Berlin den 3. December om Oxfordbevægelsen i Danmark.⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. Halfdan Raunsøe Høgsbro (1894-1976) var forstander for Pastorseminariet i København i årene 1942-1948, og i årene 1950-1964 var han biskop over Lolland-Falsters Stift. Konferencen i Berlin fandt sted den 10. december og ikke den 3. december, som Fuglsang-Damgaard skrev i brevet til Høgsbro.

Han skrev, at man i Tyskland gerne ville høre om de danske erfaringer med bevægelsen, og han bad Høgsbro om oplysninger om arbejdet for bevægelsen i Sønderborg, hvor Høgsbro var præst:

Da jeg gerne vil give saa fyldigt et Billede som muligt [af Oxford-gruppebevægelsen] beder jeg Dem sende mig et fyldig Redegørelse for Deres Sogn og Arbejdet overhovedet, særligt med Henblik paa Sammensmeltningen af gammelt og nyt; Kirkebesøgene, Tilgangen til Nadverbordet, den personlige Sjælesorg.⁵⁰¹

Fuglsang-Damgaard sluttede brevet med at skrive, at han var interesseret i alt, hvad Høgsbro kunne berette, og han bad om et hurtigt svar, da konferencen snart skulle finde sted. Indbydelsen fra Marahrens til Fuglsang-Damgaard om at tale om Oxford-gruppebevægelsen på Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz var formodentlig udsprunget af hans omtale af den på Verdenskonventet i Paris og af hans samtaler med Sommerlath og Marahrens.⁵⁰²

Det er tidligere i nærværende afhandling omtalt, at Fuglsang-Damgaards foredrag på Allgemeine evangelisch-lutherische Konferenz i Berlin den 10. december 1935 blev udgivet på dansk i 1936 med titlen *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*.⁵⁰³ ”Baggrunden for Gruppearbejdet er hos os som alle andre Steder Kirkens Nød”,⁵⁰⁴ skrev han i indledningen til skriftet. Kirkens nød var, omtalte han, at den havde tabt fodfæste, og at mange mennesker var blevet fremmede over for sakramenterne.⁵⁰⁵ Kirkens sprog

⁵⁰¹ Ibid. I citatet er stavemåden ”et fyldig Redegørelse” gengivet efter Fuglsang-Damgaards brev.

⁵⁰² Vock har omtalt et brev fra Marahrens til fru Katharina Hanfstengl den 20. marts 1937, hvor Marahrens skrev, at Fuglsang-Damgaard på opfordring af ham holdt foredraget i Berlin. Jf. Vock 1989, 208. Til indbydelsen fra Marahrens til Fuglsang-Damgaard, se desuden Jarlert 1995, 404.

⁵⁰³ Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz var en forening for personer, som havde tilhørsforhold til den lutherske kirke, og som på konferencen havde mulighed for at møde repræsentanter for den lutherske kirke i Tyskland. Konferencen var grundlagt i 1867. Jf. Lars Östnor 1988, 38. Jf. desuden, at *Berl. Aft.* den 27. november 1935 skrev, at på Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz i Berlin i 1935 mødtes repræsentanter fra tyske kirker og foreninger med ledende gejstlige fra Tyskland. Fuglsang-Damgaard har i forordet til *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* ikke omtalt, at skriftet var en omarbejdet udgave af hans foredrag. Derimod anførte en anmeldelse af en tysk oversættelse af *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* i det tyske kirkelige-teologiske månedsskrift *Kirche im Angriff*, at udgivelsen var en udvidet bearbejdning af foredraget. Jf. *Kirche im Angriff*, 1936, Zwölfter Jahrgang, 281.

⁵⁰⁴ Fuglsang-Damgaard 1936a, 5.

⁵⁰⁵ Ibid. 5-6.

blev ikke længere forstået, men Oxford-gruppebevægelsen kunne få moderne mennesker i tale, hævdede han.⁵⁰⁶ De vidnesbyrd, der var blevet aflagt i Oxford-gruppebevægelsen, havde ifølge Fuglsang-Damgaard været med til at gøre det klart, at der var en betydelig "sjælelig nød".⁵⁰⁷ Bevægelsen havde vist, at "mutua consolatio fratrum" (Brødrenes gensidige Trøst),⁵⁰⁸ at den ene broder ville lytte til den anden og høre, hvad han havde af fortælle, var en vej til Guds ord. Han omtalte bevægelsen som en ny vej til det gamle evangelium: "En ny vej til det gamle Evangelium! Det er min Opfattelse af Gruppebevægelsen".⁵⁰⁹ Citatet "En ny Vej til det gamle Evangelium" står i nærværende afhandlings titel, da det var helt centralt for Fuglsang-Damgaards opfattelse af bevægelsen, at den fik mennesker i tale, og at den i skriftemålet ydede sjælsorg. Han fortsatte og fremhævede, at den kunne nå mennesker med budskabet om, at Kristus var frelser: "Verdens og den enkelte Sjæls Frelser. Dette er Gruppens Budskab."⁵¹⁰

Ifølge Fuglsang-Damgaard hørte de store møder til i periferien af bevægelsens arbejde, og heri lå de på linje med Oxfordlitteraturen og vidnesbyrdene, som skulle vække interessen.⁵¹¹ Efter hans opfattelse var sjælesorgen centrum for det egentlige arbejde, og hjertet i bevægelsen var sjælesorg for den enkelte.⁵¹² Oxford-gruppebevægelsen ville ikke stå uden for kirken, og den ville heller ikke være en ny retning inden for kirken:

Gruppebevægelsen vil ikke staa ved Siden af, men i Kirken. Gruppen vil ikke gøre Folk fremmede for Kirken, men føre dem, der er fremmedgjorte, tilbage til den. Sit til mig givne Løfte om at arbejde i Forbindelse med Kirken har Dr. Buchman samvittighedsfuldt opfyldt.⁵¹³

Kirken og de kirkelige retninger skulle tage imod den, opfordrede han til, for at den kunne virke inden for kirken, og for at den ikke blev en ny kirkelig retning ved siden af de allerede eksisterende retninger.⁵¹⁴ Med bevægelsen var der opstået et tættere forhold mellem kirke og folk, hævdede han, og han omtalte, at opfattelsen af kirke og kristendom var blevet imødekommende i

---

⁵⁰⁶ Ibid. 7-8.

⁵⁰⁷ Ibid. 7.

⁵⁰⁸ Ibid. 9. Parentesen i citatet er gengivet efter *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*.

⁵⁰⁹ Ibid. 9.

⁵¹⁰ Ibid. 9.

⁵¹¹ Ibid. 14.

⁵¹² Ibid. 16.

⁵¹³ Ibid. 12. Det er ovenfor omtalt, at Fuglsang-Damgaard havde haft samtaler med Buchman, og det er tilsyneladende uvist, ved hvilken lejlighed, Buchman havde givet Fuglsang-Damgaard løftet.

⁵¹⁴ Ibid. 12.

en grad, ”som man i lange Tider ikke har været Vidne til.”⁵¹⁵ Fuglsang-Damgaard havde i *Privatskriftemaalets Fornylse* med bekymring omtalt de løsnede bånd mellem kirke og samfund, han fandt i sin samtid. Man kan sige, at han i *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* gav udtryk for den opfattelse, at bevægelsen kunne medvirke til at styrke forholdet mellem kirke og samfund og med andre ord modvirke sekulariseringen. I skriftet gav han endvidere udtryk for det synspunkt, at Oxford-gruppebevægelsen var en modbevægelse til kirkens nød, og af, at sjælesorg var en væsentlig del af arbejdet i bevægelsen. Fuglsang-Damgaards interesse for sjælesorg er påpeget ovenfor, og hans opfattelse, at bevægelsen kunne være med til at modvirke kirkens nød, og at den kunne have indflydelse på kirkens sjælesorg, har utvivlsomt været medvirkende årsager til, at han engagerede sig i den.

Han omtalte i *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* princippet i Oxford-gruppebevægelsen om, at verden skulle forvandles, ved at det enkelte menneske blev forvandlet: ”Verdens forvandling ved det enkelte Menneskes Forvandling.”⁵¹⁶ Bortset fra, at Fuglsang-Damgaard i skriftet inddrog bevægelsens princip om forvandling, kom han ved få lejligheder ind på dens principper. Jarlert har hæftet sig ved, at Fuglsang-Damgaard i skriftet *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* ikke inddrog det internationale arbejde i bevægelsen, og heller ikke kom ind på Buchmans vision om vækkelse, revolution og renæssance.⁵¹⁷ Jarlert har endvidere fremhævet,

---

⁵¹⁵ Ibid. 28. Jf. at Fuglsang-Damgaard den 1. januar 1935 i *Kr. Dbl.* havde givet udtryk for et lignende velvilligt synspunkt om, at bevægelsen havde fået mennesker i tale, og at kristendom og kirke med Oxford-gruppebevægelsen var nået ud til mennesker, den tidligere ikke havde været i berøring med, samt at kontakten mellem kirke og folk var øget. Desuden udtalte han i et interview den 1. januar 1936, at den havde været det mest omdiskuterede emne i kirkelivet i 1935: ”Kristendom og Kirke er rykket ind i Folks Bevidsthed i en Grad, som det ikke har været Tilfældet i lange Tider ... der er vaagnet en ny Spørgen. En ny Spørgen gaar gennem alle Lag i vort Folk. Budskabet er naaet ud til Kredse, som ikke før har været naaet ... Berøringsfladen mellem Kirken og vort Folk er blevet større ...” Tegnsætningen i citatet er gengivet efter *Kr. Dbl.* Jf. endvidere Fuglsang-Damgaards udtalelse i talen i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1936: ”Es erfüllte unsere Herzen mit tiefen Schmerz, dass so viele die Verbindung mit der Kirche verloren hatten.“ Jf. Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 21, OII, RA. Om Fuglsang-Damgaards tale den 27. marts 1936, jf. afsnit 5.5 ”Fuglsang-Damgaards tale i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1936”. Jf. endvidere, at Fuglsang-Damgaard i kronikken i *Kr. Dbl.* den 16. januar 1938 ”Gruppebevægelsen og Norden” skrev, at det mest påfaldende træk ved Oxford-gruppebevægelsen var den betragtelige tilgang til kirkelivet.

⁵¹⁶ Ibid. 29-30.

⁵¹⁷ Jarlert skrev om Fuglsang-Damgaards beretning om den danske bevægelse i *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*: ”Many new Bible circles in Denmark, with hundreds of new, formerly churchless participants, as well as the rising number of

at Fuglsang-Damgaard havde en positiv indstilling til bevægelsen, men at hans arbejde for bevægelsen ikke fandt sted i samarbejde med andre deltagere.⁵¹⁸ Det er muligt, at Jarlert hentydede til Fuglsang-Damgaards interesse i, at skriftemålet i Oxford-gruppebevægelsen kunne medvirke til at genoplive kirkens skriftemål. Man kan med andre ord sige, at Fuglsang-Damgaard lagde vægt på, at bevægelsen virkede inden for kirken i Danmark og på, at den skabte øget opmærksomhed om kirken. Desuden fremhævede han, at den havde vakt interesse for kirkens privatskriftemål. Buchmans vision om verdens forandring har tilsyneladende ikke haft indflydelse på, at Fuglsang-Damgaard støttede bevægelsen.

Fuglsang-Damgaard fortsatte efterfølgende i *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* med at berette, at han havde indhentet oplysninger om arbejdet med bevægelsen. Bibelen blev læst i forøget omfang, hvor Oxford-gruppebevægelsen vandt frem, og han fremhævede, at ”I en Provinsby blev der oprettet 14 nye Bibelkredse med ca. 200 deltagere”.⁵¹⁹ De oplysninger, Fuglsang-Damgaard havde indhentet til foredraget i Berlin, stemmer overens med oplysninger i det tidligere omtalte brev fra Høgsbro den 9. januar 1936 til en person ved navn Poul,⁵²⁰ hvilket tyder på, at Fuglsang-Damgaard i

---

communicants, were taken as examples of what the Movement could mean to Church life. Neither the international working fellowship nor the vision of a national and supernational revolution and renaissance were mentioned.” Jarlert 1995, 86.

⁵¹⁸ ”And as he [Fuglsang-Damgaard] during the preparations of the Oxford Group campaign in Denmark, was elected Bishop of Copenhagen and Primate of the Danish Church, his very positive but independent attitude was strengthened as a consequence of his new position”. Jarlert 1995, 86. I sin omtale af blandt indflydelsesrige personer fra kirkelivet og teologer, som deltog i bevægelsen, har Oftestad ikke omtalt Fuglsang-Damgaard, men han har fremhævet Brodersen og Høgsbro. Se Oftestad 1972, 25, note 3. Jf. desuden, at Jarlert ikke nævnte Fuglsang-Damgaard blandt danske teologer, som var influeret af Oxford-gruppebevægelsen og deltog i bevægelsens fællesskab, hvilket ifølge Jarlert var tilfældet for Brodersen og Aage Bentzen. Jarlert 1989, 133-134.

⁵¹⁹ Fuglsang-Damgaard 1936a, 26.

⁵²⁰ Høgsbros ovennævnte brev den 9. januar 1936 i Sønderborg til en ukendt person ved navn Poul, er skrevet på skrivemaskine. Brevet findes i kopi i Høgsbros arkiv, og det er ikke skrevet under, men det inddrages her, da det på grund af de sammenfaldende oplysninger med *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* virker ægte. Høgsbro omtalte i brevet til Poul den 9. januar 1936, at hans arbejde med personlige samtaler var forøget, at der var opstået nye bibelkredse samt at salget af bibler var gået i vejret som følge af Oxford-gruppebevægelsen. Høgsbro skrev til Poul: ”Tænk blot paa, hvad der ligger i saadanne kendsgerninger som dem, at vi har faaet 14 nye bibelkredse her i byen med c. 200 deltagere, hvoraf de fleste ikke har været i bibelkreds før, eller at en af vore bobhandlere fortæller mig, at han aldrig har solgt saa mange bibler som i denne tid, hvad giver det ikke for personligt arbejde, naar det ikke skal køre ind i en blot massebevægelse, men føres i en personlig bevægelses spor.” Jf. Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. I citatet er stavemåden i ”c.” og i ”bobhandlere” gengivet efter Høgsbros brev. Brevet den 9. januar

foredraget har anvendt oplysninger, han havde fået fra Høgsbro, og som han i brevet til Høgsbro den 26. november 1935 havde bedt ham om.

Fuglsang-Damgaard havde skrevet et brev til Høgsbro den 13. august 1935, hvor han udtrykte tilfredshed med, at Høgsbro havde tilsluttet sig bevægelsen. Han omtalte Høgsbros prædiken om søndagen, og han havde formentlig hørt Høgsbro prædike i en radiotransmission søndag den 11. august. Han skrev i brevet den 13. august til Høgsbro:

Kære Pastor Høgsbro. Det var en stor Glæde for mig at høre, at De bød Oxfordholdet velkommen til Sønderborg, og jeg havde en rig Oplevelse, som jeg gerne vilde sige Dem Tak for, da jeg i Søndags hørte Deres Prædiken fra Slotskirken.⁵²¹

Der er ikke kilder i form af breve fra Høgsbros eller Fuglsang-Damgaards privatarkiver, som peger på, at Høgsbro og Fuglsang-Damgaard kendte hinanden, inden Oxford-gruppebevægelsen kom. Høgsbro havde baggrund i den kristelige studenterbevægelse, hvilket ikke var tilfældet for Fuglsang-Damgaard, og muligvis har engagementet i Oxford-gruppebevægelsen været anledning til, at de stiftede bekendtskab med hinanden.

Høgsbro var en nøgleperson i Oxford-gruppebevægelsens arbejde i Sønderjylland, og han var desuden kendt for at være deltager i Oxford-gruppebevægelsen og også for at være påvirket af dialektisk teologi. Han havde budt velkommen til det første Oxfordmøde i Sønderborg under kampagnen i Sønderjylland,⁵²² og han søgte at udbrede Oxford-gruppebevægelsen til Toftlund, 70 kilometer nordvest for Sønderborg.⁵²³ Han skrev om

---

1936 fra Høgsbro til Poul er omtalt i afsnit 3.1 "Oxford-gruppebevægelsens baggrund og principper."

⁵²¹ Høgsbros arkiv, B3, 6922, RA. Høgsbro var sognepræst i Sct. Marie Kirke, og han lader til at have holdt prædiken i Sønderborg Slotskirke.

⁵²² Jf. "Oxfordgruppens første Kampagne i Nordslesvig", *Dybbøl-Posten* 8. august 1935. *Dybbøl-Posten* er set i Tønder Lokalhistoriske arkiv.

⁵²³ Svend Lerfeldt (1908-1974) var sognepræst i Toftlund. Af et brev fra Lerfeldt til Høgsbro den 16. december 1935 fremgik det, at Høgsbro over for Lerfeldt havde nævnt muligheden af et besøg af Oxford-gruppebevægelsen i Toftlund. Lerfeldt var ikke velvilligt indstillet over for bevægelsen, men han indvilligede i, at Oxforddeltagerne fra Sønderborg besøgte Toftlund og omtalte i brevet til Høgsbro den 16. december 1935 "Sønderborgholdets eventuelle Besøg i Toftlund". Se Høgsbros arkiv 6922, B3, RA. Det fremgår af et brev fra Lerfeldt til Høgsbro den 18. februar 1936, at det var afgjort, at besøget af Oxforddeltagere fra Sønderborg i Toftlund skulle finde sted, og Lerfeldt skrev til Høgsbro: "Mit Syn paa Oxford er ikke blevet et andet. Jeg mener, det er godt, vi faar et Hold hertil, saa kan Folk selv dømme. Personligt tror jeg nu, de vil faa Sorg af Oxford i Toftlund. Sognet er for splittet af Kløfterne." Ibid. Med udtrykket "Kløfterne" henviste Lerfeldt muligvis til, at Toftlund sogn var delt mellem grundtvigianere og missionsk sindede. Det er også muligt at forstå "Kløfterne" således, at der i Toftlund sogn var både

bevægelsen i artikler og i skrifter,⁵²⁴ og, som det tidligere i nærværende afhandling er omtalt, havde han kontakt til udenlandske deltagere. Han var kendt som kirkelig barthianer,⁵²⁵ og hans deltagelse i bevægelsen blev kommenteret af V. Ammundsen i et brev til Høgsbro den 26. september 1935:

Mange har til mig udtalt en stor Forundring over Deres Stilling til Oxford. Jeg svarer omtrent saadan: 'Jeg er ogsaa forundret, men kan ikke udtale mig nærmere, før jeg har talt med Høgsbro!' Jeg har ikke kunnet gøre det, De har gjort. Der er i bevægelsen alt for meget, som synes mig at staa i et skævt Forhold til det første og det tredje Absolut.⁵²⁶

Af et brev, Høgsbro skrev til Hee Andersen den 25. maj 1934, fremgår det, at Hee Andersen havde indbudt Høgsbro til Hindsgavl.⁵²⁷ Der var efter al sandsynlighed tale om et house-party på Hindsgavl den 28. juni-3. juli 1934. Høgsbro afslog i brevet til Hee Andersen den 25. maj indbydelsen med den begrundelse, at han ikke havde tid. Han skrev i brevet med skepsis om Oxford-gruppebevægelsen, at den gav indtryk af at bringe hjælp, "som formaar at helbrede tidens saar og hjælpe en verden som knuges af krise og

---

modstandere og tilhængere af Oxford-gruppebevægelsen, inden besøget fra Sønderborg skulle finde sted, og at sognet derfor inden besøget fra Sønderborg var splittet over for bevægelsen.

⁵²⁴ Jf. Høgsbros *Oxford-Noter* fra 1936, hvor han gennemgik bevægelsens principper. Desuden skrev han i 1936 en artikel "Gruppebevægelsen i Danmark – i Lys af Luthers Arv" omtalte, at bevægelsen havde gjort opmærksom på behovet for skriftemål og på lægmandsvidnesbyrdet, som efter hans opfattelse var en del af arven efter Luther. Jf. Høgsbro 1936b, 228-230.

⁵²⁵ Høgsbro er omtalt som "den mest yndede taler i den kristne studenterbevægelse og i 'barthianske' KFUM-kredse" i Lindhardt 1966, 205. Citationstegnene i citatet er gengivet efter Lindhardt. Jf. desuden at Høgsbro er omtalt som "barthianer" i Lindhardt 1966, 206.

⁵²⁶ Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. Citationstegnene i citatet er gengivet efter Ammundsens brev. Pastor Martin Hansen i Ulkebøl kommenterede kritisk, at Høgsbro forenede sin tilslutning til bevægelsen med sit teologiske ståsted. Martin Hansen skrev således i et brev til Høgsbro den 16. juli 1936: "Vi har talt om det saa tidt i Efteraaret. At jeg ikke kan forstaa at Oxfordforkyndelsen og din tidligere Forkyndelse kan forliges, er jeg jo ikke ene om." Jf. Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. Brevet var affattet i Ulkebøl, og det var underskrevet "Martin". Af et brev til Høgsbro den 25. januar 1935 fremgår det, at brevskrivaren til brevet den 16. juli 1936 var sognepræst Martin Hansen, Ulkebøl. Se Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. Endvidere omtalte *Junge Kirche* i forbindelse med en gengivelse i tidsskriftet af interviewet med Høgsbro i *Aalborg Amtstidende* den 30. oktober 1935 hans deltagelse og skrev, at Høgsbro hidtil var blevet anset for at være tilhænger af dialektisk teologi, men at han nu var beskæftiget som "Oxford-Agitator", jf. *Junge Kirche* 1935, 3. Jahrgang, Heft 13, 1182.

⁵²⁷ Jf. brevet fra Hee Andersen til Høgsbro den 25. maj 1934 i Hee Andersens arkiv, 5034, 1, A-J, RA.

nød’.”⁵²⁸ I fortsættelsen af brevet skrev han, at Gud havde trukket en ”grænse” om menneskers ”fromme anstrengelser” og spurgte, om bevægelsen ville arbejde for evangeliet og gøre sig anstrengelser religiøst og socialt og uden illusioner, og samtidig lade alt bero paa syndernes forladelse.⁵²⁹ Høgsbros afvisning i brevet af menneskers fromme gerninger og hans fremhævelse af syndernes forladelse viser, at han var påvirket af dialektisk teologi og af den stigende interesse for Luther.⁵³⁰ Om sin påvirkning fra Barth skrev Høgsbro til den ovennævnte person Poul i brevet den 9. januar 1936:

Man ved jo f.eks. for mit vedkommende meget godt, hvad kristendom er for mig. Mit gudsforhold ligger, hvor det blev lagt for 10 aar siden; hvad jeg har skrevet i de aar, har jeg ikke noget væsentligt at ændre i. Oxford-gruppebevægelsen har ikke givet mig noget nyt gudsforhold; den har mindet mig om større daglig stilhed og samling; den har skabt en ny face i min præstegerning ved det store sjælesørgerarbejde, den har givet mig; men med hensyn til kristelig klaring og personlig vished har Barth og min egen kamp om evangeliet betydet meget, meget mere.⁵³¹

Høgsbro skrev i brevet til Poul den 9. januar 1936, at kirken ikke skulle stå ved siden af og kritisere bevægelsen, det ville der komme noget ”sygt og skævt” ud af, men Oxford-gruppebevægelsen kunne føres ind i ”et sundt evangelisk leje”.⁵³² Hans synspunkt, at bevægelsen skulle ledes ind i kirken, er muligvis udsprunget af hans opfattelse af, at den kunne tilpasse sig Folkekirken og virke inden for den.

I samtiden prægede dialektisk teologi og Oxford-gruppebevægelsen kirkeliv og kristendom, og Høgsbro kan siges at spænde over dem begge. At dømme efter breve fra Brodersen til Høgsbro og fra Høgsbro til en Oxforddeltager Cuthbert Bardsley har Høgsbro trukket sig tilbage fra Oxford-

⁵²⁸ Hee Andersens arkiv, 5034, 1, A-J, RA. Citationstegnene i citatet er gengivet efter Høgsbros brev.

⁵²⁹ Ibid. Understregningerne i citatet er gengivet efter Høgsbros brev.

⁵³⁰ Til Luther-renæssancen i begyndelsen af det 20. århundrede, se Schjørring 1982a, 107-108. Jf. desuden Gregersen 2017, 17-19. Om Karl Barths indflydelse i dansk kirkeliv i 1920'erne og 1930'erne, se Schjørring 1982a, 108-110. Jf. desuden Pöder 2014, 48-52.

⁵³¹ Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. Stavemåden ”face” i citatet er gengivet efter Høgsbros brev. Høgsbro har i sine erindringer *Et halvt århundrede i en danske folkekirke* fra 1964 nævnt, at mens han tidligere var sognepræst i Abild i Sønderjylland, studerede han skrifter af Martin Luther og Karl Barth, og at han under påvirkning heraf lagde afstand til den idealistiske kristendomsopfattelse, han kendte fra Den kristelige Studenterbevægelse. Jf. Høgsbro 1964, 6-12. Jf. desuden, at Jarlert har omtalt, at Høgsbro havde nævnt sin påvirkning fra Barth i et brev til en person ved navn Wandall den 30. maj 1935, Jarlert 1995, 87, note 242.

⁵³² Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA.

gruppebevægelsen.⁵³³ Der findes i Fuglsang-Damgaards og i Høgsbro's arkiver ikke breve, som peger på, at de skulle have haft yderligere forbindelse med hinanden på grund af Oxford-gruppebevægelsen, end de ovenfor nævnte breve fra Fuglsang-Damgaard til Høgsbro den 13. august og den 26. november 1935 viser. At kontakten mellem dem om bevægelsen tilsyneladende ikke blev taget op senere, kan muligvis forstås som et tegn på, at Høgsbro's interesse for bevægelsen var mindsket.

5.4. Fuglsang-Damgaard og Brodersen

En anden nøgleperson i forbindelse med Oxford-gruppebevægelsen i Danmark i disse år, som også havde vigtige forbindelser til Fuglsang-Damgaard, var Paul Brodersen. Han var i 1934 blevet Fuglsang-Damgaards efterfølger som stiftsprovst i København,⁵³⁴ og hans imødekommende indstilling over for bevægelsen var velkendt. Ved åbningsmødet i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1935 var han tolk, og han deltog på Oxfordstævnet på Kronborg i pinsen 1935. Desuden omtalte han velvilligt Oxford-gruppebevægelsen i artikler og i dagspressen, og Brodersen er blevet omtalt som en åndelig leder i bevægelsen.⁵³⁵ Endvidere gjorde Brodersen forsøg på at skabe kontakt mellem Oxford-gruppebevægelsen og politikere.

⁵³³ Brodersen skrev i et brev til Høgsbro den 14. april 1937, at Høgsbro sjældent deltog i arrangementer for bevægelsen og opfordrede ham til at deltage i et lederstævne. Jf. desuden, at Brodersen i et brev til Høgsbro den 6. juni 1937 skrev, at Høgsbro måtte tage ansvar for bevægelsen også uden for sit eget snævre område. Begge brevene fra Brodersen til Høgsbro findes i Høgsbro's arkiv, 6922, B3, RA. Jf. endvidere, at Høgsbro i et brev til Cuthbert Bardsley den 19. juli 1938 omtalte, at bevægelsens arbejde i Sønderborg og i Nordslesvig var blevet mindre, og at han ikke længere var tilfreds med arbejdet i bevægelsen, *ibid.*

⁵³⁴ Paul Brodersen (1892-1974) deltog i Den kristelige Studenterbevægelse, og han var præget af den liberale teologi. Han blev i 1931 doktor i teologi på doktorafhandlingen *Gudsbegrebet i nyere engelsk og amerikansk Filosofi*. Om hans tilslutning til bevægelsen, se Jarlert 1995, 82-83.

⁵³⁵ Poul Verner Hansen omtalte Brodersen som en af bevægelsens ”åndelige ledere”, jf. Verner Hansen: Paul Brodersen i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., Gyldendal 1979-84. Hentet 9. juni 2019 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=287724>. Brodersen omtalte i artiklen ”Troens Nød og Troens Forventning” i *Dansk Kirkeliv* fra 1935 Oxford-gruppebevægelsen som en åndelig bevægelse, jf. Brodersen 1935b, 11. Han anførte endvidere, at hvor Oxford-gruppebevægelsen kom, viste der sig en ”åndelig trang”. Jf. Brodersen 1935b, 10. I artiklen lagde Brodersen vægt på bevægelsens principper og på dens missionerende aspekt: ”Disse mennesker [de udenlandske deltagere i bevægelsen] drog ud i vort folk med tro. De gav sig helt til værket. De lukkede op for deres eget og gjorde sig til venner med folk. De talte frisk og naturligt om det største og greb med fast hånd om den virkelige nød. Der lød en klar og absolut tone gennem deres budskab.” Jf. Brodersen 1935b, 10. Jf. desuden Brodersens omtale af Oxford-gruppebevægelsen som ”en åndelig revolution” i Brodersen 1935a, 12. Brodersen fremhævede desuden

I efteråret 1935 fandt en iøjnefaldende begivenhed sted i forbindelse med Oxford-gruppebevægelsen. Brodersen prædikede ved Rigsdagens åbning tirsdag den 1. oktober, og i sin prædiken opfordrede han politikerne til at inddrage principper fra bevægelsen i deres arbejde.⁵³⁶ Lausten har set Brodersens prædiken som et klart eksempel på, at han i sin position som indflydelsesrig person i kirkelivet søgte at påvirke tilhørerne med sin opfattelse af bevægelsen.⁵³⁷ Han har desuden hæftet sig ved, at Fuglsang-Damgaard havde opfordret Brodersen til at prædike den 1. oktober.⁵³⁸ Man kan med andre ord sige, at det ifølge Lausten lader til, at Fuglsang-Damgaard har haft et ønske om at udbrede kendskabet til bevægelsen og at påvirke politikerne ved at opfordre Brodersen til at prædike.

I efteråret 1935 fandt et Oxfordmøde sted i Forum på Frederiksberg med ca. 15.000 deltagere. Mødet var arrangeret af danske Oxforddeltagere og havde parolen ”Gud eller Kaos”. Det foregik den 18. oktober 1935, hvilket var fire dage før Socialdemokratiet den 22. oktober holdt møde i Forum inden valget til Folketinget, hvor valgparolen var ”Stauning eller Kaos”.⁵³⁹ Oxford-gruppebevægelsens overskrift til mødet ”Gud eller kaos” henviste til opfattelsen af, at Gud ikke skulle adskilles fra det politiske liv. Brodersen appellerede i den indledende tale på mødet i Forum til deltagerne, at

---

bevægelsens princip om Guds førelse og omtalte, at Guds ånd virkede i Oxford-gruppebevægelsen. Jf. Brodersen 1935b, 8 og 10. Se desuden Brodersens omtale af bevægelsen i artiklen ”Oxford-Gruppens Budskab” i *Oxford i Danmark* II, 1935, 9-34. Jf. endvidere overskriften på et interview med Brodersen i *Kr. Dbl.* den 1. januar 1936 ”Oxfordbevægelsen vil ikke danne en ny Retning i den danske Folkekirke”.

⁵³⁶ Ifølge referaterne af Brodersens prædiken i *Berl. Aft.* 1. oktober 1935 og i *Kr. Dbl.* den 2. oktober 1935 anvendte han bevægelsens principper ærlighed, uselviskhed og kærlighed samt stilhed, bøn og Guds førelse, og han tiltalte politikerne og sagde, at det politiske liv skulle præges af Oxfordprincipper. Lausten har omtalt Brodersens prædiken som en ”propagandatale for Oxfordbevægelsen”. Jf. Lausten 2014, 250. Brodersens prædiken i Rigsdagen blev fulgt af opsigtsvækkende overskrifter i dagspressen om hans anvendelse af principper fra Oxford-gruppebevægelsen. Jf. Lausten, *ibid.* Se desuden Lausten 2014, 412.

⁵³⁷ Lausten har omtalt Brodersens prædiken i Rigsdagen som ”et klokkeklart eksempel” på, at kirkelige ledere – med Laustens udtryk ”magthavere” – kunne bruge åbningsgudstjenesten til at fremkomme med holdninger, de personligt var optaget af, hvilket gav mulighed for at påvirke tilhørerne. Jf. Lausten 2014, 247.

⁵³⁸ ”Netop nu [da Oxford-gruppebevægelsen var kommet til Danmark] valgte Fuglsang-Damgaard stiftsprovst Brodersen – den ledende i Oxfordbevægelsen her i landet – til at prædike ved Folketingets åbningsgudstjeneste i oktober 1935.” Jf. Lausten 2014, 248.

⁵³⁹ *Dansk velfærdshistorie* bind III, 2012, 31.

Oxfordprincippet om ”førelse” fik indflydelse på det politiske liv. Han tiltalte tilhørerne og sagde: ”Vil I lade Gud faa Styret”.⁵⁴⁰

Brodersen opfordrede i et brev den 13. marts 1936 Høgsbro til at tale i København om Oxford-gruppebevægelsens arbejde i Sønderjylland på et møde for medlemmer af Rigsdagen og for embedsmænd. Brodersen og Høgsbro var jævnaldrende, og de har muligvis kendt hinanden fra Den kristelige Studenterbevægelse. Det er også muligt, at de er kommet i kontakt med hinanden i forbindelse med Oxford-gruppebevægelsen. Brodersen skrev i brevet den 13. marts til Høgsbro:

I forbindelse med de forskellige ting, som Oxford-Gruppen har planlagt for slutningen af denne måned, er der også truffet forberedelser for et aftenselskab for Rigsdagens medlemmer og embedsmænd i ministerierne. Det skulde være Onsdag d. 25. ds kl. 20.15 i hotel d'Angleterre – vi har ikke kunnet få noget andet brugbart lokale til den aften, og prisen dær er særdeles rimelig. Efter et lille måltid vil der ved bordet blive talt af forskellige indenfor gruppe-bevægelsen om dens arbejde og mål.⁵⁴¹

Kristeligt Dagblad refererede den 26. marts 1936 fra mødet under overskriften ”Rigsdagen og Oxfordgruppen. Ca. 25-30 Rigsdagsmænds møde med Gruppen i Aftes.” Ifølge referatet forløb mødet som et Oxfordmøde med vidnesbyrd fra danske og udenlandske talere. Fuglsang-Damgaard deltog i mødet, men hans deltagelse er ikke omtalt i referatet i *Kristeligt Dagblad*, hvilket kan skyldes, at han ikke var blandt talerne på mødet.⁵⁴²

Et andet initiativ til at få kontakt til politikere var, at Fuglsang-Damgaard sammen med Brodersen deltog i en henvendelse til Rigsdagen om at holde et kirkeligt møde for Rigsdagens medlemmer, hvilket *Kristeligt Dagblad*

⁵⁴⁰ Jf. referatet af Brodersens tale i *Kr. Dbl.* den 19. oktober 1935. Her henviste man til mødet i Forum under overskriften ”15.000 Københavnerne til Oxford-Demonstration i Forum” og omtalte, at efter talerne på mødet gav deltagere i bevægelsen vidnesbyrd om den forvandling, bevægelsen havde haft i deres liv. Forum kunne ikke rumme de mange mødedeltagere, som tog til den nærliggende Sankt Markus Kirke på Frederiksberg og til Domkirken. Schjørring har omtalt Brodersens tale i indledningen til mødet som et ”åndeligt korrektiv” til politisk udvikling og nævnt, at Brodersen fremhævede ”folkets åndelige skæbne” og ikke den enkeltes politiske afgørelse. Jf. Schjørring 1976a, 100.

⁵⁴¹ Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. Stavemåden ”dær” samt tegnsætning i citatet er gengivet efter Brodersens brev.

⁵⁴² I Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning findes referater fra den jyske dagspresse fra mødet den 25. marts 1936, hvilket kan skyldes, at bevægelsen i forbindelse med mødet den 25. marts og i anledning af etårsdagen for bevægelsens møde i København den 27. marts 1936 gjorde et fremstød. Jf. referater fra mødet på d'Angleterre den 25. marts, hvor Fuglsang-Damgaards deltagelse blev omtalt i *Kolding Folkeblad* den 26. marts, i *Esbjergbladet* den 26. marts samt i *Aarhus Amtsavis* den 26. marts. Desuden blev hans deltagelse omtalt i *Folkeblad for Vejen* den 27. marts.

meddelte den 28. november 1937. Den 1. december kunne man læse i *Kristeligt Dagblad*, at anmodningen var blevet frafaldet, men at Rigsdagens medlemmer ville blive indbudt til en præsentation af Oxfordhæftet *Vend Strømmen* den følgende aften i Rigsdagen.⁵⁴³

Brodersen tilstræbte at skabe forbindelse mellem Oxford-gruppebevægelsen og regeringsmedlemmer, men få danske politikere blev inddraget i bevægelsen.⁵⁴⁴ Fuglsang-Damgaard og Brodersen ønskede begge, at Oxford-gruppebevægelsen blev udbredt. Som det ovenfor er nævnt, havde bevægelsen løs struktur i opbygningen, og desuden havde de udenlandske deltagere, som det er omtalt ovenfor, indflydelse på planlægningen af arrangementer for bevægelsen. De danske nøglepersoners indflydelse på planlægning af arrangementer lader til at have fundet sted i mindre grad, hvilket de udenlandske deltageres planlægning af møder kan have medvirket til.

Man kan sige, at Høgsbro og Brodersen arbejdede på forskellige måder for Oxford-gruppebevægelsens udbredelse. Høgsbro tilstræbte at udbrede bevægelsen i Sønderjylland, og Brodersen ønskede, at politikere engagerede sig i den.⁵⁴⁵ Fremstående deltagere i den danske Oxford-gruppebevægelse lader således til at have engageret sig ud fra forskellige interesser. Engagementerne kan omtales som enkeltmandsinitiativer og ikke som en fælles indsats for bevægelsens udbredelse, hvilket kan have været medvirkende til, at tilslutningen til møder og stævner ikke viste sig at være af det omfang, arrangørerne forventede.

5.5. Fuglsang-Damgaards tale i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1936

Der er ovenfor omtalt, at der i 1936 blev gjort et fremstød for Oxford-gruppebevægelsen i Danmark. I Odd Fellow Palæet blev der på etårsdagen for mødet i Odd Fellow Palæet året før den 27. marts 1936 holdt et Oxfordmøde. Mødet var blevet forberedt i dagspressen, og i *Dagens Nyheder* kunne man den 25. marts 1936 læse, at "Oxford-Hærens Forposter kom i Nat til København". *Dagens Nyheder* oplyste endvidere om, at "En udenlandsk "Hær" af

⁵⁴³ Vedr. *Vend Strømmen* jf. afsnit 7.1 "Tidehvervs kritik".

⁵⁴⁴ I modsætning til, hvad der var tilfældet i Danmark, støttede fremtrædende politikere og personer fra kulturlivet i Norge bevægelsen, hvor stortingspræsident C. J. Hambro arbejdede på at få bevægelsen til Norge, jf. Sødal 2013, 247-248. Desuden deltog forfatteren Ronald Fangen og journalisten og forfatteren Frederik Ramm i bevægelsen. Jf. Sødal 2013, 265-304.

⁵⁴⁵ Jf. omtalen hos Willert 2016 af de forskellige interesser Bentzen, Brodersen, Fuglsang-Damgaard samt Høgsbro havde i at engagere sig i bevægelsen. Jf. Willert 2016, 131.

englændere skulle besætte landet i den kommende tid, hvormed der blev henvist til, at der i den kommende tid ville blive afholdt Oxfordmøder i landet.

Fuglsang-Damgaard holdt en tale på mødet den 27. marts 1936 i Odd Fellow Palæet, som findes i hans privatarkiv på tysk i et håndskrevet og et maskinskrevet eksemplar. Den maskinskrevede tale på tysk har en overskrift på dansk, som hedder ”Tale i Odd Fellow Palæet 27. 3.36”. Den maskinskrevede tale med overskrift på dansk inddrages i nærværende afhandling, da man kan formode, at det var den tale, Fuglsang-Damgaard holdt på grund af dateringen af talen. I det referat fra mødet i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1936, som blev bragt i *Dagens Nyheder* den 28. marts 1936, forlød det ikke, at Fuglsang-Damgaard skulle have holdt talen på tysk, og formodentlig har Fuglsang-Damgaard skrevet talen på tysk og holdt den på dansk på mødet. *Dagens Nyheder* meddelte i referatet, at der havde været mange københavnere til mødet, og at der desuden var deltagere fra Holland og England samt fra Sverige og Norge. Hvor mange udenlandske deltagere, der var til mødet, omtalte *Dagens Nyheder* ikke.⁵⁴⁶

Fuglsang-Damgaard indledte talen med tak for det år, der var gået, efter at bevægelsen efter Guds vilje var kommet til Danmark:

Freude und Dank erfüllen mein Herz, wenn ich an das entschwundene Jahr denke. Der Herr hat grosses an uns getan; des sind wir fröhlich. Gottes Plan beginnt sich zu verwirklichen. [...] Deshalb kam die Gruppenbewegung als eine Herausforderung (challenge) an die Kirche.⁵⁴⁷

Han fortsatte med at sige i talen, at den aften, hvor mødet blev holdt, var tre tribuner fyldt med mennesker, som et år tidligere havde været uden forbindelse med Gud. Disse mennesker bekendte sig nu uden betænkning til Kristus, hævdede han. Han takkede Gud for den kraft, bevægelsen havde ladet strømme til kirken, til landet og til folket, og han ønskede Guds velsignelse over det kommende års arbejde. Fuglsang-Damgaard henviste i talen til kaldelsen af profeten Esajas’ fra Det gamle Testamente. På spørgsmålet om, hvem Gud skulle sende, havde Esajas svaret, at Herren skulle sende ham, sagde Fuglsang-Damgaard. Han sluttede sin tale med at sige ”Herr, sende

⁵⁴⁶ *Kr. Dbl.* berettede i referatet den 28. marts 1936 fra Oxfordmødet i Odd Fellow Palæet den 27. marts, at 4.000 personer i København havde deltaget i Oxfordmøder i Garnisons Kirke, i Tivolis Koncertsal og i Odd Fellow Palæet. En gennemgang af *Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning* har vist, at der ikke findes en liste over mødedeltagerne til mødet i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1936. Antallet af udenlandske deltagere er tilsyneladende ikke oplyst i dagspressen, og det lader til at være uvist, hvor mange udenlandske deltagere, der var.

⁵⁴⁷ Fuglsang-Damgaards arkiv, 06997, 21, OII. RA. Parentesen i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaards tale.

mich”.⁵⁴⁸ Udtrykket ”Herr, sende mich” skal forstås kollektivt om deltagere i bevægelsen, og Fuglsang-Damgaard opfordrede med citatet fra Esajas mødedeltagerne til at udbrede bevægelsen.⁵⁴⁹

Omtalen i dagspressen af Oxfordmødet i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1936 havde ikke samme omfang som omtalen af mødet året før, hvilket kan skyldes dels, at bevægelsens arbejde ikke længere var koncentreret i København, men at det var udbredt til Fyn og Jylland, dels at interessen for Oxfordmøder ikke havde samme gennemslagskraft som året før.

Fuglsang-Damgaard skulle have deltaget i Oxfordstævnet på Fyn på Gymnastikhøjskolen i Ollerup i påsken den 9.-13. april 1936, men ifølge oplysninger i *Præsteforeningens Blad* blev han forhindret på grund af sygdom.⁵⁵⁰ Det var planlagt, at ca. 40.000 personer ville deltage på stævnet i Ollerup, men antallet af deltagere på ca. 10.000-15.000⁵⁵¹ var mindre end forventet.⁵⁵² *Extrabladet* skrev den 11. april 1936 om stævnet i Ollerup, at et religiøst stormvejr gik gennem landet. Man kunne desuden læse, at der på de store forsamlinger var bekendelser, og om bekendelserne hed det, at ”man vifter med sin Tro og sine Syndsbekendelser som med en Fane”. *Extrabladet* berettede desuden, at bekendelserne ikke foregik i det skjulte, men at deltagerne var tydeligt tilfredse med offentligt at bekende i store forsamlinger. Med denne udtalelse udtrykte *Extrabladet* skepsis over for bekendelser på de store Oxfordmøder.

Den 1.-15. september 1936 var der kampagne for bevægelsen på Lolland-Falster.⁵⁵³ I *Præsteforeningens Blad* skrev redaktøren Paul Neder-gaard, at

⁵⁴⁸ Fuglsang-Damgaard henviste til kapitel 6, vers 8 fra profeten Esajas’ bog i Det gamle Testamente: ”Da hørte jeg Herren sige: ’Hvem skal jeg sende? Hvem vil gå bud for os?’ Jeg svarede: ’Her er jeg, send mig!’ ” DO 1992.

⁵⁴⁹ Jf. at Fuglsang-Damgaard i sin kronik i *Kr. Dbl.* den 16. januar 1918 nævnte, at en kristen skulle give vidnesbyrd og nå andre mennesker. Han hentydede til, at Oxford-gruppebevægelsen blev udbredt til andre gennem vidnesbyrd fra deltagere.

⁵⁵⁰ *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 16, 330-331.

⁵⁵¹ Jarlert 1995, 244. Gymnastikpædagogen Niels Bukh (1880-1950) var forstander for Gymnastikhøjskolen i Ollerup, som var landskendt for sine gymnastikkurser. At Oxfordstævnet blev afholdt på gymnastikhøjskolen, skyldes efter al sandsynlighed, at gymnastikhallen kunne rumme ca. 8.000 mennesker og havde plads til et større antal deltagere til Oxfordstævnet. Hans Bonde har omtalt, at størrelsen på gymnastikhøjskolen i Ollerup blev udnyttet ved Oxfordstævnet i påsken 1936. Se Bonde 2001, bind 1, 257.

⁵⁵² Jf. at George Fraser, som deltog i bevægelsen, den 30. januar 1936 skrev til Høgsbro, at det ikke gik godt med arbejdet på Fyn. Se Høgsbros arkiv, 6922, B3, RA. *Socialdemokraten* skrev den 12. april 1936 om stævnet i Ollerup, at ”Oxford taaler ikke Kulden: Sløjt Besøg på Ollerup”.

⁵⁵³ Jarlert 1995, 244-247. I *10 Oxford-Snapshots* fra 1936 skrev Kaj Munk om mindre episoder, hvor Oxford-gruppebevægelsen blev omtalt. Ifølge Jarlert var *10 Oxford-*

”Oxford-Fremstødene paa Ollerup og Lolland gav megen Genlyd, men vist kun smaa ”Resultater” i Forhold til det store Apparat”.⁵⁵⁴ Kommentaren fra Nedergaard tyder på, at heller ikke kampagerne for bevægelsen på Lolland-Falster havde den forventede tilslutning. *Socialdemokraten* kommenterede kritisk den 4. april 1936 et Oxfordmøde i Nykøbing Falster og skrev, at det var ikke rimeligt at mene, at verdensfreden kunne rykke nærmere ved, at den enkelte blev forbedret.

Samlet set kan man sige, at Fuglsang-Damgaard i sin tale i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1936 opfordrede deltagerne til at udbrede kendskabet til Oxford-gruppebevægelsen. Ved mødet i Odd Fellow Palæet i 1936 viste der sig at være mindre interesse for bevægelsen, end året tidligere, da bevægelsen kom, og desuden var tilslutningen til to planlagte kampagner i landet mindre end forventet. Oxford-gruppebevægelsen lader ikke til at have fået den tilslutning i landet, som arrangørerne havde forventet.

5.6. Sammenfatning af kapitlet

Analysen af Fuglsang-Damgaards brev til Erling Eidem den 18. august 1935 viser, at Fuglsang-Damgaard opfordrede ham til at tage imod Oxford-gruppebevægelsen i Sverige, hvilket afspejler Fuglsang-Damgaards ønske om, at bevægelsen blev udbredt til lande i Norden. Fuglsang-Damgaards interesse for at udbrede bevægelsen til Norden ser med andre ord ud til at have været medvirkende og motiverende for hans forsøg på at fremme udbredelsen af bevægelsen.

Fuglsang-Damgaard deltog i Det lutherske Verdenskonvent Paris i oktober 1935, og undersøgelsen af hans tre breve til familien viser, at han på konventet i samtaler med ledende teologer og gejstlige i Tyskland og i Norden søgte at udbrede kendskabet til Oxford-gruppebevægelsen og tilstræbte,

---

Snapshots et svar fra Munk på et indlæg af Hee Andersen i *Nationaltidende* den 1. september 1936, hvor han havde svaret på Munks kritiske indlæg i *Nationaltidende* den 28. august om kampagnen for bevægelsen på Lolland, jf. Jarlert 1995, 246. Forfatteren Kaj Munk (1898-1944) var præst i Vedersø i Vestjylland.

⁵⁵⁴ *Prf. Bl.*, 1936, 26. Aarg., nr. 52, 1117. Nedergaard havde været skeptisk over for bevægelsen, men han ændrede holdning til den, da Fuglsang-Damgaard og Brodersen opfordrede til at tilslutte sig. Som redaktør af *Prf. Bl.* blev han kritiseret for at være positiv i sin omtale af bevægelsen, når han bragte udtalelser om den i bladet. Han forsvarede sig med, at bevægelsen førte kirkefremmede til kirken, og at han med glæde så, at ledere i kirken var med til at føre den ind i kirken. Nedergaards synspunkt om bevægelsen er gengivet efter Stenbæk 1999, 160-161. Ovennævnte udtalelse af Nedergaard i *Prf. Bl.* 1936 var ikke entydigt velvillig over for bevægelsen, jf. Nedergaards udtryk ”det store Apparat”, hvilket tyder på, at Nedergaards opfattelse af bevægelsen ikke var uden kritik. Paul Theodor Nedergaard (1895-1970) var residerende kapellen ved Eliaskirken på Vesterbro i København.

at den blev udbredt til disse lande. I sit foredrag om den danske kirke på Verdenskonventet fremhævede han, at bevægelsen havde været medvirkende til, at opmærksomheden over for kirken var øget.

I *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* fra 1936 gav Fuglsang-Damgaard udtryk for det synspunkt, at det var kirkens nød, at interessen for den var faldet, og at sjælelige behov i samtiden ikke blev imødekommet. Han fremhævede, at Oxford-gruppebevægelsen var ”En ny vej til det gamle Evangelium”, hvormed han udtrykte, at der med bevægelsen var opstået et tættere forhold mellem kirke og folk, og at Oxford-gruppebevægelsen kunne imødekomme sjælelige behov. Denne opfattelse kan have medvirket til, at han engagerede sig i, at kirken skulle tage imod bevægelsen.

De muligheder, han så i bevægelsen, har sandsynligvis bevirket, at han ønskede, at den fik tilslutning, hvilket viste sig ved, at han i en tale, han holdt den 27. marts 1936 i Odd Fellow Palæet, opfordrede mødedeltagerne til at udbrede bevægelsen.

6. Oxfordgudstjenester, Indre Mission og reformationsjubilæet 1936

I forrige kapitel blev Fuglsang-Damgaards engagement for at udbrede Oxford-gruppebevægelsen til kirkeledere i andre lande behandlet, og hans skrift *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*, der var med til at sprede kendskabet, blev gennemgået. Opmærksomheden over for bevægelsen viste sig gennem omtale af den i tidsskrifter og endvidere i debatter i 1935 og 1936 om de gudstjenester, der blev kaldt for Oxfordgudstjenester. Desuden kom optagetheden af bevægelsen til syne i Johannes Gøtzsches pjece *Et Brev om Oxford* i 1936, og endvidere var der drøftelser i Indre Mission om den. Et emne, som optog kirkelivet i 1936, var fejringen af 400-året for den danske reformation, som blev planlagt på bispemøder. Også ved fejringen af reformationsjubilæet kom spørgsmålet om Oxford-gruppebevægelsen til syne.

I det følgende behandles Fuglsang-Damgaards synspunkt om Oxfordgudstjenester, og herefter gennemgås Gøtzsches pjece. Dernæst inddrages opfattelser af Oxford-gruppebevægelsen i Indre Mission, og endelig behandles Fuglsang-Damgaards rolle under fejringen af reformationsjubilæet.

6.1. Fuglsang-Damgaard og Oxfordgudstjenester

Det var en del af bevægelsens liv og mission at søge at udbrede den, og det foregik blandt andet ved de såkaldte Oxfordgudstjenester. Oxfordgudstjenester blev omtalt i et brev til biskop Axel Rosendal fra den grundtvigianske J. P. Bang den 17. september 1935 efter en højmesse, som en bekendt af ham havde overværet:

Kære Biskop Rosendal!

Nylig kom en Ven fra Kalundborg ind til mig, meget fortørnet over, hvad han havde maattet opleve i Kirken. Den unge Præst havde forvandlet en Højmesse-gudstjeneste til et Oxford-Møde med 6-7 Vidner fra Prædikestolen! Men det ved De vel. Jeg synes jo nok, at det er et utilbørligt præsteligt Overgreb.⁵⁵⁵

Bang gav i brevet udtryk for utilfredshed med, at der under en gudstjeneste var blevet aflagt vidnesbyrd. En anderledes velvillig indstilling til Oxfordgudstjenester havde pastor Johannes Nordentoft, som i *Præsteforeningens Blad* i 1936 omtalte Oxfordgudstjenester i rosende vendinger og forsvarede, at gudstjenester, hvor deltagere i bevægelsen talte, ikke var Oxfordmøder. Nordentoft fremhævede, at biskoppen havde givet lov til, at lægmænd talte ”sammen med os” ved enkelte gudstjenester:

⁵⁵⁵ Rosendals arkiv, 06214, 1, RA.

Der gøres nemlig Uret mod os, der med vor Biskops Tilladelse (derfor ogsaa imod ham) ved enkelte Gudstjenester og inden for Gudstjenestens sædvanlige Ramme: med Indgangsbøn, Salmer, Altertjenester o. s. v. har ladet Lægfolk – paa vort Ansvar – tale sammen med os, dersom man bibringer Offentligheden det Indtryk, at vi skulde ønske, at 'ordinære Gudstjenester' (dog vel ikke alle?) 'omdannes til Oxfordmøder'. Nej, vi ønsker i høj Grad, at de skal blive ved med at være Gudstjenester. Men at Lægfolks Vidnesbyrd skulde hindre dette, vilde det dog være dristigt at paastaa i en evangelisk-luthersk Kirke. Ikke mindst i indeværende Aar.⁵⁵⁶

Efter Nordentofts opfattelse havde offentligheden fejlagtigt fået indtryk af, at gudstjenester blev ændret til Oxfordmøder. Ifølge oplysningerne fra Nordentoft og Bang var Oxfordgudstjenester gudstjenester, hvor lægmænd fra bevægelsen aflagde vidnesbyrd. I *Præsteforeningens Blad* findes et indlæg om en Oxfordgudstjeneste på Lolland,⁵⁵⁷ og i dagspressen findes der enkelte indlæg om Oxfordgudstjenester.⁵⁵⁸ En oversigt over antallet af Oxfordgudstjenester i landet lader ikke til at findes, men ud fra omtalen i debatter tyder det ikke på, at de var hyppige.

Fuglsang-Damgaards indstilling til Oxfordgudstjenester var imødekomende, og han udtalte sig positivt om, at et stort antal mennesker deltog: ”Ved de egentlige Gruppegudstjenester, hvor der bliver aflagt Vidnesbyrd af Gruppens Medlemmer, er Kirkerne regelmæssigt overfyldte.”⁵⁵⁹ Utvivlsomt har det store deltagerantal i Oxfordgudstjenester været medvirkende til Fuglsang-Damgaards indstilling, idet han, som det tidligere er omtalt i indeværende afhandling, havde en imødekomende indstilling overfor, at bevægelsen havde vakt interesse for kirken.

⁵⁵⁶ *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 49, 1017. Nordentofts indlæg i *Prf. Bl.* er omtalt i Stenbæk 1999, 162. Spatieringen i citatet samt citationstegnene er gengivet efter *Prf. Bl.* Johannes Nordentoft (1868-1948) var provst og præst ved Garnisons Kirke. Jf. at Oxfordgudstjenester blev omtalt i referatet fra et repræsentantmøde i Den danske Præsteforening den 29. oktober 1936: ”Bestyrelsen betragter det som uheldigt, naar Gudstjenester omdannes til Oxfordmøder.” Se *Den danske Præsteforenings arkiv*, 10040, ”Protokol for Repræsentantmøder”, 2, RA. I *Prf. Bl.* blev der bragt et referat fra Præsteforeningens repræsentantmøde den 29. oktober 1936. Jf. *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 46, 940.

⁵⁵⁷ Provst Frode Odsbjerg i Søllested på Lolland kommenterede i *Prf. Bl.*, at vestlollandske blade den 6. september 1936 havde oplyst, at der ved prædikantlisten for en kirke var anført ”Oxfordgudstjeneste”. Odsbjerg nævnte skeptisk, at det ikke var oplyst, hvilken form for gudstjeneste, der var tale om, og at prædikantens navn ikke var anført, jf. *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 38, 698.

⁵⁵⁸ Oxfordgudstjenester er kort nævnt i *Dagens Nyheder* den 2. februar 1936, og i *Kr. Dbl.* 3. nov., 5. nov., 8. nov., 10. nov., 13. nov., 22. nov., 30. nov. og 22. december i 1936.

⁵⁵⁹ Fuglsang-Damgaard 1936a, 26.

Bispemødet den 19.-20. september 1935 i Aalborg berørte under punkt 7 Oxfordgudstjenester, og det fremgår af referatet af mødepunktet, at det blev besluttet, at højmesse-gudstjenester ikke måtte ”erstattes med Oxfordmøder”.⁵⁶⁰ Under punkt 18 på mødet blev spørgsmålet om brug af kirker nævnt. Der blev henvist til en skrivelse fra Kirkeministeriet fra den 3. marts 1926 om, at ”indkaldte præster” havde samme mulighed for at lade lægmænd tale, som sognets præst havde.⁵⁶¹ Biskoppernes omtale af gudstjenester, hvor Oxforddeltagere aflagde vidnesbyrd, berørte spørgsmålet om lov om kirkers brug, og ifølge skrivelsen fra Kirkeministeriet den 3. marts 1926 var der ikke noget, der var til hinder for, at lægmænd talte i kirker, hvilket indbefattede, at deltagere i Oxford-gruppebevægelsen kunne aflægge vidnesbyrd under gudstjenesten.

Oxfordgudstjenester blev drøftet igen på bispemødet i København den 14. januar 1936 under punkt 9. Det blev under punktet debatteret, om Oxfordmøder og lignende begivenheder skulle henføres under gudelige forsamlinger eller til gudstjenester, der afveg fra den almindelige form for gudstjenester.⁵⁶² Under punkt 9 på mødet blev det anbefalet ikke at bruge ”juridiske synspunkter for rigoristisk” i spørgsmålet om Oxfordgudstjenester.⁵⁶³ Referatet kan forstås på den måde, at i tilfælde af, at en person modsatte sig, at Oxforddeltagere aflagde vidnesbyrd under en gudstjeneste, skulle der i videst muligt omfang ikke henvises til skrivelsen fra Kirkeministeriet den 3. marts 1926, men der skulle på anden måde argumenteres for, at det var tilladt, at lægmand aflagde vidnesbyrd under en gudstjeneste.

Oxfordgudstjenester er omtalt i et referat fra et bestyrelsesmøde i Den danske Præsteforening den 15. januar 1936, hvor bestyrelsen lagde afstand til dem med henvisning til regler på området, uden at det blev omtalt, hvilke

---

⁵⁶⁰ C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland.

⁵⁶¹ Ibid.

⁵⁶² Ibid. Overskriften på mødets punkt 9 var ”Lov om kirkers brug § 8,10-13”. Der blev på mødet henvist til *Lov nr. 284 af 30. juni 1922 om Sognebåndsløsning og Brugen af Kirkerne*, hvor overskriften på afsnit II med §§ 7-13 hed ”Kirkernes Benyttelse af Folkekirkens Præster og dens Menigheder”, jf. *Lov nr. 284 af 30. juni 1922*, 7. Ifølge § 13 i loven var det tilladt at afholde gudstjenester, der ”væsentlig afviger fra den almindelige form”, ibid. 10. Stavemåden i citatet er gengivet efter ordlyden i loven. Loven om kirkers brug af 30. juni 1922 afløste loven af 25. marts 1872, jf. August Roesen 1976, 271. Ordlyden i lov nr. 57 af 25. marts 1872 om brug af kirkerne var, at de kunne anvendes til gudstjenester, som ”væsentlig afveg fra den almindelige form”. Jf. *Redegørelse den 25. september 1973 vedrørende revision af lov om kirkers brug, sognebåndsløsning m.m.*, 10 fra Kirkeministeriet. Der var altså ikke forskel på ordlyden af lov om kirkers brug fra 1872 og 1922.

⁵⁶³ Ibid.

regler der var tale om. Referatet fra bestyrelsesmødet blev offentliggjort i *Præsteforeningens Blad*:

I Anledning af Besværinger fra forskellige Præster til Bestyrelsen over, at ordinære Søndagsgudstjenester i visse Tilfælde erstattes med Oxfordgudstjenester, udtaler Bestyrelsen eenstemmigt, at dette ikke kan finde Sted iflg. de gældende Regler, og henstiller indtrængende, at de gældende Regler overholdes.⁵⁶⁴

Konflikten mellem biskoppernes henvisning til skrivelsen fra Kirkeministeriet om kirkers brug den 3. marts 1926 og Den danske Præsteforenings holdning til, at det ikke var tilladt at holde Oxfordgudstjenester, er ikke omtalt i referater fra bispemøderne. Heller ikke i øvrige referater af bestyrelsesmøder i Præsteforeningen efter 1936 blev Oxfordgudstjenester omtalt,⁵⁶⁵ hvilket efter al sandsynlighed skyldtes, at der var få henvendelser i spørgsmålet til foreningen.

Sammenfattende kan man sige, at Oxford-gruppebevægelsen med Oxfordgudstjenesterne gjorde et forsøg på at udbrede bevægelsen. Det store antal mennesker, der deltog i Oxfordgudstjenesterne, har efter al sandsynlighed været medvirkende til, at Fuglsang-Damgaard havde en imødekommende indstilling, idet han netop var optaget af, at bevægelsen kunne udvirke et tættere forhold mellem kirke og folk. Debatterne blandt biskopperne og i Den danske Præsteforening om Oxfordgudstjenester lader til at være ophørt, idet Oxfordgudstjenesterne tilsyneladende ikke fandt sted i nævneværdig grad efter 1936.

6.2. Indre Mission og Oxford-gruppebevægelsen

I Indre Mission var der delte holdninger til Oxford-gruppebevægelsen efter møderne og kampagnerne i 1935,⁵⁶⁶ og i 1936 udgav den indremissionsk

⁵⁶⁴ *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg. nr. 4, 69-70. Fremhævelsen i citatet er gengivet efter *Prf. Bl.* Jf. at bestyrelsesmødet i Den danske Præsteforening den 15. januar 1936 er omtalt i Stenbæk 1999, 160.

⁵⁶⁵ Jf. at Oxfordgudstjenester ikke blev omtalt i referater fra bestyrelsesmøder i Præsteforeningen den 5. maj 1936 i *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 20, 399-400 eller i referat fra bestyrelsesmøde den 30. august og den 2. september 1936, jf. *Prf. Bl.* 26. Aarg., nr. 38, 692-693. Endvidere er Oxfordgudstjenester ikke omtalt i referatet fra bestyrelsesmøde den 28. oktober 1936 i *Prf. Bl.*, 26. Aarg., nr. 47, 939-940.

⁵⁶⁶ Pontoppidan-Thyssen 1980, 204. Johannes Pedersen omtalte, at bevægelsen havde skabt uoverensstemmelser i Indre Mission, jf. Johannes Pedersen: "Det svundne Aar", *Indre Missions Almanak*, København: O. Lohse, 72. Desuden har Larsen omtalt uoverensstemmelser i Indre Mission om bevægelsen. Jf. Larsen 2014, 395, 397. Johannes Pedersen var præst i Nexø og medlem af Indre Missions bestyrelse.

indstillede biskop over Viborg Stift Johannes Gøtzsche (1866-1938) pjecen *Et Brev om Oxford* om et house-party i november 1935 i Viborg.⁵⁶⁷

Ole Lohse takkede i et brev til Gøtzsche den 3. februar 1936 for et tilsendt manuskript.⁵⁶⁸ Ud fra sammenhængen i Lohses brev har der givetvis været tale om manuskriptet til *Et Brev om Oxford*, som ifølge Lohse skulle udkomme i februar måned. Han omtalte i brevet, at der var uenigheder i Indre Missions bestyrelse om Oxford-gruppebevægelsen:

Nu er der jo Strid blandt Indre Missions Folk om hele Bevægelsen ogsaa indenfor Bestyrelsen. I Fortrolighed meddelt havde vi ved Best. mødet i Januar en ret varm Debat. Mens nogle var ret krasse i deres Udtalelser, holdt Formanden og Fibiger igen og sagde: Lad os nu se, hvad Gud kan bruge Bevægelsen til.⁵⁶⁹

Fuglsang-Damgaard takkede i et brev til Gøtzsche den 27. februar 1936 for *Et Brev om Oxford*, som han omtalte som ”den tilsendte Bog”:

Kære Biskop Gøtzsche.

Tak for den tilsendte Bog. Jeg havde allerede hørt om den, sidst jeg var et Besøg hos Lohse om et Korrekturafttryk. Jeg hørte det med megen Glæde, og jeg har ikke lagt Skjul paa denne Glæde overfor andre.⁵⁷⁰

I Gøtzsches arkiv findes desuden breve fra fem andre biskopper til ham om *Et brev om Oxford*. Det lader til ud fra Fuglsang-Damgaards brev og fra brevene fra de andre biskopper, at Gøtzsche har rundsendt *Et Brev om Oxford*

⁵⁶⁷ Om houseparty i Viborg i 1935, jf. Jarlert 1995, 243-244.

⁵⁶⁸ Ole Lohse var forretningsfører for Indre Mission og forlagsredaktør for Lohses forlag, som blev sammenlagt med Indre Missions forlag i 1914. Kurt E. Larsen har i sin ovenfor omtalte disputats om Christian Bartholdy anført Gøtzsches arkiv under arkivmaterialet, se Larsen 2014, 695. De to breve fra Lohse til Gøtzsche den 3. og den 15. februar 1936, som indgår i indeværende afhandling, er ikke anvendt som kilder af Larsen i afsnittet om Oxford-gruppebevægelsen, jf. Larsen 2014, 391-402.

⁵⁶⁹ Gøtzsches arkiv, 05514, 2, nr. 1, RA. ”Best. mødet” i citatet er forkortelse for bestyrelsesmøde. Understregningen i citatet er gengivet efter Lohses brev. Indre Missions formand Christian Bartholdy (1887-1976) var sognepræst i Brorstrup-Ravnkilde 17 kilometer nord for Hobro, og i årene 1943-1954 var han præst i Haslev. J. Andreas N. Fibiger (1868-1937) var sognepræst ved Eliaskirken på Vesterbro i København. Den 15. februar 1936 skrev Lohse i brevet til Gøtzsche om uenigheden i Indre Missions bestyrelse, at der ”er nogle, som er skarpe Modstandere”, jf. Gøtzsches arkiv, 05514, 2, nr. 1, RA. Om splittelsen i bestyrelsen for Indre Mission har Pontoppidan-Thyssen nævnt, at bevægelsen af nogle blev anset for at være en vækkelse, hvorimod andre fremhævede, at vidnesbyrdene var tynde, og at den i forhold til det lutherske grundlag var mangelfuld. Jf. Pontoppidan-Thyssen 1980, 204-205. Pontoppidan-Thyssen har omtalt, at uenigheden om bevægelsen i bestyrelsen var ”åbenbar” i 1936, jf. Pontoppidan-Thyssen 1980, 206.

⁵⁷⁰ Gøtzsches arkiv 05514, 22, nr. 1, RA.

til biskopperne. Med undtagelse af Fuglsang-Damgaard forholdt biskopperne sig i svarbrevene til Götzsche skeptiske over for bevægelsen.⁵⁷¹ Det er tidligere i nærværende afhandling omtalt, at bevægelsen søgte støtte fra indflydelsesrige, kirkelige personer som "key-persons". En medvirkende årsag til, at tilslutningen til Oxfordmøder, som det er nævnt ovenfor, blev af mindre omfang, end arrangørerne havde forventet, skyldes muligvis, at kun to af landets biskopper tilsluttede sig bevægelsen.

Götzsche skrev i *Et Brev om Oxford*, at hans sympati for bevægelsen bundede i, at deltagerne søgte at engagere andre i bevægelsen og i den offentlige bekendelse af synder i vidnesbyrdene.⁵⁷² Vidnesbyrdene var "tynde",⁵⁷³ skrev han, og i bevægelsen blev der ikke talt nok om Skriften.⁵⁷⁴ Han gav ikke tanken om, at Oxford-gruppebevægelsen indebar verdensrevolution, sin tilslutning, idet det efter hans opfattelse ikke stemte med Indre Missions begreb om vækkelse, hvor der efter en vækkelse kom en opbygningstid.⁵⁷⁵ Men han anbefalede på trods af dette ikke, at Indre Mission stillede sig afvisende over for den.⁵⁷⁶ Man kan med andre ord sige, at Götzsches position over for bevægelsen var, at han ikke afviste den, men at han heller ikke gav den sin fulde tilslutning. Christian Bartholdy havde udtalt sig velvilligt over for bevægelsen i 1934 og 1935, og i 1937 gav han udtryk for forhåbning om tilnærmelse mellem bevægelsen og Indre Mission. Efter Bartholdys opfattelse var bevægelsen en vækkelse,⁵⁷⁷ men hans holdning skiftede, og i 1938

---

⁵⁷¹ Biskop Poul Oldenburg (1876-1952) i Aalborg skrev den 27. februar, at i det næste brev om Oxford skulle vidnesbyrdene indledes med "et lødigt Jesu Vidnesbyrd". I sit svar til Götzsche skrev biskop over Lolland-Falster Stift Johannes John A. Ammundsen (1872-1959) den 27. februar om bevægelsen, at han hørte til dem, der "blev mere og mere betænkelige". Biskop i Aarhus F. C. Bruun-Rasmussen (1870-1964) anførte i sit svar den 28. februar til Götzsche, at han stod "mere kritisk til Bevægelsen end De." Ligeledes kritisk skrev biskop i Odense A. J. Rud (1868-1945) den 6. marts til Götzsche: "Jeg havde vanskelig ved at capere Buchmann". Stavemåden i "capere" er gengivet efter Ruds brev. V. Ammundsen skrev den 6. maj om *Et brev om Oxford*, at "der er problematiske Spørgsmaal, som ikke bliver besvarede." De her omtalte svarbreve til Götzsche er alle fra 1936, og de findes i Johannes Götzsches arkiv 005514, 22, nr. 1, RA. Der findes ikke breve til Götzsche om *Et Brev om Oxford* i arkivet fra biskop Rosendal i Roskilde og fra biskop i Ribe S. M. Westergaard (1889-1955). Muligvis har de ikke skrevet til Götzsche, eller brevene kan være gået tabt. Det er også tænkeligt, at de ikke havde modtaget *Et Brev om Oxford*. Rosendals skeptiske indstilling til bevægelsen er omtalt ovenfor.

⁵⁷² Götzsche 1936, 19-20.

⁵⁷³ Ibid. 25.

⁵⁷⁴ Ibid. 25-26.

⁵⁷⁵ Ibid. 32-33.

⁵⁷⁶ Ibid. 40.

⁵⁷⁷ Larsen 2014, 395-398.

anså han forholdet mellem Indre Mission og bevægelsen for at være blevet forværret.⁵⁷⁸

Pedersen skrev i 1936 fem kritiske artikler om bevægelsen i *Indre Missions Tidende* i 1936, som havde overskriften ”Gamle Sandheder og gamle Vildfarelser i moderne Klæder”, hvor han i kritikken tog udgangspunkt i Skriften og i kirkens bekendelse.⁵⁷⁹ I *Indre Missions Tidende* ophørte debatterne om bevægelsen efter 1936, hvilket Pedersens kritiske artikler i 1936 efter al sandsynlighed har haft indflydelse på.⁵⁸⁰ Larsen har omtalt Pedersens synspunkt på bevægelsen og påpeget, at Pedersen i *Indre Missions Almanak* i 1937 rettede kritik mod bevægelsen og dens lære.⁵⁸¹ Larsen har imidlertid ikke drøftet den mulige indflydelse, Pedersens skeptiske artikler om bevægelsen i *Indre Missions Tidende* i 1936 har haft på, at den ikke blev debatteret i tidsskriftet efter 1936. Splittelsen over for bevægelsen i Indre Missions bestyrelse afspejlede, at der var forskellige opfattelser. Gøtzsche forholdt sig afventende, hvorimod Bartholdys holdning skiftede til afstandtagen, og Pedersen lagde afstand til den. Det lader til at være Bartholdys og Pedersens afvisende linje, der slog igennem i Indre Mission.

Fuglsang-Damgaard omtalte ved enkelte lejligheder Oxford-gruppebevægelsen som en bevægelse eller vækkelsesbevægelse. I et interview den 1. januar 1935 i *Kristeligt Dagblad* udtalte han, at den danske Oxford-gruppebevægelse skulle finde sin egen form, og at ”det er ikke noget Kriterium for

---

⁵⁷⁸ Larsen 2014, 400. Ifølge Larsen hang Bartholdys ændrede holdning til bevægelsen sammen med Bartholdys vækkelsessyn, idet bevægelsen ændrede karakter, da den blev til Moralsk Oprustning og ikke længere virkede som en vækkelse. Jf. Larsen 2014, 40-402. Jf. endvidere, at Pontoppidan-Thyssen har omtalt, at Moralsk Oprustning i ringere grad tiltrak Indre Mission, end bevægelsen gjorde. Se Pontoppidan-Thyssen 1980, 206.

⁵⁷⁹ Jf. til Pedersens artikler *IMT* 1936, 83. Aarg., nr. 2, 20-23; nr. 3, 31-34; nr. 4, 43-46; nr. 5, 55-57, nr. 6, 68-70. Om Pedersens opfattelse af kirkens bekendelse, se Pedersen 1935, 256. Jf. desuden at Pedersen i *IMT* nævnte: ”Og der bliver ingen kirkelig Orden og Klaring, førend vore kære Oxfordvenner vil tone rent flag saadan, at alle kan vide, om de vil staa sammen med os paa Biblens og Bekendelsens Grund imod den liberale Teologi, eller om de er gaaet med over til Fjenden.” Jf. *IMT* 1936, 83. Aarg. nr. 6, 69. I citatet af Pedersen er nogle af ordene kursiverede, og andre ord er ikke. De kursiverede ord i citatet er gengivet efter *IMT*. Om vidnesbyrdet i bevægelsen nævnte Pedersen, at det i sin rene form var en ”Vildfarelse bort fra Herrens Ord”, se *IMT* 1936, 83. Aarg. nr. 3, 32. Pedersen omtalte endvidere, at vidnesbyrdet i Oxford-gruppebevægelsen var ”en Fejltagelse eller et Frafald fra Kirkens Bekendelse.” Jf. *IMT* 1936, 83. Aarg. nr. 3, 33.

⁵⁸⁰ Jf. at *Prf. Bl.* om Pedersens artikler om bevægelsen i *IMT* skrev, at ”Pastor J o h a n n e s P e d e r s e n s Artikelserie i I. M. Tidende var i Realiteten et afgørende Nej.” Se *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 52, 1117. Spatieringen i citatet er gengivet efter *Prf. Bl.* Pontoppidan-Thyssen har nævnt om Pedersens kritik i de ovenfor omtalte fem artikler i *IMT* i 1936, at han ”rent ud stemplede Oxford som et sværmerisk kætteri”. Jf. Pontoppidan-Thyssen 1980, 205.

⁵⁸¹ Larsen 2014, 394, fodnote 1752.

en Bevægelses Betydning, om den er *anderledes* end de Bevægelser, vi har kendt før.”⁵⁸² I *Nationaltidende* den 17. november 1937 omtalte han den som en stor ”Vækkelsesbevægelse”, som ikke måtte gå uden om Folkekirken, og den 26. december 1937 svarede han i *Berlingske Tidende* på spørgsmålet, om bevægelsen havde mødt modstand, at ”det har alle Vækkelsesbevægelser mødt”. Fuglsang-Damgaard omtalte den som en vækkelse i interviewet i *Kristeligt Dagblad* den 1. januar 1935, hvor han udtalte, at ”Vi har længe bedt om en Vækkelse ... *Vi skulde nødig slukke Ilden*. Der hører Mod og Tro til at tage imod en Vækkelse ... Naar man ser, den har Fejl, skal man ikke derfor afvise den, men forsøge at rette på Fejlene.”⁵⁸³ Ved andre lejligheder lader han ikke til at have omtalt den som en vækkelse, og Fuglsang-Damgaard har altså navnlig omtalt Oxford-gruppebevægelsen som en bevægelse eller vækkelsesbevægelse, som efter hans opfattelse skulle virke inden for kirken.

6.3. Reformationsjubilæet 1936

6.3.1. Forberedelserne til reformationsjubilæet

I 1936 var det jubilæumsår for den danske reformation i 1536. De kirkelige festligheder under jubilæet blev planlagt på bispemøder mellem 1934 og 1936. På bispemødet den 4.-5. januar 1934 blev der under punkt 10 ”Forberedelse af reformationsjubilæet 1936” nedsat et udvalg, som skulle forberede fejringen.⁵⁸⁴ Under punkt 6 blev det på det følgende bispemøde i Odense den 20.-21. september 1934 drøftet, om der skulle udgives et videnskabeligt skrift af Oskar Andersen, eller om der skulle udkomme et populært skrift om

⁵⁸² Kursiveringen i citatet er gengivet efter *Kr. Dbl.*

⁵⁸³ I citatet er tegnsætning og kursivering gengivet efter *Kr. Dbl.*

⁵⁸⁴ C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland. Det er ikke oplyst, hvor bispemødet den 4.-5. januar 1934 blev holdt. Udvalget bestod af biskopperne Fønnesbech-Wulff, Rud og V. Ammundsen. Carsten Bach-Nielsen har i undersøgelsen af jubilæumsfejringen i 1936 i *Fra jubelfest til kulturår. Danske reformationsfejringer gennem 400 år* fra 2015 lagt vægt på fejringen i stat og kommune, på reformationsfester i provinsen samt på debatter og litteratur. I undersøgelsen har Bach-Nielsen anvendt ikke offentliggjorte kilder fra Københavns Stadsarkiv og fra Kirkeministeriet. Martin Schwarz Lausten har i *Luther og Danmark i 500 år* fra 2017 undersøgt statens officielle fejring af reformationsjubilæet den 28. oktober 1936, festgudstjenesten i Københavns Domkirke den 30. oktober samt debatter og litteratur og desuden kritik af jubilæet. I Laustens undersøgelse indgår ikke trykte kilder fra Københavns Stifts bispearkiv. Imidlertid inddrager den foreliggende afhandling i modsætning til Bach-Nielsen og Lausten referater fra bispemøder i behandlingen af den kirkelige fejring af reformationsjubilæet i 1936.

reformationen.⁵⁸⁵ Under det samme punkt på mødet foreslog V. Ammundsen, at den danske reformation skulle mindes ved jubilæumsfejringen. Det har muligvis spillet en rolle i forslaget, at når jubilæumsfejringen lagde vægt på den danske reformation, kunne man undgå at komme ind på opfattelsen af Luthers person i Tyskland⁵⁸⁶ og på de kontroversielle politiske forhold i Tyskland, hvor nazistpartiet efter Hitlers magtovertalelse var vokset til det største parti.⁵⁸⁷

Fuglsang-Damgaard trådte ind i festudvalget på bispemødet i København den 4.-5. januar 1935, hvilket fremgik af referatet under punkt 6 ”Reformationsjubilæet”. Han skulle undersøge mulighederne for en bevilling til jubilæumsfejringen hos kirkeministeren og i Undervisningsministeriet.⁵⁸⁸ På bispemødet den 19.-20. september 1935 i Ålborg blev biskopperne under punkt 2 enige om at anmode Peder Severinsen om at skrive en ”populær fremstilling” om reformationsjubilæet.⁵⁸⁹ Den 30. oktober skulle

⁵⁸⁵ Ibid. Oskar Andersen udgav i 1936 bogen *Paulus Helie, I. Ungdom og uddannelse c. 1485-1519. Universitetsaarene 1519-1522* om Poul Helgesens kirkepolitiske indflydelse i årene inden den danske reformation. Andersens plan, at anden del af *Paulus Helie* skulle udkomme i 1937, blev ikke gennemført. Til Andersens *Paulus Helie I*, se Bach-Nielsen 2015, 295.

⁵⁸⁶ I Tyskland kunne man opleve, at Luther blev fejret blandt en række af ledere i Tyskland sammen med Hitler, jf. Bach-Nielsen 2015, 269. Lausten har nævnt, at hverken Fuglsang-Damgaard eller andre, der prædikede under reformationsjubilæet, kom ind på forholdene i Tyskland på det politiske eller kirkelige område og heller ikke på forfølgelser af jøderne, hvilket understøtter den opfattelse, at forholdene i Tyskland blev omtalt med forsigtighed. Jf. Lausten 2017, 238-239.

⁵⁸⁷ Lausten 2017, 238. På bispemødet den 21.-22. september 1934 omtalte biskop Oldenburg under punkt 5, ”Præster i Ornat ved Nazistmøde”, at en præst ved navn Jørgensen, mens han var i ornat, havde talt ved et udendørsmøde og slået søm i en fane med hagekors. Ifølge referatet var biskopperne enige om, at episoden ikke kunne tolereres. Jf. C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland. Den omtalte præst var pastor Anders A. Jørgensen (1885-1942), som var præst i Feldballe 12 kilometer fra Ebeltoft, og som siden 1934 havde været medlem af nazistpartiet i Danmark, jf. Lausten 2007, 189 og 191. Lausten har omtalt Jørgensen og Anders Malling (1896-1981) som præster, der var medlem af det danske nazistparti, jf. Lausten 2017, 181-211. Om Mallings deltagelse i nazistpartiet, jf. endvidere Schjørring 1982b, 276. Når lignende episoder, som den, der blev omtalt på mødet den 21.-22. september 1934, ikke er omtalt i øvrige referater fra bispemøderne, kan det skyldes, at det var en enkeltstående episode.

⁵⁸⁸ C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland. Fuglsang-Damgaard fremsendte et budget til Kirkeministeriet ved jubilæumsfejringen den 20. februar 1936, hvilket er omtalt i Bach-Nielsen 2015, 271. Under de følgende bispemøder, hvor reformationsjubilæet 1936 blev drøftet, blev punktet omtalt som ”Reformationsjubilæet”.

⁵⁸⁹ C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland. Severin-sens bog om reformationen udkom i 1936 med titlen *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark*.

reformationen fejres i Københavns Domkirke, og den 1. november skulle der være festligheder i landets domkirker og i pastoraterne. Desuden skulle Undervisningsministeriet kontaktes med henblik på, at skolerne i en time mindedes Hans Tavsens og reformationen.⁵⁹⁰ Ifølge referatet fra bispemødet i København den 4. januar 1936 under punkt 1 skulle Fuglsang-Damgaard deltage i et udvalg for festliturgi.⁵⁹¹

På bispemødet den 24.-25. september 1936 i Haderslev blev salmer og liturgi for festgudstjenesten den 30. oktober gennemgået under punkt 1, og programmet for reformationsfestlighederne den 28.-30. oktober omtalt.⁵⁹² Biskopperne skulle udsende et cirkulære fra Kirkeministeriet til provsterne om jubilæumsfejringen,⁵⁹³ og provsterne skulle henstille til, at klokkerne ringede fra klokken seksten til sytten den 30. oktober samt udsende en vejledning om gudstjenesten den 1. november. Endvidere skulle de opfordre til, at reformationen blev fejret på andre måder.⁵⁹⁴

Biskopperne havde i hæftet *Reformationsfesterne 1936* udarbejdet et forslag til gudstjenesten den 1. november. Indledningen til hæftet var skrevet af L. P. Fabricius og omhandlede den danske reformation. Hæftet blev udgivet med støtte fra Kirkeministeriet til en pris af 25 øre. Formålet med den lave pris var, at hæftet blev udbredt.⁵⁹⁵ Kirkekassen kunne afholde udgifterne til hæftet. Kirkeministeriet anbefalede hæftet med den begrundelse, at gudstjenesterne i landet skulle ligne hinanden:

Til Brug ved den Mindegudstjeneste, som i Anledning af Reformationens 400 Aars Jubilæum agtes afholdt i Landets Kirker Søndag den 1. November 1936

---

⁵⁹⁰ Ibid.

⁵⁹¹ Blandt de øvrige deltagere i udvalget var bl.a. V. Ammundsen, Rud, Rosendal samt Brodersen, Neiiendam og Severinsen og domorganist N.O.J. Raasted. Ibid.

⁵⁹² C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland. Programmet for fejringen af reformationen den 28.-30. oktober og for de følgende ugers festligheder er omtalt i *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 38, 693-695.

⁵⁹³ Cirkulæret fra Kirkeministeriet var udstedt den 3. september 1936. Det findes i arkivet for Københavns Stifts Bispeembede, EA-002, B-166, Landsarkivet for Sjælland.

⁵⁹⁴ C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland.

⁵⁹⁵ Jf. oplysning om prisen på hæftet i *Prf. Bl.* 26. Aarg., Nr. 37, 1936, 680. Jf. desuden at Lausten har omtalt, at *Reformationsfesterne 1936* fik tilskud fra staten og kunne købes af de lokale kirkers kasse med det formål, at kirkegængerne gratis kunne få hæftet, jf. Lausten 2017, 237. *Reformationsfesterne 1936* blev udgivet på Lohses Forlag, og Lohse omtalte hæftet i et brev til Severinsen den 28. september 1935 og nævnte, at L. P. Fabricius redigerede et hæfte med "Beretning om Reformationen og med Sange. Dette hefte skulde kunne sælges for 25-35 Øre". Jf. Københavns Stifts Bispeembede, EA-002, B-166, Landsarkivet for Sjælland. Stavemåden "Hefte" er gengivet efter Lohses brev. Lorentz Peter Fabricius (1891-1974) var sognepræst og kirkehistoriker.

(Allehelgensdag), har Biskopperne udarbejdet et Forslag til Gudstjenestens Form, saaledes at den kan faa et ensartet Præg i alle Kirker.⁵⁹⁶

Indledningen til *Reformationsfesterne 1936* omtalte den katolske kirke på reformationens tid og inddrog Martin Luthers brud med den katolske kirke. Blandt Martin Luthers reformatoriske tanker blev retfærdiggørelse af tro, Ordets forkyndelse, Skriften og det kristelige kald fremhævet.⁵⁹⁷ Hans Tavsens blev nævnt som foregangsmand for at udbrede Luthers reformatoriske tanker i Danmark og for at have deltaget i forberedelser til den danske reformation. Desuden blev reformationens gennemførelse og livet i sognene efter reformationen omtalt.⁵⁹⁸ Også i Severinsens *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark* indtog Tavsens en central rolle i forberedelsen af den danske reformation.⁵⁹⁹ Bogen fik støtte til udgivelsen af Kirkeministeriet og kostede 1 krone.⁶⁰⁰ Tilskuddet blev også i denne sammenhæng givet med henblik på, at salget af bogen blev udbredt.⁶⁰¹ I *Reformationsfesterne 1936* var der foreslået 19 salmer til festgudstjenesten, hvilket efter al sandsynlighed var et udvalg af salmer, sognene kunne vælge imellem. I hæftet var Luther højt repræsenteret med to salmer samt med oversættelser af fire andre af hans salmer. Den høje repræsentation var foranlediget af jubilæumsfejringen⁶⁰²

Endvidere blev der i 1936 nedsat en komité med Fuglsang-Damgaard som formand, hvis formål var at arbejde på opførelsen et reformationsmonument. Også markeringen af reformationsjubilæet med opførelsen af et reformationsmonument blev økonomisk støttet af staten.⁶⁰³

⁵⁹⁶ Jf. cirkulæret til provsterne fra Kirkeministeriet den 3. september 1936, arkivet for Københavns Stifts Bispeembede, EA-002, B-166, Landsarkivet for Sjælland. Parentesen i citatet er gengivet efter cirkulæret.

⁵⁹⁷ *Reformationsfesterne 1936*, 3-6.

⁵⁹⁸ Ibid. 7-12.

⁵⁹⁹ Jf. Severinsen 1936, 90-91; 94-97; 110; 126; 128; 146-147; 166; 188. Rasmus Dreyer har omtalt, at Severinsen i sine arbejder om Hans Tavsens samt i *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark* har fremstillet Tavsens som "ægte luthersk," jf. Dreyer 2010, 66. I indeværende afhandling er vægten lagt på, at Severinsen i *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark* fremhævede, at Tavsens spillede en hovedrolle i indførelsen af den danske reformation.

⁶⁰⁰ Jf. "Et folkeligt Skrift om Reformationen", *Kr. Dbl.* 23. oktober 1936. En krone i 1936 svarer til 34,80 kr. i 2015. Jf. <http://www.dst.dk/da/Sta-tistik/emner/forbrugerpriser/>, Danmarks Statistik 13. marts 2016. Til *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark* jf. Bach-Nielsen 2015, 295 samt Lausten 2017, 237.

⁶⁰¹ Lausten 2017, 237.

⁶⁰² Desuden var der i hæftet seks salmer af Grundtvig, to salmer fra oldkirken, en salme af Harald Vilstrup samt en omdigtning af en middelalderlig salme, en salme af Olaus Petri samt en salme af Brorson og af Nordal Brun.

⁶⁰³ Jf. Lausten 2017, 236-237. Se desuden en kronik af Lausten i *Krd. Bl.* den 29. oktober 2011 "Den danske reformations monument". Reformationsmonumentet blev på grund af

6.3.2. Fuglsang-Damgaards prædiken den 30. oktober 1936

Ved festgudstjenesten i Københavns Domkirke den 30. oktober prædikede Fuglsang-Damgaard over 1. Petersbrev 1, 24-25 om kødets forgængelighed, som står i modsætning til Guds ord, som består evigt.⁶⁰⁴ Fuglsang-Damgaard læste prædikenteksten op og citerede et vers fra Luthers salme ”Vor Gud han er så fast en borg”:

Det ord de vel skal lade stå
og dertil utak have,
thi Herren selv vil med os gå
alt med sin ånd og gave.⁶⁰⁵

Han sammenlignede kristendommen med to strømme i blodet, som udprang fra hjertet og vendte tilbage til udspringet. Den første strøm var udbredelsen af kristendommen og den verdensomspændende ekspansion. Den anden strøm vendte tilbage til udspringet og udskilte ”forbindelser og sammenblandinger.”⁶⁰⁶ Reformationen var tilbagevenden til udspringet, som var Guds åbenbaring i Kristus,⁶⁰⁷ og han fortsatte med at sige: ”Guds ord er Herre! Det var reformationens kampråb”.⁶⁰⁸

Fuglsang-Damgaard omtalte efterfølgende de historiske begivenheder under reformationen, som havde fundet sted tæt på domkirken, og han fremhævede, at en ny tid med omvæltninger i samfund og kirke indtrådte.⁶⁰⁹ På dagen, hvor reformationen dengang blev fejret, takkede alle Gud med lovsang på modersmålet, fortsatte han. Reformationen havde kastet lys over alt andet og begyndte med, at Luther spurgte, hvordan han fik en nådig Gud. Luther så igennem ”alle menneskelige påfund og menneskelige forskrifter” og indså, at det ikke skete ved at gøre sig anstrengelser eller ved at stræbe til døden efter fuldkommenhed ved tro på, at Gud var nådig.⁶¹⁰ Reformationen

---

økonomisk underskud først færdiggjort i 1943. Jf. Lausten 2017, 236. Til reformationsmonumentet, se endv. Bach-Nielsen 2015, 305-312.

⁶⁰⁴ Jf. Peters Første Brev 1, 24-25: ”for alle mennesker er som græs, al deres herlighed som markens blomster. Græsset tørrer ind, blomsterne falder, men Herrens ord forbliver til evig tid. Det er dette ord, som er forkyndt for jer.” DO 1992. Fuglsang-Damgaards prædiken ved reformationsjubilæet findes i Fuglsang-Damgaard 1942, 144-148. Uddrag af hans prædiken er gengivet i *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 45, 878.

⁶⁰⁵ Fuglsang-Damgaard 1942, 144. Salmelinjerne er de første fire linjer fra det sidste og fjerde vers af Luthers salme fra 1528 ”Vor Gud han er så fast en borg”. Jf. DDS 336.

⁶⁰⁶ Ibid. 144.

⁶⁰⁷ Ibid. 144

⁶⁰⁸ Ibid. 145.

⁶⁰⁹ Ibid. 146.

⁶¹⁰ Ibid. 146-147.

skulle fortsætte, sagde han, og tænde ”ild i hjerterne”.⁶¹¹ Med reformationen var alle i kirken præster og havde medansvar for kirken: ”Dette ansvar hviler ikke blot på biskopper og præster; det hviler på os alle, fordi vi alle er præster.”⁶¹² Han sluttede prædikenen med at sige, at i verdens krise og nød, hvor en verdensbrand var slut, og en anden kunne bryde ud, var reformationen som en klippe, der pegede på ”ordet om Guds trofasthed og nåde.”⁶¹³ Fuglsang-Damgaards prædiken var præget af Luthers tanker om retfærdiggørelse ved tro og om Skriften⁶¹⁴ samt om det almindelige præstedømme. Han lagde vægt på begivenhederne ved den danske reformation 400 år tidligere, og han fremhævede med tanke på den truende verdenssituation og en muligt forestående verdenskrig, at Guds ord var urokkeligt som en klippe.

Ammundsens forslag på bispemødet den 20.-21. september 1934 om, at den danske reformation skulle fejres, kan siges at være blevet retningsgivende for jubilæets forløb. Det afspejler sig i den vægt, der blev lagt på Tavsens rolle ved indførelsen af den danske reformation i *Reformationsfesterne 1936* og i *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark* samt i opfordringen til skolerne om at mindes Tavsens. Endvidere bar Fuglsang-Damgaards prædiken præg af at mindes den danske reformation. Anmodningen til pastorerne om at gennemføre gudstjenester med ensartet liturgi den 1. november understøtter sammen med den økonomiske støtte til *Reformationsfesterne 1936* og *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark* den opfattelse, at der fra biskopper og Kirkeministerium var et ønske om, at fejringen af reformationen i landets kirker fik et ensartet præg.

Oskar Andersen har i en artikel i *Dansk Kirkeliv* i 1935 ”Jubelfesten for den danske Kirks Reformation” omtalt, at eftertænkning af den kirkelige arv efter reformationen i 1536 træder særligt stærkt frem, når hundredeårene for reformationen markeres:

En Begivenhed med saa dybtgaaende Virkninger [som den danske reformation i 1536] har ikke blot Krav paa at mindes med Taknemlighed, men stiller stadig Forpligtelsen frem for hvert nyt Slægtled til at *efterprøve* sin Stilling til den kirkelige Arv ved Løsningen af de nye Spørgsmaal. Og dette ’*Revisionskrav*’ mælder sig med særlig Styrke ved Aarhundredeskifterne for Begivenheden.⁶¹⁵

---

⁶¹¹ Ibid. 147.

⁶¹² Ibid. 148.

⁶¹³ Ibid. 148.

⁶¹⁴ Kjeldgaard-Pedersen 2017, 31 og 42.

⁶¹⁵ Jf. Andersen 1935, 17. Kursiveringen og citationstegn i citatet er gengivet efter *Dansk Kirkeliv*, hvilket også gælder stavemåden i ”mælder”. *Dansk Kirkeliv* var et årligt tidsskrift med artikler om dansk kirkeliv og kirke, som udkom fra 1924.

I forhold til Andersens synspunkt kan man sige, at opfattelsen af arven efter reformationen i 1936 i kirke og samfund trådte frem i hæftet *Reformationsfesterne 1936* i Fabricius' artikel om emnerne retfærdiggørelse af tro og Ordets forkyndelse samt om Skriften og det kristelige kald. Desuden viste det sig med udvalget af salmer af Luther til festgudstjenesten samt med planerne om at opføre et reformationsmonument. Werkström har siden gjort opmærksom på, at der med en form for nødvendighed ville finde et sammenstød sted mellem Oxford-gruppebevægelsen og de lutherske kirksamfund, hvor lutherske teologer og kirkens præster i Norden engagerede sig i den.⁶¹⁶ Man kan sige, at i den danske folkekirke kom sammenstødet med bevægelsen til udtryk i kritikken mod den for ikke at være luthersk, hvilket er omtalt ovenfor i indeværende afhandling, og fejringen af jubilæet var med til at aktualisere spørgsmålet.

6.3.3. Fuglsang-Damgaard og diskussionen af den lutherske arv i jubilæumsåret

Fuglsang-Damgaard redegjorde i to artikler i jubilæumsåret for sin opfattelse af arven efter Luther. I ”Tidens Røre og vor lutherske Arv” omtalte han, at den lutherske arv ved flere lejligheder havde været i fare, og at reformationen efter indførelsen var blevet truet af modreformationen i den katolske kirke. Også i dag, hævdede han, blev reformationen truet i ”Reformationens Fædreland”,⁶¹⁷ hvormed han henviste til den kamp mod kirken i Tyskland, han havde påpeget, og som er omtalt ovenfor.

Der var også andre risici forbundet med reformationen, skrev han, og han inddrog festen for 100året for den danske reformation:

Men allerede 1636, ved Mindet om de første Hundrede Aar af dens Bestaaen, saa man de Farer, der indefra truede Reformationsarven hos os.⁶¹⁸

Fuglsang-Damgaard henviste til Andersens artikel ”Jubelfesten 1736 for den danske Kirkes Reformation”, og han refererede Andersen for at have omtalt, at reformationsjubilæet i ortodoksien i 1636 var præget af ønske om at fjerne det i læren, der havde fremkaldt falsk frelsesbevidsthed og mangel på

⁶¹⁶ Werkström 1965, xvii. Werkström omtalte, at i Norden engagerede lutherske præster og teologer sig i bevægelsen, og han skrev: ”vilket måste innebära, att en konfrontation sker mellan lutherdom och denna rörelses [Oxford-gruppebevægelsens] åskådning.” Ibid. xvii.

⁶¹⁷ Fuglsang-Damgaard 1936b, 7. Titlen på Fuglsang-Damgaards foredrag ”Tidens Røre og vor lutherske Arv” var overskrift på bogen *Tidens Røre og vor lutherske Arv*, som indeholdt syv foredrag, der var holdt i Betesda i 1936 i anledning af reformationsjubilæet.

⁶¹⁸ Fuglsang-Damgaard 1936b, 7.

forståelse af evangeliet. Anstrengelserne i ortodoksien for at fremkalde bods-stemning udsprang af, at troens frugter var udeblevet, refererede Fuglsang-Damgaard Andersen for at have påpeget i artiklen.⁶¹⁹ Fuglsang-Damgaard citerede Andersen for at have skrevet følgende om reformationsjubilæet i 1736:

navnlig Jubilæet 1736 bragte derfor Liv i Bestræbelser, som var Udtryk for, at det Evangelium, Reformationen førte frem i Lyset igen, ogsaa indeholder uafviselige Krav om personlig 'Livsforvandling', for at tale med en moderne Bevægelse og om kraftig Indsats for, at Samfundet med Rette kan bære sit kristne Navn.⁶²⁰

I citatet, Fuglsang-Damgaard bragte af Andersen, omtalte Andersen Oxford-gruppebevægelsen som en "moderne Bevægelse" med krav om "Livsforvandling".

Ortodoksien angreb den vækkelsesbevægelse, der kom med pietismen, hævdede Fuglsang-Damgaard.⁶²¹ Han fortsatte i det følgende med at henvise til Andersens artikel fra 1935 om reformationsjubilæet i 1736, hvor Andersen havde omtalt "Lærebornerthed" i ortodoksien:

Værst var det vel, at den kirkelige Horisont paa Grund af Lærebornerthed blev saa sørgelig indsnævret, at selv Broderskabet med andre, afgjort evangeliske Kirkesamfund fornægtedes, og at Tanken om Kirkens nødvendige 'Uniformitet' i Lære og Gudstjeneste medførte den stadige Ængstelse for nye Livsrørelser, hvis Værdi eller Nødvendighed man ikke formaaede at erkende, fordi man kun evnede at se de Faremomenter, der kunde true dem.⁶²²

Ifølge Andersen lagde ortodoksien et værn om den rette lære og om ensartethed i lære og gudstjeneste, og der var ikke plads til fællesskab med andre, beslægtede kirkesamfund med rod i reformationen. Sin kritik af ortodoksien rettede Andersen i citatet mod sin samtid, som ikke tog imod Oxford-gruppebevægelsen, som han omtalte som "nye Livsrørelser". Andersen sammenlignede den snævre læremæssige opfattelse, han fandt i ortodoksien, med sin egen tids afvisning af bevægelsen og med kritikken af dens lære.

I ortodoksien blev der værnet om den lutherske lære, påpegede Fuglsang-Damgaard, og det var hans opfattelse, at "Læren skal værnes. Læren skal fastholdes."⁶²³ Ifølge Fuglsang-Damgaard ville Oxford-gruppebevægelsen

⁶¹⁹ Ibid. 7.

⁶²⁰ Ibid. 8. Fuglsang-Damgaard citerede fra Andersen 1935, 21-22. Citationstegnene i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaards artikel.

⁶²¹ Fuglsang-Damgaard 1936b, 8.

⁶²² Ibid. 8-9. Citatet, Fuglsang-Damgaard bragte, var fra Andersen 1935, 16. I citatet er citationstegnene gengivet efter Fuglsang-Damgaards artikel.

⁶²³ Fuglsang-Damgaard 1936b, 9.

bringe dem, der var fremmede for kirken, til den gennem sjælesorgen. Han inddrog Luther og nævnte, at for Luther var sjælesorg et af kirkens kendetegn.⁶²⁴ Privatskriftemålet omtalte han som ”et Stykke af vor lutherske Arv, som vor Kirke næsten ganske har glemt”.⁶²⁵ Ifølge Fuglsang-Damgaard var absolutionen med evangeliets forkyndelse om syndernes forladelse til det enkelte menneske det centrale i skriftemålet for Luther.⁶²⁶

Det er tidligere omtalt, at Fuglsang-Damgaard på et stiftsmøde i København den 9. december 1936 opfordrede præsterne i København til at genoptage skriftemålet i kirkerne. Han omtalte endvidere på stiftsmødet i december, at privatskriftemålet blev praktiseret enkelte steder i København.⁶²⁷ I ”Tidens Røre og vor lutherske Arv” henstillede han også til genoptagelse af privatskriftemålet,⁶²⁸ og han gav udtryk for den opfattelse, at det ville være en passende måde at tage arven op på i kirken. Han hævdede desuden, at i skriftemålet var der mulighed for, at Luthers opfattelse af det almindelige præstedømme blev opfyldt.⁶²⁹ Sammenfattende kan man sige, at Fuglsang-Damgaard i artiklen gav udtryk for det synspunkt, at den lutherske arv på hans tid var privatskriftemålet og det almindelige præstedømme. Han lader til ved få lejligheder senere at have udtalt sig om genoptagelse af privatskriftemålet, hvilket tyder på, at hans forslag ikke vandt større udbredelse.

En anden artikel af Fuglsang-Damgaard i jubilæumsåret var ”Luthers Arv og Skriftemaal og Sjælesorg”, som udkom i Den danske Præsteforenings festskrift i anledning af reformationsjubilæet, *Luthers Arv og Danmarks Kirke* fra 1936. Festskriftet indeholder historiske artikler om reformationen og om reformationens grundtanker. Endvidere findes der artikler om kirkelivet og om de kirkelige retninger belyst ud fra arven efter Luther. I sin artikel betonedes Fuglsang-Damgaard Luthers opfattelse af, at skriftemålet skulle finde sted uden tvang, og han omtalte, at Luther afviste, at alle synder skulle skrifies.⁶³⁰ Han henviste desuden til Luthers opfattelse af, at skriftemål kunne

---

⁶²⁴ Ibid. 20.

⁶²⁵ Ibid. 21.

⁶²⁶ Ibid. 21. I artiklen ”Luthers Arv og Skriftemaal og Sjælesorg” fra 1936 gav Fuglsang-Damgaard udtryk for et lignende synspunkt om Luthers opfattelse af absolutionen: ”Det var for Absolutionens Skyld, Luther ikke for nogen Pris ville opgive Privatskriftemaalet.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1936c, 105.

⁶²⁷ Jf. referat fra stiftsmøde den 9. december i *Krd. Bl.* den 10. december 1936.

⁶²⁸ Ibid. 22-23. Fuglsang-Damgaards opfordring til præsterne i ”Tidens Røre og vor lutherske Arv” om at tage privatskriftemålet op er omtalt i Willert 2016, 136.

⁶²⁹ Fuglsang-Damgaard 1936b, 22-23.

⁶³⁰ Fuglsang-Damgaard 1936c, 104-105.

finde sted mellem to læge personer.⁶³¹ Om Luthers opfattelse af privatskriftemålet skrev han:

Det er om Privatskriftemaalet, Luther siger: 'Dog vil jeg ikke lade nogen tage det lønlige Skriftemaal fra mig og vil ikke bortgive det for alle Verdens Skatte; thi jeg ved, hvilken Styrke og Trøst, det har givet mig.'⁶³²

Han fremhævede, at Luther lagde vægt på privatskriftemålet for samvittighedens skyld, og han citerede Luther for at have omtalt, at skriftemål og absolution i kirken ikke skulle afskaffes, men det var ”i Særdeleshed for de ømme og ængstede Samvittigheders Skyld.”⁶³³ Luthers opfattelse af skriftemålet er omtalt tidligere i forhåndenværende afhandling, men det inddrages her, da det viser, hvilken afgørende vægt Fuglsang-Damgaard tillagde skriftemålet, at han i jubilæumsåret inddrog det i et skrift om arven efter Luther i den danske kirke.

Fuglsang-Damgaard har senere i kronikken i *Kristeligt Dagblad* den 13. januar 1938 omtalt, at han i ”Tidens Røre og vor lutherske Arv” og i ”Luthers Arv og Skriftemaal og Sjælesorg” havde belyst principper i Oxford-gruppebevægelsen ud fra arven efter reformationen. Sin opfattelse udtrykte Fuglsang-Damgaard med, at han havde ”forsøgt at bedømme Gruppens Grundtanker i Lys af Arven fra Reformationen” i de to artikler, hvilket understøtter opfattelsen af, at Fuglsang-Damgaard i de to artikler i jubilæumsåret fremhævede privatskriftemålet og det almindelige præstedømme som arven efter Luther.

I det sidste nummer af *Præsteforeningens Blad* i 1936 skrev Nedergaard, at Buchman og Oxford-gruppebevægelsens reklame, med Nedergaards eget udtryk ”Fanfarer”, var blevet ført frem i jubilæumsåret: ”Lidet frapperende var det at fejre luthersk Reformation, medens vi endnu har Dr. Buchmans Fanfarer i Ørerne.”⁶³⁴ Som tidligere omtalt var Nedergaard redaktør for *Præsteforeningens Blad*. Han må formodes at have haft indflydelse på holdninger i tidsskriftet, og det er muligt at opfatte Nedergaards udtalelse som en redaktionel kritik af bevægelsen i jubilæumsåret.

---

⁶³¹ Ibid. 107.

⁶³² Ibid. 108.

⁶³³ Fuglsang-Damgaard 1936b, 22. Citationstegnene i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaard.

⁶³⁴ *Prf. Bl.* 1936, 16. Aarg. nr. 52, 1117. Det er tidligere i indeværende afhandling omtalt, at Nedergaards holdning til bevægelsen skiftede fra afstandtagen til imødekommenhed. I jubilæumsåret lagde han med ovenstående kritiske udtalelse afstand til den, hvilket viser, at hans opfattelse havde ændret sig.

6.4. Sammenfatning af kapitlet

Det viser sig, at Fuglsang-Damgaard havde en imødekommende holdning til Oxfordgudstjenester, som efter hans opfattelse skabte øget tilslutning til kirken. Han gav derfor sin opbakning og tilladelse til, at de fandt sted i København. Gennemgangen af referater fra bispemøderne viser, at i behandlingen af spørgsmålet om Oxfordgudstjenester blev det opfattet som forbundet med lov om kirkers brug, og biskopperne henviste til en skrivelse fra Kirkeministeriet i 1926, som tillod lægmænd at tale i kirker.

Johannes Götzsche havde rundsendt sin pjece *Et Brev om Oxford* til biskopperne. I sit svarbrev til Götzsche gav Fuglsang-Damgaard udtryk for tilfredshed med pjecen, men fem andre biskopper udtrykte over for Götzsche, at de ikke støttede den. Det lykkedes ikke for bevægelsen at engagere et flertal af biskopperne som ”key-persons”, hvilket kan have medvirket til, at den stagnerede i Danmark. Læsningen af Lohses to breve til Götzsche viser, at inden for Indre Missions bestyrelse var opfattelserne af Oxford-gruppebevægelsen delte. I *Indre Missions Tidende* var Johannes Pedersens fem skeptiske artikler om bevægelsen i 1936 medvirkende til, at debatterne i tidskriftet ophørte. Bartholdy gav udtryk for forventning om samarbejde med bevægelsen, men fra 1938 afviste han den, og i Indre Mission slog Bartholdys og Pedersens synspunkter igennem.

De kirkelige festligheder i 400året for den danske reformation i 1936 bar præg af at være en fest for den danske reformation. Festlighederne blev planlagt på bispemøder fra 1934 til 1936, hvilket fremgår af referater fra bispemøderne. Med cirkulæret til pastoraterne fra Kirkeministeriet den 3. september 1936 blev det tilstræbt, at reformationsgudstjenesterne i landet den 1. november havde et ensartet præg. Også Fuglsang-Damgaard fremhævede i sin prædiken ved jubilæumsgudstjenesten den 30. oktober 1936 begivenhederne ved reformationen i Danmark i 1536.

Fuglsang-Damgaard spændte over at fastholde læren og at modtage Oxford-gruppebevægelsen, hvis læreindhold han var kritisk stemt overfor. I jubilæumsåret fremhævede han, at efter hans opfattelse var skriftemålet samt det almindelige præstedømme arven efter Luther, hvilket kom til udtryk i artiklerne ”Tidens Røre og vor lutherske Arv” samt ”Luthers Arv og Skriftemaal og Sjælesorg” – en arv Oxford-gruppebevægelsen kunne være med til at forny og styrke.

7. Tidehvervs kritik, nordisk bispemøde i 1936 og Fuglsang-Damgaards tre kronikker i januar 1938

Det er tidligere i indeværende afhandling blevet nævnt, at der blev rettet kritik af Oxford-gruppebevægelsen efter kampagnerne i 1935. I *Tidehverv* var der fra 1933, da bevægelsen begyndte at få omtale i dagspressen, skrevet talrige afvisende kommentarer mod den i form af Tage Schacks *Evershops*, i anmeldelser og i artikler. Kritikken i *Tidehverv* rettede sig mod Fuglsang-Damgaard i 1935 og 1937. I 1936 blev der afholdt nordisk bispemøde i Danmark, hvor Fuglsang-Damgaard planlagde programmet, og *Kristeligt Dagblad* bragte i januar 1938 hans foredrag på det nordiske bispemøde som tre kronikker.

Dette kapitel behandler *Tidehvervs* kritik af Fuglsang-Damgaards deltagelse i Oxford-gruppebevægelsen. Endvidere undersøges Fuglsang-Damgaards indflydelse på planlægningen af det nordiske bispemøde i 1936, og hans tre kronikker om Oxford-gruppebevægelsen i *Kristeligt Dagblad* i januar 1938 gennemgås.

7.1. Tidehvervs kritik

En markant stemme i *Tidehvervs* kritik af Oxford-gruppebevægelsen var pastor Tage Schack.⁶³⁵ Den 31. marts 1935 bragte *Politiken* en offentlig protest mod Oxford-gruppebevægelsen, som var skrevet af Schack. Protesten var underskrevet af 51 præster og lægmænd, og den blev udgivet i *Tidehverv* under overskriften ”Mod Oxford-gruppebevægelsen”.⁶³⁶ Man kunne læse, at

⁶³⁵ Tage Schack (1892-1945) var præst ved Filipskirken i København.

⁶³⁶ Jf. ”Mod Oxford-gruppebevægelsen”, *Tidehverv*, 1935, Aarg. 9, nr. 4, 56. Protesten den 31. marts 1935 mod bevægelsen er omtalt i Schjørring 1976a, 98-99. Til protesten, se desuden Jarlert 1995, 235. Jf. til kritik af bevægelsen i *Tidehverv* Schack: ”Aandens Frugter”, *Tidehverv*, 1933, Aarg. 7, nr. 3, 52. Se desuden C. Lindskrog: ”Fra Oxford-gruppebevægelsen”, *Tidehverv*, 1933, Aarg. 7, nr. 9, 142-144. Jf. endvidere K. R. Adamson: *Kun for Syndere*, Ibid. 145-147 samt Schack: ”Religiøs Epidemi”, *Tidehverv*, 1934, Aarg. 8, nr. 9, 138-140. Se desuden Schack: ”Oxfordismens Vranglære om Guds Førelse”, *Tidehverv*, 1934, Aarg. 8, nr. 10, 143-146 samt N.I. Heje: ”Mod Oxfordbevægelsen”, *Tidehverv*, 1935, Aarg. 9, nr. 4, 56-57. Jf. endvidere H. J. Hansen: ”Et Konventsforedrag”, *Tidehverv*, 1937, Aarg. 11, nr. 7, 91-97. Om Tidehvervs kritik af Oxford-gruppebevægelsen, se Lindhardt 1966, 217 samt Schjørring 1979, 239-242. Kjeldgaard-Pedersen har nævnt, at Tidehvervs kritik af bevægelsen havde ligheder med Tidehvervs øvrige opgør i de første ti år af *Tidehverv*, og som var præget af, at bevægelsen førte ”falsk Kristusforkyndelse” og ”falsk tale om menneskets forhold til Gud og næsten” og af, at bevægelsen løj om ”syndens radikalitet og herredømme indtil døden”. Ifølge Oxford-gruppebevægelsen var der ”tilknytningsmuligheder i mennesket for Guds ord”, nævnte Kjeldgaard-Pedersen, og bevægelsen regnede med muligheder for vækst og udvikling for troende, hvoraf fulgte udelukkelse fra fællesskabet af syndere. Jf. Kjeldgaard-Pedersen

ifølge protestskriverne havde kirken ikke levet op til at forkynde evangeliet, og det blev hævdet, at bevægelsens budskab var et bolværk mod socialisme, nazisme og kommunisme for borgerskabet.⁶³⁷ Kirkens opgave, at forkynde evangeliet, var ifølge *Tidehverv* blevet negligeret, og Oxford-gruppebevægelsen var snarere et redskab for borgerskabet mod truslen fra politiske ideologier i samtiden, end den var evangelieforkyndelse.

I *Tidehverv* var der også andre misbilligende indlæg om, at biskopperne ikke havde grebet ind over for bevægelsen, og Schack skrev i et af disse indlæg:

Man kan spørge: Hvor er det muligt, at en saadan Bevægelse kan faa Fremgang i den danske Kirke? Hvor har Vogterne været henne? Ja, de har vel som sædvanlig været beskæftiget med ganske andre Ting end at værne Hjorden mod falsk og for-dærvelig Lære. I hvert Fald har man ikke hørt noget til dem.⁶³⁸

Hans kritik over for biskopperne rettede sig desuden mod, at de ikke havde afvist bevægelsen:

Det er *denne* Bevægelse, som næsten alle ledende Kirkemænd her til Lands (flere Biskopper indbefattet) har sagt god for, medens ingen for Alvor har taget til Gen-mæle.⁶³⁹

Schack skrev i *Tidehverv* satiriske kommentarer, som blev kaldt for *Eversharps*, og han rettede i 1935 sin kritik mod Fuglsang-Damgaard i en *Eversharp*. Ifølge Schack havde Fuglsang-Damgaard i et interview i *Berlingske Tidende* den 7. april 1935 nævnt, at Oxford-gruppebevægelsen fik

---

2012, 193. Kjeldgaard-Pedersens omtale af *Tidehvervs* kritik er omtalt i Willert 2016, 130, note 6.

⁶³⁷ ”Denne Bevægelse skal derfor paa een Gang være et Værn mod Socialisme, Nazisme og Kommunisme og et Surrogat for en virkelig Tilværelse, hvor man under Livets Streng-hed er nødt til at høre Evangeliet”, jf. *Tidehverv*, 1935, Aarg. 9, nr. 4, 56. Kritikken fra *Tidehverv* er omtalt i Willert 2016, 130.

⁶³⁸ Schack: ”Religiøs Epidemi”, *Tidehverv* 1934, Aarg. 8, nr. 9, 139. Også ved andre lej-ligheder skrev Schack kritisk over for biskopper og provster. Jf. at Schack i en *Eversharp* med overskriften ”Kejserens nye Klæder” skrev: ”Biskopper og Stiftsprovster og andre ledende indenfor Kirken har i den senere Tid atter opløftet deres advarende Røster mod den golde Kritik [af Oxford-gruppebevægelsen]; og samtidig er Oxfordismen blevet mod-taget med Begejstring af de samme Mennesker.” Se *Tidehverv*, 1935, Aarg. 9, nr. 9, 144. Schack rettede i en *Eversharp* ”Biskop V. Ammundsen og Oxfordbevægelsen” i 1936 personlig kritik mod V. Ammundsen, hvor Schack skrev, at Ammundsen havde udtalt sig både positivt og negativt om bevægelsen, se *Tidehverv*, 1936, Aarg. 10, nr. 2, 32.

⁶³⁹ ”Oxfordismens Vranglære om Guds Førelse”, *Tidehverv* 1934, Aarg. 8, nr. 10, 146. I citatet er kursiveringen og parentesen gengivet efter *Tidehverv*.

tilslutning fra borgerskabet. Hermed kom borgerskabet efter Schacks opfattelse til at fremstå i et fordelagtigt lys, hvilket han udtrykte med, at borgerskabet ville ”bringe sig selv i Salveten.”⁶⁴⁰ Han henviste til det ovenfor omtalte protestbrev og bebrejdede Fuglsang-Damgaard, at han i sin position som biskop havde siddet protester mod Oxford-gruppebevægelsen, som 51 personer stod bag, overhørig.⁶⁴¹ Fuglsang-Damgaard tog ikke til genmæle imod kritikken.

I *Nationaltidende* stillede Ove Lundbye sig i et åbent brev til Fuglsang-Damgaard den 17. november 1937 kritisk overfor, at han som biskop i den evangelisk-lutherske kirke var afbildet i Oxfordhæftet *Vend Strømmen*.⁶⁴² Lundbye hæftede sig ved, at Fuglsang-Damgaard i *Vend Strømmen* blev omtalt som leder i bevægelsen og ved, at Fuglsang-Damgaard havde udtalt sig i hæftet. Efter Lundbyes mening var *Vend Strømmen* ”et Makværk af sjælden Plathed”, som havde ”tip-top smartness.” Han henvendte sig direkte i *Nationaltidende* til Fuglsang-Damgaard og spurgte, hvordan han forenede deltagelsen i *Vend Strømmen* med evangelisk kristendom:

---

⁶⁴⁰ Schack: ”En uheldig interviewer”, se *Tidehverv*, 1935, Aarg. 9, nr. 4, 64.

⁶⁴¹ Ibid. 64.

⁶⁴² I *Vend Strømmen* var der et billede af Fuglsang-Damgaard og Brodersen med billedteksten: ”Københavns Biskop, Dr. teol. H. Fuglsang-Damgaard (tilhøjre) og Stiftsprovst, Dr. teol. Paul Brodersen, begge Ledere i Oxford-Gruppen. – ’Den giver Løsningen paa det alvorlige Skilsmisseproblem,’ udtalte Biskoppen.” Tegnsætningen og stavemåden i citatet er gengivet efter *Vend Strømmen*, herunder også stavemåden ”teol.”. *Vend Strømmen* var et hæfte med billeder fra Oxford-gruppebevægelsen fra USA, Canada, Holland, Norge og Schweiz. Det udkom i 50.000 eksemplarer i Danmark i 1937, jf. *Kr. Dbl.* 5. december 1937. Formålet med hæftet var at gøre et fremstød for bevægelsen i engelsktalende lande og i Europa. Den engelske titel var *Rising Tide*, og det blev oversat til dansk, finsk, fransk, hollandsk, norsk, spansk, svensk og tysk. I USA var oplaget af *Rising Tide* på en halv million og i England på 300.000, se *Kr. Dbl.* 1. december 1937. Jf. omtalen af *Rising Tide* i Jarlert 1995, 23, 251 og 254 samt i Randall 2000, 174. *Vend Strømmen* blev præsenteret for en indbudt kreds fra Rigsdagen og fra pressen den 2. december 1937. *Kr. Dbl.* refererede den 3. december 1937 fra præsentationen med overskriften ”’Vend Strømmen’ præsenteres. Oxfordmøde med adskillige Rigsdagsmænd som deltagere i Aftes.” Citationstegnene i citatet er gengivet efter *Kr. Dbl.*, hvor man i referatet skrev, at pressefolk deltog, samt at Gerda Mundt samt Oskar Andersen var tilstede blandt de indbudte fra Rigsdagen. Hvidt havde budt velkommen, og desuden var der blevet aflagt vidnesbyrd på mødet, kunne man læse. Andersen var i Rigsdagen repræsentant for Det konservative Folkeparti. Præsentationen af *Vend Strømmen* for medlemmer af Rigsdagen kan betragtes som et forsøg på at skabe forbindelse mellem bevægelsen og politikere. Brodersens forsøg på at skabe tilslutning fra politikere og embedsmænd er omtalt ovenfor, og heller ikke forsøget på med *Vend Strømmen* at opnå tilslutning fra danske politikere lader til at lykkes.

De skylder Offentligheden en Redegørelse for, hvorledes dette Hæftes *Indhold* efter Deres Mening kan forenes med en Kristendom, der er *evangelisk* og *luthersk*, og som *De*, Hr. Biskop, skulde repræsentere.⁶⁴³

Lundbye skrev efterfølgende i kronikken om den vægt, den amerikansk prægede bevægelse efter hans opfattelse lagde på "prosperity" eller succes, og om "samdeling" i bevægelsen skrev han dette: "Samdel, og Blodet vil strømme rundt, saa Livet kan leves stærkt og sundt."

Nationaltidende bragte samme dag, den 17. november, Fuglsang-Damgaards svar til Lundbye. I sit svar til Lundbye kommenterede han ikke Lundbyes kritik, men han hævdede, at han ikke var medarbejder ved *Vend Strømmen*. Efter hans opfattelse blev andre billeder i tiden brugt af magter, som var nedbrydende, hvorimod billederne i *Vend Strømmen* efter hans mening var opbyggelige. Med omtale af nedbrydende billeder henviste Fuglsang-Damgaard til nazismens propaganda, som billederne i *Vend Strømmen* ifølge Fuglsang-Damgaard kunne siges at være et modbillede til. I sit svar fremhævede han desuden, at han var rodfæstet i luthersk kristendom. Som biskop var han vejleder, hvor der var åndelige kampe, og da bevægelsen kom, var han blevet grebet af den. Det var hans synspunkt, at han som biskop havde "Opgave og Pligt" til, at en stor vækkelsesbevægelse som Oxford-gruppebevægelsen ikke skulle gå forbi kirken. Man kan med andre ord sige, at det var Fuglsang-Damgaards opfattelse, at han som biskop havde ansvar for at medvirke til, at bevægelsen ikke stod uden for kirken, men i stedet at arbejde på, at den kom ind i kirken.⁶⁴⁴ Fuglsang-Damgaards svar til Lundbye i *Nationaltidende* den 17. november var atypisk fra hans side, da han ellers sjældent tog del i polemik og ikke kom med udtalelser om Tidehverv.⁶⁴⁵ Han har sandsynligvis kun svaret Lundbye, fordi kritikken var rettet mod ham personligt.

Debatten sluttede dog ikke her. Lundbye udtalte sig efterfølgende i et åbent brev i *Tidehverv* misbilligende over, at Fuglsang-Damgaard i sit svar

---

⁶⁴³ Kursiveringen i citatet er gengivet efter *Nationaltidende*. Kontorchef Ove Lundbye tilhørte kredsen af personer, der ikke var teologer men havde tilknytning til Tidehverv. Jf. Søb 1965, 119.

⁶⁴⁴ Debatten mellem Lundbye og Fuglsang-Damgaard blev refereret i *Kr. Dbt.* den 18. november, hvor *Vend Strømmen* blev omtalt som et "almindeligt Reklamebrøl", og man skrev, at vurderingen af bevægelsen måtte vente og afhang af, om bevægelsen førte mennesker til Kristus. *Kr. Dbt.* havde tidligere med omtale af møder og arrangementer været med til at bringe bevægelsen frem, hvorimod *Krd. Bl.* forholdt sig afvisende over for *Vend Strømmen*.

⁶⁴⁵ Jf. at Søb har omtalt, at Fuglsang-Damgaard hverken erklærede sig for eller imod Tidehverv. Jf. Søb 1965, 136.

til ham den 17. november i *Nationaltidende* ikke havde taget afstand fra *Vend Strømmen* og ikke havde udtalt sig kritisk over for bevægelsen.⁶⁴⁶ Denne gang svarede Fuglsang-Damgaard ikke på Lundbyes udtalelser.

Tidehvervs kritik af Fuglsang-Damgaard bundede i første omgang i, at han havde en velvillig indstilling over for bevægelsen. Schjørring har imidlertid også set en mulig forbindelse mellem kritikken og sagen om den tidehvervske præst Karl R. Adamsen.⁶⁴⁷ Harald Ostenfeld var biskop, mens sagen om Adamsen stod på i 1933-1934. Da Fuglsang-Damgaard blev Københavns biskop efter Ostenfeld, rettede *Tidehvervs* polemik sig ifølge Schjørring mod Fuglsang-Damgaard, hvilket Schjørring har udtrykt med, at man drog ”i felten mod efterfølgeren som Københavns biskop, Fuglsang-Damgaard.”⁶⁴⁸ Det er ikke umuligt, at personsager har spillet ind, men *Tidehvervs* kritik af Fuglsang-Damgaard ligger i forlængelse af den øvrige kritik, man i disse år fandt der.

7.2. Fuglsang-Damgaards tre kronikker i 1938

7.2.1. Det nordiske bispemøde i 1936

Fra sidste del af 1800-tallet var relationer mellem de nordiske lande blevet styrket med fælles nordiske møder for studenter og præster, og fra 1920 blev der holdt fælles møder for biskopperne fra Norge, Sverige, Finland og Island og Danmark hvert tredje år.⁶⁴⁹ Det sjette nordiske bispemøde blev holdt på Langesø på Fyn den 16.-21. september 1936. Det var forinden blevet behandlet på et møde i Ålborg mellem de danske biskopper den 19.-20. september 1935 under punkt 8 ”Nordisk bispemøde”, hvor det blev besluttet, at Fuglsang-Damgaard skulle tage kontakt til ”primas i de 4 broderlande.”⁶⁵⁰ Et udvalg bestående af Fuglsang-Damgaard, V. Ammundsen og Rud, som skulle forberede det nordiske bispemøde, blev nedsat på mødet.⁶⁵¹ På de danske biskoppers møde i København den 4. januar 1936 blev hovedtrækkene af programmet med ankomst, forhandling, gudstjenester, udflugt til

⁶⁴⁶ ”Folkekirkens Oxfordisering”, *Tidehverv*, 11. Aarg., Nr. 10, 123-124. Lundbye omtalte i ”Folkekirkens Oxfordisering” Fuglsang-Damgaard som biskop over Sjællands Stift.

⁶⁴⁷ Til sagen om Adamsen, jf. Lindhardt 1966, 187-188.

⁶⁴⁸ Schjørring 1976c, 98.

⁶⁴⁹ Schjørring 1996, 189. Erkebiskop i Uppsala Nathan Söderblom var hovedkraften bag det første nordiske bispemøde i 1920, som fandt sted uden for Helsingborg i Sverige. Söderbloms engagement i økumenisk arbejde var baggrund for, at han tog initiativ til afholdelse af nordiske bispemøder. Jf. Hansson 2014, 91. Til Söderbloms optagethed af det nordiske fællesskab, jf. Schjørring 2001, 17-18.

⁶⁵⁰ C-0001, Ålborg Stift, Bispeembedet, 958, Landsarkivet for Nørrejylland.

⁶⁵¹ Ibid.

Sønderjylland og afslutning gennemgået under punkt 4 ”Det nordiske bispemøde”.⁶⁵² Emnerne på bispemødet i 1936 var kendt af offentligheden,⁶⁵³ hvorimod referaterne af møderne ikke var offentligt tilgængelige.

Fuglsang-Damgaard planlagde mødet, og han skrev den 11. februar 1936 til biskop i Oslo Johan Lunde⁶⁵⁴ og udbad sig emner til det nordiske bispemøde samt forslag til talere:

Da det nu synes at gaa i Orden, saa at der bliver et nordisk Bispemøde i Danmark i September, beder jeg dem venligst sende mig Forslag om Emner, som de kunde ønske fremdraget paa dette Møde, samt Forslag om Talere til de nævnte Emners Behandling. Med broderlig Hilsen Deres hengivne H. Fuglsang-Damgaard.⁶⁵⁵

Lunde sendte den 13. februar Fuglsang-Damgaards brev fra den 11. februar i cirkulation til de norske biskopper. Han tilføjede under Fuglsang-Damgaards brev den 11. februar, at han skulle have det cirkulerende brev tilbage, og at han ville sende svarene samlet til Fuglsang-Damgaard.

Biskop Johan Støren fra Nidaros⁶⁵⁶ skrev den 28. februar i det cirkulerende brev:

Jeg har intet særlig emne at framføre, med mindre det skulde være at man finder a burde drøfte 'Kirken og Oxfordgruppebevægelsen.' I sa fall vil jeg henstille til biskop Berggrav a indlede emnet.⁶⁵⁷

Eivind Berggrav sendte det cirkulerende brev med biskoppernes udtalelser tilbage til Lunde og vedlagde et brev til Lunde fra 6. marts, hvor han skrev:

Jeg fraråder, at vi diskutterer kirkens stilling til Oxford. Siden Støren har nevnt mig som indleder, må jeg i alle fall si at jeg ikke kan eller vil ta slik en opgave.⁶⁵⁸

⁶⁵² Ibid.

⁶⁵³ Mødepunkterne og den officielle åbning af det nordiske bispemøde blev omtalt i *Kr. Dbl.* den 17., 18., 19. og 20. september 1936. Det nordiske bispemøde blev endvidere omtalt i *Prf. Bl.* 1936, 26. Aarg., nr. 39, 716-717 samt i tidsskriftet *Kristen Gemenskap* 1936, Nionde årgången, 208-20. *Kristen Gemenskap* var et fællesnordisk tidsskrift om økumeniske emner, som udkom første gang i 1929, jf. Schjørring 1996, 190.

⁶⁵⁴ Om Johan P. Lunde, jf. Elstad, Hallgeir. (2017, 27. juni). Johan Peter Lunde. I Store norske leksikon. Hentet 25. august 2019 fra https://snl.no/Johan_Peter_Lunde.

⁶⁵⁵ Københavns Stifts Bispeembede, EA-002, 525, Landsarkivet for Sjælland.

⁶⁵⁶ Jf. Elstad, Hallgeir & Flottorp, Haakon. (2019, 6. mai). biskop. I Store norske leksikon. Hentet 25. august 2019 fra <https://snl.no/biskop>.

⁶⁵⁷ Københavns Stifts Bispeembede, EA-002, 525, Landsarkivet for Sjælland. Citations-tegnene og stavemåden er gengivet efter Størens brev, herunder også ”a” og ”sa”.

⁶⁵⁸ Ibid. Understregningen samt stavemåden i citatet er gengivet efter Berggravs brev.

I forhold til Oxford-gruppebevægelsen havde Berggrav mødt den, da den i oktober 1934 gjorde et fremstød i Norge. Hans synspunkt var, at den havde positive sider, men han fandt også, at der var svagheder i den. Han bevarede en kritisk afstandtagen og lagde efterhånden distance til den.⁶⁵⁹

Lunde sendte det cirkulerende brev tilbage til Fuglsang-Damgaard med et vedlagt brev fra den 12. marts, hvor han skrev, at han var enig med Berggrav i, at Oxford-gruppebevægelsen ikke skulle drøftes som et mødepunkt. Der ville sikkert blive talt om den under mødet, skrev han.⁶⁶⁰

Fra Finland skrev ærkebiskop Errkki Kaila i Åbo den 18. februar 1936 et brev til Fuglsang-Damgaard, hvor han takkede for indbydelsen. Han havde sammen med ”biskoparna v. Bonsdorff och Lethonen” overvejet emner til mødet, skrev han, og de ville gerne høre om erfaringer fra Norge og Danmark med bevægelsen.⁶⁶¹ Ifølge Kailas brev den 18. februar havde Fuglsang-Damgaard skrevet til ham og bedt om at få emner til det nordiske bispemøde tilsendt. Biskop i Borgå Stift Max von Bonsdorff skrev den 1. juni til Fuglsang-Damgaard, at han ikke havde nogen ændringer i forhold til det foreslåede bortset fra en eventuel drøftelse af bevægelsen i de nordiske lande.⁶⁶²

Kaila skrev endnu et brev til Fuglsang-Damgaard den 2. juni 1936 og takkede for indbydelsen til Langesø. Han skrev endvidere, at han påskønnede et foredrag, Fuglsang-Damgaard havde medsendt om Oxford-gruppebevægelsen, og som han havde vist til medlemmer af domkapitlet. Efter at have læst foredraget, skrev Kaila, sympatiserede han med bevægelsen, hvilket han udtrykte med, at ”mina sympatier [...] ökats”.⁶⁶³ Det er sandsynligvis *Oxfordgruppen, en ny vej til det gamle Evangelium*, Kaila henviste til, og Fuglsang-Damgaard lader i forbindelse med det nordiske bispemøde til at have søgt at udbrede kendskabet til bevægelsen med sit skrift.

⁶⁵⁹ Berggravs ovennævnte synspunkter om Oxford-gruppebevægelsen er gengivet efter Heiene 1992, 226-230.

⁶⁶⁰ Københavns Stifts Bispeembede, EA-002, 525, Landsarkivet for Sjælland. Et eksempel på et emne, som ikke omhandler Oxford-gruppebevægelsen, og som derfor indgår ikke i behandlingen af biskoppernes svar, er biskoppen i Stavangers J.C. Petersens forslag om at drøfte ”Kristendom og Stat”. Petersens forslag er påført det cirkulerende brev den 25. februar 1936.

⁶⁶¹ Ibid. Om Erkki Kaila jf. *Biografiskt lexikon för Finland* 3. Republiken A-L, 2011, URN: NBN: fi: sls: 4631-1416928957-237. Til Kailas, Hentet den 25. august 2019. Von Bonsdorffs samt Lethonens synspunkter om bevægelsen, jf. Ekstrand 1993, 91-92.

⁶⁶² Ibid. Om Max von Bonsdorff, se *Biografiskt lexikon för Finland* 3. Republiken A-L, 2011, URN: NBN: fi: sls-4631-1416928957237. Hentet den 25. august 2019. Med ”Lethonen” henviste Kaila til Aleksi Lethonen, jf. afsnit 5.2 ”Det lutherske Verdenskonvent i 1935.”

⁶⁶³ Ibid.

Biskop i Lund Edvard Rodhe⁶⁶⁴ takkede Fuglsang-Damgaard for indbydelsen i et brev den 29. maj 1936. Han skrev i brevet, at ”Vi svenskar skulle nog gärna vilja höra något om grupp-rörelsen i Danmark och Norge.”⁶⁶⁵ Tilsyneladende havde Rodhe talt med svenske biskopper om det nordiske bispemøde og svarede Fuglsang-Damgaard på vegne af dem.

Blandt de nordiske biskopper var Støren, Kaila, Lethonen, von Bonsdorff og Rodhe således velvilligt indstillede overfor, at bevægelsen blev et punkt på programmet, hvorimod Lunde og Berggrav var forbeholdne. Programmet for det nordiske bispemøde fulgte i hovedtrækkene de programpunkter, der blev besluttet på det ovennævnte møde mellem de danske biskopper den 4. januar 1936, men der var den forskel, at der på det endelige program var et punkt den 17. september, som hed ”Forhandling: Gruppebevægelsen og Norden. Indledning ved Biskop *Fuglsang Damgaard*, København.”⁶⁶⁶

Indstillingen til at høre om bevægelsen på mødet blandt de biskopper, der havde svaret Fuglsang-Damgaard, var med andre ord blandet. I betragtning af, at 31 biskopper deltog i det nordiske bispemøde,⁶⁶⁷ findes der med de syv biskopper, der skrev til Fuglsang-Damgaard, svar fra et mindretal. Oxford-gruppebevægelsen blev et punkt på mødet, hvilket kan skyldes, at flertallet af de syv biskopper, der havde udtalt sig, var positivt indstillet.

En drøftelse af bevægelsen blandt indflydelsesrige kirkeledere i Norden ville give mulighed for, at kendskabet blev udbredt til en større kreds og for udbredelse af den i Norden, hvilket givetvis har medvirket til, at Fuglsang-Damgaard satte punktet på programmet. Kailas brev til Fuglsang-Damgaard den 2. juni 1936 understøtter opfattelsen af, at det var et ønske hos Fuglsang-Damgaard at udbrede kendskabet til Oxford-gruppebevægelsen på det nordiske bispemøde i 1936.

Fuglsang-Damgaards interesse i, at bevægelsen blev drøftet, ligger i forlængelse af hans engagement i, som det er nævnt tidligere i indeværende afhandling, at udbrede den til Sveriges kirke gennem Erling Eidem samt til kirkeledere i Sverige, Finland og Tyskland på konferencen i Berlin i december 1935.

⁶⁶⁴ Om Edvard M. Rodhe, jf. Edvard M Rodhe, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6794>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Oloph Bexell), hämtad 2019-08-25.

⁶⁶⁵ Københavns Stifts Bispeembede, EA-002, 525, Landsarkivet for Sjælland. Eventuelle breve til Fuglsang-Damgaard fra andre nordiske biskopper om det nordiske bispemøde findes ikke i arkivet for Københavns Stifts Bispeembede, hvilket kan skyldes, at de er gået tabt.

⁶⁶⁶ Jf. programmet for det nordiske bispemøde, Københavns Stifts Bispeembede, EA-002, 525, Landsarkivet for Sjælland. Kursiveringen i citatet er gengivet efter programmet.

⁶⁶⁷ *Kr. Dbl.* 17. september 1936.

7.2.2. Fuglsang-Damgaards kronikker i Kristeligt Dagblad den 13., 15. og 16. januar 1938

I et brev fra den 31. december 1937 lykønskede Fuglsang-Damgaard Arvid Runestam med udnævnelsen til biskop. Han udtrykte sin forventning til det fremtidige samarbejde med Runestam i Nordens kirker og på de nordiske bispemøder:

Jeg føler en særlig Glæde over Deres Udnævnelse, naar jeg tænker paa Gruppearbejdets Fremtid i Sverige. Sammen med dette Brev sender jeg en Artikel om Gruppen, som jeg gerne vilde høre Deres Mening om.⁶⁶⁸

Den artikel, Fuglsang-Damgaard omtalte i brevet, er efter al sandsynlighed artikelserien ”Gruppebevægelsen og Norden”, som var overskriften på Fuglsang-Damgaards tre kronikker i *Kristeligt Dagblad* den 13. januar, 15. og 16. januar 1938.⁶⁶⁹ Det er ovenfor omtalt, at kronikkerne var det foredrag, Fuglsang-Damgaard havde holdt på det nordiske bispemøde i 1936.

Fuglsang-Damgaard skrev i indledningen til den første kronik den 13. januar, at han ikke ville berette om bevægelsens historie i de nordiske lande eller om dens aktuelle situation. Hensigten var, at biskopperne skulle drøfte spørgsmål angående bevægelsen og kirken. Han fremhævede i det efterfølgende, at Oxford-gruppebevægelsen havde vist, at der var et tomrum i menneskets sjæl, som var opstået, fordi behov i menneskesjælen var blevet overset. Det var hans synspunkt, at nye bevægelser kunne komme med et tempo, som havde lighed med en storm, hvormed han hentydede til den opmærksomhed, bevægelsen skabte med reklamen, og til debatter og omtale, den havde udløst.

”Gruppebevægelsen”, skrev han, havde gjort opmærksom på, at der var områder af den menneskelige natur, som han omtalte som ”*Biologi, Sociologi og Psykologi*”,⁶⁷⁰ som var blevet overset. Det var områder, der fejlagtigt blev opfattet som sekulariserede. Ifølge Fuglsang-Damgaard hørte disse områder med til skabelsen, og han henviste til skabelsesberetningen: ”Bliv frugtbare og mangfoldige og opfyld Jorden og gør eder til Herre over den”.⁶⁷¹

⁶⁶⁸ Runestams arkiv, Runestam Coll. I, Uppsala Universitetsbibliotek. Runestam blev udnævnt til biskop over Karlstad Stift den 30. december 1937.

⁶⁶⁹ Et eventuelt svarbrev fra Runestam på Fuglsang-Damgaards brev den 31. december findes ikke i Fuglsang-Damgaards privatarkiv, hvilket kan skyldes, at det er bortkommet, eller at Runestam ikke svarede Fuglsang-Damgaard på hans brev.

⁶⁷⁰ Kursiveringen i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaards kronik. Jf. at det i gennemgangen af *Kristelig og videnskabelig Livstydning* blev omtalt, at det var Fuglsang-Damgaards opfattelse, at biologi, psykologi og sociologi var omfattet af naturvidenskabens love.

⁶⁷¹ Citatet, Fuglsang-Damgaard bragte, var fra 1. Mosebog kapitel 1, vers 28.

Efter Fuglsang-Damgaards opfattelse var der ikke nogen områder i livet, som ikke tilhørte Guds skabelse, og han hævdede, at ”Verden er Guds Verden”.⁶⁷² I *Privatskriftemaalets Fornyelse* havde han tidligere lagt afstand til de løsnede bånd mellem kirke og samfund, han fandt i samtiden, og her begrundede han sin opfattelse i skabelsen. Menneskets sjæl var skabt, skrev han, på en måde, så den skulle gøre brug af skriftemålet, hvis den skulle vedblive at være en sund sjæl.

Fuglsang-Damgaard inddrog i kronikken et citat fra H. C. Sonnes⁶⁷³ oversættelse fra 1858 af Richard Baxters pastoralteologi *The Reformed Pastor* fra 1656,⁶⁷⁴ som havde titlen *Opfordring til Præsterne, en Pastoraltheologi af Richard Baxter*. Baxters skrift var stilet til præster, og han opfordrede til offentligt at bekende for ”Guds ansigt”. Ifølge Baxter ville det være vanærende at undlade at bekende sine synder:

Og saa staar endnu eet tilbage, mine Brødre, at vi bekender, at vi er skyldige i de her nævnte Synder, at vi ydmyger vore Sjæle, og at vi begræder vore Overtrædelser for Guds Ansigt ... Skulde vi vægre os og undskylde vore Synder og lade, som om de intet havde at betyde? Er det ikke bedre gennem en uforbeholden og ydmyg Syndsbekendelse at give Gud Æren end med Henblik paa vor egen Ære at søge efter et Figenblad for at skjule vor Nøgenhed? Det er Synden og ikke Syndsbekendelsen,

⁶⁷² Jf. at der er kontinuitet fra Fuglsang-Damgaards synspunkt i *Videnskabelig og kristelig Livstydning* om, at kausalrækkerne var underlagt Guds virke, til hans opfattelse i kronikken den 13. januar 1938 af, at alle områder i livet tilhørte Guds skabelse.

⁶⁷³ Hans Christian Sonne (1817-1880) var sognepræst i Møgeltønder i Sønderjylland.

⁶⁷⁴ Richard Baxter (1615-1691) var præst i Kidderminster i Worcestershire og var kendt som prædikant og for sit opbyggelige forfatterskab. Jf. Andrew Purves 2001, 98-102; Hylson-Smith, 1996, 270-274. I titlen *The Reformed Pastor* har ”reformed” betydningen ”revived or renewed pastor”, se Purves 2001, 96. ”Reformed” angiver en fornyet praksis i præstens arbejde og har ikke betydningen ”reformert”. Neiiendam har omtalt, at Baxters opbyggelige forfatterskab var kendt i Danmark fra 1715, uden at han nævnte *The reformed Pastor*, jf. Neiiendam 1930 I, 191, note 6. Den fulde titel på *The Reformed Pastor* var *Gildas Salvianus, The Reformed Pastor*, og Erik Pontoppidan (1698-1764) nævnte i forordet til *Collegium pastorale practicum* Baxters *Gildas Salvianus* blandt skrifter, som efter reformationen havde beskæftiget sig med pastoralteologi, og som han havde studeret. Jf. Erik Pontoppidan, ”Fortale til den christelige Læser”, *Collegium pastorale practicum*, Kjøbenhavn: Det kongelige Vaysenhuus, 1757. *The Reformed Pastor* har således været kendt fra 1757. Det er et åbent spørgsmål, hvorfra Fuglsang-Damgaard havde kendskab til Sonnes oversættelse af Baxters *The Reformed Pastor*, idet de anvendte bøger i pastoralteologi fra 1800-tallet var skrevet af danske præster. Vedr. bøger i pastoralteologi i 1800-tallet, jf. Eberhard Harbsmeier og Hans Raun Iversen 1995, 19. Sonnes oversættelse af *The Reformed Pastor* er omtalt i Carsten Jensen Petersen 1938, 157. Petersen havde indgående kendskab til præster og kirkeliv i Nord-og Sydslesvig, og at Sonnes oversættelse er nævnt hos Petersen, tyder på, at den har været kendt i området. Det er muligt, at Fuglsang-Damgaard har haft kendskab til Sonnes oversættelse herfra.

der tjener os til Vanære. Vi har begaaet den ved højlys Dag, saa den ikke kan være skjult. Ethvert Forsøg paa at tilsløre den kan kun øge vor Skyld og vor Skam. Der gives ingen anden Maade, paa hvilken man kan udbedre den Skade, vor Ære har lidt ved vor Synd, end at vi frit bekender den og ydmyger os. Men hvad alle oprigtige og ydmyge Prædikanter angaar, saa tvivler jeg ikke om, at de foretrækker at beklage deres Synder og love Omvendelse offentligt i Nærværelse af deres Menighed.⁶⁷⁵

Citatet af Baxter om offentlig bekendelse kan opfattes som en henvisning fra Fuglsang-Damgaards side til vidnesbyrdet i bevægelsen. Han fortsatte og hævdede, at skriftemålets betydning ikke først og fremmest var i sjælens lettelse i bekendelsen men i, at synden blev udslettet ved tilsigelse af absolutionen. Efter Fuglsang-Damgaards opfattelse var der en sjælelig lov om lettelse i bekendelsen, som Oxford-gruppebevægelsen havde påpeget, og som havde haft betydning for mange mennesker. Det var hans opfattelse, at menigheden havde den ”fulde Gave” med absolution og bekendelse, som de viste deltagere i bevægelsen, så disse fik forståelse for, at den ”egentlige Gave” var tilsigelsen af syndernes forladelse.

I spørgsmålet om skriftemålet blev det i gennemgangen af *Privatskriftemaalets Fornyelse* omtalt, at Fuglsang-Damgaard var velvilligt indstillet over for bevægelsens bekendelse eller ”sharing”, og at det var det lutherske skriftemål, han ønskede genindført. Selvom om Fuglsang-Damgaard ikke direkte omtalte ”sharing” i kronikken den 13. januar, havde hans opfattelse af skriftemålet i bevægelsen ændret sig. Han lagde nu vægt på, at skriftemålet i bevægelsen, måtte følges af absolution som i kirkens skriftemål.

Fuglsang-Damgaards prædiken ved reformationsjubilæet i 1936 blev trykt i *Indre Missions Tidende*,⁶⁷⁶ og i spørgsmålet om, hvad der kan have bevirket, at han ændrede opfattelse, er det muligt, at han har kendt Johannes Pedersens skeptiske artikel i *Indre Missions Tidende* mod skriftemålet i Oxford-gruppebevægelsen.⁶⁷⁷ Om bekendelsen i bevægelsen skrev Pedersen, at det var en vildfarelse, der havde bredt sig som kræft,⁶⁷⁸ når det var et krav at bekende de enkelte synder over for et andet menneske. Han fremhævede, at

⁶⁷⁵ Citatet, Fuglsang-Damgaard bragte i kronikken den 13. februar, var fra Sonne 1858, 194-195. I ovenstående citat fra Baxter er ord og tegnsætning gengivet efter Fuglsang-Damgaards kronik. Fuglsang-Damgaard moderniserede Sonnes oversættelse af Baxters *The reformed pastor*, uden at han ændrede ved meningen. Et eksempel er, at de første linjer af ovenstående citat hos Sonne var følgende: ”Og nu staaer der blot tilbage, mine Brødre! at vi alle erklære os skyldige i Størstedelen af de ovenomtalte Synder, og at vi ydmyge vore Sjæle og begræde vore Overtrædelser for Herren,” jf. Sonne 1858, 194.

⁶⁷⁶ Jf. *IMT* 1936, 83. Aarg., nr. 49, 593-596.

⁶⁷⁷ Johannes Pedersen: ”Gamle Sandheder og gamle Vildfarelser i moderne Klæder”, *IMT* 1936, 83. Aarg., nr. 4., 43-46.

⁶⁷⁸ *Ibid.* 44.

Luther afviste det katolske skriftemål, fordi det var tvungent, men i Oxford-gruppebevægelsen blev det regnet for nødvendigt at skrifte for et andet menneske.⁶⁷⁹ Det var Pedersens opfattelse, at der blev krævet en ”Mellemand mellem Gud og os”, når man skulle skrifte for en anden.⁶⁸⁰ Luther havde ifølge Pedersen forkastet det katolske skriftemål, fordi vægten ikke lå på tilsigelsen af syndernes forladelse, men på opregningen af synder, hvilket Pedersen omtalte som den ”radikale Syndsbekendelse”.⁶⁸¹ Der var mange, skrev Pedersen, som med Oxford-gruppebevægelsen havde håbet på, at det sunde evangeliske privatskriftemål blev genoplivet, men ifølge Pedersen lod det til, at bevægelsen vendte tilbage til det katolske skriftemål.⁶⁸² Afsluttende omtalte han, at man i jubilæumsåret for reformationen i Danmark skulle afvise de katolske vildfarelser og genoplive det evangeliske skriftemål.

Fuglsang-Damgaards redegørelse for sin opfattelse af privatskriftemålet på det nordiske bispemøde i 1936 er muligvis udsprunget af kritikken fra Pedersen. Under gennemgangen af reformationsjubilæet blev det påpeget, at Fuglsang-Damgaard fremhævede privatskriftemålet som en del af den lutherske arv, hvilket desuden kan have været medvirkende til, at han omtalte det i sit foredrag på bispemødet i 1936.

Den anden kronik fra den 15. januar indledte Fuglsang-Damgaard med at omtale, at ”samdelingen” i Oxford-gruppebevægelsen kunne nedbryde mure mellem mennesker. Sjælesorgen i bevægelsen var en hjælp for mennesker i en urolig tid, skrev han. Det var desuden ikke et spørgsmål om lærde diskussioner, intellektualisme og teorier, men han opfattede samtiden som rastløs, og stilheden virkede tiltrækkende på mange. Ifølge Fuglsang-Damgaard imødekom bevægelsens princip om ”samdeling” og om ”den stille stund” et behov i tiden for sjælesorg og stilhed. Ifølge Fuglsang-Damgaard havde mange mennesker med Oxford-gruppebevægelsens sjælesorg fået hjælp til at løse disse problemer.

Fuglsang-Damgaard inddrog i kronikken det almindelige præstedømme og hævdede, at hvis der skulle udøves sjælesorg i den grad, som samtiden havde behov for, kunne man ikke undvære det almindelige præstedømme. Han fortsatte efterfølgende med at redegøre for Peder Madsens opfattelse af artikel 14 i *Confessio Augustana* fra 1530, og Fuglsang-Damgaards redegørelse bringes nedenfor:

---

⁶⁷⁹ Ibid. 44. Jf. desuden, at Pedersen i et åbent brev til Fuglsang-Damgaard i *Prf. Bl.* i 1937 omtalte, at hvis der blev stillet krav om at bekende for et andet menneske, var skriftemålet blevet uevangelisk. Se hertil Willert 2016, 136-137.

⁶⁸⁰ Ibid. 45.

⁶⁸¹ Ibid. 45.

⁶⁸² Ibid. 45.

I Danmark har den tidligere Biskop af Sjælland, Peder Madsen, udførligt behandlet de Problemer, der staar i Forbindelse med Spørgsmaalet om det almindelige Præstedømme. Det væsentlige i hans Opfattelse er Paastanden om, at Forvaltningen af Naademidlerne ikke er bundet til Embedet, og at Embedet handler på Menighedens Vegne. De teoretiske Overvejelser kan vi her lade ligge og indskrænke os til de praktiske Slutninger, Biskoppen drager af sin Fremstilling. Han ser klart den lutherske Kirkes Forsyndelser paa dette Punkt. Den lutherske Kirke har trods dens rigtige Grundsætning fra Begyndelsen forsømt at organisere Lægkræfternes Anvendelse. Biskoppen er sig bevidst, at han med sin Opfattelse kommer i Modsætning til den bekendte 14. Artikel i Confessio Augustana, i hvilken det er udtalt, at ingen skal lære offentligt i Kirken, som ikke er kaldet retteligt dertil. Biskop Madsen afviser alle Forsøg paa at bringe denne Artikel i Overensstemmelse med sin Opfattelse, men gør samtidig opmærksom paa, at man ikke skal holde fast paa en bogstavelig Forstaaelse, naar de ydre Forhold er blevet saa fuldstændig forandrede. Forsaavidt som Lægmandsforkyndelsen sker i Samvirken med det anordnede Embede, kan der ikke være Tale om Forsyndelse mod Aanden i denne Artikel. En saadan Samvirken maa man af praktiske Grunde fordre, naar man vil undgaa de Farer, der let opstaar, hvor Forkyndelsen gennem Lægfolk sker uden Samarbejde med Embedet.

Madsen havde i *Menighedens og Embedets Samvirken i det kirkelige Arbejde* fra 1894 redegjort for sin udlægning af artikel 14 i *Confessio Augustana* og omtalt forholdet mellem embedet og lægmænd i spørgsmålet om forvaltningen af nådemidlerne.⁶⁸³ Når Fuglsang-Damgaard i det ovenfor bragte citat kritisk bemærkede, at lægmandsarbejdet i den lutherske kirke ikke var systematiseret, var det muligvis inspireret af Madsens opfattelse i *Embedets og Menighedens samvirken i det kirkelige Arbejde*, som Fuglsang-Damgaard har kendt.⁶⁸⁴ Madsens velvillige indstilling til lægmandsforkyndelse var endvidere kendt fra hans indlæg på Allgemeine Lutherische Konferenz i Lund fra den 3. til den 6. september 1901.⁶⁸⁵

⁶⁸³ Jf. Madsen 1894, 12-74. Frederik Torm har gengivet Madsens synspunkter på lægmandsforkyndelsen i *Embedets og Menighedens Samvirken i det kirkelige Arbejde* i Torm, 1926, 94-95. Frederik Torm (1870-1953) var professor i Det nye Testamente fra 1903 til 1940.

⁶⁸⁴ Jf. følgende udtalelse af Madsen: "Derimod har den l u t h e r s k e K i r k e a f d e - l i n g, trods sine rigtige Grundsætninger, fra Begyndelsen af forsømt at organisere Lægmandskræfternes Brug, saa at det gejstlige Embede er blevet næsten det eneste Organ for det fra Kirkesamfundet som saadant udgaaende Arbejde." Jf. Madsen 1894, 6. Spatieringen i citatet er gengivet efter Madsen. Fuglsang-Damgaard henviste til Madsens *Embedets og Menighedens samvirken i det kirkelige Arbejde* i litteraturlisten til artiklen "Præsten som Kirkens Tjener og Statens Embedsmand" i *Gads danske Magasin* i 1935.

⁶⁸⁵ Madsen udtalte sig på Allgemeine Lutherische Konfernz i Lund fra den 3. til den 6. September 1901 om lægmandsforkyndelse: "Aber ich stelle den Satz auf, dass für die Laienverkündigung Platz neben dem Amt ist, dass Laienverkündigung etwas in sich selbst wünschenwerthes und berechtigtes ist, wenn sie im Anschluss an und unter Leitung

Det fremgår af det citat, Fuglsang-Damgaard bragte af Madsen, at Madsen var indforstået med, at hans synspunkt stod i modstrid med artikel 14 i *Confessio Augustana*, som har den latinske ordlyd: ”De ordine ecclesiastico docent, quod nemo debeat in ecclesia publice docere aut sacramenta administrare nisi rite vocatus.”⁶⁸⁶

Madsen drøftede i *Embedets og Menighedens samvirken i det kirkelige Arbejde* forståelsen af *Confessio Augustana* artikel 14. Efter hans opfattelse havde kirkebygningerne ikke afgørende betydning for reformatorerne, og ”publice” skulle ikke forstås således, at en tale nødvendigvis skulle foregå i kirken. Han udlagde ”in ecclesia” i betydningen menighed eller kirkesamfund, og det var hans synspunkt, at ”publice” omfattede alle former for op søgende arbejde for menighedens medlemmer.⁶⁸⁷ Tilblivelsen af *Confessio Augustana* artikel 14 var historisk bestemt, fremhævede Madsen, og artiklen var blandt andet rettet mod ”de gjendøberske Smugprædikanter (’Winkelprediger’).”⁶⁸⁸ Det var Madsens synspunkt, at ”rite vocatus” betød, at de til enhver tid gældende regler for kaldelse blev overholdt. Lægprædikanter var ikke omfattede af regler for kaldelsen, men artiklens ordlyd skyldtes efter hans opfattelse, at artikel 14 i *Confessio Augustana* var blevet udformet på et tidspunkt, hvor lægprædikanter prædikede et falsk evangelium, men dette forhold havde ændret sig på hans egen tid.⁶⁸⁹ Hvis artiklen var blevet udformet på Madsens tid, skulle ordets forkyndelse ifølge Madsen ske ved den, der var valgt til embedet. Han hævdede, at præsten havde retten til den offentlige forkyndelse og kunne søge hjælp blandt lægmænd til at forkynde Ordet, hvis han fandt det nødvendigt,⁶⁹⁰ og samarbejdet med lægmænd skulle finde sted, hvis embedet mente, at det var rigtigt.⁶⁹¹

---

durch das Amt staatfindet.” Jf. *Allgemeine Evangelisch-Lutherische Kirzhenzeitung* 1901, nr. 39, 921. Madsens indlæg om lægmandsforkyndelsen på konferencen i Lund er omtalt i *Københavns Kirkesag 1890-1915*, 1915, 93 og i Torm 1926, 96. Madsen omtalte det almindelige præstedømme i *De Christnes aandelige Præstedømme* fra 1879, i *Det kirkelige Embede* fra 1890 og i *Embedets og Menighedens Samvirken i det kirkelige Arbejde* fra 1894. Jf. omtalen af de her omtalte tre skrifter af Madsen i Torm 1926, 89-96.

⁶⁸⁶ Citeret efter Nørgaard-Højen 2000, 58. Jf. den danske oversættelse af CA 14: ”Om den kirkelige ordning lærer de, at ingen bør lære offentligt eller forvalte sakramenterne i kirken, hvis ikke han er retteligt kaldet.” Jf. Nørgaard-Højen, 2000, 59.

⁶⁸⁷ Madsen 1894, 18.

⁶⁸⁸ Ibid. 20. Citationstegnene og parenteser i citatet er gengivet efter Madsen. Jf. til Luthers opfattelse af falske prædikanter Luthers skrift fra 1532 ”Ein Brief D. Mart. Luthers Von den Schleichern und Winkelpredigern.” I skriftet fremhævede Luther, at de falske prædikanter ikke kunne bevise, at de var kaldede. Jf. WA 30 III, 519.

⁶⁸⁹ Madsen 1894, 21.

⁶⁹⁰ Ibid., 21.

⁶⁹¹ Ibid. 27.

Man kan med andre ord sige, at det var Madsens synspunkt, at baggrunden for artikel 14 i *Confessio Augustana* havde ændret sig, og artiklen var efter hans opfattelse derfor ikke længere bindende. Efter hans forståelse af artiklen kunne lægmænd tale i kirken, når det skete i samarbejde med præsten. At Fuglsang-Damgaard tilsluttede sig Madsens opfattelse af, at lægmandsfor-kyndelse kunne finde sted i samarbejde med embedet, kom blandt andet til udtryk i hans velvillige indstilling til Oxfordgudstjenester, som er omtalt tidligere i indeværende afhandling.⁶⁹²

Som det er omtalt tidligere i indeværende afhandling havde Fuglsang-Damgaard baggrund i Indre Mission. Dette viste sig i, at han i citater fra salmer, i breve og skrifter fortrinsvis citerede fra pietistisk prægede og opbyggelige salmer.⁶⁹³ I Indre Mission indtog lægmandsdeltagelsen en central

---

⁶⁹² Sørensen har siden i *Dansk teologi siden 1900* fra 1965 omtalt, at Fuglsang-Damgaards kirkelige opfattelse udviklede sig i den retning, at han tiltrådte et konservativt, bibelsk standpunkt, og at hans synspunkter på det område havde træk tilfælles med Peder Madsen. Jf. Sørensen 1965, 135-136.

⁶⁹³ Fuglsang-Damgaard citerede i *Oxfordgruppen, en ny vej til det gamle Evangelium* fra oversættelsen af en tysk pietistisk salme følgende vers, hvor temaet var Guds førelse: "Hvor Gud mig fører, gaar jeg glad, Han ikke jeg skal raade. Jeg kalder alle Tider, hvad min Gud mig skikker, Naade", jf. Fuglsang-Damgaard 1936a, 23. Citatet er de første fire linjer af det første vers af DDS 23 "Hvor Gud mig fører, går jeg glad", som er optaget med fire vers i DDS. Salmen var oversat af Hans Adolph Brorson (1694-1764) i 1742 til 2. udgave af *Troens rare Klenodie* fra 1742. Den blev optaget i Roskilde konvents salmebog i 1855 og i Psalmebog for Kirke og Hjem i 1899. Jf. Jørgen Kjærgaard 2002, I, 138 samt Kjærgaard 2002 II, 30-31. Det er et åbent spørgsmål, hvor Fuglsang-Damgaard kendte salmen fra. Muligvis er den blevet sunget i Sønderjylland, hvor Brorson var biskop i Ribe, eller han kan have kendt den fra en salmebog. Endvidere citerede han i *Religionspsykologi* fra *Hvo ikkun lader Herren råde* det andet vers. Salmens tema var, at man skulle sætte sin lid til forsynet i modgangstider: "Hvad hjælper al vor Sorg og Klage, Hvad hjælper os vort Ak og Ve! Hvad hjælper det, at alle Dage Vi surt til Jord og Himmel se! Vi fylder kun vor Modgangsskaal Med sligt unyttigt Klagemaal!" Jf. Fuglsang-Damgaard 1933e, 62. Salmen er optaget i DDS som nr. 32 med fem vers. Den er skrevet af Georg Neumark i 1641 og blev oversat til dansk af Peder Møller inden 1682, hvor den blev optaget i en andagtsbog. Salmen blev i 1740 optaget i Pontoppidans pietistisk prægede salmebog, som var udbredt i Nordslesvig, hvorfra Fuglsang-Damgaard kan have kendt den. Jf. til salmen Kjærgaard 2002 I, 135 samt Kjærgaard 2002 II, 37-38. Desuden citerede han et vers af en salme af Juliane Hausmann i 1862 i et brev til Arvid Runestam den 15. januar 1938 og i sin kronik i *Kr. Dbl.* den 15. januar 1938: "Saa tag da mine Hænder og led mig frem, til Barnets Vandring ender i Faders Hjem. Jeg kan ej vandre ene, ej noget Fjed. Det baader mig alene, naar du gar med." Salmens tema var en bøn om førelse. Den blev optaget i *Nordslesvigske Salmebog* i 1889, og den kom ind i *Harboørsangbogen*, i *Hjemlandstoner* og i *Indre Missions Sangbog* i en ændret udgave, og Fuglsang-Damgaard kan have kendt den fra en af disse salmebøger. Han omtalte, at han havde sunget salmen i sit hjem, se Fuglsang-Damgaard 1975, 19. Til Hausmanns salme, jf. Kjærgaard 2002,

rolle, og man kan således formode, at hans indremissionske baggrund i denne sammenhæng har spillet en rolle for hans interesse for bevægelsen, der som nævnt ovenfor havde betragtelig deltagelse af lægmænd.⁶⁹⁴ Hans baggrund har desuden sandsynligvis haft betydning for hans imødekommenhed overfor, at lægmænd aflagde vidnesbyrd ved Oxfordgudstjenester.

I den tredje kronik i serien den 16. januar skrev Fuglsang-Damgaard om synden, der efter hans opfattelse havde bygget mure både mellem mennesker og mellem Gud og mennesker. Han mente, at årsagen til dette var, at samtiden var præget af materialisme og naturalisme samt af psykologi og determinisme.⁶⁹⁵ Den materialistiske verdensanskuelse var imidlertid brudt

---

II, 574-575. Salmen er optaget med tre vers i *DDS* som nr. 611 med titlen "Så tag mig da ved hånden". Verset, han citerede, er det første af tre vers.

⁶⁹⁴ Jf. desuden Fuglsang-Damgaards optagethed af det almindelige præstedømme i privatskriftemålet i *Privatskriftemaalets Fornyyelse*, hvor han citerede fra Martin Luther: "Wo du nicht möchtest einem Pfaffen oder Mönch beichten, so nimm für dich einen andern Mann, er sei Laie oder Priester, zu dem du dich Gutes versiehst, und tue nicht anders, denn als wolltest du treuen Rat und Trost deiner Seele holen und warten, was Gott dir durch ihn sagen wollte. Und wie dir der sagt in Gottes Namen, so folge und lass dir's eine Absolution sein, und bleib darauf, suche keine andere Absolution." Jf. Fuglsang-Damgaard 1933d, 34. Fuglsang-Damgaard citerede fra Luthers *Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten*, jf. Luther 1521, 375. Fuglsang-Damgaard havde foretaget sproglige ændringer i citatet fra Luther, hvor "nit" hos Luther" er gengivet med "nicht" i Fuglsang-Damgaard. Fuglsang-Damgaard gengav Luthers udtryk "holen, warten" med "holen und warten", og han har ikke foretaget ændringer i indholdet af Luthers tekst. Jf. desuden at Fuglsang-Damgaard i *Privatskriftemaalets Fornyyelse*, som det tidligere er omtalt, havde fremhævet, at Spener lagde vægt på det almindelige præstedømme i skriftemålet. Man kan desuden se Fuglsang-Damgaards interesse for det almindelige præstedømme i *Religionspsykologi*: "Men heller ikke i den protestantiske Kirke er den Erkendelse trængt igennem, at det at være Kristen og at være Sjælesørger er ensbetydende med hinanden. Det almindelige Præstedømme bør og kan gennemføres i den Forstand, at den enkelte bærer den andens Byrde ved at dele hans sjælelige Nød." Jf. Fuglsang-Damgaard 1933e, 177.

⁶⁹⁵ Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard i artiklen "Danmarks Kirke i Dag" fra 1935 havde påpeget, at menneskets krav om emancipation og selvbestemmelse var en "Genspejling af den materialistiske og naturalistiske Verdensanskuelse, der har præget Vesterlandenes Kultur de sidste Aarhundreder". Jf. Fuglsang-Damgaard 1935c, 14. Fuglsang-Damgaard omtalte ved få lejligheder Brandes, men et eksempel er den tidligere nævnte tale på Det lutherske Verdenskonvent: "I vort Aandsliv har Bruddet med Materialismen og Positivismen for længst været fuldbyrdet. Indflydelsen fra Georg Brandes, der aabnede Døren paa vid Gab for en positivistisk Materialisme og i 80'erne i forrige Aarhundrede fremkaldte et bittert Fjendskab mod Kirken, tilhører Fortiden." Fuglsang-Damgaard 1935d, 843. Jf. desuden, at Fuglsang-Damgaard henviste til den kulturradikale kritik af autoriteter i samfundet og i kirken ved Axel Rosendals indsættelse som biskop i Roskilde Stift i 1935: "Tankesystemer, som har baaret Menneskers Liv og Virke i Hundreder af Aar er brudt

sammen, hævdede han. Efter hans opfattelse omfattede den synd, mord og skilsmisser samt utugt, had og misundelse. Ifølge Fuglsang-Damgaard havde bevægelsens fire absolutte principper medvirket til at fremme syndserkendelse og dermed til at bane vejen til Gud for mennesker. Det var hans opfattelse, at moralen i hans samtid var faldende, hvilket bevægelsen kunne være med til at modvirke.⁶⁹⁶

Han fremhævede i slutningen af kronikken den 16. januar, at i kirken blev Ordet forkyndt og sakramenterne forvaltet, og hvis bevægelsen ikke accepterede dette, ville den komme til at stå uden for kirken:

I Kirken rækker Gud sine Gaver som Ord og Sakramenter. Dem kan ingen undvære. Det vilde være skæbnesvangert for Gruppens Fremtid, hvis den ikke ville gøre uindskrænket Alvor af denne Erkendelse. Den vilde i Løbet af en Generation eller maa-ske meget før synke ned til at blive en Sekt.

Hans opfattelse af Oxford-gruppebevægelsens forhold til kirken havde ændret sig. Tidligere havde han hævdet, at den havde øget interessen for kirken, og nu fremhævede han, at den måtte anerkende forkyndelsen i kirken og forvaltningen af sakramenterne. Hans opfattelse så ud til at være rigtig, idet bevægelsen kort tid efter mistede tilknytning til kirken, da den blev til Moralsk Oprustning.

Fuglsang-Damgaards foredrag på det nordiske bispemøde i 1936 blev udgivet som kronikker i *Kristeligt Dagblad* i januar 1938, hvilket var

---

sammen. Alt flyder! Alt flyder ogsaa i Menneskehjerterne. Ærbødigheden for Samfundet og Samfundets Autoritet er rokket. Kirken som Institution betragtes af mange med Mistillid.“ Jf. Fuglsang-Damgaard 1942, 9-10.

⁶⁹⁶ I *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* fremhævede Fuglsang-Damgaard, at deltagere i bevægelsen havde aflagt vidnesbyrd på mødet i Odd Fellow Palæet i København den 27. marts 1935: “Den første Forsamling fandt Sted i Koncertpalæet i København. Salen var fyldt til Trængsel. Paa Tribunen sad det internationale Hold (team) bestaaende af Englændere, Amerikanere, Svejtsere, Tyskere, Nordmænd o.s.v. Dr. Buchman var selv Leder. Den ene efter den anden aflagde sit Vidnesbyrd. Dette var noget ganske andet end en Prædiken. Her vidnede den ene om, hvorledes hans Ægteskab, der stod over for et Sammenbrud, var blevet befæstet paany; en anden om, hvorledes Stridigheder i Familjen var blevet bilagt.” Jf. Fuglsang-Damgaard 1936a, 12-13. Efter Fuglsang-Damgaards opfattelse var had og misundelse samt egoisme og uærlighed i vidnesbyrdene blevet erkendt som synd ”og havde derved mistet deres Brod.“ Ibid. Parentesen i citatet er gengivet efter Fuglsang-Damgaards tekst. I modsætning til Fuglsang-Damgaard, som i omtalen af vidnesbyrd i Odd Fellow Palæet den 27. marts 1935 lagde vægt på bekendelse af moralske synder, fremhævede referatet af mødet i *Kr. Dbl.* den 28. marts 1935 det livsforvandlende og revolutionerende ved bevægelsen. Jf. endvidere, at Fuglsang-Damgaard i *Nationaltidende* den 17. november 1937 skrev, at bevægelsen havde medvirket til moralsk rejsning, og at der var eksempler på, at ægteskabelige forhold var blevet forbedret.

bemærkelsesværdigt sent i forhold til, at det var over et år siden, han havde holdt det.⁶⁹⁷ Det er muligt at forstå den sene udgivelse som et forsvar for Oxford-gruppebevægelsen i lyset af, at han var blevet kritiseret af *Tidehverv* i 1937. Hans kronikker var ikke uden kritik over for bevægelsen, men hans fremhævelse af privatskriftemålet underbygger det synspunkt, at Fuglsang-Damgaard lagde vægt på, at bevægelsen havde henledt opmærksomheden på skriftemålet og på hans engagement i privatskriftemålet. Desuden fremhævede han med omtalen af, at lægmænd kunne tale i kirken, det almindelige præstedømme, hvilket muligvis skyldes, at foredraget var blevet skrevet i jubilæumsåret 1936.

Kronikkerne i 1938 var den sidste større offentlige tilkendegivelse fra Fuglsang-Damgaards side over for Oxford-gruppebevægelsen.⁶⁹⁸ Kort tid efter overskyggede oprustningen i Tyskland og de faretruende signaler sydfra med truslen om en forestående krig samtaler og debatter.⁶⁹⁹

7.3. Sammenfatning af kapitlet

I dette kapitel er det vist, at Fuglsang-Damgaards imødekommande holdning over for Oxford-gruppebevægelsen udløste kritik fra kredsen omkring *Tidehverv* i 1935 og 1937. Fuglsang-Damgaard svarede i *Nationaltidende* den 17. november, at han som biskop var forpligtet på, at bevægelsen ikke gik uden om kirken.

---

⁶⁹⁷ Fuglsang-Damgaards foredrag på det nordiske bispemøde i 1936 blev udgivet i det tyske kirkelig-teologiske månedlige tidsskrift *Kirche im Angriff* med titlen "Bischof D. H. Fuglsang-Damgaard: Die Gruppenbewegung und der Norden". Jf. *Kirche im Angriff* 1937, bd. 13, 393-407.

⁶⁹⁸ Fuglsang-Damgaard omtalte i 1939, at bevægelsen stadig var virksom, men dens arbejde var mindre synligt, hvormed han betegnede nedgangen for bevægelsen: "I de fire Aar, der er gaaet, har Gruppebevægelsen ofte staaet i Diskussionens Brændpunkt. Dens Arbejde foregaar nu mere i det stille." Fuglsang-Damgaard 1939, 14. I et tilbageblik på bevægelsen i *Fra skyttegrav til bispestol* skrev han, at "Oxford-gruppebevægelsen minder mig om, at menneskelivet, selv om det går ad underlige, snoede og bugtede veje, altid er under Guds førelse og ledelse." Jf. Fuglsang-Damgaard 1975, 142. Han lagde i erindringerne vægt på bevægelsens princip om førelse. Den opblussen, bevægelsen havde i Danmark, og hans engagement er ikke omtalt, hvilket kan skyldes, at *Fra skyttegrav til bispestol* blev til på fire årtiers afstand af begivenhederne.

⁶⁹⁹ I et brev fra Fuglsang-Damgaard til Runestam den 5. august 1938 omtalte Fuglsang-Damgaard en konference i Viby, som er nævnt ovenfor i nærværende afhandling. Det fremgår af brevet, at Runestam havde indbudt Fuglsang-Damgaard til at deltage i konferencen, men Fuglsang-Damgaard beklagede, at han ikke kunne deltage i konferencen på grund af sygdom. Runestams brev vidner om, at Fuglsang-Damgaard i 1938 blev betragtet som velvilligt indstillet over for bevægelsen. Brevet fra Fuglsang-Damgaard den 31. december 1937 findes i Runestams arkiv, Runestam Coll. I., Uppsala Universitetsbibliotek.

Det nordiske bispemøde var blevet planlagt på bispemøder blandt de danske biskopper i 1935 og 1936, hvilket referaterne fra bispemøderne viser. Konklusionen af undersøgelsen af breve fra nordiske biskopper til Fuglsang-Damgaard inden mødet var, at der ikke var enighed blandt de nordiske biskopper, om bevægelsen skulle være et punkt på mødet. Af programmet for mødet fremgik det, at Fuglsang-Damgaard skulle tale om ”Gruppebevægelsen og Norden”, og hans ønske om at udbrede bevægelsen til kirker i Norden gennem indflydelsesrige kirkeledere har sandsynligvis været medvirkende til, at bevægelsen blev et punkt på programmet.

Fuglsang-Damgaard udgav sit foredrag på det nordiske bispemøde ”Gruppebevægelsen og Norden” i tre kronikker i januar 1938 i *Kristeligt Dagblad*. Med et citat af Richard Baxter henviste han til bekendelsen i Oxford-gruppebevægelsen, og han stod i en dobbeltposition over for skriftemålet, når han fremhævede det i Oxford-gruppebevægelsen og også lagde vægt på det lutherske privatskriftemål. Af kronikken den 15. januar fremgik det, at han var enig med Peder Madsen i, at personer i et kirkeligt embede kunne samarbejde med lægmænd om ordets forkyndelse. Fuglsang-Damgaards interesse i at fremhæve samarbejdet mellem lægmænd og embedet havde forbindelse til hans baggrund i Indre Mission. Behandlingen af kronikken den 16. januar viser, at det var Fuglsang-Damgaards indstilling, at materialisme og naturalisme var medvirkende til, at moralen var faldet, og at bevægelsen kunne medvirke til at bringe moralen på fode igen.

Nordiske kirkeledere havde kendskab til Oxford-gruppebevægelsen, og Fuglsang-Damgaards foredrag i 1936 vidner om hans ønske om en samtale om bevægelsen på det nordiske bispemøde. I betragtning af det sene udgivelsestidspunkt af de tre kronikker i 1938 over et år efter, at han havde holdt foredraget, kan de ses som hans forsøg på at give et svar på kritikken fra *Tidehverv* i 1937. I dagspressen og i debatter overskyggede den foruroligende oprustning i Tyskland og en muligt forestående krig samtaleemnerne, og kronikkerne var den sidste større tilkendegivelse fra Fuglsang-Damgaard over for bevægelsen.

8. Afslutning

8.1. Sammenfatning af afhandlingens resultater

Hans Fuglsang-Damgaard er kendt fra sine mange år som biskop over Københavns Stift fra 1934 til 1960, og hans protest mod nazisternes fremfærd over for jøderne i Danmark i oktober 1943 under Anden Verdenskrig er genstand for omtale i dag. Derimod findes der ikke et videnskabeligt studie, der behandler spørgsmålet om, hvorfor han engagerede sig i Oxford-gruppebevægelsen.

I nærværende afhandlings første kapitel har jeg redegjort for, at det har været formålet med afhandlingen at råde bod på denne forskningsmæssige mangel ved at undersøge Fuglsang-Damgaards engagement i bevægelsen fra 1933 til 1938, som var de år, han støttede den, og hvor den havde tilslutning i Danmark. Afhandlingen har undersøgt, hvad der motiverede ham til at byde bevægelsen velkommen, og hvilket potentiale han så i den. Desuden er spørgsmålene om, hvorvidt han formåede at kombinere sin interesse for religionspsykologi og psykologi med Oxford-gruppebevægelsen, samt om engagementet hang sammen med hans ønske om at genoplive kirkens privatskriftemål, blevet undersøgt. Endvidere er det blevet udforsket, hvorledes Fuglsang-Damgaard forsøgte at udbrede bevægelsen i Danmark og blandt kirkeledere i Norden, samt hvad han ønskede at opnå hermed.

I undersøgelsen har afhandlingen inddraget bøger og mindre skrifter af Fuglsang-Damgaard, og fra hans privatarkiv er indgået ikke tidligere publicerede breve og taler. Herudover er kronikker og interviews med Fuglsang-Damgaard inddraget. Endvidere er referater fra bispearkiver og breve fra andre privatarkiver i Danmark samt fra Sverige analyseret i afhandlingen. Ved at inddrage det nævnte materiale adskiller indeværende afhandlings kilde-materiale sig fra tidligere forskning og omtale af Fuglsang-Damgaard, som fortrinsvis har bygget på oplysninger fra dagspressen om hans deltagelse i møder og på hans egne publicerede bøger og skrifter om bevægelsen.

Afhandlingens fremgangsmåde er kronologisk, hvilket har givet mulighed for at udforske Fuglsang-Damgaards skiftende opfattelser af bevægelsen. Afhandlingens behandling af litteratur om Hans Fuglsang-Damgaard og Oxford-gruppebevægelsen viser, at der i den danske litteratur ikke findes forskning om hans deltagelse. I litteraturen om Oxford-gruppebevægelsen er hans opfattelse af, at bevægelsen kunne virke som et modspil over for den amoralitet, han mente at finde i sin samtid, omtalt. Emil Brunner er blevet omtalt som inspiration for Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi, hvilket Jens Holger Schjørring og Anders Jarlert har påpeget, og Schjørring har desuden sat Fuglsang-Damgaards interesse for at genoplive

privatskriftemålet i forbindelse med hans deltagelse i Oxford-gruppebevægelsen. Endvidere har Schjørring og Jarlert givet udtryk for den generelle opfattelse, at bevægelsen fik tilslutning, da den kunne virke som en modbevægelse til andre livsanskuelser og ideologier i samtiden.

Fuglsang-Damgaard var biskop i 1930'erne, hvor sekulariseringstendenser i forholdet mellem kirke og skole og mellem kirke og samfund gjorde sig gældende, og ændringerne i lovgivningen vakte bekymringer hos Fuglsang-Damgaard og i kirkelige kredse. Jarlert og Schjørring har omtalt, at samfundsmæssige faktorer havde indflydelse på, at bevægelsen vandt indpas i Danmark. Den samfundsmæssige og kirkelige kontekst, da Oxford-gruppebevægelsen fik tilslutning, er derfor også indledningsvis inddraget i forhåndenværende afhandling, og afhandlingens kildeundersøgelser bekræfter dette synspunkt.

I afhandlingens andet kapitel blev Fuglsang-Damgaards baggrund i Indre Mission i skole og hjem behandlet, og hans indledende studier i teologi i fangelejren i Frankrig i 1917 blev inddraget. Efter afslutningen af teologistudiet deltog Fuglsang-Damgaard i 1925 i en konkurrence ved Københavns Universitet om et ledigt docentur i systematisk teologi. Han forsvarede i konkurrenceafhandlingen *Videnskabelig og kristelig Livstydning*, at kristelig livstydning ikke kunne måles med metoder fra naturvidenskaben. Fuglsang-Damgaard vandt konkurrencen og blev docent i 1925.

Min undersøgelse af breve i Fuglsang-Damgaards privatarkiv viser, at man kan se en interesse hos ham for religionspsykologi helt tilbage til 1926. Fuglsang-Damgaards interesse for religionspsykologi kom med andre ord ikke med Oxford-gruppebevægelsen, og man må således korrigere tidligere omtale af, at Fuglsang-Damgaard i sin interesse for religionspsykologi alene var inspireret af Emil Brunner. Sagen kan snarere udtrykkes på den måde, at da bevægelsen kom, lagde Fuglsang-Damgaard allerede vægt på, at kendskab til religionspsykologi kunne bruges i kirkens sjælesorg, og han så i Oxford-gruppebevægelsen en mulighed for at løse denne opgave. I *Religionspsykologi* fra 1933 fremhævede han således også, at metoder fra psykoanalyse kunne anvendes i præstens sjælesorg. Forhåndenværende afhandlingsundersøgelse af hans breve til hustruen fra en studierejse til Berlin og Zürich i 1931 bevidner hans interesse for religionspsykologi og for den nye psykologi. Hans studierejse til Berlin er ikke tidligere omtalt i forskningen, og han har heller ikke omtalt den i sine erindringer, men den peger i samme retning. Man kan sige, at undersøgelsen af det nye forskningsmateriale har vist, at Fuglsang-Damgaard deltog i eksperimenterende religionspsykologi i Berlin i 1931, og at resultatet af forskningen underbygger det synspunkt, at han havde stor interesse for emnet, og så det som en mulig løsning på udfordringerne for sin egen tids kirke og kristendom.

Det tredje kapitel om Fuglsang-Damgaards skrift *Privatskrifttemaalets Fornyelse* fra 1933 behandlede først i et rids privatskriftemålet i Danmark fra reformationen til 1930'erne og inddrog desuden Martin Luthers *Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten* fra 1521. Læsningen af *Privatskrifttemaalets Fornyelse* viser, at han i sit rids af privatskriftemålet i den protestantiske kirke fremhævede den vægt, Friedrich Schleiermacher havde lagt på den psykologiske side af skriftemålet, hvilket kan siges at afspejle hans egen interesse for skriftemålets psykologiske side. I *Privatskrifttemaalets Fornyelse* var han fortaler for at genoplive privatskriftemålet i kirken. Det var hans ønske, at det skriftemål, der skulle genindføres, skulle være et luthersk privatskriftemål med bekendelse og afløsning, som Luther havde fremstillet i *Den lille Kateksimus*. Fuglsang-Damgaards forestilling om, at skriftemålet i Oxford-gruppebevægelsen kunne medvirke til, at kirkens privatskriftemål blev genoplivet, var medvirkende til hans velvillige indstilling til bevægelsen, og i dette synspunkt tilslutter jeg mig Schjørrings opfattelse. Imidlertid er hans interesse for skriftemålets psykologi ikke tidligere påpeget i forskningen. Det viste sig i løbet af denne afhandlings undersøgelser, at Fuglsang-Damgaard i forhold til forslaget om at genoplive privatskriftemålet især var influeret af teologer fra Norge, og denne forbindelse er heller ikke tidligere omtalt i litteraturen.

Afhandlingens fjerde kapitel omtalte Fuglsang-Damgaards overgang fra universitetet til kirkelivet, da han i første omgang blev stiftsprovst og umiddelbart efter i 1934 biskop. Analysen af hans breve til hustruen i 1926 og 1927 samt af hustruens brev til forældrene i 1930 peger på, at han var tilfreds med sin stilling på universitetet. Tidligere omtale af Fuglsang-Damgaards overgang til kirkelivet har beskrevet den som overraskende, men afhandlingens behandling af hans overgang har vist, at der kan iagttages en kontinuitet i hans interesser og opfattelser, som kan forklare dette skift.

Inden Oxford-gruppebevægelsen kom, deltog Fuglsang-Damgaard i planlægningen af bevægelsens komme, og han holdt velkomsttalen ved det første store Oxfordmøde i København den 27. marts 1935. Under de næste måneders kampagner deltog Fuglsang-Damgaard i et møde i KFUM i København samt i et Oxfordmøde på Kronborg i juni 1935. Oxford-gruppebevægelsen blev samtidig på denne tid mødt af kritik fra blandt andre Hal Koch, Knud Hansen, og N. H. Søe. Et hovedpunkt i kritikken var, at de ikke kunne anerkende den som luthersk. Fuglsang-Damgaard reagerede på kritikken ved at forsvare, at bevægelsen ikke var sværmerisk, men han medgav, at indholdet i bevægelsen var mangelfuldt. Hans omtale af bevægelsen havde således delvist ændret indhold, idet han før kritikken fremhævede Oxford-

gruppebevægelsen i forbindelse med skriftemålet, hvorimod han efter kritikken først og fremmest forsvarede, at den ikke var sværmerisk.

Det femte kapitel inddrog et brev fra Fuglsang-Damgaard til Erling Eidem fra den 18. august 1935. Som min analyse af brevet viser, appellerede Fuglsang-Damgaard til Eidem om at arbejde for, at bevægelsen kom til Sverige. I *Oxford-Gruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium* fra 1936 hævdede Fuglsang-Damgaard, at "Baggrunden for Gruppearbejdet er hos os som alle andre Steder Kirkens Nød." Kirkens nød var ifølge Fuglsang-Damgaard, at mennesker ikke længere søgte den. Det var hans opfattelse, at Oxford-gruppebevægelsen kunne udvirke, at der igen opstod et tættere forhold mellem kirke og folk, og at den med sjælesorg kunne vække interessen for kirken. "*En ny Vej til det gamle Evangelium*" er derfor en del af titlen på nærværende afhandling, idet bevægelsen efter hans opfattelse kunne nå mennesker med evangeliet i en ellers sekulariseret tid.

Selvom han havde forbehold over for Oxford-gruppebevægelsen, så opfattede Fuglsang-Damgaard, som afhandlingen viser, ikke nogen modsætninger mellem Folkekirkens virksomhed og bevægelsen. Han mente tværtimod som biskop, at bevægelsen kunne hjælpe eller befordre kirkens udbredelse af evangeliet. Fuglsang-Damgaard var interesseret i, at bevægelsen virkede inden for kirken. Det gjaldt både i Danmark, men som afhandlingen viser, også i Norden.

Fuglsang-Damgaard forsøgte at udbrede kendskabet til Oxford-gruppebevægelsen internationalt, hvilket ses i hans tale på Det lutherske Verdenskonvent i Paris i oktober 1935. Som afhandlingens undersøgelse af hans breve til familien fra konventet og hustruens brev til forældrene i oktober 1935 viser, søgte han desuden i samtaler på konventet med ledende gejstlige i Tyskland, Sverige og Finland at udbrede kendskabet til bevægelsen med henblik på, at den bredte sig i disse lande.

Det sjette kapitel inddrog debatten om Oxfordgudstjenester, som Fuglsang-Damgaard var velvilligt indstillet over for, hvilket blandt andet bundede i, at de tiltrak et stort antal mennesker til kirken og dermed kunne styrke eller genoplive mange menneskers forhold til kirke og kristendom. Under Oxfordgudstjenester talte lægmænd i kirken, hvilket blandt andet ses af analysen af forhenværende professor J. P. Bangs brev til biskop Axel Rosendal i 1935, hvor Bang tog afstand fra Oxfordgudstjenesterne. Biskopperne drøftede på bispemøder det kirkeretslige aspekt i, at lægmænd talte under gudstjenester, hvilket referater fra bispemøderne viser, og de mente, at der ikke var nogen hindring for, at Oxfordgudstjenester fandt sted.

Fuglsang-Damgaard udtrykte i et brev fra 1936 til den indremissionske biskop Johannes Göttsche tilfredshed med Göttsches pjece *Et Brev om Oxford* fra 1936. Afhandlingens undersøgelse af breve fra fem andre biskopper

fra 1936 til Götzsche om pjecen viser dog samtidig, at blandt biskopperne lagde størstedelen afstand til bevægelsen. Der kunne desuden ses modstand mod Oxford-gruppebevægelsen fra nogle af repræsentanterne fra Indre Mission, men Fuglsang-Damgaards personlige baggrund i denne bevægelse udgjorde tilsyneladende, som afhandlingen viser, ikke nogen hindring for ham selv.

Fuglsang-Damgaard deltog i planlægningen af den kirkelige del af fejringen af den danske reformation i 1936, hvilket afhandlingens gennemgang af referater fra bispemøderne viser. Om jubilæumsfestlighederne kan man sige, at de delvist formede sig som en fejring af den danske reformation, og fra biskoppernes og fra Kirkeministeriets side blev det tilstræbt, at der var ensartethed i afholdelsen af jubilæumsgudstjenester i landet. Den lutherske arv omtalte Fuglsang-Damgaard i jubilæumsåret i artiklerne "Tidens Røre og vor lutherske Arv" og "Luthers Arv og Skriftemaal og Sjælesorg" som det almindelige præstedømme og sjælesorg. Den megen opmærksomhed omkring den lutherske reformation og identifikation af luthersk kristendom kan have øget opmærksomheden på forholdet mellem luthersk kristendomsopfattelse og Oxford-gruppebevægelsen, som er tydelig i den kritik, der blev rettet mod bevægelsen og i Fuglsang-Damgaards efterfølgende reaktion.

I afhandlingens syvende kapitel blev Tidehvervs kritik af Fuglsang-Damgaard i 1935 og 1937 for som biskop ikke at have reageret over for Oxford-gruppebevægelsen inddraget. Fuglsang-Damgaard svarede på kritikken i *Nationaltidende* den 17. november, at han opfattede det som sin tilsynsopgave som biskop at medvirke til, at bevægelsen virkede inden for kirken.

De tre artikler, Fuglsang-Damgaard udgav i *Kristeligt Dagblad* den 13., 15. og 16. januar, var et foredrag, han havde holdt på det nordiske bispemøde den 17. september 1936 med overskriften "Gruppebevægelsen og Norden". Fuglsang-Damgaards ønske om at drøfte bevægelsen med kirkeledere i Norden på det nordiske bispemøde i Danmark og at udbrede kendskabet til den, var medvirkende til, at bevægelsen var et programpunkt på mødet. Episoden er et eksempel på, at Fuglsang-Damgaard så Oxford-gruppebevægelsen som et redskab til at løse samtidens udfordringer for kirken ikke kun i Danmark, men i hele Norden.

I kronikken i *Kristeligt Dagblad* den 13. januar 1938 stillede Fuglsang-Damgaard sig kritisk overfor, at bevægelsen efter en luthersk opfattelse af privatskriftemålet ikke havde absolution, hvilket viser, at Fuglsang-Damgaards opfattelse af skriftemålet i bevægelsen havde ændret sig, efter at der var fremkommet kritik af den. Han afviste ikke skriftemålet i bevægelsen, og han stod i en dobbeltposition over for bevægelsens skriftemål og det lutherske privatskriftemål. Fuglsang-Damgaard henviste i kronikken den 15.

januar til Peder Madsens synspunkt i *Embedets og Menighedens samvirken i det kirkelige Arbejde* fra 1894 om, at lægmandsforkyndelse skulle finde sted i samarbejde med embedet. Fuglsang-Damgaards baggrund i Indre Mission var med al sandsynlighed en medvirkende årsag til hans imødekommenhed over for den.

I den sidste kronik den 16. januar viser det sig, at Fuglsang-Damgaard satte sin opfattelse af, at moralen var faldet i forbindelse med materialismen. Læsningen af kronikken støtter Schjørrings opfattelse af, at den vigende moral i samtiden var en medvirkende årsag til, at en del kirkefolk, herunder også Fuglsang-Damgaard, støttede bevægelsen. Denne tekst understøtter med andre ord det synspunkt, at baggrunden for Fuglsang-Damgaards engagement i Oxford-gruppebevægelsen var, at han i bevægelsen så løsninger på kirkens nød i en moderne, sekulariseret tid.

8.2. Konklusion

Denne afhandling ”En ny Vej til det gamle Evangelium, Hans Fuglsang-Damgaards engagement i Oxford-gruppebevægelsen i Danmark fra 1933 til 1938” har undersøgt biskop Hans Fuglsang-Damgaards engagement i Oxford-gruppebevægelsen i Danmark.

Man kan sige, at der var to linjer, der var udslagsgivende for, at Fuglsang-Damgaard modtog bevægelsen i Danmark og for hans ønske om, at den blev udbredt. Den ene linje var distancen til kirken og antikirkelige tendenser i samtiden. Den anden linje var genoplivelse af privatskriftemålet og kirkens sjælesorg, som optog Fuglsang-Damgaard.

Fuglsang-Damgaard kan beskrives som moderne i den forstand, at han interesserede sig for religionspsykologi og psykologi og så disse nye discipliners muligheder for anvendelse i kirkens sjælesorg, og at han havde et ønske om, at kirkens privatskriftemål blev genoplivet. Teologisk kan Fuglsang-Damgaard beskrives som konservativ. Han afviste tidens antisekulære tendenser, idet han mente, at alle livsområder hørte ind under skabelsen. Han tog ikke del i den kristelig-sociale bevægelse, og han lagde afstand til kulturprotestantisme og liberalteologi. Kirkeligt var han traditionel og gav udtryk for tilfredshed med Folkekirken, hvilket han begrundede med dens rummelighed og forkyndelsesfrihed.

Man kan stille det spørgsmål til Fuglsang-Damgaards interesse for Oxford-gruppebevægelsen, hvordan det ville være gået, hvis han ikke havde deltaget? Fuglsang-Damgaard var ”key-person”, da den kom i 1935, hvor han havde været med i forberedelserne og deltog på Oxfordmøder. Herefter deltog han ikke i større grad i planlægning af Oxfordmøder og kampagner, og da han blev biskop i 1934, blev han optaget af embedsarbejdet. Et svar på spørgsmålet kunne være, at han i begyndelsen, da Oxford-gruppebevægelsen

i 1935 fik tilslutning, kan have haft indflydelse på interessen for den, idet han offentligt i taler og i dagspressen samt i skrifter omtalte sin imødekomende indstilling.

Fuglsang-Damgaards deltagelse kan siges at være typisk i den forstand, at han var imødekommende, da bevægelsen kom, og hans senere distance afspejlede, at bevægelsen kunne vække begejstring, men at der også opstod forbehold over for den, og at kritikken gjorde indtryk.

Sammenfattende kan man sige, at Fuglsang-Damgaard blev en af de første biskopper, som skulle manøvrere i det 20. århundredes tiltagende sekularisering af samfundet, hvor den begyndende sekularisering blev mærkbar. Han engagerede sig i Oxford-gruppebevægelsen, idet han mente, at den kunne styrke kirken og skabe fornyet interesse for den i den brydningstid, der var i kirke og samfund i 1930'erne.

8.3. Summary

Entitled "A New Path to the Old Gospel, Hans Fuglsang-Damgaard's involvement in the Oxford Group Movement in Denmark from 1933 to 1938", this dissertation has investigated the participation of the Danish bishop Hans Fuglsang-Damgaard in the Oxford Group Movement in Denmark from 1933 to 1938.

Hans Fuglsang-Damgaard (1890-1979) is generally recognized to have been an influential bishop in the diocese of Copenhagen, a position he maintained for 26 years between 1934 and 1960. Moreover, he is renowned for the role he enacted during the Second World War. In October 1942 he arranged for a pastoral letter to be recited in churches around Denmark – a letter reacting to the Nazis' treatment of the Jews in Denmark. However, Fuglsang-Damgaard's involvement in the Oxford Group Movement in Denmark has hitherto not been treated as an independent research subject in a Danish context. This PhD-project intends to fill out that research lacuna.

In the dissertation, I have examined the impetus behind the positive attitude that Fuglsang-Damgaard displayed towards the movement, and what sort of potential he observed in it. I have furthermore cogitated whether he managed to join his interest for psychology of religion and psychology with the Oxford Group Movement, and whether his involvement was interwoven with his aspiration of renewing private confession within the Church. I have also assessed how Fuglsang-Damgaard endeavored to propagate the movement in Denmark and among Church leaders in the Nordic countries, and what he sought to accomplish hereby.

In the dissertation I have brought in new source material from Fuglsang-Damgaard's private archive that has never been published before, in

particular letters to his wife and a selection of his speeches. Source material from other archives, which has likewise never been employed, also figures in the dissertation. By incorporating this material, the dissertation is set apart from earlier research and discussions about Fuglsang-Damgaard. Up until now, research and discussion about his involvement in the movement has predominantly been based on reports from newspapers, combined with his own publications and written pieces on the movement.

When it comes to Fuglsang-Damgaard's interest in psychology of religion, my examination of the letters to his wife from 1926 has disclosed that he was already drawn to the topic around that time. Probing the letters to his wife from his study trip to Berlin in 1931 has also revealed that he studied psychology of religion in that context. Neither his interest in psychology of religion in 1926 nor his studies in Berlin in 1931 has been dealt with in earlier research. Revealing this new research material thus entails that the earlier perception about his motivation for studying psychology of religion – namely that it stems from Emil Brunner – must be rectified.

My studies of Fuglsang-Damgaard's *Psychology of Religion (Religionspsykologi)* from 1933 shows that he deemed it possible to apply the new disciplines of psychology of religion and psychology in the context of the Church's pastoral care. My assessment of Fuglsang-Damgaard's *Renewal of Private Confession (Privatskriftemaalets Fornyelse)* from 1933 concludes that he was positively minded towards the Oxford Group Movement's confession, which contained the principle of "sharing" or mutual confession. He proposed to renew the private confession as it is laid out in Martin Luther's *Small Catechism (Den lille katekismus)*. My treatment of *Renewal of Private Confession* has also ascertained that he was inspired by theologians from Norway. His interest in the renewal of the private confession within the Church occasioned his endorsement of the movement. On this matter I agree with Jens Holger Schjørring and Anders Jarlert. In some of his later comments on the movement's confession, Fuglsang-Damgaard changed his view and became critical towards the lack of absolution in the movement's confession.

Considering Fuglsang-Damgaards motivation behind his involvement in the movement, I have found that the tendencies towards secularization in Denmark at that time were a contributing factor, and that the movement, according to him, should operate as a counter-movement to other ideologies and world-views at the time. Here my views correspond with Schjørring's and Jarlert's. According to Fuglsang-Damgaard, the Oxford Group Movement could likewise counteract the lack of morals that he discerned in those years, which elicited his positive attitude towards the movement. On this question, I endorse Schjørring's views.

In the text called *The Oxford Group, A New Path to the Old Gospel* (*Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*) from 1936, Fuglsang-Damgaard claimed that the Church's hardship consisted in the fact that modern people no longer turned its way, or otherwise phrased: a gap had arisen between Church and people. He believed that the movement could rouse interest for the Church and thus effect a renewed and firmer relation between Church and people. According to him, the movement could lead people closer to the Gospel. My dissertation is entitled "A New Path to the Old Gospel, Hans Fuglsang-Damgaard's involvement in the Oxford Group Movement in Denmark from 1933 to 1938" because the movement, according to Fuglsang-Damgaard brought back the Gospel in a modern and otherwise secularized age.

I believe that Fuglsang-Damgaard wished for the movement to function within the Church – both in Denmark, but also, as this dissertation corroborates, in the Nordic Countries as such. My examination of the letters to his family from the Lutheran World Convention in Paris in October 1935 and his wife's letters to her parents in October 1935 has disclosed that he aspired – by means of his speeches and conversations with Church leaders in Germany, Sweden and Finland – to propagate awareness of the movement in these countries. His three articles published in *Kristeligt Dagblad* in January 1938, titled "The Group Movement and the Nordic Countries", ("Gruppebevægelsen og Norden"), were based on a lecture which he held at the Nordic meeting of bishops in September 1936. His lecture in 1936 in front of Church leaders in the Nordic countries indicates that he wanted the Oxford Group Movement to be a means of solving the challenges facing the Lutheran Churches, not just in Denmark, but in all of the Nordic countries.

As bishop, Fuglsang-Damgaard operated in a time of rapid change, consisting of major changes within Church life and the rest of society. He believed the Oxford Group Movement to be a part of the solution to the challenges that faced the Church and Christianity as such.

8.4. Forkortelser i noter

Anf.: Anførte

Endv.: endvidere

Flg.: følgende

Jf.: jævnfør

RA: Rigsarkivet i København

Red.: redaktion

Sp.: spalte

Sts.: sammesteds

Udg.: udgave/ udgivet af

Vedr.: vedrørende

Aarg.: årgang

Forkortelser af skrifter

CA: *Confessio Augustana* 1530

DO: Autoriseret dansk bibeloversættelse 1992

WA: *Dr. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* 1-61. Weimar 1906-1983

Forkortelser af tidsskrifter

DTT: Dansk Teologisk Tidsskrift

IMT: Indre Missions Tidende

Prf. Bl.: Præsteforeningens Blad

TT: Teologisk Tidsskrift

Forkortelser af dagspressen

Berl. Aft.: Berlingske Aftenavis

Berl. Tid.: Berlingske Tidende

Krd. Bl.: Kristeligt Dagblad

Pol.: Politiken

Andre forkortelser

DDS: Den danske Salmebog 2003

Arkiver og litteratur

Arkiver

Ikke offentlige privatarkiver på Rigsarkivet

Aage Bentzen
Hans Fuglsang-Damgaard
Knud Hee-Andersen
Halfdan Raunsøe Høgsbro
Jens Skouboe Nørregaard
Axel Rosendal

Ikke offentligt institutionsarkiv på Rigsarkivet

Arkivet for *KFUM Centralforeningen – Kristelig Forening for Unge Mænd i København*

Offentlige privatarkiver på Rigsarkivet

Paul Brodersen
Eduard Geismar
Johannes Gøtzsche

Andre ikke offentlige danske arkiver

Arkivet for Den danske Præsteforening. København.
Arkivet for Oxford-gruppebevægelsen og Moralsk Oprustning. Københavns Universitet.
Københavns Stifts bispeembede. Landsarkivet for Sjælland.
Tønder lokalhistoriske arkiv.
Aalborg Stift, bispeembedet. Landsarkivet i Nørrejylland.

Andre offentlige danske arkiver

Martin William Grønbæks arkiv. Erhvervsarkivet i Aarhus.

Svenske arkiver

Erling Eidems arkiv. Landsarkivet i Uppsala.
Arvid Runestams arkiv. Universitetsbiblioteket i Uppsala.

Tidsskrifter

Danske tidsskrifter

Dansk Kirkeliv
Dansk teologisk Tidsskrift
Højskolebladet

Indre Missions Tidende
Kirkeligt Centrum
Kulturkampen
Liv og Lys
Menighedsbladet
Præsteforeningens Blad
Studerterkredsen
Teologisk Tidsskrift
Tidehverv

Norsk tidsskrift
Kirke og kultur

Dagspressen

Dagens Nyheder
Berlingske Aftenavis
Berlingske Tidende
Ekstrabladet
Kristeligt Dagblad
Nationaltidende
Politiken
Socialdemokraten

Litteratur

Hans Fuglsang-Damgaard

Fuglsang-Damgaard, Hans: *Videnskabelig og kristelig Livstydning*. København: P. Haase & Søn's Forlag, 1925.

Fuglsang-Damgaard, Hans: *Die religionsphilosophisch-dogmatischen Grundzüge des Symbolfideismus in ihrer Entstehung und Auswirkung*. Strasbourg og København, 1925.

Fuglsang-Damgaard, Hans: "Jesus Kristus i Historien" i *Liv og Lys*, 7. Aargang, 1929, 55-59 og 79-82.

Fuglsang-Damgaard, Hans: *Pariserskolens teologi, Studier over den religiøse Erfaring i Belysning af nyere fransk Teologi*. København: P. Haase & Søn's Forlag, 1930a.

Fuglsang-Damgaard, Hans: "Tidens teologiske Hovedproblemer og deres Forhold til Kirkelivet" i *Præsteforeningens Blad*, 20. Aarg., nr. 48, 1930b, 617-630.

Fuglsang-Damgaard, Hans: "Hans Fuglsang-Damgaard" i *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest*. København, 1930c, 196-198.

- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Vækkelse og Omvendelse i Belysning af Religionspsykologien" i *Teologisk Tidsskrift*, Femte Række, Første Bind, 1930d, 115-141.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Indtryk fra en Studierejse" i *Præsteforeningens Blad*, 21. Aarg., nr. 50, 1931, 654-665.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: *Verdensmissionen og de sidste tider*. København: O. Lohse, 1932.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Privatskriftemaal og Religionspsykologi" i *Den danske Diakonissestiftelses Aarbog* 1932-1933, 1933a, 18-35.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Privatskriftemaalets Væsen og Nødvendighed" i *Kirke og Kultur*, 1933b, 513-531.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: *Privatskriftemaalets Fornyelse*. København: P. Haase & Sønns Forlag, 1933d.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: *Religionspsykologi*. København: P. Haase & Sønns Forlag, 1933e.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: *Nytaarshilsen til Præsterne og Menighederne i Københavns Stift*. København: P. Haase & Sønns Forlag, 1935b.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Danmarks Kirke i Dag" i Nedergaard, Paul (red.) *Kirkelig Haandbog*. København: Gyldendalske Boghandel og Nordisk Forlag, 1935c, 13-17.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Biskop H. Fuglsang-Damgaard: Danmarks Kirke" i *Præsteforeningens Blad*, 25. Aarg., nr. 51, 1935d, 841-844.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: *Oxfordgruppen, en ny Vej til det gamle Evangelium*. København: P. Haase & Sønns Forlag, 1936a.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Tidens Røre og vor lutherske Arv" i *Tidens Røre og vor lutherske Arv*. København: O. Lohse, 1936b, 5-27.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Luthers Arv og Skriftemaal og Sjælesorg" i Nedergaard, Paul (red.) *Luthers Arv og Danmarks Kirke*. København: Nyt Nordisk Forlag og Arnold Busck, 1936c, 102-108.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Religionspsykologi og Sjælesorg" i *Præsteforeningens Blad*, 26. Aarg., nr. 1, 1936d, 1-13.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Harald Höffding: in memoriam". Source: Archiv für Religionspsychologie / Archive for the Psychology of Religion, Vol. 6 (1936), pp. 1-12. Published by: Sage Publications. Ltd. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24027955>. Accessed: 06-08-2019 18:57 UTC. 1936e.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Hans Fuglsang-Damgaard" i *Aurillacbogen*. Haderslev, 1937a, 102-103.

- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Anno 1936. Lutherdommens Opgave i den aktuelle Situation" i *Præsteforeningens Blad*, 27. Aargang, nr.1, 1937b, 1-21.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Gruppebevægelsen og Norden". Tre kronikker i *Kristeligt Dagblad* den 13., 15., og 16. januar 1938.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: "Danmarks Kirkeliv 1935-39" i Nedergaard, Paul (red.) *Kirkelig Haandbog*. København: O. Lohses Forlag. 1939, 13-16.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: *Taler ved bispevielser*. København: Haase & Søns Forlag, 1942.
- Fuglsang-Damgaard, Hans: *Fra skyttegrav til bispestol*. Odense: Frimodts Forlag, 1975.

Anden litteratur

- Ammundsen, Valdemar: *Den unge Luther, Studier over hans Theologi*. København, 1907.
- Andersen, Johannes Oskar: *Kirkelovene og deres Forhistorie*. København, 1922.
- Andersen, Johannes Oskar: "Jubelfesten 1736 for den danske Kirkes Reformation" i *Dansk Kirkeliv* 1935, 13-44.
- Andersen, Niels Knud, se Lindhardt, P.G.
- Aurelius, Carl Axel, se Kjeldgaard-Pedersen, Steffen.
- Bach-Nielsen, Carsten: "Historisk Essay. Kirken, krigen og kulturen, stemninger og standpunkter under Første Verdenskrig" i Jørgen Fink og Per Ingesman (red.) *Historie 1994*. Jysk Selskab for Historie (udg.). 1994, 273-292.
- Bach-Nielsen, Carsten: "Kirkehistoriker uden hang til religion" i Bach-Nielsen, Carsten (red.) *P. G. Lindhardt 1910-2010, kirkehistoriker i en røverkule*. København: Anis, 2010, 93-116.
- Bach-Nielsen, Carsten: *Fra jubelfest til kulturår. Danske reformationsfejringer igennem 400 år*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2015.
- Bang, Jakob Peter: *Det religiøse Sjæleliv, religionspsykologiske Studier*, bind 1-3. København: Schønbergs Forlag, 1911-1926.
- Banning, Knud: "De troende og de vantro" i Axel Steensberg (red.) *Dagliv i Danmark i det nittende og tyende århundrede*, bind II. København: Nyt Nordisk Forlag og Arnold Busck, 1964, 225-242.
- Barner Nielsen, Lene: se Graversgaard, Martin og Barner Nielsen, Lene.
- Bebbington, D.W.: *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*. London, 1989.

- Begbie, Harold: *Life changers, Narratives of a recent Movement in the Spirit of personal Religion*, tolvte oplag (1923). London and Southampton: Mills & Boon, 1932.
- Begbie, Harold: *Forvandlede Mennesker, Træk fra "Oxford-Gruppe-Bevægelsen"*. København: Kirkeklokkens Forlag, uden årstal.
- Blauenfeldt, Johanne Vahl: "Skriftemaal og Sjælesorg" i *Kirke og Folk*, 5. Årgang. 1929, 33-39.
- Bonde, Hans: *Niels Bukh, en politisk-ideologisk biografi*, bind 1-2. København: Museum Tusculanum, 2001.
- Breve fra F.C. Krarup til Lyder Brun*: Lindhardt, P.G. (udg.). Kirkehistoriske Studier, II. Række, nr. 7. København: Gads Forlag, 1960.
- Brodersen, Paul: "Oxford-Gruppens Budskab" i *Oxford i Danmark II*. København: P. Haase & Søn's Forlag, 1935a, 9-34.
- Brodersen, Paul: "Troens Nød og Troens Forventning" i *Dansk Kirkeliv*. 1935b, 7-12.
- Bruhn, Verner: *Det grundtvigske i Esbjerg*. Esbjerg, 2006.
- Brunner, Emil: *Meine Begegnung mit der Oxforder Gruppenbewegung*. Basel, 1933.
- Buchman, Frank Nathanael D., se *Remaking the world*.
- Bugge, Knud Eivind: "Striden Bentzen-Kaper 1933-34. En episode i dansk kristendomsundervisnings historie" i *Årbog for Dansk Skolehistorie*. 1968, 97-126.
- Christensen, Hilda Rømer: *Mellem backfische og pæne piger*. København: Museum Tusculanums Forlag, 1995.
- Christensen, Torben: "Harald Westergaard og optakten til den kristelig-socialt bevægelse i Danmark" i *Kirkehistoriske samlinger* 1976, 292-326.
- Christensen, Torben og Göransson, Sven: *Kyrkohistoria 3*. Lund: Scandinavian University Books, 1976.
- Christoffersen, Lisbet: "Kirken i samfundet: Fri og lige adgang til Vorherre, kirken og retten 1901-2017" i Gregersen, Niels Henrik og Bach-Nielsen, Carsten (red.) *Reformationen i dansk kirke og kultur* bind 3. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2017, 195-228.
- Clark, Walter Houston: *The Oxford Group. Its History and Significance*. New York: Bookman Associates, 1951.
- Clausen, H.C.: "Da Indre Mission kom til Nordslesvig" i *Sønderjysk Maa-nedsskrift*. 1986, 337-341.
- Dansk kulturdebat 1918-1939, en tidsskriftsantologi*: Dansklærerforeningen, (udg.). København: Gyldendal, 1979.

- Dansk Præste og Sognehistorie X Haderslev Stift: Pontoppidan-Thyssen, Anders (udg.),* hefte 2. Aarhus, 1977.
- Dreyer, Rasmus H. C.: *Hans Tavsens. Forskning, Historie. Teologi.* Upubliceret guldmedaljeafhandling fra Københavns Universitet, 2010.
- Eister, Allan W.: *Drawing-Room Conversion. A Sociological Account of the Oxford Group Movement.* North Carolina, 1950.
- Ekstrand, Sixten: *Tro och moral. Oxfordgrupprörelsen och MRA i Finland 1932-1955.* Åbo: Åbo Akademis Förlag, 1993.
- Engberg, Gunner: *Oxford-Bevægelsen, personlige Indtryk og Overvejelser.* Aarhus: De Unges forlag, 1934.
- Engel, Ingrid: *Gottesverständnis und sozialpolitisches Handeln. Eine Untersuchung zu Friedrich Naumann.* Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1972.
- Engelstoft, Christian Thorning: *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark.* København: C.A. Reitzels Forlag, 1840.
- Fabricius-Møller, Jes: *Hal Koch, en biografi.* København: Gads Forlag, 2009.
- Fangel, Richard: "Skriftemaal og Afløsning efter vor Kirkes Lære og Ordning" i *For Kirke og Theologi* I. Bringstrup: Theologisk Oratoriums Forlag, 1945, 72-120.
- Fibiger, Johan Andreas Neergaard: "Vækkelsesmøderne" i *Dansk Tidskrift.* 1906, 43-49.
- Fjellbu, Arne: *Sjelesorg.* Oslo: Gyldendal og Norsk Forlag, 1933.
- Freud, Sigmund: *Det ubevidste, OmPsykoanalyse – om Drømme.* København og Kristiania: Martins Forlag, 1920.
- Freud, Sigmund: *En illusions fremtid.* København: Hans Reitzel Forlag, 1961.
- "Hos Biskop Hans Fuglsang-Damgaard" i *Gads danske Magasin* 1934, 552-560.
- Geismar, Eduard: *Religion og videnskab, et Svar til Professor Høffding.* København: Gads Forlag, 1911.
- Glædemark, H. J. Hansen: *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874.* København: Ejnar Munksgaard, 1948.
- Geismar, Eduard og Koch, P. D.: *Naturvidenskab og kristendom, to Foredrag.* København: Gads Forlag, 1915, 18-32.
- Grane, Leif: *Confessio Augustana, Oversættelse med Noter, Indførelse i den lutherske reformations hovedtanker.* København: Gyldendal, 1970.
- Grane, Leif: "Det Teologiske Fakultet" i Svend Ellehøj (red.) *Københavns Universitet 1470-197,* bind V. København: Gads Forlag, 1980.
- Grane, Leif: *Kirken i det 19. århundrede. Europæiske perspektiver.* København: Gads Forlag 1982.

- Grane, Leif: "Træk af dansk kirkeliv i det sidste århundrede" i *Dansk Kirketidende* nr. 21, 150. Aarg. 1998, 324-330.
- Graversgaard, Martin og Barner Nielsen, Lene: "Kristelig Forening for Unge Mænd og Kvinder – Landmænd i Gudum og tjenestepiger i Randers" i Harry Haue og Michael Tolstrup (red.) *Folkelige bevægelser i Danmark, selvmyndiggørelse og samfundsengagement*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. 2011, 147-176.
- Gregersen, Niels Henrik: "Indledning, Luther genopført, modsagt og genbrugt: Det 20. århundredes epoker" i Bach-Nielsen, Carsten og Gregersen, Niels Henrik (red.) *Reformationen i dansk kirke og kultur 1914-2017*, bind 3. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2017, 11-47.
- Gregersen, Niels Henrik: "Reformationsbilleder: Lutherbilleder i dansk kirke og kultur" i Bach-Nielsen, Carsten og Gregersen, Niels Henrik (red.) *Reformationen i dansk kirke og kultur 1914-2017*, bind 3. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2017, 75-121.
- Grevbo, Tor Johan S.: *Sjelesorgens vei*. Oslo: Luther Forlag, 2006.
- Grønbæk, Villiam: "Archiv für Religionspsychologie und Seelenführung" i *Teologisk Tidsskrift*, femte Række, første Bind. 1930, 88-94.
- Grønbæk, Villiam: "En ny Religionspsykologi", i *Præsteforeningens Blad*, 23. Aarg., nr. 48, 653-660, 1933.
- Grønbæk, Villiam: *Religionspsykologi*. København: Nyt Nordisk Forlag og Arnold Busck, 1958.
- Göransson, Sven, se Christensen, Torben.
- Gøtzsche, Johannes: *Et Brev om Oxford*. København: O. Lohse, 1936.
- Hansen, Knud: *Oxfordismen eller evangeliet*. København: Nyt Nordisk Forlag og Arnold Busck, 1935.
- Hansson, Klas: *Svenska kyrkans primas. Ärkebiskopämbetet i förändring 1914-1990*. Acta Universitatis Upsaliensis, *Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia*, 47. Uppsala Universitet, 2014.
- Harbsmeier, Eberhard og Iversen, Hans Raun: *Praktisk teologi*. Frederiksberg: Anis, 1995.
- Hartling, Poul og Müller, Johannes: *Sursum corda, Nogle Blade af den kristne Studenterbevægelses Historie i Danmark 1892-1942*. København: Gads Forlag, 1942.
- Hee Andersen, Knud: *Oxford og Danmark*. København: P. Haase & Søn's Forlag, 1934.
- Heiene, Gunnar: *Den menneskelige stat, antropologi og politikk hos Eivind Berggrav*. Oslo: Det teologiske menighedsfakultet, 1991.
- Heiene, Gunnar: *Eivind Berggrav. En biografi*. Oslo: Universitetsforlaget, 1992.

- Helweg-Larsen, Poul: "Oxfordbevægelsen i Danmark" i *Dansk Kirkeliv*, 1935, 100-145.
- Helweg-Larsen, Poul: *Forsvarlig Konfirmandforberedelse*. København: O. Lohse, 1938.
- Henningsen, Hans: *Knud Hansen, en legende i dansk åndsliv*. Frederiksberg: Anis, 2007.
- Henson, Herbert Hensley: *The Group Movement*. Oxford: Oxford University Press og London: Humphrey Milford, 1933.
- Historiefagets teoretiske udfordring*: Per. H. Hansen og Jeppe Nevers (red.). Odense: Syddansk Universitetsforlag. University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 285, 2004.
- Hovedsporet. Dansk litteraturs historie*: Jens Anker Jørgensen og Knud Wentzel (red.). Gyldendal, 2005.
- Hylson-Smith, Kenneth: *The Churches in England from Elizabeth I to Elizabeth II*, Vol. III: 1833-1998. Britain: SCM Press LTD, 1998.
- Høffding, Harald: "Om nogle religionsfilosofiske Arbejder fra den nyeste Tid" i *Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest*. København, 1903.
- Høffding, Harald: *Religion og Videnskab*. København: Nordisk Forlag, 1910.
- Høgsbro, Halfdan: *Oxford-Noter*. Aarhus: De Unges Forlag, 1936a.
- Høgsbro, Halfdan: "Gruppebevægelsen i Danmark – i Lys af Luthers Arv" i Nedergaard, Paul (red.) *Luthers Arv og Danmarks Kirke*. København: Nyt nordisk Forlag og Arnold Busck, 1936b, 226-231.
- Høgsbro, Halfdan: *Et halvt århundrede i den danske folkekirke*. Nykøbing Falster, 1964.
- Jarlert, Anders: "På väg mod en personalistisk ekumenik" i *Kyrkohistorisk Årsskrift*. 1989, 133-148.
- Jarlert, Anders: "Kvinnorna i Oxfordgrupp-rörelsen" i *Teologisk Tidskrift* 1993, 400-406.
- Jarlert, Anders: *The Oxford Group, Group Revivalism, and the Churches in Northern Europe, 1930- 1945, with special Reference to Scandinavia and Germany*. Studia Historico-Ecclesiastica Lundensis 35. Lund: Lund University Press, 1995.
- Jehle, Frank: *Emil Brunner, Theologie im 20. Jahrhundert*. Zürich: Theologischer Verlag (TVZ), 2006.
- Jensen, Gustav: *Afhandlinger om Gudstjeneste og Menighedsliv*. Kristiania: Grøndahl og Søns Forlag, 1887.
- Jessen, Carl Christian: *Biskop i grænselandet, Theodor Kaftan 1847-1932*. Historisk Samfund for Sønderjylland (udg.). Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 102, 2009.

- Jørgensen, Alf. Th: *Nordens Kirker og nordiske Aandsstrømninger efter Verdenskrigen*. København og Kristiania m.fl.: Nordisk Forlag, 1921.
- Jørgensen, Alfred Th.: ”En teologisk Doktordisputats” i *Præsteforeningens Blad*, 21. Aarg., nr. 1. 1931, 8-10.
- Kirkens historie* bind 2: Bach-Nielsen, Carsten og Schjørring, Jens Holger (red.). København: Hans Reitzels forlag, 2012.
- Kjeldgaard-Pedersen, Steffen: ”Virkelighed, der standser, taler og kræver: Tidehverv og Luther” i Gregersen, Niels Henrik (red.) *Lutherbilleder i dansk teologi 1800-2000*. København: Anis, 2012, 181-202.
- Kjeldgaard-Pedersen, Steffen og Aurelius, Carl Axel: *Nåde og fred i Kristus! Martin Luther i lyset af hans breve*. Frederiksberg: Eksistensen, 2017.
- Kjeldgaard-Pedersen, Steffen: ”Martin Luther: Liv og lære” i Ole Høiris og Per Ingesman (red.) *Reformationen, 1500-tallets kulturrevolution*, bind 1. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2017, 21-83.
- Kjærgaard, Jørgen: *Salmehåndbog*, bind 1-2. Det Kgl. Vajsenhus’ Forlag, 2003.
- Koch, Hal: *Danmarks kirke gennem tiderne*. 5. udgave (1. udgave 1939), 3. oplag. København: Gyldendal, 1967.
- Koch, Carl Henrik: *Dansk filosofi i positivismens tidsalder, 1880-1950*. Den danske filosofis historie, bind 5. København: Gyldendal, 2004.
- Koch, P. D., se Geismar, Eduard
- Køppe, Simo: *Psykologiens udvikling og formidling i Danmark i perioden 1850-1980, Forskningsrapport*. København: Gads Forlag, 1983.
- Kaarsted, Tage: *Krise og krig 1925-1950* i Olaf Olsen (red.) *Gyldendals og Politikens Danmarks historie*, bind 13. København: Nordisk Forlag, 1991.
- La Cour, Peter: ”’På frugterne skal I kende det-ikke på rødderne.’ Kort om religionspsykologiens historie” i *Elementer til en moderne, dansk religionspsykologi*. Ph.d.-afhandling fra Københavns Universitet, Det sundhedsvidenskabelige Fakultet. 2009, 649-674.
- Langhoff, Johannes: ”Hans Fuglsang-Damgaard-økumenisk pioner” i Nørgaard-Højen, Peder og Iversen, Hans Raun m.fl. (red.) *På enhedens vej. Bidrag til den økumeniske bevægelses historie i Danmark i det 20. århundrede*. Økumeniske studier 2. Aarhus: Anis, 1989, 85-90.
- Larsen, Kurt Ettrup: *Christian Bartholdy, vækkelseskristendom og dansk kirkeliv, studier i Indre Missions historie ca. 1930-1960*. Fredericia: Kolon, 2014.
- Lausten, Martin Schwarz: *Kirkeordinansen 1537/1539. Det danske udkast til Kirkeordinansen (1537)*. København: Akademisk Forlag, 1989.

- Lausten, Martin Schwarz: *Danmarks kirkehistorie*. 3. udgave (1. udgave 1983), første oplag. København: Gyldendal, 2004.
- Lausten, Martin Schwarz: *Jødesympati og jødehad i Folkekirken, forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra begyndelsen af det 20. århundrede til 1948*. Kirkehistoriske studier III, Række nr. 13, bind 6. København: Anis, 2007.
- Lausten, Martin Schwarz: "Reaktioner i Danmark på den tyske liberalteologi i 1908" i Schrøder, Stephan Michael og Zerlang, Martin (red.) *1908, et snapshot af de kulturelle relationer mellem Tyskland og Danmark*. Hellerup: Spring, 2011, 90-110.
- Lausten, Martin Schwarz: *Politikere og prædikanter. Folketingets åbningsgudstjeneste fra begyndelsen til nutiden (1850-2013), baggrund, historie, vurdering*. København: Anis, 2014.
- Lausten, Martin Schwarz: *Luther og Danmark i 500 år*. København: Gads Forlag, 2017.
- Lean, Garth: *Frank Buchman. A Life*. London: Constable and Company, 1985.
- Lindhardt, Jan: "Det kulturradikale og kirken" i *Den kulturradikale udfordring, kulturradikalismen gennem 130 år, en antologi*. Aarhus: Tiderne skifter, 2001, 215-232.
- Lindhardt, P.G.: "Evangelium eller oplevelse" i *Norsk kirkeblad*, 33. Aarg., nr. 12. 1936a, 265-272.
- Lindhardt, P.G.: "Danmarks Kirke i reformationsjubilæumsåret" i *Ny kyrklig Tidskrift*, 5. Aarg. 1936b, 132-147.
- Lindhardt, P. G.: "Poul Georg Lindhardt", i *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest*. København, 1939, 162-163.
- Lindhardt, P.G.: *Fra Oxfordbevægelse til Moralsk Oprustning, et radioforedrag*. Horisont – Hefterne 7. Aarhus: Aros, 1951a.
- Lindhardt, P.G.: *Vækkelser og kirkelige retninger*. København: Det danske Forlag, 1951b.
- Lindhardt, P.G.: *Kirken i går og i dag*. København: Hirschprungs Forlag, 1955.
- Lindhardt, P. G.: *Den danske kirkes historie* bind VII i Koch, Hal og Kornerup, Bjørn (red.). København: Nordisk Forlag, 1958.
- Lindhardt, P. G.: *Den danske kirkes historie* bind VIII i Andersen, Niels Knud og Lindhardt, P. G. (red.) København: Nordisk Forlag, 1966.
- Lindhardt, P.G.: *Vækkelser og kirkelige retninger*. København: Hans Reitzel, 1959.
- Lindhardt, P.G.: *Vækkelser og kirkelige retninger*. Aarhus: Forlaget Aros, 1978.

- Luther, Martin: *Von der Beichte, ob die der Pabst Macht habe zu gebieten*, i Plochman, Joh. Georg und Irmscher, Johann Konrad (herausg.) *Dr. Martin Luther's sämmtliche Werke*. Erlangen: Vorlag von Carl Heyder, 27, 1, 1521, 318-378.
- Luthers Arv og Danmarks Kirke, Præsteforeningens Festskrift i Anledning af 400 Aars Dagen for Reformationens Indførelse i Danmark*: Paul Nødergaard (red.). København: Nyt Nordisk Forlag og Arnold Busck, 1936.
- Lyby Thorkild C.: "Danmark: fra konfessionel til sekulariseret skole" i Schjørring, Niels Holger (red.) *Nordiske Folkekirker i opbrud*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001, 332-339.
- Lyby Thorkild C.: "Poul Georg Lindhardt. 12. 12. 1910-30. 9. 1988" i Bach-Nielsen, Carsten (red.) *P.G. Lindhardt 1910-2010, kirkehistoriker i en røverkule*. København: Anis, 2010, 15-43.
- Lønborg-Jensen, Th.: "Himmerigets Nøgler" i *Kirke og Folk*. 2. Årgang. 1926, 198-203.
- Madsen, Peder: "Embedets og Menighedens Samvirken i det kirkelige Embede" i *Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest*. København: Gads Forlag, 1894, 1-74.
- Madsen, Peder: *Skriftemaalet og dets Plads ved Gudstjenesten samt Sakramenterne*. København, 1912.
- Malmgart, Liselotte: *Vilkår for liv og vækst. Menighedsrådsloven 1903-2003*. Aarhus: Landsforeningen af Menighedsrådsmedlemmer, 2003.
- Malmgart, Liselotte: "Frivillig næstekærlighed og tvungen velfærd" i Nils Gunder Hansen, Jørn Henrik Petersen m.fl. (red.) *I himlen således også på jorden?: Danske kirkefolk om velfærdsstaten og det moderne samfund*. Syddansk Universitetsforlag, 2010, 57-70.
- Malmgart, Liselotte: "Forfatningsforslag i det 20. århundrede" i Svend Andersen, Peter Christensen m.fl. (red.) *Kirkeforfatning: Kirkeretsantologi 2012*. Kirkeretsantologi bind 2012. København: Anis, 67-77.
- Manniche, Jens Christian: *Den radikale historikertradition. Studier i dansk historievidenskabs forudsætninger og normer*. Skrifter udgivet af Jysk selskab for historie, nr. 38. Aarhus: Universitetsforlaget, 1981.
- Markussen, Rasmus: *"Wenn aber Christen nicht einmal bei unsrer Arbeit für den Frieden Frieden halten können, wie können wir dann hoffen, den Frieden in der Welt zu fördern"* Danske teologers bidrag til den internationale bevægelse for fred og økumeni i mellemkrigstiden. Ikke-offentliggjort guldmedaljeafhandling fra Københavns Universitet, 2012.

- Moltke, Ernst: *Joachim Moltke – en Kristi stridsmand*. København: Lohses Forlag, 1962.
- Moos, Knud: "Foreningen for borgerlig konfirmation" i *Kirken i krisen, en antologi om den sociale kirkehistorie i 30erne*. Aarhus, 1979, 62-103.
- Morthorst, Grethe: *Broer og brecher*. København, 1968.
- Munck, Knud: "Socialdemokratisk kirkepolitik" i *Kirken i krisen, en antologi om den sociale kirkehistorie i 30erne*. Aarhus, 1979, 13-61.
- Murtorinne, Eino: "Norden och Lutherakademien i Sondershausen 1932-1943" i Lars Österlin (red.) *Nordisk lutherdom över gränserna, de nordiska kyrkorna i 1900-talets konfessionella samarbete*. Skrifter utgivna av Nordiskt institut för kyrkohistorisk forskning 2. København og Lund: Gads Forlag og Gleerups m.fl. 1972, 182-194.
- Müller, Johannes, se Hartling, Poul.
- Nazismen, universiteterne og videnskaben i Danmark*: Niklas Olsen, Karl Christian Lammers m.fl. (red.). København: Museum Tusculanums Forlag, 2015.
- Neiiendam, Michael: "Oxfordbevægelsen" i *Præsteforeningens Blad* nr. 27, 24. Aarg. 1934, 385-388.
- Neiiendam, Michael: "Evangelisk Opdragelse" i Nedergaard, Paul (red.) *Luthers Arv og Danmarks Kirke*. København: Nyt Nordisk Forlag og Arnold Busck, 1936, 122-135.
- Nørager, Troels: "Religionspsykologi og praktisk teologi. En introduktion til præsten og psykoanalytikeren Oskar Pfister" i *Kritisk Forum for praktisk teologi*, 7. årgang, nr. 26. 1986, 58-77.
- Nørgaard-Højen, Peder: *Den Danske Folkekirkes bekendelsesskrifter. Tekst og oversættelse*. Frederiksberg: Anis, 2000.
- Nørgaard-Højen, Peder: *Den Danske Folkekirkes bekendelsesskrifter. Kommentar*. Frederiksberg: Anis, 2001.
- Nørgaard-Højen, Peder: *Økumenisk teologi. En introduktion*. København: Anis, 2013.
- Torm, Frederik: *Biskop Peder Madsen*. København: Gads Forlag, 1926.
- Oftestad, Bernt Torvild: "Meddelelse og tilegnelse. Oxfordgruppebevægelsen i missiologisk perspektiv" i *Tidsskrift for teologi og kirke*. 1972, 11-33.
- Oftestad, Bernt Torvild: *Kristendom og kulturansvar, Ronald Fangens kristendomssyn – udvikling og egenart*. Oslo, 1978.
- Oftestad, Bernt Torvild: "Vekkelserne og samfunnet. Tre vekkelserbevegelser fra 1930-årene" i Stein Ugelvik Larsen og Ingun Montgomery (red.) *Kirken, krisen og krigen*. Bergen: Universitetsforlaget, 1982, 188-193.

- Oftestad, Bernt Torvild: "En anderledes vekkelse, Oxfordgruppebevægelsen i Norge" i *Tidsskrift for sjelesorg*, Hæfte 2/3. 1994, 73-81.
- Olivarius, Peter: "Videnskabstanken" i Olivarius, Peter (red.) *Ideologihistorie II. Videnskab, idé-debat, elite-og massekultur i Danmark 1870-1970*. Tabula/ Fremad, 1975, 7-39.
- Oxford i Danmark I-II*: Emil Blytgen-Petersen (red.). København: P. Haase & Søns Forlag. 1935.
- Paludan, Helge: "Planer og planløshed i kildearbejdet" i Christensen, Nils og Manniche, Jens Christian m.fl. (red.) *Tradition, opbrud, formidling. Diskussionen om historisk metode og teori på Historisk Institut 1973-78*. Den jyske historiker, særtryk 1. Aarhus. 1979, 132-173.
- Paludan, Helge: "Cairos røde rose" i *Den jyske historiker* nr. 50, 1990, 29-39.
- Pedersen, Johannes: "Vor Kirkes Bekendelse" i *Indre Missions Tidende*. Aarg. 82, nr. 21. 1935, 256-261.
- Petersen, Jensen Carsten: *Slesvigske Præster*. Tønder, 1938.
- Petersen, Jørn Henrik og Petersen, Klaus m.fl.: "Autonomy, Cooperation or Colonization? Christian Philanthropy and State Welfare in Denmark" i *Journal of Church and State*, 56 (1). 2014, 81-104.
- Pontoppidan-Thyssen, Anders: "Indre Missions problemer i mellemkrigstiden" i *Kirkehistoriske Samlinger*. 1980, 195-210.
- Pontoppidan-Thyssen, Anders: "Indre Missions og grundtvigianismens stilling til samfundsspørgsmål i 1930'erne" i Jørgen Holmgaard (udg.) *Det grundtvigske bondemiljø, arbejds papirer fra forskningsseminar om det grundtvigske bondemiljø, Vestbirk Højskole 13.-15. oktober 1978*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag, 1981, 183-208.
- Pontoppidan-Thyssen, Anders: "Sækulariseringsprocessen i Danmark" i Balling, Jakob og Iversen, Hans Raun m.fl. (udg.) *Grundtvig og den grundtvigske arv. Afhandlinger af A. Pontoppidan-Thyssen*. Skrifter udgivet af Grundtvig-Selskabet, bind. XXII. 1991, 342-359.
- Purves, Andrew: *Pastoral Theology in the Classical tradition*. Louisville og London: Westminster John Knox Press, 2001.
- Pöder, Christine Svinth-Værg: "Solidarisk fortabelse og universel forsoning" i Pöder, Christine Svinth-Værg (red.) *Mellem tiderne, fem dialektiske teologer*. København: Anis, 2015, 17-60.
- Randall, I.: "We all need constant change" i *European Journal of Theology*. 2000, 171-185.
- Ravn, L.S.: *Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920*, 2. halvbind. Historisk Samfund for Sønderjylland (udg.). Åbenrå, 1978.

- Reeh, Niels: "Debatten om afviklingen af det gejstlige tilsyn i folkeskolen uden for København fra 1901 til 1949 – en skitse" i *Religion, skole og kulturel integration i Danmark og Sverige*. København: Museum Tusculanums Forlag 2006, 165-82.
- Reeh, Tine: *Kristendom, historie, demokrati. Hal Koch 1932-1945*. Københavns Universitet: Museum Tusculanums Forlag, 2012.
- Reformationsfesterne 1936*. København: O. Lohse.
- Remaking the world: The Speeches of Frank N. D. Buchman*. London: Blandford Press, 1953.
- Roesen, August: *Dansk kirkeret: Den danske Præsteforening* (udg.). Hillerød, 1976.
- Rosendal, Axel: "Ensrettet folkekirke" i *Højskolebladet*, Aarg. 59, nr. 43. 1934, 594-595.
- Rosendal, Axel: "Kirkelig Frihed" i *Højskolebladet* 1938, Aarg. 63, nr. 35. 1938, 562-566.
- Roots, John McCook Jr.: "An Apostle to Youth" i *The Atlantic Monthly*, Vol: CXLII. December 1928, 807-817.
- Russell, A. J.: *For Sinners Only*. London: Hodder and Stoughton, 1932.
- Russell, A.J.: *Kun for Syndere*. København: P. Haase & Søn's Forlag, 1933.
- Rössler, Dietrich: *Grundriss der Praktischen Theologie*, 2., erweiterte Auflage. Berlin og New York: Walter de Gruyter, 1994.
- Scharling, Carl Immanuel: *Barthianisme*. København: Nyt Nordisk Forlag og Arnold Busck, 1932.
- Scherfig, Hans: *Den døde mand*. København, 1937.
- Schjørring, Jens Holger: "Fornylsestendenser og de sociale og politiske forhold i 30'ernes danske kirkehistorie" i Sven Göransson (red.) *Religion och kyrka i 1930-talets sociala kris. Nordiska kyrkohistorikermötet i Uppsala 1974. Anföranden och rapporter*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1976a, 79-103.
- Schjørring, Jens Holger: "Moralische Aufrüstung und westeuropäische Politik bis 1954" i *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 87 (1976). 1976b, 65-100.
- Schjørring, Jens Holger: "Barth-Geismar-Tidehverv" i *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 39. Aarg., nr. 2. København: Gads Forlag, 1976c. 73-105.
- Schjørring, Jens Holger: "Geismar og Brunner" i *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 39. Aarg., nr. 3. København: Gads Forlag, 1976d, 166-195.
- Schjørring, Jens Holger: *Theologische Gewissensethik und politische Wirklichkeit, das Beispiels Eduard Geismars und Emanuel Hirschs. Arbeiten zur kirchlichen Zeitgeschichte, Reihe B, Band 7*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979.

- Schjørring, Jens Holger: "Fuglsang-Damgaard, Hans" i Cedergreen Bech (red.) *Dansk biografisk Leksikon* femte bind, 3. udg. København: Gyldendal, 1980a, 43-45.
- Schjørring, Jens Holger: *Kristendom og socialt engagement*. København: Berlingske Forlag, 1980b.
- Schjørring, Jens Holger: "Indledning. Teologisk refleksion og mellemkrigsårenes samfundsproblematik" i Ugelvik Larsen, Stein og Montgomery, Ingun (red.) *Kirken, krigen og krisen*. Bergen: Universitetsforlaget, 1982a, 103-111.
- Schjørring, Jens Holger: "Danske reaktioner på nazisme og kirkekamp" i Ugelvik Larsen, Stein og Montgomery, Ingun (red.) *Kirken, krigen og krisen*. Bergen: Universitetsforlaget. 1982b, 266-271.
- Schjørring, Jens Holger: "Nordisk lutherdom. Et teologihistorisk perspektiv" i Jørgensen, Theodor og Widmann, Peter (red.) *Verbum Dei – verba ecclesiae*. Aarhus: Aarhus Universitet, 1996, 187-206.
- Schjørring, Jens Holger: "Introduktion" i Holger Schjørring, Jens (red.) *Nordiske Folkekirker i opbrud, national identitet og international nyorientering efter 1945*. Aarhus Universitetsforlag, 2001, 11-44.
- Schjørring, Jens Holger: "Den tyske kirkekamp – set fra Frue Plads" i Selch Jensen, Carsten og Nielsen, Lauge (red.) *Kirkehistorier, festskrift til Martin Schwarz Lausten*. København: Anis, 2008, 313-330.
- Severinsen, Peder: *Hvordan Reformationen indførtes i Danmark*. København: O. Lohse, 1936.
- Sigmund Freud, Oskar Pfister, *Briefe 1909-1939*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1963.
- Skydsgaard, Kristen Ejner B.: "Kirkens Gudstjeneste" i Bentzen, Aage og Feveile, Johs. m.fl. (red.) *Haandbog i Kristendomskundskab* bind VI. København: Ejnar Munksgaards Forlag 1943, 7-78.
- Sonne, Hans Christian: *Opfordring til Præsterne, en Pastoraltheologi af Richard Baxter*. København, 1858.
- Stenbæk, Jørgen: *Præsternes forening gennem 100 år*. Den danske Præsteforenings Forlag, 1999.
- Sundén, Hjalmar: "In memoriam Villiam Grönbeak", *Archiv für religionspsychologi/ Archive for the Psychology of religion*. Vol. 10 (1971), pp. 304-307. Accessed date 17-03-2018.
- Sødal, Helje: *Norge i brann. Oxfordbevegelsen 1934-1940*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2013.
- Søe, Niels Hansen: *Luther og Oxford*. Aarhus: De Unges Forlag, 1935.

- Søe, Niels Hansen: *Dansk teologi siden 1900*. Niels Knud Andersen og Knud Banning (red.). Kirkehistoriske Studier, 11. række, nr. 21. København: Gads Forlag, 1965.
- Thing, Morten: "Kulturradikalismen-radikalismens anden fase" i *Den kulturradikale udfordring, kulturradikalismen gennem 130 år, en antologi*. Aarhus: Tiderne skifter, 2001, 113-130.
- Torm, Fredrik: *Biskop Peder Madsen, en Levnedsskildring*. København: Gads Forlag, 1926.
- Van Dusen, Henry: "Apostle to the Twentieth Century" i *The Atlantic Monthly*, Volume 154. July 1934, 1-16.1934a.
- Van Dusen, Henry: "The Oxford Group Movement. An appraisal" i *The Atlantic Monthly*, Volume 154. August 1934b, 241-256.
- Velfærdsstaten i støbeskeen, perioden 1933-1956*: Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen m.fl. (red.), bind 3 af *Dansk velfærdshistorie* (7 bind). Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2012.
- Vock, Franz Johann: *Eine Untersuchung der Arbeit der Moralischen Aufrüstung an drei Fallbeispielen*. Salzburg, 1989.
- Vort møde med Oxford-Gruppen, syv personlige Vidnesbyrd*. København: Frimodts Forlag, 1935.
- Weitling, Günther: *Die historischen Voraussetzungen des „Kirchlichen Vereins für Indre Mission in Nordschleswig“ und dessen Verbindung zur reichdänischen Indre Mission bis zur Jahrhundertwende*. Schriftreihe I des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, nr. 23. Flensburg, 1971.
- Werkström, Bertil: *Bekännelse och avlösning. En typologisk under av Luthers, Thurneysens och Buchmans biktuppfatningar*. Studia Theologica Lundensia 24. Lund: Gleerup, 1963.
- Willert, Ida Balslev: "Hans Fuglsang-Damgaard, Oxfordbevægelsen og sjælesorg" i Markussen, Rasmus, Reeh, Tine m.fl. (red.) *Dansk kirke og kultur i mellemkrigstiden*. Publikationer fra Det teologiske Fakultet i København nr. 68. 2016, 129-138.
- Wulff, David M.: *Psychology of Religion. Classic and Contemporary*. USA: Massachusetts and New York: John Wiley and Sons (second edition), 1997.
- Östnor, Lars: *Kirkens enhet*. Oslo, 1988.
- Zipfel, Friedrich: *Kirchenkampf in Deutschland 1933-1945, Religionsverfolgung und Selbstbehauptung der Kirchen in den nationalsozialistischen Zeit*. Berlin: Walter de Gruyter, 1965.

Opslagsværker

Dansk biografisk Leksikon: Cedergreen Bech, Sv. (red.) 3. udgave. København: Gyldendal, 1979-1984.

Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft: Hans Dieter Betz, Don S. Browning, m. fl. (hrsg.) 4. Aufl. Tübingen: Mohr, 1998-2007.

Kirkelig håndbog: Den danske Præsteforening (udg.). (Kirkelig Håndbog efterfulgte i 1927 *Kirkelig Aarbog*. Fra 1967 er titlen *Kirkelig Stat*.)